

MINDENES GYŰJTEMÉNY

VI. dik D A R A B.

Mindennek tetfzeni lehetetlen — — — —
— — — akarni eggyűgyűség.



KOMÁROMBAN,
Wéber Simon Péter' betűivek

I 7 9 2. Éltz.

301969



*Vég lehelletünk is Hazánknak hasz-
náljon!!*

**M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA**

VI. e



VI



A'

MINDENES GYŰJTEMÉNYNEK

VI-dik DARABJA.

Az Égről és Tsillagokról.

A⁹ Tsillagok három részekre osztátnak; úgymint, egy helyben állókra, bújdosókra, 's Üstökös tsillagokra. — Az egy helyben álló Tsillagok, a' mellyeket púfzta fze-mekkel jól meg-lehet külömböztetni, alig haladják-meg a' kétezeret: de ha valamelly jó *telescopiummal*, messze-látó üveggel, tiszta időben szemléljük azokat, véghetetlennek találjuk azoknak számjokat. Úgy látszanak azok az égen, mint a' fű-szálak a' sík-me-zőkben, és az élő-fáknak leveleik az erdők-ben. Tsak maga az Ország-útja, vagy az

úgy nevezetett *Tejes-út*; fok milliő tsillagokat vét szemeink' elébe. Az egy helyben álló tsillagok különböző nagyságúak; a' mellyet okozhat az ő közelebb vagy távolabb való létek. A' híres *Kepler* szerént, tizen-öt tsillagok vagynak első-nagyságúak, ötven-nyóltz második-nagyságúak, két száz tizen-nyóltz harmadik nagyságúak, négy-száz kilentzvennégy negyedik nagyságúak, három-száz ötven-négy ötödik nagyságúak; két-száz negyven hatodik nagyságúak, a' hová számláltatnak ama homályos vagy ködös tizen-három tsillagok is. — A' leg nevezetesebb tsillagokat osztják az Ég-vi'sgálók hatvan *Constellációkra* v. Tsillagzatokra. Ezek közül tizen-kettő vagyon az *Eclipticán*, v. a' Napnak útján, huszon-egy az égnek Északi, huszon-hét pedig annak Déli részén. Az *Eclipticán* lévő tizen-két tsillagzatok négy-száz ötven öt meg-jegyezhető tsillagokat foglalnak magokban; az Északi huszon-egy Tsillagzatok hét-százat; a' Déli huszon-hét Tsillagzatok ötszáz hatvan hetet. Ezek mind öszve téfsznek 1722 tsillagokat, melyeket az Ég-vi'sgálók név szerént esmernek. — Sok olyan dolgokat tapasztaltak az Ég-vi'sgálók a' *fixa* v. egy-helyben álló tsillagok körül, mellyek őket méltán bámúlásba ejtették. Egy a' *Pléiadejek* közül vagy *Fias tyúkból* végképpen el-tűnt. Egy

új tsillag támadt 1572-ben, Cassiopéjának ülő-székeiben, melly 1574-ben Mártius' havában ismét el-tűnt. Az a' tsillag, melly közönségesen *tsudálatosnak* neveztetik, legelőször 1596-ban Augustus hónapban fedeztetett-fel, a' Tzet-halnak nyakában; azolta, a' mint az Ég-vi'sgálók ki-tapogatták, bizonyos idő-szakaszokban ragyog, 's ismét meg-homályosodik, 's hat esztendőök alatt rend-szerént hét nagy váltazásokon mégyen által; de soha végképpen el nem aluszik. Egy más új tsillag fedeztetet-fel 1600-ban, a' Hattyúnak nyakában. Ez lassanként azután úgy meg-kifsebbedett, hogy az Ég-vi'sgálók azt gondolták, hogy egészen el-fog tűnni; a' mikor 1659-ben a' maga hajdani nagyfágát 's ragyogását egészen vissza-vette. De azután ismét meg-kifsebbedett, úgy-hogy ma a' leg-kifsebb rendű tsillagok közzé számláltatik. 1670-ben, Juliusnak 15-dik éjtfizakáján fedezett-fel a' tudós *Hévelius* egy új Tsillagot; de a' melly a' következő Octóberben úgy meg-kifsebbedett, hogy tsaknem láthatatlanná lett. A' következő esztendőben, Áprilisben hajdani ragyogását vissza-vette; 's majd Augustusban végképpen el-tűnt. Ugyan ez a' tsillag meg-láttatott-még 1672-ben Mártzius Hónapban, de igen kitsiny formában, 's azolta soha sem láttatott. 1686-ban *Kircher* egy új tsillagot

fedezett-fel; a' melly is rend-szerént négy-
száz négy napok után elő-szokott jöni, 's
ismét el-tűnik. A' híres *Hugénus* úgy ta-
lálta, hogy a' leg-ragyogóbb, leg-nagyobb,
's a' hozzánk leg-közelebb lévő tsillag a'
Sírius, huszon-hét ezer, hat-száz hatvan
négyezer láttatik kisebbnek lenni a' Napnál;
minthogy pedig az ő távol-létek annál na-
gyobb, mennél kisebbeknek látszanak,
szükség hogy ez a' leg-közelebb lévő tsillag
Sírius, leg-alább hét-száz ezer millió mértt-
földnyire legyen a' mi földünktől. Ez a' tá-
vol-létel olly nagy és olly meg-mérhetetlen,
hogy ha valamelly ágyú golyóbis a' *Sírius*-
ból a' mi földünkre le-lövettethetnék, hoz-
zánk nem érhetne az elébb, hanem hét-
száz-ezer ezstendők múlva. Hát még *Sírius*-
nál melly fok millió mértt-földekkel vagy-
nak messzebb azok az apró tsillagok, mel-
lyek *nagyító-üvegekkel* is alig láttathatnak?
Hihető az is, hogy az eggy-helyben álló
tsillagok mindnyájan eggy-forma messzeségre
vagnak egymástól. A' mi a' Bújdosó-
tsillagokat illeti; ezek azok, mellyek szün-
telen a' Nap körül forognak: a' millyenek,
Mercurius, *Vénus*, a' mi *Földünk*, *Márs*,
Jupiter, *Saturnus*, 's a' *György tsillag*,
vagy *Georgium Sidus*, mellyet ez előtt tíz
ezstendőkkel az Ánglus Herscheli fedezett-
fel, 's a' maga Királyjának nevérol *György-
illagnak* nevezett.

A' Nap minden világosságnak 's 'melegségnek kút-feje; ő világosítja 's melegíti, valamint a' mi Földünket, úgy a' több Bújdosó-tsillagokat is. Úgy látszik, hogy azok a' matériák, mellyekből a' Nap áll, már azok akár tüzet okádó hegyek, akár más-forma testek légyenek, nem egy-forma neműek 's természetűek. Gyakorta láttattatnak benne fekete motskok, mellyek elébb el-tűnnek, mint-sem az ő tányérján által-mentek volna: a' mellyből meg tetszik, hogy azok a' motskok benne vagynak a' Napban, nem pedig kívül rajta. Minden fűgár mellyet a' Nap magából ki-lő, noha olly vékonynak 's tisztának tetszik, sok veres, tzitrom színű, farga, zöld, kék, 's viola színű fűgárokból van öszve-elegyítve. A' Nap' fűgárának v. a' világosságnak gyorsasága olly nagy, hogy nyóltz *minúták* és tízen három *secundák* alatt által-jut azon a' szörnyű tágaságon, melly van a' Nap között, és a' mi földünk között. E' szerént a' világosság egy minúta alatt két millió, két-száz nyóltzvan ezer mértt-földeket végez-el. A' Napnak *Által-lója* v. *Diametere* két száz hatvan-két ezer három száz Német mértt-földeket tészen. A' Napnak golyóbísa nem tökéletes gömbölyűségű, hanem lapos a' két Pólusok felé valamint szoktak lenni minden tsillagok, mellyek az ő tulajdon tengelyek körül fo-

rognak. Az Ég-vi'ssgálóknak tapasztalások szerént, huszon öt nap és hat óra kívántatik arra, hogy a' Nap a' maga tengelyjén egyet fordúljon. Az ő világo'sága kilentzven ezer szerte erősebb mint a' Hóldé, mikor ez a' maga leg-nagyobb meg-telésében vagon.

Mercurius leg-kifsebb. Bújdosó tsillag, és leg-közelébb vagon a' Naphoz. Az ő *Általlója* v. *Diamétere* nem több, hanem 658. Német mértt-föld. Mikor a' Naptól leg-távolabb van, akkor esik hozzá nyóltz millió, nyóltz-száz harmintz öt ezer, hatszáz-negyven Német mértt-földekre: de némellykor három millió mértt-földekkel közelebb van a' Naphoz, Nem lehetett mind eddig is bizonyosan fel-fedezni, ha vallyon forog-e a' maga tengelyje körül: de a' bizonyos, hogy a' Napot rend-szerént megkerüli 87. napok, 23. órák, és tizenhatodfél minúták alatt. Minthogy pedig ez idő alatt negyvenhat millio, huszon négy ezer kétszáz ötveneggy Német mértt-földeket végez-el, olly nagynak kell lenni az ő futásának gyorsaságának, hogy minden minúta alatt háromszáz hatvan Német mértt-földeket fut-el. Kifsebb a' Napnál huszon-négy millió, három-száz nyóltzvan kilentz-ezer szer. Mikor leg-messzebb van a' mi földünk-től, akkor van hozzá huszon-nyóltz millió, háromszáz nyóltzvan-ezer Német mértt-föld-nyi.

nyire; mikor pedig leg-közelebb van hoz-
zánk, akkor esik kilentz millió, négyszáz
hatvan-ezer Német mértt-földekre. Az ő
változásai tsak-nem hasonlók a' mi Hóldunk-
nak vizsontagfágaihoz. Némellykor vi'sgál-
ták az Ég-vi'sgálók, miképpen ment által
Mercurius a' Napnak tányérján. 1782-ben No-
vember' 12-dik napján; jelen vóltam magam-
is az *Ultrajectumi* Tsillag-vi'sgáló torony-
ban számos Professorokkal 's Fő Urakkal,
akarván nézni Mercuriusnak a' Napnak tá-
nyérján kerefstül-való menését; de szerez-
tsétlenfégünkre olly ködös és homályos idő
támadott dél-utánni két óra tájban, mikor
éppen az által-menetel kezdődött, hogy a'
Napot sem láthatta-közzülünk senki, nem-
hogy Mercuriust láthatta volna.

Vénus találtatik Mercurius és a' mi föld-
dünk között. Némellyek nagyobbnak, má-
fok kisebbnek tartják a' mi földünknel.
Bizonyos hogy a' maga tengelyje körül for-
dúl; de mennyi idő alatt, abban sem egy-
gyeznek-meg az Ég-vi'sgálók. Némellyek azt
mondják, hogy huszon három órában, mások
pedig, hogy huszon-négy napban fordul
eggyet a' maga tengelyjén. A' Nap körül
való útját el-végezi kétszáz huszon-négy na-
pok, tíz órák, 's negyven-nyóltz minúták
alatt. Az a' kerekfég mellyet bé-fut, téfzen
nyóltzvan öt millió, kilentzszáz nyóltzvan

három ezer, hétíáz kilentzven-eggy Német mértt-földeket; úgy-hogy minden minútában két száz negyven mértt-földeket kell neki el-futni. Kifsebb a' Napnál öt száz kilentzven-két ezer, két száz négyszer. Mikor leg-messzebb esik a' Naphoz, van tőle tizenhárom millió hét száz hetven-három ezer, hét száz hatvan Német mértt-földekre; a' mi földünkől pedig néha esik harmintz-két millió, néha pedig csak öt millió Német mértt-földekre. Mikor ez a' Bújdofó tsillag jó *telescopiummal* v. messze-látó-üveggel vi'sgálatatik; néha tellyes tányért mutat, néha pedig úgy látfzik mint a' telő Hóld, a' mint t. i. a' Napnak fordítottatott oldala kifsebb vagy nagyobb mértékben világosíttatik-meg. Eggynéhány esztendőktől fogva, fok tapasztalások után, úgy tartják fok Ég-vi'sgálók, hogy Vénusnak is vagyon *Satellese* v. inasfa, valamint a' mi földünknek. Ha Vénusban emberek laknak, a' mint hihető; azoknak esztendejek áll harmintzkét hetekből, t. i. az esztendőnek minden része nyóltz nyóltz hetekből.

A' *Föld* mikor leg-messzebb van a' Naptól, esik hozzá tizen-kilentz millió, két száz negyven-eggy ezer, hat száz negyven Német mértt-földekre; mikor pedig leg-közelebb van hozzá, akkor szintén egy millió mértt-földekkel közelebb járúl hozzá. Al-

tal-

tallója v. Diametere a' mi földünknek 1720. Német mértt-föld. Az ő gömbölyűsége nem tökéletes, hanem egy kevésbé lapos a' két Pólusok felé. Az ő útja, mellyet a' Nap körül el-végez, áll száz tizen-nyóltz millió, kilentz száz huszon-ötezer, hét száz tizen-négy Német mértt-földekből; úgyhogy minden minútában el kell néki végezni két száz Német mértt-földeket. Kisebb a' Napnál egy millió három száz hatvan-hét ezer, hat száz harminzt-egyszer; nagyobb pedig a' Hóldnál ötven-kétszer. Szint' olyan viszontagfágokon megyen által, valamint a' Hóld. Mikor a' Hóldban Újság van, akkor a' Földnek tölte van; mikor pedig Hóld-tölte van, akkor a' mi Földünkben, ha valaki tudniillik ezt más Bújdofó-tsillagból nézné, Újság van; a' negyedik fertály van akkor a' mi Földünkben, mikor a' Hóldban az első fertály vagyon. Mikor a' mi Földünk meg-
telik, tizen-négszer nagyobb világosságot ad a' Hóld' lakosinak, mint a' Hóld ad nekünk az ő leg-nagyobb tellyefségében.

A' *Föld*' Inasának a' *Hóldnak* Átallója v. diametere téfzen négy száz harminzt Német mértt-földeket. Mikor leg-messzebb van a' földtől, esik hozzá ötven-két ezer négy száz hatvan Német mértt-földre; mikor pedig leg-közelebb van hozzá, negyven-öt ezer öt száz nyóltzvan Német mértt-föld.

földekre. A' mi földünk körül való futá-
fát, huszon-hét órák, 's negyven három mi-
núták alatt végezi-el; a' melly út magában
foglal három száz huszon négy ezer Német
mértt-földeket, 's hogy ezeket a' ki-szabott
idő alatt el-végezhesse, minden minútában
el kell néki futni tizenöt Német mértt-földe-
ket. A' Hóld lakosának tizen négyszer na-
gyobbnak látszik a' mi földünk, mint a' Hóld
minékünk. Noha a' Hóld mindenkor ugyan
azon fél oldalát mutatja nekünk; de még is
nem lehet tagadni azt, hogy a' maga ten-
gelyje körül fordúlna. A' Hóldban lakó
embereknek esztendejek tizen-két napokból,
's tizen-két-éjtszakákból áll: mindenik része
az esztendőnek három napokból, 's három
éjtszakákból; de a' melly napok és éjtsza-
kák olly hosszúak, hogy mindenik a' mi na-
punknak mértéke szerént, tizen-négy napot
's tizen-nyóltz órát foglal magában.

Márs messzebb van a' Naptól, mint
a' mi Földünk. Az ő *általlója, diaméte-
re*, 3096. Német mértt-föld. Mikor leg-
messzebb van a' Naptól, esik hozzá har-
mintzeggy milliő, 's minteggy ötfáz ezer
Német mértt-földekre; mikor pedig leg-in-
kább közelít hozzá, akkor is ez a' távol-lé-
tel huszonhat milliő, száz hatvan hat ezer,
három száz hatvan Német mértt-földeket té-
szen. Néha esik a' mi földünktől ötven mil-
lió,

lió, hét száz negyven ezer mértt-földnyire; mikor pedig leg-közelebb vagy on, akkor 6,880,000. Német mértt-földekre. A' maga tengelyje körül egyet fordúl minden huszon-négy órában, 's negyven minútában. A' Nap körül való futását el-végezi hat száz nyóltzvan hét napok, 23. minútak, és 30. fecundák alatt. Minthogy pedig ez az útja száz nyóltzvan egy millió, hét száz negyven hét ezer, hét száz negyven nyóltz Német mértt-földeket foglal magában, hogy azt a' ki-fabott időre el-végezhesse, szükséges hogy minden minútában száz nyóltzvan Német mértt-földeket fusson-el. Szint' azok a' meg-újulások 's meg-telések tapasztaltatnak benne, a' mellyek a' Hóldban. Ha jó *telescopiummal*, v. messze-látó üveggel vizsgálja őt valaki, fok molskokat talál annak tányérján, v. kerekfégén. Hatszorta nagyobb a' mi Földünknel; de fok száz ezer-fzerte kifsebb a' Napnál. A' Mársban lakozó Teremtéseknek esztendejek áll kilentzven öt hetekből; az ő napjaik 's éjtszakájik pedig tsak-nem hasonló hosszúságúak a' miénkhez. Sem a' Napnak, sem a' Hóldnak folytatkozásait nem láthatják. A' mi Földünk az ő est-hajnali és reggeli tsillagjok; a' milyen minékünk Venus.

Jupiter leg-nagyobb minden Bújdósótsillagok között. Noha száz három millió

's száz tizen-négy ezer Német mértt-földek-
 re esik a' Naptól; még is minden Bújdofó-
 tsillagok között leg-elevenebb az ő világos-
 sága. Ennek *általlója* húszon-három ezer
 két száz húsz Német mértt-földeket tévén,
 két ezer négy száz hatvanfzor nagyobb a'
 mi Földünknel, 's száz hatvanfzor kisebb
 a' Napnál. A' Nap körül való útját el-vége-
 zi négy ezer három száz harminz-két napok
 alatt; a' melly útja tészén hat száz tizen-
 nyóltz millió, négy száz húszon-nyóltz ezer
 Német mértt-földeket, úgy-hogy minden
 minútában el kell néki futni mintegy ki-
 lentzven-nyóltz Német mértt-földeket. A'
 maga tengelyje körül minden tíz órában
 egyet fordúl; a' melly sebes fordulás tse-
 lekefzi, hogy a' két Pólusok felé fokkal la-
 posabb a' mi Földünknel. Mikor leg-mes-
 szebb vagyon a' mi Földünktől, esik hoz-
 zá száz húszon-két millió, kilentz száz nyóltz-
 van ezer Német mértt-földekre; mikor pe-
 dig leg-közelebb van hozzánk, akkor esik
 hetven-négy millió, nyóltz száz húsz ezer
 Német mértt-földekre. Négy Inasai v.
 Hóldjai vagynak, mellyek körülte forog-
 nak. Nem tapasztaltatnak Jupiterben azok
 a' vízontagfágok, mellyek a' mi Hóldunk-
 ban; hanem fok motskok láttatnak tányér-
 ján, mellyek néha ki-fzélefednek, néha öfz-
 ve-húzódnak. Jupiterben eggy esztendőnek
 hossza,

hossza, a' mi mértékünk szerént, tizen-eggy esztendő, és 317 nap; de mind nappaloknak, mind éjtszakájoknak hossza tsak öt órányi.

*Saturnus*nak távol-léte a' Naptól, mikor leg-messzebb esik hozzá, száz kilentzven milliő, nyóltz száz nyóltz ezer két száz Német mértt-föld; mikor pedig leg-közelebb van hozzá, száz hetven milliő, száz kilentz ezer, hét száz húsz mértt-föld. Mikor a' mi Földünktől leg-messzebb esik, esik hozzánk két száz kilentz milliő, nyóltz száz negyven ezer Német mértt-földekre; mikor pedig leg-közelebb vagyon, száz ötven-eggy milliő, három száz hatvan ezer Német mértt-földekre. Az ő *általlója* huszon-eggy ezer, kilentz száz hetven-nyóltz Német mértt-földeket tévén, nagyobb a' mi földünknel két ezer nyóltzvan hatszor, a' Napnál pedig kisebb két-száz hússzor. A' Nap körül való útját, melly téfzen ezer száz húsz milliő, huszon-hét ezer, hét száz negyven-nyóltz Német mértt-földeket, el-végezi huszon-kilentz esztendők, száz kilentzven-hét napok, huszon-két órák alatt; úgy-hogy minden minútában el kell néki futni hetven Német mértt-földeket. Nem lehetett mind eddig fel-fedezni, ha vallyon a' maga tengelyje körül fordúl-e vagy nem? hanem körül van övedzve egy vastag gyűrűvel, mint valamelly övvel, melly

mellynek vastagsága hatszáz, széleltsége pedig nyóltz ezer Német mértt-föld, 's a' melly nekünk Saturnust különböző ábrázatokban mutatja. Vagynak néki öt Inafsai v. Hóldjai, mellyek körülötte forognak, 's azonban a' Nap körül való futásában is kísérik ötet. Nagy változást tapasztaltak az Ég-vi'sgálók mintegy huszon öt esztendőkkel ez előtt Saturnusban, melly annakelőtte esmeretlen vólt. Úgy gondolkoztak t. i. a' régi Ég-vi'sgálók, hogy azért vagyon olly nagy egyenetlenség a' Saturnus' útjában, hogy Jupiter húzza őt magához: de a' híres *La Lânde* Párisi Ég-vi'sgáló meg-mutatta, hogy nints Jupiternek semmi bé-folyása Saturnusba. Sőt fel-fedezte *La Lânde* azt is, hogy Saturnus a' maga utóbbi útját egy egész héttel elébb végezte-el, mint-sem az előtt szokta. Ebből támadott az, hogy akkor némelleyek már az Újlagokba is bé-tétették, hogy Saturnus Bújdosó-tsillag el-tűnt. Honnan származhatott ez az egyenetlenség az ő útjában, nehéz meg-határozni: hihető hogy okozhatta ezt valamelly rend-kívül való nagyságú Üstökös-tsillag, de a' mellyet mi akkor fel nem fedezhettünk. Saturnusban az esztendő áll, a' mi mértékünk szerént, huszonkilentz esztendőkből, és száz hetven négy napokból. Jupiter szolgál néki hajnal-tsillagúl, valamint Vénus minékünk.

A' *Georgium Sidust*, v. *György tsillagot*, ez előtt mintegy tíz esztendőekkel fedezte-fel ama híres Ég-vi'sgáló 's *Telescopium*' tsináló *Herschel* Angliában, a' *Kettős Jegynek*, t. i. *Castornak* és *Polluxnak* derekában. Annakutánna más Ég-vi'sgálók is, nevezetesen *Májér Manheimban*, gondosan vi'sgálták ezt a' *Bújdofó-tsillagot*; meg-mérték annak *áttallóját*, nagyságát; a' *Naptól*, 's a' mi *Földünktől* való távol-lételet, 's azt az időt is, melly alatt a' *Nap* körül való útját el-végezi.

Tudni-való, hogy a' *Pólus* tsillag a' kisebbik *Medvének*, vagy a' kisebbik *Göntzöl-szekerének* farkának hegyén vagyon; melly is a' mi valóságos *Pólusunktól* tsak két grádusnyira esik. Vólt olly idő, mellyben ez a' tsillag olly távol vólt még a' mi *Pólusunktól*, hogy az Ég-vi'sgálók azt tartották *Pólusnak*, a' mi most a' kisebbik *Göntzöl-szekerének* hátán vagyon. *Tichó de Brdhe* azt jegyzette-meg; hogy ez a' tsillag minden esztendőben eggy minútának harmad-részével, az az húsz secundával közelít a' valóságos *Pólushoz*; úgyhogy két ezer száz három esztendő múlva, tsak hét minútákkal fog tőle távol-lenni; de akkor újra hirtelen vissza-felé fordítja sebes útát, úgy-hogy eggy-néhány száz esztendő múlva azután más *Pólus* tsillagról kell az Ég-vi'sgálóknak gondolkozni.

A' F Ö L D R Ö L.

Mind eddig sem határozhatták-meg tökéletesen az Ég-vi'sgálók, mitsodás légyen a' Földnek formája. Minthogy ezt nem lehet különben meg-tudni, hanem ha tökéletes mértékek tétetnek mind az Aequátor v. Egyefítő línea alatt, mind pedig a' Pólusok alatt: a' híres *Geometrák* fok esztendőktől fogva ezen mérféklésben foglalatoskodnak; de az ő munkájoknak ki-menetele nem egygy-forma lett. Meg-mérvén egygy Grádnak hosszafágát az Aequátor alatt, találták azt ötven-hat ezer hét száz ötven-három ölnek; Olasz Országban találták azt ötven-hat ezer kilentz száz hetven-kilentz ölnek; Frantzia Országban ötven-hét ezer hetven-négy ölnek; Lappóniában pedig ötven-hét ezer négy száz huszon-kettőnek. Ezen nagy külömbfégeket meg-vi'sgálván, némelly nagy *Geometrák* azt hozták-ki belőle, hogy a' Föld' golyobífsának Északi és Déli fele nem egygy forma, vagy leg-alább, hogy annak formájában fok egyenetlenség van. Erre az értelemre hajlottak *Buffon*, *Condamine*, *Maupertuis*, *Boscovits*, és egvebek. Mindazáltal nagy részént a' Föld-mérők meg-elégesznek *Bouguer*' calculusával v. számlálá-

láfával; a' ki is a' Föld' általlójának az Eggyesítő - línea alatt ád hat millió öt száz hatvan-két ezer, három száz kilentzven-eggy öleket, eggyik Pólustól fogva pedig a' másíkgig a' föld' tengelyjének ád hat millió, öt száz harminzt-két ezer, kilentz száz három öleket. E' fzerént az *Általló a' Tengelyhez* képest úgy vagyon, a' mint van 179,178-hoz, 's a' Föld magafsabb az Aequátor alatt 14744. ölekkel.

Minthogy ez a' külömbbség a' Földnek nagyságával öszve-vettettétvén, igen tsekély; azért is nem igen vígváznak arra a' Föld-mérők, hanem rend-fzerént a' Földnek fél Általlójának nyóltz száz hatvan Német mértt-földeket adnak, a' Földnek egész Felületének pedig kilentz millió, két száz nyóltzvan-nyóltz ezer négy-szeg mértt-földeket. Ezekből a' víz foglal-el két hármad részt, az az, hat millió és száz kilentzven-két ezer négy-szeg mértt-földeket. Az egész száraz tehát áll, három millió, kilentzven-hat ezer négy-szeg mértt-földekből. A' régi esmeretes földekben, p. o. Európában, Ásiában, Áfrikában, vagynak négy száz folyó - vizek, mellyek a' külömböző Tengerekbe hordják az ő vizeket. Az újonnan fel-találtatott Földekben pedig nem taláztatnak többek nyóltzvan folyó-vizeknél, mellyek a' Tengerbe folynának. Az Utazóknak minden

vi'sgálódásaik után is, az előttünk esméretes Tartományok tsak negyed-részét téfzik az egész Föld' golyóbífsának, az az, két millió, három száz huszon-két ezer négy-szeg mértt-földeket. — Európa, Áfrika, Á'sia, és Á-mérika közt, az ő nagyságokra nézve az a' proportió v. egyenlőség taláztatik, a' melly vagyon 1, 4, 5, és 7, közt. — A' tudós Templemannak fel-számlálása szerént, Á'sia foglal magában hat száz negyven-eggy ezer kilentzven-három négy-szeg mértt-földeket. Áfrika öt száz harmintz-eggy ezer, hat száz harmintz-nyóltzat. Az Északi Ámérika két száz harmintz-eggy ezer száz kilentzven-hármat, a' Déli pedig három száz negyven ezer, kilentz száz hetven-kilentz négy-szeg mértt-földeket. Európa, melly a' Földnek négy részei közt leg-kifsebb, foglal magában száz-hetven-eggy ezer nyóltz száz harmintz-négy négy-szeg mértt-földeket.

Az egész Föld, a' Tűdófoknak fel-ve-tések szerént, el-táplálhatna három ezer millió embereket; most pedig alig van a' földön ezer és nyóltzvan millió. Ezek közzül Á'siában taláztatik hat száz ötven millió, Áfrikában száz ötven, Ámérikában száz ötven, Európában száz harmintz millió. Magában Német Országban, a' hiteles fel-számlálás szerént, vagynak nyóltzvan ezer faluk, két ezer száz nyóltzvan hat Városok, és ezer nyóltz

nyóltz száz tizen-két helyfégek; ide nem számlálván a' Kastélyokat 's Fábrikákat.

Ángliában a' szegényt a' gazdaggal öfve-vetvén, úgy tartják, hogy egy ember hét sterlinggel, vagy a' mi pénzünk szerént, hatvan-három forinttal éri-meg esztendeig. A' Frantziák száz Livrát, az az, mintegy 42. forintot számlálnak egy emberre; Német Országban pedig harmintz tallért; vagy negyven-öt forintot. Mindazáltal, minthogy ez a' fel-vetés tsak a' falusiakra 's a' Várofikon lakó szegényebb emberekre illik; azért is a' tudós *Unger* a' Gabonának árráról írt munkájában a' szerént határozza itt meg a' proportiót, a' mint minden Tartományokban a' gabonának árra vagyon, és minden ember mennyi gabonát észik-meg esztendeig. Közönségesen vévén a' Várofiknak lakosait, azt mondja, hogy egy ember meg-éri esztendeig harmitzhét tallérral. Ugyan ez a' Tüdös fel-menvén a' régi Századokra, 's ki-tanúlván az Actákból, mitsoda árra vólt akkor a' gabonának Német Országban, fel-vetette, mennyivel érhettemeg akkor a' lakosok egy esztendőnek elforgása alatt. Azt mondja p. o. hogy egy öt személyekből álló familia 1500-ban meg-érte esztendeig hat tallérral, 1550-ben 33. tallérral, 1600-ban 63-mal, 1650-ben 82-vel, 1700-ban 123-mal, 1750-ben 150-nel. —

Sőt tovább menvén a' tudós *Unger*, a' búzának kisebb vagy nagyobb árra szerént felvetette azt is, ezekben a' különböző időkben mennyi pénznek kellett forogni egész Német Országban. Úgymint, 1500-ban hét millió tallér, 1550-ben 45. millió, 1600-ban kilentzven-kilentz millió, 1650-ben 153. millió, 1700-ban 283. millió, 1750-ben 428. millió.

A' mint mi Európaiak élünk, ha huzzon-öt ember szorgalmatosan dolgozik, annak munkája elégféges száz embernek tífzefségefen való tartására. — Ha az emberek szorgalmatosok a' munkában, úgy minden négy-szeg mértt-föld, melly alkalmas a' termésre, el-tarthat három ezer embert. — Az Ánglusoknak ötven Innepe-napokkal kevesebb Innepeik vagynak, mint a' Spanyoloknak. 'S minthogy ezeken az ötven napokon, mellyeken a' Spanyolok dorbézolnak 's hevernek, az Ánglusok szorgalmatosan dolgoznak; a' tudós Politicusoknak szám-lálások szerént, ez az ötven napi munka tizen-két millió Sterlinget hajt-bé az Ánglusoknak. Minden font *sterling* kilentz Rh. forintot tévén, léfz' a' hafzon száz nyóltz millió Rh. forint. A' kár tehát, mellyet Spanyol Ország vall az ötven Innepekkal, száz nyóltz millió Rh. forint. Semmi sem lehet valamelly Orzágnak nagyobb rontására, mint

az,

az, ha fokak a' heverésnek napjai, melyeken mindenek esznek, 's azonban fenki sem dolgozik. Azon-kívül, hogy ez az Országot felette nagyon szegényíti, a' Királynak adaját hátráltatja, a' számos tselédekből álló famíliákat csak-nem éhel-halásra juttatja; van még ebben eggy más fokkal nagyobb kár is, a' melly ez, hogy t. i. az Innen-napok töltik-meg a' tömlötzöket tolvajokkal, paráznákkal, káromkodókkal, 's gyilkosokkal. Igazán mondják, hogy *otium est pulvinar satanæ, a' korhelység a' Sátánnak párnája*: mert mihelyt az ember nem tud valamit tsinálni, mindjárt rosszat tsinál. Innen vagyon, hogy Innen-napokon a' szegény ember nem dolgozhatván, 's magát meg-únván, tsap-székre megyen, meg-részegszik, káromkodik, verekedik, embert öl; 's. a'. t. Így telnek-meg apródonként minden tömlötzök.

1600-ban egész Angliában nem forgott több pénz fenn, hanem hat millió öt száz ezer Sterling. Hajókban, épületekben, 's egyéb ingó bingó jószágokban, vólt Angliának 130. milliója. A' mi pedig a' földnek bérét illeti, vólt ebben nyóltzvan millió, száz hatvan-hat ezer, hat száz hatvan-hat Sterlingje; és így mind öfzve két száz tizen-hat és két harmad rész milliója. 1749-ben a' kéfz pénz vólt Angliában harminztz millió

Sterling, az ingó bingó jószágok hat száz millió, a' föld, vagy a' fundus három száz hetven millió; melly mind öfzve tészen 1000. milliót.

Egy font len, hogy Bruxelli jó-féle tsipkévé tsináltassék, meg-kívántatik arra, hogy tizen-négy személyek dolgozzanak rajta egy esztendeig, vagy pedig egy személy tizen-négy esztendőig. Ebből az egy font lenből készült tsipkéket tehát annyi árron kell el-adni, hogy abból tizen-négy embernek esztendei élelme ki-teljen, 's azonban a' kereskedőknek is légyen még rajtok valami hasznok.

A' V Í Z R Ö L.

A² Tenger, melly a' szárazt minden-fől bé-keríti, a' mint fellyebb mondánk, hat millió, száz kilentzven-két ezer négy-szeg mértt-földeket foglal-bé. A' tudós *Rainak* fok vi'sgálódásai 's tapasztalása után, annak mélyfége sohol sem nagyobb egy Német mértt-földnél. — A' Tengernek vize, a' benne bővfégesen lévő són kívül, foglal még magában néminémű enyves matériát; de a' mellyet még eddig soha töle jól el nem tudtak választani. Harmintz-két font Tengeri víz, egy font sót ad. E' tsinálja azt olly

ne-

nehézzé, hogy a' folyó-vízhez-képest olyan, mint 73, 70-hez-képest. A' Tenger' vizének fósága nem mindenütt egyenlő. Nagyobb annak fósága a' közepe-felé, mint a' felületén. Nevekedik ez a' fóság mindenkor az Eggyesítő-línea, vagy az Aequátor-felé. Scotia mellett türhető ez a' fóság, már Portugalliánál fokkal nagyobb, 's ismét nevekedik, ha az ember megyen a' Canáriai Szigetek-felé. De ha az Aequátort el-hagyván, a' Déli Pólus felé megyünk, ott szem-látomást kisebbedik a' Tengernek fósága; úgy-hogy már a' *Jó-reménység' halmánál* koránt sints a' Tenger olyan fós, mint az Aequátor alatt. A' kik a' Tenger' vizét soha sem kóstolták, 's azonban szeretnék megpróbálni, millyen legyen az; véghez-vihetik azt illyen formán. Tégyenek t. i. tizenhárom tiszta forrás vízbe hat lat tengerifót, 's a' mellett negyven-nyóltz árpa-szem nyomót v. gránumot abból a' nedvességből, melly a' földi-szénből égettetik-ki. Ennek a' víznek éppen az az íze lesz, a' melly van a' Tenger' vizének. — A' Physicusoknak 's Természet Vi'ssgálóknak fel-vetélek szerént, a' Tenger eggy esztendő alatt 60. tzollt vesz el magából a' gőzölgés által. A' tudós *Hal-láj* fel-vetvén először azt, hány ezer négyszeg mértt-földeket foglal magában a' Mediterráneum, v. a' Közép-tenger; meg-mu-

tatta, hogy abból minden nyári napon a' gőzölgés által a' fellegekbe mégyen öt ezer hét száz nyóltzvan millió tonna víz. Minden tonna két ezer fontot foglalván magában, téfz' ez a' mi szám-vetésünk szerént száz öt ezer hat száz millió má'fa vizeket. Valamennyi nagy vizek folynak-bé a' Középtengerbe Európából, Ásiából, 's Áfrikából, mind azok egygyütt ezt a' nagy híjánofságot ki nem pótolhatják. Ezek a' számos folyóvizek nem vífznek-bé egygy nap alatt a' tengerbe többet hufzon-öt ezer, hét száz negyven millió má'fa víznél. Söt némelly böls Physicusoknak fel-vetések szerént, ki nem pótolthatatik egészen ez a' fogyatkozás az első által is; noha nálunk rend-szerént esztendő alatt negyven tzoll víz esik-le, a' *Zóna torrida* alatt pedig, a' hol bizonyos hónapokban éjjel 's nappal szakad az első, rá megy gyakran nyóltzvan tzollra is. És ez a' fok ideig tartó elsőzés fő oka, a' Nílusnak minden esztendőben tapasztaltatott ki-áradásának.

A' Tenger véghetetlen számú fok állatokat foglal magában, mellyek a' földi állatokhoz hasonlók. A' halaknak fok-féle nemeiken kívül, laknak a' tengerben négy-lábú állatok, nagy számú férgek, tsigák, 's olyan állatok, mellyek a' füvekhez és az állatokhoz is hasonlítanak, mellyek *Polypusok*.

soknak neveztetnek. Taláztatnak hasonlóképpen a' Tengerben fok-féle füvek, plánták, 's élő fák is. Sőt ha némelly Utazóknak hitelt lehet adni, laknak a' Tengerekben emberek is, a' kiknek ott Felelégeik 's gyermekeik vagynak. — A' Természet-vi'sgálók azt tapasztalják, hogy a' Tengerek szüntelen kifsebbednek. Svétziában fok olyan helységek 's Városok vagynak, melyek ez előtt száz esztendőekkel a' Tenger partján feküdtek, 's már most egy mérttföldnyire is esnek tőle. Sok kő-sziklák, melyek hajdan a' vízből nem láttattak, már most mellzére ki-látfszanak. Vagynak olyan helyek is, melyek ez előtt hatvan hetven esztendővel ki-kötő-helyül szolgáltak, 's már most ott a' Svékusok szántanak vagy kaszállnak. Közönségesen fel lehet vetni, hogy minden esztendőben a' Tengerek a' magok testekből vagy felületekből el-vesztnek rendszerént fél-tzollt, a' melly sem a' folyó-vizek, sem az esőzés és havak által ki nem pótolthatatik. E' szerént mintegy ötven tzollnyit kell apadni a' Tengernek száz esztendő alatt. És így nem nehéz volna fel-vetni, hány ezer esztendő múlva fognak a' közép-szerű mélységű tengerek ki-száradni,

A' HAJÓKÁZÁSRÓL.

1660-ban az Ángliai kereskedés nem ment többre öt száz ezer tonnánál, (minden tonna téfzen húsz má'fát) 1688-ban ment nyóltz száz ezer tonnára; 1749-ben egy millió hat száz ezer tonnára; és így, hatvan efsztendők alatt két annyira ment, mint az előtt vólt. — A' hadakozó hajók hat külömböző rangúak, 's vagynak rajtok, tizenhattól fogva fel-felé menvén, szintén száz ágyúk. A' katonák a' fzerént a' proportió fzerént vagynak a' hajókon, a' mint az ágyúk többek vagy kevesebbek. A' Frantziák minden ágyúra, mellynek golyóbísa négy font, három embert számlálnak; úgy-mint egy ágyúst, egy hajós-legényt, és egy katonát. Az olyan ágyúra, mellynek golyóbísa hat font, öt embert, a' nyóltz fontosra hetet, a' tizen-két fontosra kilentzet, a' tizen-nyóltz fontosra tizen-eggyet, a' húszon-négy fontosra tizen-hármat, a' harmintz-hat fontosra tizen-ötöt. Így p. o. ha valamelly hadakozó-hajón hatvan ágyúk vagynak, ezek között rend-fzerént húszon-hat van olyan, mellynek golyóbísa tizen-nyóltz font, húszon-hat ismét tizen-két fontos golyóbífü, és nyóltz hat fontos golyóbífü. Az ilyen hatvan ágyús hadakozó hajón

jón van öt száz hatvan ember. Az Ánglufok és a' Hollandufok minden ágyúhoz egy emberrel kevesebbet számlálnak. — Angliában egy száz ágyús hadakozó-hajó kerül rend-szerént harmincz ezer öt száz ötven-három Sterlingbe. Egy hatvan ágyús, tizen-négyszáz kilentzven-hét Sterlingbe. — Az első rangú hadakozó-hajónak hossza 163. láb, szélessége 44. mélysége 20. és $\frac{1}{2}$ rész. A' nagy vitorlához kívántatik három száz hatvan-három réf vászon, minden vitorlához pedig együtt, mellyek egy hajóhoz szükségefek, ezer négy száz négy réf vászon kívántatik. A' leg-hosszabb kötél hat száz lábnyi; ennek kerülete húsz toll, 's nyom hetven-hét má'fát és hetven-két fontot. A' vas-matska tizen-nyóltz lábnyi hosszúságú, 's nyom ötven-nyóltz má'fát és harmincz-két fontot. Hogy ki-találhassák a' hajót-tsináló mester-emberek, mitsoda nagyságának kellessék lenni az árbotz-fának a' hajóhoz-képest, háromszor öszve-vésznek huszon-öt lábat; e' térsz hetven-öt lábat, 's ehez a' summához hozzá-adják azt, a' mennyivel a' hajónak szélessége többre megy huszon-öt lábnál. P. o. ha a' hajónak szélessége negyven-lábnyi, akkor a' hetven-öthöz számlálnak még tizen-ötöt; és így kilentzven lábnyi lesz' az árbotz-fa. — A' jól készült hadakozó hajó, el-tart rend-szerént negyven
vagy

vagy ötven esztendeig. — A' Frantziáknál a' hajós-legények 's tengeri katonák minden héten négyszer esznek húst, háromszor halat, kétszer zöldséget, v. veteményeket, minden ebédre vagy vatsorára fél-fontot számlálván eggy személyre. Az Ánglusoknál hét-számra adattatnak - ki a' hajós-legényeknek 's katonáknak minden szükséges eledelük 's italaik. A' közönséges számlálás szerént, minden hajós-legény 's köz-katona kerül nékik esztendeig hat Sterlingbe, és három negyed részbe.

Azok a' hajók, mellyekkel a' Kereskedők élnek, kereskedő-hajóknak neveztetnek. Ezeknek nagyságok a' szerént határoztatik-meg, a' mennyi tonnát el-bírhathatnak. Némellykor szólnak *Lástra* is, a' melly két tonnát az az negyven má'fát foglal magában. — A' Hajók különböző eszközöket vésznek-elő, hogy ki-tapogathassák az utat, mellyet kell követniük. A' *mágnesestő* meg-mutatja nékik a' leg-nagyobb zivatarban is, merre eszék észak és Dél. A' Napnak vagy valamelly Tsillagnak déli magasságából meg-tudhatják azt, mennyire legyenek az Aequátortól, akár Észak-felé, akár Dél-felé. — A' tengernek feneke, melly néhol veres, másutt fekete, homokos, követes, vagy füves, 's a' mellyet a' Hajók az arra a' végre készítettett valsal gyakor-

korta szoktak méregetni, némelly helyeken bizonyos vezérek lehet ő nékiek. — A' külömb külömb-féle halak, 's a' tengeren repdeső madarak is nagy szolgálatjokra vagynak a' Hajókoknak. A' repülő-halak azt mutatják nekik, hogy a' Sz. Tamás' Szigetétől nem messze vagynak; a' hattyú forma fehér madarak, melyeknek szárnyaiknak hegyeik feketék, azt adják nekik hírül, hogy a' *Jó-reménységnek Halmát* nem sokára elérík; bizonyos nemű nagy madarak, melyek *Cotófoknak* neveztetnek, 's melyeknek derekaik fejérek, szárnyaik pedig hamu-színűek, azt mutatják, hogy az *Avyadé* és a' *Cap* vagy Promontórium közt hajóznak. Mikor az *Ormós* Szigetétől India felé jönnek, mihelyt a' Tenger' színén fehér és gömbölyű halakat látnak, melyek *Testonoknak* neveztetnek, mindjárt tudhatják, hogy *Diúhoz* mintegy hatván mért-földnyire vagynak.

De mind eddig nagy híjánofságára volt az a' Tengeri hajózásnak, hogy semmi mesterséggel ki nem tanulhatták azt, mennyi mért-földre mentek már a' tengeren vagy Nap-kelet v. Nap-nyúgot felé attól a' helytől, a' mellyből ki-indultak, vagy attól, a' mellynek *Meridiánusát* esmérték. Vettek ugyan e' részben is néminémű segítséget a' Napnak és Hóldnak fogyatkozásaiból, és
ama

ama híres *Loknak* Línaájából; de mind ezek elégtelenek 's bizonytalan eszközök voltak. Minden Tudósok meg-eggyeztek abban, hogy ha egy olyan eszközt lehetne fel-találni, a' melyből bizonyosan meg-tudhátának a' Hajósok, hány óra vagy on akkor, mikor valamelly helyből meg-indúlnak, és ismét hány óra vagy on ott, a' hová érkeztek, ebből észre-vehetnék, hány mértt-földeket mentek a' Tengeren, vagy Nap-kelet felé, vagy Nap-nyúgot felé. Tudni-való dolog, hogy az Ánglusok már számos esztendőkkal ez előtt, tíz ezer Sterlinget ígérték annak jutalom pénzül, a' ki tökéletesen ki-találja azt az eszközt, melyből a' hajósok hiba nélkül meg-tudhatják, hány grádusokra vagy hány mértt-földekre vagynak már az *első Meridiánustól*, vagy attól a' helytől, a' melyből el-indultak, vagy Nap-kelet, vagy Nap-nyúgot felé. Látni-való, hogy semmi sem felelne-meg inkább ennek a' tzelnek, mint ha valamelly Órás olly tökéletes órát készítené, mely mindenkor egy formán járna, se ne késne, se ne sietne, sem a' hajónak hanyattatásai, sem a' nagy hideg és hévfég miatt változást nem szenvedne. Az ilyen óra annak a' helységnek Meridiánusához igazíttatván, a' melyből az indulás esik, mindenkor tökéletesen meg-mutatná a' Hajósoknak, hány óra vagy on. Ama híres

Án-

Ánglus *Harrisson*, bé-töltötte e' részben való kívánságunkat, egy olyan órát készítvén, melyet csak-nem minden pontban tökéletesnek mondhatunk. Ezzel az órával ki-indulván a' Hajók *Barbadós* Szigete felé, egész addig nem hibázott többet ez az óra, hanem csak harmintz secundát, az az, fél minútát; noha ez a' tengeri út tartott tizen-két hetekig.

Hogy a' Tengeri Hajók annál nagyobb bátorsággal folytathassák kereskedéseiket; minden Kereskedő Nemzetfőgeknél vagyon egy olly Társaság, melly nekik azt ígéri, hogy ha valamelly szerentsétlenfég által, (ki-kötvén mindenkor a' hadakozást, 's a' ízántt-ízándékkal eshető kárt) az ő hajójok el-fülyedne, 's portékájok el-veszne, annak árát le fogja fizetni, ha ők előre minden szóból, a' mennyit az egész hajó ér, hat vagy tíz forintot le-fizetnek. P. o. ha száz ezeret ér a' hajó portékáival együtt; akkor fizetnek hat vagy tíz ezeret a' Társaságnak előre, a' szerént, a' mint az útnak kifsebb vagy nagyobb hosszúsága, 's egyéb környülállások kívánják. Fel-fzámlálván bizonyos esztendőök alatt a' Tűdók a' tengeren el-fülyedt-hajókat, a' mellyek t. i. békefőségnek idejében fülyedtek-el; úgy találták, hogy száz hajóból fülyed-el egy; az az, mikor egy szerentsétlenül talál járni, akkor ki-

lentzven - kilentz szerentséfen meg - érkezik. Látni-való ebből, hogy a' kárt magára vállaló vagy bátorfágot adó Tárfaságnak nagy haszna vagyon. Sok helyeken bizonyos summáért, még a' hajós legényeknek 's Tízteknek életek felől is cávezál a' Tárfaság, úgy-hogy ha meg-hal valamellyik az útban, akkor a' Tárfaság ide haza maradott feleségének vagy gyermekeinek le - fizeti azt a' summát, a' mennyi százból ő a' *tíz pró-centót* előre le-tette. P. o. ha ötven forintot fizetett-le, és ha tengeri útjában meghal, akkor a' Tárfaság öt-száz forintot fizet az ő gyermekeinek. — Mikor valamelly út kevés veszedelemmel jár, 's nem is igen hosszú, akkor a' Bíztható, vagy a' kárt magára vállaló Tárfaságnak nem adnak többet, hanem két forintot százból. Így p. o. a' melly hajók Londonból az új *Torkba* mennek, nem fizetnek többet a' Tárfaságnak két forintnál. — Mikor leg-nagyobb sebesléggel megy a' hajó a' tengeren, egygy óra alatt hat tengeri mértt-földet végez-el. Egygy Ánglus tengeri mértt-föld tesz öt ezer kilentz száz hét lábakat.

AZ EMBERNEK NEVEKEDÉSÉRŐL

Az embernek fogantatásának szempillantásában, mikor még eggy mák-szemnél sokkal kisebb, már meg-vagynak minden tagjai, mellyekkel negyven eszteendős korában fog ékeskedni. A' fogantatás után hét nappal, nagyító-üvegnek segítségével, főt tsupa szemmel is, meg-lehet már az embernek nevezetesebb vonásait esmérni; noha még akkor az egész matéria olyan, mint eggy által-látszó kotsonnya. Tizen-öt nappal a' fogantatás után, tsupa szemmel is ki lehet már esmérni a' főt, főt az ábrázatnak némelly vonásait is. Még ekkor az orr tsak olyan, mint-eggy ki-ülő tzernátska, a' szája olyan, mint-eggy vékony lineátska; két fekete pontotskák láttatnak ott a' hol a' szemek lesznek, és két lvukátskák ott, a' hol a' fülek lesznek. Három hét múlva a' fogantatás után, ki-esmérhetők már az embernek karjai, lába-szárai, keze és lába-fejei. A' karok hamarább nőnek, mint a' láb-szárok, 's a' kezeken való újjak hamarább el-válnak, mint a' lábnak újjai. Eggy hónapra a' fogantatás után, már az egész ábrázat meg-esmérhető; minden tagok meg-látszanak, a' kezeknek 's lábaknak újjai

eggy mástól el-válnak, a' mejj és a' has is egy kevésé domborodik. Hat hétre a' fogantatás után, kezd már egy kevésé hosszabbodni a' tsetsemő; az ő ábrázatja mind inkább tökéletesebbé tétetik, hanem hogy a' fő a' több tagokhoz-képest nagynak tetfzik. Két hónapra a' fogantatás után, van már a' tsetsemő akkora, mint az embernek középfő újja: négy hónapra a' körmei is kezdenek már láttatni kezein és lábain. Így nevededik a' tsetsemő lafsanként az Anyának méhében szintén kilentz hónapokig. — Az idő, mellyben a' tsetsemő meg-mozdúl, bizonytalan; rend-szerént esik ez a' viselőségnek közepe táján, a' tizenkilentzedik és hufzadik hét között. — Rend-szerént a' gyermek két-száz hetven-négy napra jő a' Világra: de ez az idő némellykor sokkal rövidebb, úgyhogy a' száz nyóltzvan-két napra születetett gyermek is törvényes, és tiszteléséges ágyból származott gyermeknek tartattatik: némellykor pedig sokkal hosszabb, úgyhogy az Atyának halála után tíz hónapra születetett gyermek is törvényesnek ítéltetik. Sőt vagynak olyan példák, hogy az Atyának halála után tizen-két főt tizen-három hónapokra születetett gyermekek is, az Orvos Doktoroknak bizonyítások után törvényeseknek ítéltettek.

A' leg-nagyobb gyermekek születésekor nem haladják-meg az egy lábat és tizen-egy tzollt, a' leg-kifesebbek pedig, hanemha idétlenek, nem szoktak kifesebbek lenni egy lábnaál és hat tzollnaál. A' fel-nevelkedett embereknek magasságok nagyon különböző: vagynak hat, hét, főt nyóltz lábnyi magasságú emberek is; de ezeket úgy lehet nézni, mint ritkaságokat a' természetben. Rend-szerént mi Európaiak magas embereknek hívjuk azokat, a' kik az öt lábon fellyül az öt, hat, hét, nyóltz, 's kilentz tzollt meg-ütik. Közép-szerű magasságú embereknek tartjuk azokat, a' kik az öt lábon fellyül az egy, kettő, három, 's négy tzollt meg-ütik. Alacsony, v. kitsiny embereknek mondjuk azokat, a' kik az öt lábon alól vagynak. Az ember rend-szerént kifesebb estve, mint reggel. Sok tapasztalásfokat tettek ezen az Ánglusok; megmervén reggel és estve fok tanuló és dolgozó embereket, mindeniken úgy tapasztalták, hogy majd fél-tzollaál rövidebbek vóltak estve, mint reggel. A' különbbség még nagyobb vólt a' szobában benn ülő emberekben, mint azokon, a' kik erős munkát tettek. A' testnek régi mértékét ismét visszaadja az éjtfzakai tsendes nyúgodalom.

A' leg-nagyobb tsetsemők az ő születéseknak óráján ritkán nyomnak többet nyóltz

fontnál, 's a' leg-kifsebbek is ritkán nyomnak kevesebbet ötnél. A' meg-lelt embereknek nehézségek színt olyan változó, mint az ő magasságok. A' közép-szerű magasságú egészséges 's mértékletes emberek, rendszerént más-fél má'fát nyomnak. A' kitsiny természetűek eggy má'fát 's hufzon-öt fontot. Rendszerént az emberek két vagy három fonttal kevesebbet nyomnak nyáron, mint télen. Az ő testeknek nehézsége v. nyomósága kezdődik ősszel, 's meg-kitsinyedik a' Nyár' kezdetével.

Rendszerént mikor a' tsetsemő születetik, haját is hoz-ki magával az Annya' méhéből. Azoknak a' kiknek szőke hajok lész, rendszerént kék szemeik vagynak; a' kiknek pedig fekete hajok lész', azoknak gyengén fárgálló szemeik vagynak. A' felnévekedett embereknek hajaik között nagy különbségek vagynak; de vagynak köztök négy nevezetes színek: úgymint szőke, gesztenye-színű, fekete, és veres. Mi Európaiak ez utólsó színtől nagyon idegenek vagyunk, holott más részeiben a' Világnak, e' tartatik a' szépségnek leg-nagyobb részének. Leg-elsőben azok a' hajak őszülnek-meg, mellyek a' vak-szemek körül vagynak, azután a' főnek több hajai, ezután a' szemöldökök, szem-héjjak, és a' szakáll. A' frizírozott hajak későbbben őszülnek, mint a'
mel-

mellyek soha sem frizírozattak. Az ősz hajak között leg-szebbek a' fejr agathes köhöz hasonlító. Illyenekké pedig a' leg-feketebb hajak szoktak válni. A' gesztenye színű hajak ha meg-őszülnek, gyöngy-színűekké válnak; a' szőkék és veresek pedig téj színű fejeikké. Ez a' külömbfég a' szőke és fekete hajú emberek között, hogy a' szőkéknek hajaik, mennél több időt érnek, annál inkább feketednek; ezeké pedig, t. i. a' fekete-hajúaké, annál inkább fejeirednek. Meg kell mindazáltal jegyezni, hogy ez rendszerént csak hatvan esztendő korokig megyen így; a' melly határon túl, a' hajak is nem olyan eledeleket vésznek mint az előtt, és így vagy száradni vagy őszülni kezdenek. Rend-szerűen a' mértékletes embereknek hajaik tartófok szoktak lenni; a' kik pedig vagy az ételben 's italban, vagy az indulatokban, munkában, 's egyebekben mértékletlenek, az olyan emberek leg-hamarább meg-kopaszodnak. A' falusi Asszonyoknak hajaik tartósabbak.

A' mi a' fogakat illeti; azok harmintz kettők szoktak lenni. A' metsző fogak nyóltzak, az az, mindenik állon, alól és felül, négy. Ezek némelly kisdedekben ki-jönek hét hónap múlva; másokban pedig csak tíz tizen-eggy-hónapra. Az eb-fogak, mellyek másként szem-fogaknak neveztetnek, né-

gyek; ezek is a' tizedik vagy tizen-eggyedik hónapban mutatják-ki magokat. A' tizenhat örlő-fogak, némelly gyermekekben az első esztendőnek végén, másokban pedig a' második esztendőnek elején szokták magokat ki-adni. A' két metsző-fogak, a' négy szemfogak, és a' négy első örlő-fogak lassanként ki-hullnak a' gyermeknek hatodik, hetedik, 's nyóltzadik esztendejiben, és mások nőnek helyekbe: de fokakban helyre nem állnak a' fogak egészen fel-serdültt korokig. Ezekenkívül vagynak még négy fogak, t. i. mind fellyül, mind alól, mind a' két-felől, eggy eggy leg-hátul. Ezt a' négy fogat nevezik bőltsefség' fogainak. Sokak szükölködnek ezek nélkül a' fogak nélkül: de a' kiknek meg-vagynak is, azokban is az ő fel-serdültt idejek után szoktak ki-jöni.

A' mi a' szemeket illeti; ezeknek különböző színeik, narants szín, farga, zöld, fekete, kék, és fejjérrel egyelítettett hamu szín. — A' leg-közönségesebb színek, a' narants és kék színek, mellyek gyakorta ugyan azon eggy szemben taláztatnak. Azok a' szemek, mellyeket feketének gondolunk, nem egyebek, hanem barna fargák, mellyek narants színnel elegyítettnek. Hogy valaki erről meg-győzettesék, nem szükfég néki egyebet tenni, hanem ezeket a' szemeket közeletről meg-vi'sgálni; mert igaz az, hogy
mész-

mellszéről feketéknek tetszenek. Az olyan szemek is, melyek nem ilyen barna fárgák, mellszéről feketéknek látszanak; de már ezek nem tartatnak olly szépeknek, mint az előbbek. Gyakorta ugyan azon egy szemben, a' narants, a' farga, hamu-szín, és kék színeket meg lehet különböztetni: de a' kék szín a' többeket úgy el-nyomja, hogy a' szemek távolról tsak kékeknek tetszenek. A' leg-szebb szemek azok, melyek vagy feketéknek, vagy kékeknek tetszenek. A' fekete szemekben több az elevenség, az erő, és a' tűz; de több nyájasság 's kedveltség ragyog a' kék szemekben. Találtatnak olyan emberek, a' kikben a' két szemek különböző színűek. Ugyan ezt tapasztalják a' Természet-vi'ssgálók a' lovakban és kutyákban is.

A' mi az *Agy-velőt* illeti, az embernek az ő testének nagyságához-képest sokkal több *agy-velője* vagyon, mint-sem akármelly más állatnak; sőt több *agy-velője* vagyon, mint a' leg-nagyobb ökörnek, bikának, vagy lónak. Egy száz fontot nyomó embernek, rend-szerént négy font *agy-velője* vagyon. Egy nyóltz vagy kilentz má'fás ökörnek, nem több az *agy-velője* egy fontnál. A' tengeri *disznó-hal* az az oktalan-állatok között, melynek *agy-velője* leg-inkább hasonlít az emberéhez, nagyságára nézve, úgy hogy az ő egész testének huszon-ötöd részét

téfi az agy-velője. Az ifjú állatoknak, az ő nagyfágokhoz-képest, nagyobb agy-velők vagyón, mint a' már tökéletességre mentt 's meg-állapodott állatoké. Így p. o. egy két má'fat nyomó tinónak, szint' úgy vagyón egy font agy-velője, valamint egy kilentz má'fás ökörnek. Úgy tapasztalták a' tudós Természet-vi'sgálók, hogy a' fél-efzőeknek v. bolondoknak agy-velők fokkal könnyebb, mint az okos embereké; mint ezt fokakban a' Fel-metfzők halálok után meg-próbálták. — A' madaraknak agy-velők az ő testeknek nagyfágához-képest kitsiny. Még kifsebb az ökröké 's lovaké, az ő testekhez-képest. A' *majomnak*, melly igen ravasz és okos állat, fokkal nagyobb agy-velője vagyón, mint más hasonló nagyfágú állatnak. A' kérődző állatoknak kifsebb agy-velők vagyón mint az embernek; de fokkal nagyobb, mint más hasonló nagyfágú állatoknak. Így p. o. nagyobb vagyón a' ketskének, mint az oró'zlánnak vagy Hiúznak. Az agy-velő kitsiny az olyan állatokban, a' mellyek veszekedni szoktak; mert az ilyeneknek musculusai és inai felette igen meg-vastagodnak, 's e'képpen az agy-velők öfzve-szoríttatik. Mind ezekre nézve, nem helytelenül mondattatik, hogy a' vadfágnak 's oktalanfágnak jele a' kitsiny agy-velő.

A'

A' mi a' tsontokat illeti, némelyek két száz negyven-öt, mások két száz negyven-kilentz különös tsontokat számlálnak az emberi testben. Tudni-illik az agy-velőben tizen-négyet, a' főnek több részeiben, és a' nyakban, negyven-hatot, a' derékban hatvan-hetet, a' karokban és a' kezekben, hatvan-kettőt, a' szárakban és lábakban hatvant. Az egyes musculusok vagynak számszerént négy száz negyven-hatan. A' *nervusok* v. húrok, negyven pár; mellyek közül tíz pár jő - ki az agy-velőről, harmintz pár pedig a' hát-geréntzről. A' *glándulák* nak számok meg-számlálhatatlan.

A' szív négy ezerszer húzza-öszve magát egy óra alatt. Az embernek minden vére együtt tizen-öt font, vagy több húszon-öt fontig. Minden órában tizen-nyóltzszor megyen által az embernek vére az ő szívén. A' vér azzal a' sebességgel foly az egészséges emberben, hogy minden órában legalább száz húszon-öt lábnyi útát tész'. — A' meg-lelt idejű, egészséges, 's mértékletes embernek pulfusa vagy vére'-ütése, egy minúta alatt nints alatta nyóltzvannak, sem felette kilentzvennek; rend-szerént pedig nyóltzvan-négy szokott lenni. A' tsetsemőben egy minúta alatt tész' a' vér száz tizen-öt ütéseket. Az öregeknek vérek nem igen tész' egy minútában többet hetven ütések-nél.

nél. — Minden huszon-négy órában, *Keil* Doktornak tapasztalása szerént, egy egészséges ember harmincz-kilencz latot nyomó nedvességet bocsát ki magából a' gőzölgés által. *Sánciórius'* számlálása szerént, ha az ember egy font eledelt vagy italt magába vészen, annak öt nyóltzad-része a' test' lyukain való gőzölgés által mégyen - ki belőle; kevés híján három nyóltzad-része pedig más rendes úton,

A' CHÍNAI TSÁSZÁRNAK MÚLATÓ PALOTÁJA.

Az, a' mi a' Chínai Tsászárnak nyári múlató-házának hívattatik, nem más, hanem egy nagy tágasságú kert Peckin Városa mellett; mellyben Paloták 's egyéb múlató-házak találtnak. A' kert fokkal különböző ízléssel vagyon készítettve attól, mellyel az Európai pompás kertek építettnek. Sok apró hegyek 's halmok, ötven vagy hatvan lábnyi magasságúak, emberi kezek által rakattattak itt, mellyek fok kies völgyeket tsinálnak. Ezekben széles árkokban tsergedeznek a' vizek, melyek bizonyos helyekben egygyesülvén, nagy tavakat, sőt néminémű Tengereket formálnak. Ezekben az árkokban,

ban, 's ezeken a' nagy tavakon, igen szép és pompás bárkák találhatók. Vagynak olyanok, melyeknek hosszúságok tizen-három, szélessége pedig négy ölnyi, 's a' melyeken fok tizfraz szobák vagynak építtetve. Minden hegyek és halmok rakva vagynak válogatott szép élő-fákkal. A' csatornák v. árkoknak oldalaik, nem faragott kövekből vagynak ki-rakva mint mi nálunk; hanem természeti kövekből, azok között is ki bellyebb ki killyebb vagyon tétetve; úgy-hogy a' ki látja, inkább a' természetnek mint a' mesterfégnek munkájának gondolja azokat. Néhol szélesek, néhol keskenyebbek, 's úgy tetfzik a' nézőnek, mintha a' tsergedező-patak maga csinálta volna magának az útát a' kö - sziklák között. Az árkoknak köveik között jönnek - ki külömbb külömbb-féle drága illatú virágok, melyek hasonlóképpen úgy látszanak, mintha mindnyájan a' Természetnek plántálásai vólnának. Mikor valamelly ilyen gyönyörűséges völgyből másikba által kell menni, ott is az utak nem egyenesek mint mi nálunk, hanem tekervényesek, 's keréngősek; de a' melyek két-felől drága illatú virágokkal, élő-fákkal, 's pompás nyári palotákkal meg vagynak rakattatva. Majd minden nagyobb völgyekből ki-látszik a' nyári-palota, melynek falai hamu-szín téglákból rakattattak, fedő-

fedő-tserépjai, veres, farga, kék, zöld, 's viola színű firnátzos festékekkel vagynak kiszínelve. Minden fa munkáji arannyal vagynak bé-vonva. A' grádsok is, mellyeken fel kell menni, nem faragott kövekből vagynak készíttetve, mint mi nálunk, hanem széles kö-szikla darabokból, mellyek tsupán a' természet' munkájának lenni láttatnak. A' belfő szobák tökéletesen meg-felelnek annak a' pompának, mellyet kívül mutatnak. Az azokban lévő készületek igen nagy árrúak, és a' leg-nemesebb ízlésnek is meg-felelnek. A' folyosók és az által-menetelek, rakvák márvány, portzellán, és réz edényekkel; mellyek közzül némellyekben virágok tartattatnak, mások pedig arra valók, hogy azokban drága fű-szerszámok égettes-fenek. Mindenik völgyben van egygy egygy múlató-ház, a' melly elég tágas akármelly Európai Fejedelemnek egész Udvarával való bé-fogadására. Sokak ezen nyári házak közzül tsupán tsak tzedrus-fákból vagynak építtetve, mellyek öt száz mértt-földnyiről igen nagy költséggel vitettetnek Peckinbe. A' különböző völgyekben többek találtatnak két száz ilyen palotáknál, ide nem szám-lálván a' heréltt embereknek házaikat, mellyek óldálaslag vagynak építve, 's mellyekben laknak azok a' heréltt emberek, kik a' palotákra gondot viselnek. Igen sok helye-
ken

ken vagynak a' canálifokon v. tsatornákon által hídak építetve, rész-szerént drága fákból, rész-szerént téglákból és kövekből, a' mellyek mind olyan magasságúak, hogy a' bárkák könnyen el-mehetnek alattok. Ezek a' hídak is nem egyenes línéára vagynak tsinálva mint nálunk, hanem keréngöfén; úgy-hogy a' melly hídnak hossza nem vólna leg-fellyebb is több negyven lábnál, ezen keréngöfség által száz főt két száz lábnyi hosszúkká is tétettetnek. Némelly hídaknak két végeikre nyári mulató házak építettek, mellyekben a' fétálók meg-pihenhesenek; fokaknak pedig a' két végeikre kövekből vagy fákból nagy gyözüdelmi kapuk vagynak állittatva. A' mi tsudálatosabb, az egész mulató kertben, sem híd, sem pedig más épület nem találtatik kettő olyan, mellyek tökéletesen egy-formák vólnának.

A' kertnek közepén a' külömbb külömbb-féle völgyekből ki-tservedező patakok egy olyan nagy tavat tsinálnak, mellynek mind szélelsége, mind hossza, fél mért föld. Ennek a' nagy tónak, vagy inkább tengernek szélein, bizonyos messzeségre, ismét sok pompás épületek vagynak helyezettve. — De a' mi leg-nagyobb bámúlásra méltó, ennek a' nagy tónak v. tengernek közepén vagyon egy Sziget, melly tsupa kö-szálakból áll; melly hasonlóképpen úgy lát-

látzik, mintha a' természetnek munkája volna, noha embereknek kezeik által rakattott. Ezen a' szigeten van építve a' nagy Nyári-palota, mellyben két száz pompás szobák számlálatnak. A' palotának négy homloka vagyon, 's minden-felé igen kies a' kinézés belőle. Ebből a' szép palotából tökéletesen ki-látzik az egész kert; minden halomok, völgyek, víz-árkok, fürű berkek, minden egyéb nyári-paloták, mulató-házak, minden hídak, az ő fehér márványokból vagy festett fákból készítettett gyözüdelmi kapuikkal, 's egygy-fzóvalmind azokkal, mellyek e' szörnyű nagyságú mulató kertben találtatnak. — A' mi ennek a' nagy tónak v. tengernek széleit illeti, azok is minden ki-gondolható, 's eggy-mástól mindenkor különbözö szépségekkel vagynak meg-ékesítve. Néhol szüntelen virágzó, másutt gyümöltseikkel kedveskedő élő-fákkal, néhol ollyakkal, mellyek csak a' leg-kietlenebb kö-szikelákon szoktak teremni. Vagynak ezen-kí-vül ennek a' nagy tónak szélein fok pompás házak 's kalitkák, rész-szerént a' vízbe, rész-szerént a' szárazra építve, mellyekben fok külömbb külömbb-féle vízi és földi madarak szaporítanak. A' több halaknak neveik között találtatik e' tóban a' halnak az a' neme, melly *aranyos-halnak* neveztetik, a' melly a' pisztrángokhoz fokakban hasonló.

Ezek

Ezek a' halak rész-szerént fárgák, mint a' jó-féle arany, rész-szerént ezüst színűek, rész-szerént kékek, veresek, zöldek, 's viola színűek; mellyek mikor a' víz' színére fel-jönek, különös ragyogásaikkal gyönyörködte-tik a' nézőket. — Gyakran ez az egész tó rakva vagyon minden színekre meg-festetett, főt meg-aranyozott bárkákkal, rész-szerént a' Tsászár' Udvarának maga mulatására, rész-szerént a' halászatra, rész-szerént a' vízen való ütközetekre, vagy játékokra; a' mellyek is a' nézőknek szemeiket felette igen gyönyörködtetik. De semmit sem lehet látni, v. talán képzelni is szebbet, mint mikor némelly fetét nyári éjtszakákon ez az egész kert meg-világosíttatik, 's különböző helyeken tűzi mesteriségek tétettetnek. Illyenkor meg-világosíttatnak a' tó' közepén lévő palotán kívül, a' két száz apróbb paloták, minden mulató-házakkal, minden hídakkal 's gyö-zödelmi kapukkal együtt. Sőt égni láttat-nak sok helyeken még a' vizek és élő-fák is. Mert a' mi az illuminációkat v. meg-világo-sítáfokat, 's a' tűzi-míveket illeti, azokban a' Chínaiak az Európaiaknak Mesterei le-hetnek. — Meg kell vallani, hogy ez a' pompás kert, 's az ebben építtetett számos paloták, igen kies mulatfágot adhatnak a' Chínai Tsászárnak, a' ki az esztendőnek nagy részét itt szokta el-tölteni. De felette szük-

féges is ez a' külömbb külömbb-féle ritkafágokkal ékeskedő kert egy olyan Tsászárnak mulattatására, a' ki itt minden egyéb társaságtól el-zárattatván, egyedül csak az ő fok számú feleségeivel, ágyasaival, és azoknak heréltt embereikkel társalkodik; nem lévén szabad semmi-féle más férjfinak bemeni e' kertbe, életének elvesztése alatt, mind addig, valámíg a' Tsászári Udvar ott szokott mulatni.

A' SCHACK JÁTÉKRÓL.

A' *Schack*, mellyet mindenenk esmernek, de igen kevesen jádzanak jól, egy azon Játékok közzül, mellyekben az észnek és a' helyesen gondolkozó tehetségnek leg-több része vagyon. Nagyon bizonytalan, a' Világnak mellyik részében találtatott légyen ki a' Játéknak ezen néme. Némelleyek tulajdonítják ezt az *Indusoknak*, mások a' *Per-sáknak*, mások ismét az *Arabjoknak*. A' tudós *Anna Comnena* Asszony, a' ki 1118. esztendő' táján írtt, azt beszéli, hogy a' Görögökhöz jött ez a' Játék az Afsyriusoktól. Némelley Auctorok azt állítják, hogy ez a' Játék a' maga eredetét Európában vette légyen. Szint' olyan nagy homályosságban van

van a' találónak neve, ideje, helye, és a' Játék' fel-találtatásának más környül-állásai. A' Nap-keleti Írók, a' kik nagy mesélők, fok Históriákat beszéllnek-elő a' Schacknak találtatásáról. Némellyek azt írják, hogy azért gondoltatott ez a' Játék, hogy az Indostáni Királynénak elébe-terjesztettesék az a' bóldogtalan had, melyet folytattak egygyütt az ő két fiai. Mások azt írják, hogy azért találtatott-fel, hogy egy félénk Indus Király ezen a' hadakozásnak mesterfégét megtanúlja. Némellyek ismét azt írják, hogy egy Indus Király, a' ki a' Perfa Királynak adó-fizetője vólt, találta vólna fel ezt a' játékot, 's úgy küldötte vólna a' Perfa Királyhoz, hogy ha ki nem találja ennek a' Játék-nak mesterfégét, úgy ő az adó alól fel-szabadíttatik. Mások azt beszéllik, hogy egy *Bráhma*, v. Indiai Bölts, látván a' Királynénak egyetlen-egy fijának halála után éppen meg-végasztalhatatlan bánatját, ezt a' játékot azért gondolta vólna ki, hogy a' Királyné ez által a' maga elméjét másra fordítván, egy kevésé szomorúságát felejt-hesse. Ezekhez a' mesékhez tóldanak még a' Nap-keleti Írók egy ötödiket is, a' mely leg-elmésebbnek látszik; de azért ezt is csak a' költemények közzé számlálhatjuk. Vólt t. i. Indiában, azt mondják, egy igen hatalmas és jó természetű ifjú Király, a' kit

a' körülötte lévő tsapodárok igen meg-vefztegettek. A' Bráhminok v. a' Papok, és az Ország' Nagyjai haszontalan intették és kérték ötet, mert a' Király a' maga nagy hatalmában fel-fúvalkodván, az ő bölts tanáts-adásaikat meg-útálta. Akkor eggy Sifsa nevezetű Bráhmina v. Pap; eggy mellesleg való módot gondolt, hogy e' meg-vefztegettetett Királynak szemeit meg-nyithassa. Illy tzélből gondolta-ki a' Schack Játékot; mellyben noha a' Király a' fő személy, de azért senkit se bántthat, főt ellenfégei ellen nem is óltalmazhatja magát az ő jobbágynak segítségék nélkül. Ez az új játék egész Indiában tsak hamar el-hírefedett, 's tudtára esvén az ifjú Királynak is, kívánta azt meg-tanúlni. Akkor Sifsa eggynehány napokon a' Játéknak régulájit fejtegetvén a' Királynak, elébe - terjesztett eggyfzer'smind fok hasznos és szükfeges oktatásokot, melyeket addig tellyefséggel nem is akart hallani. Tsak hamar meg-változtatta hibás életének folyását, 's Sifsa eránt való háládatótságának meg-bizonyítására, azt mondta néki, hogy kérjen tőle ollyan jutalmat, a' millyent szíret, 's meg-adja néki. Ez azt kérte a' Királytól, hogy mivel a' Schackozó asztalnak hatvan-négy kis táblátskái vagnak, tehát a' Király adafson néki annyi szem búzákat, a' mennyik esnek néki a' Geometrika

rika proportió szerént, úgy hogy az első táblátskától adattafsék egy szem búza, a' másodiktól kettő, a' harmadiktól négy, 's így kettőztetvén mindenkor a' számot hatvan-négyig. A' Király ezt igen tsekély jutalomnak vélvén, nem-tsak meg-ígérte, hanem Királyi petsétje alatt meg-adatni parantsolta. De mikor a' Kints-tartók ezeket a' búza-szemeket a' hatvan - negyedik számig kettőztetvén, számba - vették vólna, meg-mondották a' Királynak, hogy olyan dolgot ígért Sifsának, mellynek meg-fizetésére elégtelen nem-tsak minden kintse, hanem az ő egész Birodalma is. A' Kints-tartóknak fel-számlálások szerént, ment a' summa, v. annak árra, tizen-hat ezer, három száz nyóltzvan-négy Városokra, mellyek közzül mindenik Város foglalt magába ezer huszon-négy magazinokat, mindenik magazin száz hetven-négy ezer hét száz hatvan-két mérő búzákat, 's mindenik mérő harminzt-két ezer hét száz hatvan-nyóltz búza-szemeket. Akkor a' Király kéntelenítettett elő - hívattatni Sifsát, 's meg-mondani néki, hogy ígéretét lehetetlen bé-teltyefíteni. Ezzel az alkalmatossággal, mellyet előre el-látott, élt ismét Sifsa, hogy szívére - terjessze az új Fejedelelnnek, melly nagy szűksége légyen néki arra, hogy semmit vaktában 's hebehurgyaságból ne tselekedjen, hanem az okos em-

bereket meg-hallgassa: mert a' Királyoknak Udvaraik tellyesek tsapodárokkal 's hízelkedőkkel, a' kik az ő leg-jobb szándékjokkal is a' magok hasznokra vissza-élnek.

A' mi a' Schack Játéknak fel-találtatásának idejét illeti; magok a' Nap-keleti Írók, a' kik különben, a' mint fellyebb mondánk, gyönyörködnek a' régi mesékben, nem vizsgálják azt fellyebb Cosroes Perfa Királynak idejénél, a' ki élt és uralkodott Kristus Urunk' születése után 575. esztendő' tájján. — A' mi Európát illeti, itt némellyek sokkal előbb fel-találják a' Schack Játékot a' Cosroes' idejénél. A' régi Írlandiai Krónikákban az íratatik, hogy K. U. Sz. után Cathir az ő Királyok némellyeknek nagy mesterféllegel készült Schackozó-táblákat hagyott testamentomban. Hogy ezen Írlandiai Krónikák érdemelnek valamelly hitelt, bizonyítja az is, hogy ez a' Játék nagy divatjában volt már a' Frantzia Királynak Pepinnek Udvarában, a' ki K. U. Sz. után a' 768-dik esztendőben halt-meg. Meg lehet ezt olvasni a' régi Baváriai Krónikákban, mellyek azt beszélik, hogy *Otcárus* Baváriai Printz, a' maga nagy reményfégű 's eggyetlen-eggy fiát Pepin' Udvarába vitte tapasztalás végett. Minthogy ez igen jelesen viselte magát, és sok virtusokkal ékeskedett, írgy szemekkel nézte azt Pepinnek eggy fja, de
a'

a' kit a' Histórikusok nem neveznek-meg. Egyszer a' többek között fok ideig Schackozván ez a' Baváriai ifjú Printtzel, és egyszer sem nyerhetvén, úgy meg-boffzonkodott reá, hogy egy darab kövel föbe vágta, melly ütés miatt tsak hamar ki-botsátotta lelkét. Pepin e' szerentsétlen történeten igen nagyon meg-fzomorodott, 's titokban tartatta az ifjú Printznek halálát mind addig, míg az Atyja Párisba érkezett; a' kit magához hívatott. El-érkezvén Otcárus, több dolgokról való beszéllgetések után, Udvari Tisztjeinek jelen-létekben azt kérdi tőle Pepin: „ Mit kelljen okos embernek tseleked-
 „ ni akkor, mikor látja, hogy már vala-
 „ melly dolgot lehetetlen vissza-szerezni? —
 Otcárus az feleli rá, hogy akkor okos embernek nem kell egyebet tselekedni, hanem hogy az Isten' akaratjában nyúgadjon-meg. Ez a' felelet közönségesen dítsértetvén 's tapsolálsal helyben-hagyatván minden jelen-valóktól; Pepin élt ezen jó alkalmaztsággal, hogy elő-beszéllje néki az egész történetet, 's eggyetlen-eggy Fijának halálát, 's kérte eggyzer'smind, hogy mint jó Keresztyén, mutassa-meg azt tselekedettel, a' mit mondott szájával. Otcárus e' váratlan történeten el-fzomorodván, 's nem lévén többé semmi Örököse, kintsének eggy nagy részét a' Sz. Hippolitus' Klastromának épít-

tetéfére fordította. És éppen ennek a' Klastromnak régi Krónikájiban találtatik ez az egész História.

Nagy Károly Tsászá' Udvarában is közönséges vólt a' Schack' Játékja, a' mint azt némelly Histórikusok bizonyítják; a' kik azt írják, hogy a' Schack vólt ennek a' Tsászárnak egyik mulatsága. Sőt némellyek azt állítják, hogy az a' Schackozó-tábla, melly a' Sz. Dienes' kintsei között találtatik, Nagy Károly Tsászá' vólt. — A' következő Századokban olly közönségessé lett ez a' Játék Német Országban, hogy e' vólt minden nagyobb méltóságú embereknek rendes mulatságok. Eggy *Ehrenfried* v. *Ezzo* nevezetű Palatinus Gróf, a' Schack Játéknak jól-értésének köszönhetette, hogy III-dik Ottó Tsászárnak Testvér Húgát Feleségül el-nyerte. Szokásba ment t. i. ekkor, hogy ha valaki a' másikkal Schackozni ment, és valamellyik a' másikat egymás után háromszor meg-nyerte, azt kérhetett a' másiktól, a' mit akart, emennek pedig a' kérést bé kellett tellyesíteni, ha eggyfzer tellyesíthető vólt. Ez az *Ehrenfried* Gróf Aquisgránumban mulatván a' Tsászárnál, ez öt mulatságnak okáért Schackozni hívta, még pedig a' már bevett törvény szerént, A' Gróf meg-nyerte a' Tsászárt háromszor egymás után; mint-hogy a' Játék' kezdete előtt a' Sz. Háromfalogot

got hívta segítségül: a' mint ezt írja a' *Brunswileri* Krónika Író kegyes Barát. A' győzödelmes Gróf a' maga jufsával élván, azt kérte a' Tsászártól, hogy a' maga Testvérhúgát Mathildist néki Feleségül adja, a' ki akkor az Elseni Klastromban neveltetett. Noha igen fők akadályok adták-elő magokat e' kérésnek tellyesítésében; de még is tsakugyan meg kellett annak lenni, a' mit a' Gróf kívánt; a' ki is a' Tsászár' Húgát Mathildist Feleségül vévén, Brunswileri Reszidentijába magával el-vitte. — A' Frantzia és Német szerelem-éneklők, a' kik a' XII-dik's XIII-dik Században esmeretesekek voltak, fokszor emlékeznek a' Schack Játékról. Sőt ezekben a' Századokban Papok is voltak olyanok, kik a' magok prédikátziójoknak matériájául a' Schackot választották.

Némellyek úgy vélekednek, hogy a' Spanyol Országban meg-telepedett Arabfok tanították e' Játékra a' Spanyolokat, 's ezektől ment volna osztán által a' Frantziákra is. Tsak egyedül az itt az akadály, hogy az Arabs Írók mindnyájan egyenlőképpen azt bizonyítják, hogy ők a' IX-dik Század előtt ezt a' Játékot magok sem esmerték; következésképpen nem közölhették ezt sem a' Pepin', sem a' Nagy Károly Tsászár' Udvarával. Meg-jegyzést érdemel az is, hogy az a' szó, mellyel a' Németek ezt a' Játékot

hívják, tellyességgel nem Arabs szó, és hogy a' Németeknek Schackjokban eleitől fogva meg-volt a' Királyné, a' mellyről pedig nints semmi emlékezet az Arabfok' Schackjában. Ez a' szó *Schack*, eleitől fogva meg-volt a' Német Nyelvben, 's annyit *tészen*, mint *vadászni*. — Kitsoda volt tehát e' Játéknak fel-találója? Európában találtatott-é fel, vagy nem? és honnan került mi hozzánk? Ezek olyan kérdések, mellyekre a' régifégnek legnagyobb bűvári, 's a' leg-bőltsebb Criticufok is még eddig meg nem felelhettek. Meg-lehet, hogy valamelly *Druida*, vagy valamelly *Brhmin* találta-fel elsőben e' Játékot; de a' kinek neve, születése, 's ideje fetétfégben maradt. Az az egy bizonyos, hogy eggnéhány száz eíztendőktől fogva minden nevezetesebb Népeknél esmeretes ez a' Játék. Fel-találjuk ezt még az *Islándiaiaknál* is, a' kiknél a' népnek mulatfágúl szolgál. Azok a' darabok, mellyekkel élnek a' Schackozásban, mind formájokra, mind nevekre nézve fokképpen változtak. A' Nap-keletieknek Schackjok igen együgyű, és semmi-féle állatnak formája nints rajtok: ki-vévén mindazáltal az Ali' követőit, t. i. az Indufokat és Persákat, a' kik a' Muham-med' parantsolatjával nem gondolván, a' festett és metíztett képeket meg-szenvedik. — Európában e' Játéknak darabjai némelly-

kor

kor egygyűgyűek voltak, némellykor pedig
külömbb külömbb-féle figurákra ki-metszet-
tettek. Az a' Schackazó-tábla, melly ma
a' Sz. Dienes' kintsei közt tartattatik, igen
pompás, 's annak minden darabjai elefánt-
tetemekből vagynak különböző formákra ki-
metszettetve, 's négy négy íznyi magassá-
gúak. A' Király thrónusban ül, fejében ko-
rona, kezében pedig Királyi-páltza van; a'
Királyné is koronát visel; de az ő Királyi-
fzéke egy kevésé alacsonyabb. A' *nyíla-*
fok, a' mellyeket ma bolondoknak hívunk,
fel-húzza tartják íveiket. Azok a' kiket mi
Gavalléroknak hívunk, a' Centaurufokat áb-
rázolták. Az elefántok a' hátokra építte-
tett tornyokat hordják. A' nyóltz *Pionok*
v. köz-legények, kardosan és puskáson vagy-
nak. Valófággal egy betses ritkaság vól-
na ez, ha meg lehetne róla mutatni, hogy
ezzel a' Schackal Nagy Károly Tsáfszár fok-
fzor schackozott vólna. De min' hogy pus-
kák vagynak a' köz legényeknek vállakra
metfzve; bizonyosan a' közelébb való Szá-
zadokban készítettett ez az egész munka.
Ki hinné-el, hogy már Nagy Károly Tsá-
fszárnak idejében a' Gyalag-katonák kardos-
an és puskáson jártak vólna? Külömben,
tudjuk mikor találtatott-fel a' puska-por;
addig pedig a' puskáról sem vólt az embe-
reknek semmi ideájok. — A' Schackon való
Ja.

Játék nem minden Nemzeteknél egyy-formán megyen-véghez. A' Chínaiak nagy változást tsináltak e' Játékban, némelly új darabokat adván a' régiekhez, mo'fárok' és ágyúk' nevezete alatt. Tamerlán még nagyobb változásokot tsinált a' Schackon, és az azon való jádzást még inkább meg-nehezítette. Ez a' Fejedelem annyira kedvelte ezt, hogy a' maga egyyik fiját annak nevé-ről nevezte. — Egyy *Weichman* nevezetű Német a' XVII-dik Században, újabb darabokat képzelt a' Schacknak régi darabjaihoz, mellyek ezt a' Játékot még sokkal nehezebbé 's elméfebbé tehetik. Adott t. i. a' régi rend-szerént való darabokhoz egyy Cancelláriust, egyy Trombitást, egyy Papot, egyy Óbestert, és egyy Adjutántot; a' kiknek is menéseknek módját a' többekével mesterfégesen öszve-fűzte. — Német Országban három nevezetes nemei voltak a' Schacknak; t. i. a' nagy, a' kitsiny, és az a' melly ma rendes játék. Az első és második az, melly a' XII-dik 's XIII-dik Századokban közönféges vólt. A' mái időkig megtartatott mind a' kettő a' Halberstadi Fejedelemségnek *Stropek* nevezetű falujában, a' mellynek lakosai eleitől fogva híres Schackozók vóltak, és máig is mind a' két-féle játékot egyyre jádzák. A' kik az ő falujokon ma is keresztül-mennek, azokat rend-szerént Schackoz-

kozni szokták hívni. Eleitől fogva voltak híres Schackozók, a' kik magoknak ez által nagy betsületet szerzettek. Egy *Philidor* nevezetű tizen-nyöltz esztendő's ifjú, olly nagy tökéletességre vitte a' Schackozást, hogy egész Frantzia Országban 's az Ánglusoknál sem találatott fenki, a' ki őt csak egyszer is meg-nyerhette volna; és a' ki ez által magának, kivált Londonban, nagy kintset is gyűjtött. Gyakorta jádzott két különböző táblákon két híres Játékosok ellen egyszer'smind; 's még is mind a' kettőt meg-nyerte. Ha kérdezték tőle, mikor vitte ezt a' Játékot olly nagy tökéletességre? azt felelte, hogy egyszer forró hideg-lelésben feküvén, mikor nem alhatott, akkor a' maga ágyának firhangján a' Schackot képzelte magának, 's egynéhány hetekig mind azon tűnődött, hogy lehetne annak darabjainak öszve-menéseknek minden lehetséges módját ki-tsinálni. — Egy *Bucéka* nevű Saracénusról írják, hogy ez a' XIII-dik Században Florentziába ment, a' hol akkor híres Schackozók voltak. Ez fogadásból gyakorta jádzott egyszer'smind három különböző Schackokon, mellyek között a' kettőt nem is látta, hanem csak szóval igazgatta, a' harmadikat pedig maga újaival. — Eleitől fogva fok nagy emberek 's Fejedelmek mulatfágot kerestek a' Schackozásban.

Em-

Említettük már fellyebb Nagy Károly Tsá-
szárt, és Tamerlánt. X-dik Leo Papa ha
meg-unta magát, mindég Schackozni szokott.
A' Saxóniai Választó-Fejedelem Friderik Já-
nos, a' Mühlbergi tsata után fogfágba esvén,
ennek úalmait a' Schackozás által enyhítet-
te. Azt írják a' Históriák, hogy mikor a'
Tsászár a' halálos sententziát meg-izente né-
ki, akkor is a' Lüneburgi Duxal Ernesti-
vel schackozott, 's mihelyt a' rá-mondatott
halálos sententziát végig hallgatta, ismét le-ült
a' Schackozó-táblához, és játékját folytatta.
— Nagy betsületére szolgál a' Schack-játék-
nak az is, hogy a' *Brunsviki Dux Augustus*
maga írtt egy egész Könyvet róla, melly
1618-ban jött világosságra. Hosszan beszéll
ebben a' Játéknak eredetéről 's históriájáról,
's a' mellett regulákat ad a' helyes jádzásnak
módjáról. Ez a' Printz igen nagyon szeret-
te a' tudományokat, és minden módon ből-
dogította azokat. Önéki köszönheti a' *Brunsviki*
Ház a' Volfenbütteli nagy Könyv-tárt,
mellyet ő fundált, és a' mellyben már az ő
életében nyóltzvan ezer darab könyvek talál-
tattak. — Bár akármelly ártatlan légyen is
a' Schackozás; de még is a' Római Vallás
fok ideig tilalmazta azt a' Papoknak. A'
XI-dik Században *Dámidni Péter* a' Flóren-
tziai Püspököt nagy penitentzia alá vetette
azért, hogy a' Schackon jádzott. A' peni-
ten-

tentzia ebből álltt, hogy háromszor egymás után olvassa - el a' 'Sóltáros Könyvet, és tizen-két koldúsnak mossa-meg a' lábát. Az elfőt, úgymond, azért tselekedje, hogy tisztítsa-meg a' maga nyelvét, mellyel a' Schackhoz tartozó darabokat említette; a' másikat pedig azért, hogy tisztítsa-meg kezeit, mellyek a' Schacknak illetése által meg-fertéztettek. Sok Conciliumok v. Papi 'Sinatok kárhoztatták a' Schack Játékot; a' mellyek meg-engedték is, tsak úgy engedték - meg; hogy ne jádzaak ezt a' Papok asszonyok előtt. Ennek a' tilalomnak okát nehéz által - látni. IX-dik Lajos, ama babonás Frantzia Király, a' ki eggy vólt azok közzül a' szánakozásra méltó Királyok közzül, a' kik a' Sz. Földre mentek, 's a' kik ok-nélkül és haszontalan a' Keresztyén vért vesztegették; nem szenvendhette a' Schack Játékot, hanem kemény parantsolattal meg-tiltotta azt 1225-ben. — A' híres *Montagne Mihály* gyűlölte ezt a' Játékot; de nem babonafágból, vagy Valásbéli kegyeskedésből, hanem azért, mert azt mondta, hogy olyan Játék ez, melly nem jó Játéknak. Ugyan ezen okból, I-ső Jakab Angliai Király is idegenítette ettől a' Játéktól a' maga fiját; minthogy mély gondolkozást kíván, 's a' mikor az agy-velőre szolgáló inaknak pihennie kellene, akkor is azok fárasztatnak.

A' PHYSICÁRA TARTOZÓ NÉMELLY GONDOSKODÁSOK.

Két nevezetes tapasztalásokat tettek közönséges némelly Tűdők ez előtt egy-néhány esztendőkkel a' Tsigákról és Méhekről. Még 1753-ban egy *Ziegenbál* nevezetű Tűdős Dánus, a' Coppenhági Akadémiának egy munkátskát terjesztett-élébe, mellyben azt írja, hogy ő némelly földi Tsigáknak fejeiket el-vagdalta, mellyek még azután is fokáig éltek; 's nem-tsak éltek, hanem az ő házaikba is, mint az előtt, rendszerént bé-vonták magokat, és ismét ki-jöttek. Noha ez a' dolog fel-ébreszthette volna a' Természet-vi'sgálóknak gondoskodásokat; de még is akkor igen kevés figyelemetiséget mutattak éránta. 1768-ban *Boskovits* tudtára adta *Condamínének*, hogy a' Modénai Prófesszor Abbás *Spalánzani*, egy-néhány földi Tsigáknak el-vágván fejeiket, nem-tsak meg nem haltak, hanem azután is színt' úgy ki-jöttek a' plántákra, valamint annak-előtte; főt lassanként egy új fejek nevedett nekik a' régi helyett. Ez a' tapasztalás minden Természet-vi'sgálóknak figyelemetiségeket fel-gerjesztette: azért is mind Frantzia, mind Német Országban, fok helyeken

ken meg-újítottatott ez, még pedig mindenkor hasonló ki-menetellel. Nevezetesen *Schaeffer* Úr Regensburgban, tsalhatatlanúl igazzá tette ezt a' tapasztalást. Ez a' Természet-vísgáló fok földi Tsigáknak el-vagdalta, rész-szerént fejeiket, rész-szerént farkaikat, 's mindenkor úgy tapasztalta, hogy mind fejeik, mind farkaik újra ki-nöttek; mint ezt nem régiben közre-botsátott munkájában maga elő-beszéli. „ 1769-ben, úgymond, Más, „ jusnak 9-dik napján, húszon-hat Tsigáknak „ vágta-el fejeiket; mellyek közzül tsak „ kettő veszett-el eggy-néhány napokkal az „ el-metszés után: a' többek pedig nem-tsak „ meg-éltek, hanem új fejek is nőtt a' régi „ helyett. „

Ha ez a' tapasztalás a' Philosophusoknak figyelmeteségeket meg-érdemli; színt' ilyen gondoskodást érdemel az, a' melly a' Méheken tétettetett. Elő-adta t. i. ezt az a' Társaság, melly Felső-Lufátziában a' Méhek' természetének ki-tapogatófában fáradozik; 's abban áll, hogy valamikor akar az ember, mindenkor *anya-méhet* tsinálhason vagy készíthessen a' méheknek, még pedig akár-mellyik közönséges féregből, melly a' közönséges szobátskákból ki-vétettetik. E' végre eggy-néhány dolgos méhek zárattatnak eggy iskatulyába, mellynek fellyül szelelő-lyuka vagyon, de a' melly szelelő-lyuk is

E

drót-

dróttal fűrűn bé-köttetik. Ugyan ezen dolgos méhekkal tétettetik az iskatulyába egy darab lépetske; de olyan, a' mellyen nelyen semmi ollyas tágaabb cellula v. szobátska, mellyben az anya-méhnek készített tojás szokott lenni, hanem csak rendes szobátskák légyenek; mellyekben már két vagy három naptól fogva ki-keltek a' tojásból azok az apró férgek, mellyekből bizonyosan közönséges dolgozó-méhek lennének. Három vagy négy ilyen közönséges férgek elegendők arra, hogy ez a' tapasztalás tökéletesen véghez-menjen. Még ezen-kívül kell ugyan akkor az iskatulyába bé-tenni két darabotska lépeket, mellyek közzül az egyik tsupán viafzt, a' másik pedig lépes-mézet foglaljon magába. Végezetre, tenni kell még ebbe az iskatulyába egy tsomó öfzve-tört méh-férgetskéket, mellyek ugyan azon kasból vétettefsenek, 's a' mellyekkel szokták a' dolgos-méhek az ollyan férget táplálni, a' mellyből Királyné válik. Mindezek meg-lévén, meg fogja tapasztalni az ebben gondoskodó Természet-ví'sgáló, hogy mindjárt más nap' vagy harmad napon abban fognak foglalatoskodni a' dolgozó-méhek, hogy a' négy szobátskák közzül valamelyiket kifzélefsítsék 's ki-tágaítsák, hogy abban az a' féreg nagyobbra nőhefsen. Ugyan akkor mindjárt kezdik neki hordani az öfzve-tört fér-

férgekből képzítettett eleféget, olly nagy szor-
galmatossággal 's bővféggel, hogy abban a'
féreg egészen úszni láttatik. A' féreg szem-
látomást nagyobbodik, nymfává léfz', 's a-
zután tizen-hét vagy tizen-nyóltz napok múl-
va, mint valófágos Királyné, ki-jő a' ma-
ga szobátskájából, 's az anya-méhnek min-
den kötelefségeit véghez-vifzi. — Melly fok
szép gondolkozásokra 's vi'sgálódásokra nyit
utat ez a' tapasztalás! Ímé ez a' munkás
köz-társfág a' leg-utólsó féregből is tud ma-
gának Királynét tsinálni, 's nints szükfsége
arra, hogy egy más Királyné ollyan tojást
tégyen-le néki, a' mellyből Királyné váljon.
Ímé itt egy féreg, melly a' végre rendel-
tetett, hogy dolgozó-méh légyen, és a' melly-
ben a' nemnek semmi külömbfsége nem lát-
tatik, egy harmintz, főt negyven ezeret sza-
porítható termékeny anyává válik, tsak az
által, hogy szobátskája ki-tágafíttatik, és
hogy a' többekétől külömböző eledellel táp-
láltatik, t. i. ollyannal, a' melly az ő nem-
zetfégenek testéből 's véréből vétettetik.
Némellyeknek tapasztalásaik fzerént, (de a'
mellyeknek egészen hitelt nem adhatunk)
az anya-méhnek nints arra is szükfsége, hogy
hímek által tétettsék termékeny 's gyü-
möltsozövé. Ezeknek értelmek fzerént, a'
herék, mellyeket mások hímeknek tartanak,
ollyanok mint a' dájkák, mellyek a' férgek-
nek táplálásokban 's fel-nevelésekben munká-
lódnak.

A' HANGNAK ÉS SZÉLNEK GYORSA- SÁGÁRÓL.

A' hangnak közép-szerű sebessége az, melly szerént ezer egy száz negyven-két lábnyi földet megyen egy secunda alatt, az az, egy minútának hatvanad része alatt. E' szerént, tizen-három és fél secunda alatt megyen egy rendes mértt-földet, 's minden minúta alatt többet ötöd-fél mértt-földnél. Ha a' napból olly nagy hang adattathatnék, melly a' mi földünkre meg-hallatathatna, ez a' hang nem érkezhetne előbb hozzánk, hanem tizen-hét és fél esztendő múlva. A' Napból ki-lőtt ágyú-golyóbis fél annyi időre le-érne a' földre. — Ez által az eszköz által, a' mennydörgésnek idejekor meg lehet mérni a' fellegnek tőlünk való távol-létét. Fel-téven p. o. hogy a' villámástól fogva a' mennydörgésnek kezdetéig lehet számlálni négy secundákat, (mellyeket az, a' kinek illy jó készületű órája nints, a' maga pulsfán is meg-próbálhat) akkor a' felleg távol van még tőlünk négyszer ezer egy száz negyven-két lábnyira, az az, mind öszve 4568. lábnyira, melly mintegy három fertály mértt-földet téfszen. Innen az is nyilván vagyon, hogy a' ki a' villámás után

a'

a' mennydörgést hallja, már akkor nem félhet, hogy a' mennykőtől meg-üttetik: a' ki-re pedig a' mennykő esik, színt' úgy nem hallja a' mennydörgést, valamint a' puska golyóbis által meg-ölettetett madár nem hallja a' puskának tsattanását.

Az áthmosphérának magassága Neuton szerént hatvan német mértt-föld; Haller szerént tizen harmad-fél; de la Hire szerént tizen-négy német mértt-föld, és öt-nyóltzad rész. — Kepler szerént, a' leg-vékonyabb fellegek lintsenek magassabban a' föld felett kilentz ezer négy száz huszon-két lábna. A' leg-terhefőbbek pedig, gyakran nintsenek magassabban felettünk négy ezer hét száz hatvan-négy lábna. Ez az oka, hogy gyakorta, az ilyen terhes fellegek, a' nagy hegyekbe meg-ütköznek, 's ilyenkor felhő-szakadások származnak. Meg-esik az is nem eggy-szer, hogy a' magas hegynek tetején eggy tsepp első sem esik, a' mikor alól a' völgyekben a' zápor-eső mindeneket el-seper. — A' testnek nehézsége nem mindenütt eggy-forma a' földnek színén, úgyhogy a' melly test a' Pólusok alatt kilentzven-nyóltz fontot nyom, az Aequátor v. Eggyesítő-línea alatt nem nyom többet kilentzven-hétnél. — A' mágnessel meg-kentt tőn tétetett tapasztalásokból bizonyos, hogy e' mi Századunkban, annak Nap-nyúgot felé való hajlása,

minden hat esztendőben egyy grádusfal ne-
vekedik. — A' leg-sebesebben fúvó szél,
nem megy messzebb egyy minúta alatt 3000.
lábnyi földnél. — Az a' melegség, melyet
a' föld vészén a' Naptól, nem hat-bé mé-
lyebben a' földbe három lábnyinál. Azt írja
a' tudós *Boyle*, hogy ha négy lábnyi mély
gödörbe jég-tétettetik, 's helyesen bé-fedez-
tetik, nyárban sem olvad-el benne. 1740-
ben, mikor az az igen kemény tél vólt, Pe-
tersburg körül a' föld nem fagyott-meg mé-
lyebben más-fél lábnyinál; más rendes te-
lekben pedig nem igen szokott a' föld' fa-
gya mélyebb lenni egyy lábnyinál. — A'
leg-nagyobb hideg Európában az, mikor a'
kénfő *Reaumur* szerént 17. 18. 19. vagy
leg-felgyebb 20. gráditsra száll a' fagyot je-
lentő **zéró** v. tizfra alatt. A' nagy hideg-
nek nem elegendő mértéke az, mikor azt
fokan a' jégnek vastagságából mérik; mert
ezt a' közép-szerű hidegnek fok ideig való
tartása is okozhatja.

A' FA-LEVELEKEN LAKÓ MOLYRÓL.

A' leveleken lakó molynek munkái oly különöfök, 's oly bámulásra méltók, hogy a' leg-nagyobb Böltsnek is figyelmetességét fel-gerjeszthetik. A' leveleknek hártyaikkal ruházkodik a' moly, a' mint tudni-való. Az ő béllett ruhájának formája hasonlít a' cylinderhez, de annak két végei egy kevéssé különbözök. Az első része, mellyen a' fejét szokta ki-dugni, gombolyú és szépen meg-van prémezve. A' hátúlsó része három darabokból áll, mellyek három-szegűek, 's a' mellyek igen könnyen is öszve-húzódnak, 's azonban tágasabb nyílást is engednek, hogy az állat ott is ki-jöhessen. Némellykor az ő béllett ruhájának háta néminémű tsipkézettel meg-ékesíttetik, a' melly tsipkézet hasonló a' pontynak szárnyához. Hogy a' moly ezen béllett ruhát készíthesse magának: a' levélnek felső és alsó hártája közé bé-véfszi magát; a' köztök lévő zöldfőget ki-eszi, úgymint a' melly néki eledelül szolgál: és így a' mikor egy részről éhségének eleget tész', más-felől készíti a' matériát, a' mellyből az ő öltözete ki fog telni. Ez a' matéria a' levélnek alsó és felső hártája, mellyel a' molly éppen úgy bánik,

valamint a' Szabó két darab posztóval. Valamint ez a' ruhának való posztót öfzve-méregeti 's szabogatja, úgy tselekeszik a' moly is. Két olyan darab hárttyákat vészzen-elő, mellyek egymáshoz tökéletesen hasonlók, 's mellyeket azután mind a' maga háta felett, mind a' hafa alatt eggyesít. E' végre a' levélnek mind a' két hárttyájából olyan darabotskát szab ki, a' mennyi az ő fél öltözetének elégséges. A' mi molyunk olyan nagy okossággal 's frifseféggel véghez-vifzi ezt, mintha a' leg-híresebb Szabónál eggy-néhány esztendeig inaskodott volna. E'képpen ki-szabván a' ruhát, nints egyéb hátra, hanem hogy azt meg is varja. E' végre a' moly tsak öfzve-fértzeli először a' darabokat, meg-próbálja, ha vallyon testéhez illik-e a' ruha; hol eggyik oldalára, hol a' másikra fordul benne, 's minden fekvésnek módját meg-próbálja, valamellyre majd azután szükfége lészzen. Ezen forgásai által, a' levél-hárttyákat, mellyek addig egyenesek voltak, öfzve-hajlókká 's gömbölyegekké tsinálja. E' meg-lévén, a' két meg-szabott darabot mind alól mind fellyül, a' hol már az előtt a' nagyjából meg voltak fértzelve, sürűbben 's szorofabban öfzve-varja, még pedig olly tsínosan 's mesterfégesen, hogy a' leg-vigyázóbb szem is alig veheti észre, hol légyenek a' két darabok öfzve-varva. — De még a'

moly

moly meg nem elégzik azzal, hogy a' falevélből illy tsinos köntöst készített magának; érzi hihető, hogy még így az sem nem elég púha, sem nem elég meleg. Meg-bélli tehát azt belől egészen tsupa felyemmel; még pedig olly előre való vígyázással, hogy a' béllést kétfzerte vastagabban ejti ott, a' hol a' dörgölés által leg-könnyebben el-kopik. — Minekutánna e'képpen el-végezte a' moly az ő egész öltözetét, azon mesterkedik már most, hogy ki-hozhassa azt a' levélnek két hártái közzül, mellyektől eddig minteggy bé vólt zárattatva. Hogy ezt véghez-vihesse, arra több erő mint-sem ész kívántatik. E' végre tehát ki-dugja fejét béllett ruhájából, előre megy, 's a' levélhez kaptsolódik elfő lábainál fogva, a' mikor hátúlsó lábaival erősen meg-ragadja béllett ruháját, és azt maga után húzza. — Az a' moly, mellyről eddig szólltunk, a' levélnek közepében készített magának béllett házat. De gyakorta nem a' levélnek közepét, hanem tsak annak szélét választja e' végre. Akkor tsak eggy-felől kell néki a' hártákat el-vágni, t. i. azon az óldalon, melly a' tsipkézetnek ellenébe-tétettetett; mert a' levélnek széle körül ezek a' hárták még sokkal erőbben öszve vagynak köttettetve a' természet által, hogy-sem mint a' molytól ki-telhetne. Ezen-kívül, vagyon is már

ott néminémű hajlófágok vagy gömbölyűségek; azért is a' molynek ruhájára fokkal alkalmatosabbak. A' molynek munkája tehát itt tsak abban határozódik-meg, hogy ezeket a' tsipkézeteket a' köztök lévő zöld matériától meg-tisztítsa, melly az ő ruháját igen nehézzé 's alkalmatlanná tehetné. Mikor a' moly ebben foglalatoskodik, próbálja valaki ollóval a' tsipkézeteket el-metfzeni, 's vi'ssgálja-meg, miképpen fogja magát ez esetben fel-találni. Ekkor t. i. a' moly félben-szakasztja mindjárt elébbeni munkáját, 's azon mesterkedik, hogy az ő testéből kijövő selyem fonalatskákkal a' két hárttyákat mennél elébb öfzve-varja, mellyeket az olló el-választott egymástól. Azután, minekelőtte tovább menne a' ki-szabásban, megbéli azokat, úgyhogy a' gondos Természeti-vi'ssgáló minden nap' nézheti, hogy azok a' hárttyátskák, mellyek először által-látfszók voltak, lafsanként meg-homályosodnak. Ezt pedig nem egyéb tselekefzi, hanem a' selyem béllés, mellyet a' moly az ő ruhájának alá szokott húzni. E' szerént, a' mint a' béllést alá-húzza, mindenkor lafsanként a' levélnek hárttyátskáját gömbölyíti, úgyhogy mikorra el-készül, akkor egészen cylinder formájú az ő öltözete. Úgyde még ekkor nints meg-tsinálva öltözetének az a' része, a' melly még a' levélhez vagyon ragad-

gadva, holott már az egész béllést alá-húzta. Mit tsináljon tehát azzal a' moly? ki-rágja-e a' felyem béllést, hogy azon fejét ki-ütvén, a' levélnek azt a' részét el-rágja, 's öltözetéhez intézze? Éppen nem szüklég, mert ez az előre-néző féreg tudott magának helyjel helyjel eggy kis hézakot hagyni, mellyen fejét ki-dugván, a' munkának hátra-lévő részét el-végezi. Minekutánna a' fa-levélnek hárttyáját körös-körül öszve-var-ta, ekkor osztán a' felyem béllésnek hézak-jait szépen bé-köti. Elegendendők ezek a' jegyzések, hogy ennek a' kitsiny férgetské-nek a' molynak előre-nézését és gyors mun-káját bámuláfsal nézzük.

A' DRÁGA KÖVEKRŐL NÉMELLY JEGYZÉSEK.

Minden drága-kövek között a' Gyémánt a' leg-első. Hogy ez szép légyen, három minéműségek kívántatnak-meg benne; úgy-mint, az által-látzfófog, a' tisztaság, és a' ragyogásnak elevenlége. A' rend-kívül va-ló szépségű, ragyogású, 's nagyságú Gyémánt *Parágonnak* hívattatik. A' zöld Gyémánt, mikor t. i. ez a' szín benne tökéll-es, leg-ritkább, és leg-drágább. A' ró'sa-
szí-

színű, kék, főt farga Gyémánt is, nagy betsben tartattatik. A' veres és feketéllő Gyémántok nagyon közönségesek, 's már ez a két szín benne hibának tartattatik. — Találtatnak némellykor olyan Gyémántok, mellyek a' febes vizeknek követses fenekén fok esztendőig hempergettetvén, tsupán csak a' Természetnek kezétől ki-palléroztatnak, 's által-látszókká lesznek. Az ilyen Gyémántok, mikor néminémű Pyramis formára a' természetből ki-metszettetnek, neveztetnek *Természeti-hegyeknek*. A' régiek ezeken-kívül semmi más Gyémántokat nem esmertek. Azok a' négy nagy Gyémántok, mellyek a' Nagy Károly Tsászar' Királyi Palástjának kaptán állottak, 's a' mellyek ma a' Sz. Dienes' kintsei között tartattatnak, ilyen természetből pallérozott Gyémántok. — *Jefferies* a' Gyémántokról írt munkájában, tagadja, hogy Ámerikában valóságos igaz Gyémántok találtatnának. Azt mondja, hogy mindazok Ásiából vitettetnek oda, 's úgy küldettetnek osztán Portugalliába. Azt mondja, hogy noha szorgalmatossággal megvizsgálta ezeket a' Gyémántokat, de soha közöttök, 's az Ásiából került Gyémántok között, leg-kissebb külömbséget is fel nem fedezhetett. Leg-híresebb Gyémánt-bánya a' Világon az, a' melly vagy on *Golconde* és *Visapouri* tartományában, a' Nagy Mógol' Birodalmában.

A' *Rubint* a' Gyémánt után a' leg-betsefebb 's leg-keményebb kö. Ezen sem fog semmit a' reszelő, 's a' leg-keményebb tüzet is ki-állja. A' Nap-keleti *Rubint* eleven verefségű, mint a' jól meg-értt tserefsznye. Mikor a' *Rubint* piros vér színű, 's negyven *Carátnál* vagy száz hatvan gránnál többet nyom, akkor *Escarboucnak* nevezik a' Frantziák. De a' mellynek ezt a' nevet adják, szükség hogy olly eleven verefsége legyen annak, mint szintén az égő-szénnek. Az ilyenek teremnek *Ava* és *Pegu* Tartományában. A' világosabb 's ró'sa-színű *Rubint*, 's mellyben néminémű fárga szín is láttattatik, leg-gyengébb 's leg-puhább a' *Rubintok* között. Hozattatik ez *Siléfiából*, *Mexicóból*, és *Brasiliából*. Az igen gyengén veresellő *Rubintok* találtnak *Tseh-Ország*-nak, *Siléfiának*, 's *Magyar Ország*nak *Bányáiban* is,

A' '*Safir* harmadik helyet érdemel a' betses és kemény kövek között. Felette nehéz ezt is ki-metszeni 's pallérozni. A' Nap-keleti '*Safir* igen szép ég-színű, sem nem igen világos, sem nem igen sötét; és e' leg-betsefebb minden '*Safirok* közt. Találtatik *Peguban*, és a' *Cejlon*' Szigetében. A' Nap-nyúgoti '*Safir* fejéres, 's igen vékonyan látszik benne az ég-szín. De igen nehéz illyeket tökéleteseket találni, mellyekben

ben valami hiba nem volna. A' víz-színű 'Safir annál betsefebb, mennél kevesebb kék-féget mutat. Mikor a' drága-kő metfzők ilyenre találnek, Gyémánt helyett szokták azt el-adni. Találtatik az ilyen, de igen ritkán, Cejlonban.

A' *Topáz* arany-színű fárga, melly szín ragyogó zölddel elegyítettetik. Ez is két-féle, úgymint Nap-keleti és Nap-nyúgoti. Az első leg-betsefebb, 's terem leg-inkább Arabiában. A' Nap-nyúgoti koránt-sem olly kemény mint az első; terem ez Ámerikában, és Tseh-Országban is. Ez előtt eggyenéhány esztendőkkel találtattak Topázok Saxonjában is, mellyek nagy keménységűek, és külömb külömb-féle szegeletekre könnyen ki-metszetteithetnek. A' Brasiliai Topáznak igen különös és kedvetlen színe van: de ha ez valamelly hamuval meg-töltött olvasztó-tserépbe tétettetik, 's eleven-szenekre tétettetik, el-veszti a' tüzőn ezt a' rút színét, és igen kellemetes színű Rubinttá által-változik. A' drága-kövekkel kereskedők ezt a' mesterféget nagy titokban tartották mind addig, míg *Dümelle* Úr ezt ki nem tanulta, és a' Pári'fi Akadémiával nem közölte.

A' *Smaragd* ötödik helyet tart a' drága-kövek közt. Már ezen többet fog a' részelő, mint a' többeken, és igen szép oldalakra ki-palléroztathatik. A' Nap keleti

Sma-

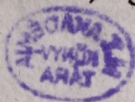
Smaragd eleven-zöld, és szépen fűgárzik. Jö e' hozzánk leg-inkább Égyiptomból. Napnyúgoti Smaragdusnak neveztetik az, mellynek zöld-színe sokkal vékonyabb és világosabb. Jö e' hozzánk Pérúból és Cárthagénából.

A' hatodik drága-kő a' *Chrysolitus*, melly egy kevésbé zöldellik, 's annál kevesebb a' betse, mennél zöldebb.

Az *Amethystus* kék-színű, vagy veres-kék. Vagyon olyan is, melly fārgálló és bor-színű. Az a' melly Cárthagénából hoztatik, és pirosló kék-színt mutat, leg-ritkább szokott lenni. Ha az Amethystust hamuba teszik, 's tűznél melengetik, el-veszti színét, és olyanná lesz' mint a' Gyémánt, valamint a' 'Safir is. — A' Gránát tömött veres színt mutat. Találtatik olyan is, melly véknyan fejéreslik, és egy kevésbé fārgállók. A' melly Gránát viola v. kék színt mutat, az leg-tökéletesebb neműnek tartattatik. — A' *Hiacinthus* veres, 's egy kevésbé fārgálló. Vagyon olyan is, melly fejéres-fārga, vagy kékellő-fārga. A' *Berillus* olyan forma zöld-színt mutat, a' millyen a' tengernek-vize. —

A' mi a' drága-köveknek árrokat illeti, azokat gránok, v. Carátok szerént szokták mérni. Négy grán téfzen egy Carátot, száz negyven-nyóltz carát, egy latot, két

ezer



ezer három száz nyóltzvan-három carát egy fontot. — A' szépen ki-pallérozott Gyémántok ezen az árron adattatnak. Úgymint; egy grán, három tallér; két grán, kilentz tallér; három grán, tizen-hat tallér; négy grán, huszon-hét tallér; öt grán, ötven tallér; hat grán, hetven-öt tallér; hét grán, száz tallér; nyóltz grán, száz huszon-hét tallér; kilentz grán, két száz tallér; tíz grán, két száz ötven tallér; tizen-egy grán, három száz huszon-öt tallér; tizen-két grán, három száz hetven-öt tallér; tizen-három grán, négy száz ötven tallér; tizen-négy grán, öt száz ötven tallér; tizen-öt grán, hat száz huszon-öt tallér; harmincz grán, három ezer hét száz ötven tallér; negyven grán, öt ezer tallér; negyven-öt grán, hét ezer öt száz tallér; ötven grán, tizen-két ezer öt száz tallér; hatvan grán, tizen-öt ezer tallér.

A' Gyémántok hat különböző módokon palléroztatnak-ki. Azon ki-pallérozáfok fzerént kifsebbedik vagy nagyobbodik az árrok. Leg-betsefebbek az ollyanok, mellyek minden lehető szegeletekre szépen ki-palléroztatnak, 's Briliántoknak nevezetnek. Nagy betsben tartattatik az is, melly szép pyramis formára palléroztatik-ki; nem különben az is, melly három szegeletű ábrázatokra palléroztatik. — Azok az

ap-



apróbb gyémántok, mellyek a' nagyobb körül szoktak keríteni a' gyűrűben, közönségesen carátoknak szoktak hívattatni, mint-hogy a' négy gránt ritkán haladják-meg. — Ha valaki szép gyémántot akar válogatni, szükség hogy azt microscópiummal, vagy nagyító-üveggel vizsgálja, 's a' mellyiken leg-kevesebb egyenetlenséget vagy darabosfágot lát, azt válassza. — A' leg-szebb gyémántok, mellyek az egész földön esmeretek, ezek. Úgymint, a' Nagy Mógol Tsá-fzáré, melly nyom két száz hetven-kilentz carátot. *Tavernier* betsülte azt két millió kilentz száz harmintz ezer, nyóltz száz tizen-kilentz tallérra. — A' Toscánai Nagy Duxnak Gyémántja, melly száz harmintz-kilentz carátot nyom, betsültetik hat száz ötven-két ezer, nyóltzvan-három tallérra. — A' nagy *Sancy*, melly egy a' Frantzia Koronához tartozó gyémántok közzül, és nyom száz hat carátot, betsültetik száz ötven ezer tallérra. — A' *Pitre*, mellyet az *Aurélianum* Dux Régenskorában szerzett a' Frantzia Király' számára, nyom öt száz negyven-hét gránumot, 's került két millió öt száz ezer Frantzia Livrába. Szerzette vólt ezt egy *Pitt* nevezetű Anglustól, a' kinek nevérol hibásan Pittrének neveztetett. — A' Burgundiai utólsó Duxnak Károlynak számára palléroztatott a' leg-első gyémánt Euró-

pában, K. U. Sz. után 1475-ben. Ez a' temérdek kintsű 's kevély Dux, három nagy Rubintok, és eggynehány nagy gyöngyök közzé füzette ezt, 's arany-lántzon szokta viselni a' maga nyakában. El-vitte vólt ezt magával akkor is, mikor a' Sveitzerek ellen nagy haddal ment; a' kiktől tsúfosan megverettetett. Ez a' drága ékecség, több tzifra fegyverekkel 's töméntelen kinttsel eggyütt, a' Bernaiaknak kezekre került. Ezekről, minthogy még akkor kevesen tudták az ilyen drága - köveknek betsét, óltsón megvették némelly Augspurgi Kereskedők; ezek nagy árron el-adták VIII-dik Henrik Ángliai Királynak. Ennek Leánya Mária, II-dik Filephez a' Spanyol Királyhoz menván Feleségül, ez a' drága-kő vele eggyütt a' Spanyol Házra szálltt. Eggy nagy gyémánt, melly a' Brafiliai Gyémánt-bányából került ki, 's a' Portugalliai Királynak kintsei közé bé-tétetett, nyom 1680. carátot, az az, tizen-harmad-fél latot. Betsültetik két száz hufzon-négy millió Sterlingekre.

A' mi a' *Rubintot* illeti; annak árra így megy. Eggy carát, ér nyóltz tallért; két carát, negyven tallért; három carát, száz tallért; négy carát, száz ötven tallért; öt carát, két száz tallért; hat carát, három száz tallért; hét carát, négy száz tallért; nyóltz carát, öt száz tallért; kilentz carát, het száz tallért. tíz carát, ezer tallért.

A'

A' *'Safirnak* carátja rend-szerént négy tallér; 's így szoktak alkudni, hogy a' mennyi carátot nyom a' 'Safir, azt a' számot magával fokszorozzák, 's az egy carát' árának felével a' sumimát el-osztják, 's a' mi ki-jő, a' lesz' az alkuban lévő 'Saffirnak az árra. Így p. o. ha a' 'Safir nyom nyóltz carátot, fokszorozom a' nyóltzat magával, 's lesz' hatvan-négy; el-osztom a' négy tallérnak felével, t. i. kettővel, 's lesz' az alkuban lévő 'Safirnak árra harmincz-két tallér.

— A' *Topdzius* nem igen nagy árrú. Ha két scrupulust nyom, akkor el-megy ötven talléron. — A' *Smaragd* mennél tisztább és szebb színű, annál drágább; azért is nehéz az árrát meg-határozni. Egy carát Smaragd rend-szerént két tallér; két carát, hat tallér; három carát, tíz tallér; négy carát, tizen-öt; öt carát, húsz; hat carát, harmincz; hét carát, hetven; nyóltz carát, nyóltzvan; kilentz carát, száz; tíz carát, száz ötven. Azt mondják némellyek, hogy Svéviában *Raichenauban*, a' Benedictinufok' Klastromában vagyon egy Smaragd, mellynek hossza egy lábnyi, szélessége hét íznyi, 's vastagsága három íznyi. — A' *Chrysolithus* nem igen kerestetik. Mikor tiszta és szép, egy carát el-adattatik tizen-öt talléron. — Az *Amethystus*, egy carát' nyomó ér négy tallért, 's az *Arithmetica pro-*

gressió fzerént nevedik az árra. — A' Gránátok nem igen nagy árrúak. — A' *Hiacyntok* olyan forma árron adattatnak, mint az Amethistufok. — A' Berillussal mái időben nem igen nagy kereskedés üzettetik. Hogy valaki meg-tudhassa, ha valamely drága-kő, mellyet meg akar venni, valósággal az-é; tseppentsen reá eggy tsepp válfaztó-vizet, 's ha ez által a' kő leg-kifesebbet is a' maga színében nem változik, elhiheti, hogy az valósággal drága-kő.

A' GYÖNGYÖKRŐL.

A' Gyöngyök vagy egészen gömbölyűek, vagy körtvély formájúak, vagy fok szegeletűek, 's egyenetlenek. Mindenik-félében azok leg-tökéltebbek, a' mellyek tiszták és ragyogók. Vagynak olyanok, mellyeknek vizeik tsupa fejérek; és ezek leg-betsebbek Európában: vagynak olyanok, mellyeknek vizeik fargállók; ezeket az Arabsok és Indusok a' fejéreknél fellyebb betsülik: némellyek ólom-színűek, mások ismét barnák, vagy feketék. A' rend-kívül való nagyfágú gyöngyök *Pará ngonoknak* neveztetnek. A' Gyöngyöket, a' mellyek a' tengeri-tsigáknak házaikban v. béleikben tálatatnak, 's ezeknek a' tsigáknak enyv-forma nedves-

fé-

fégeikből készíttetnek, halásszák a' tengeri Búvárok 's Halászkok, az Á'siai, Ámerikai, főt az Európai tengerekben is. A' Nap-keleti vagy Á'siai Gyöngyök leg-ritkébbak; ezek közt is főképpen azok, mellyek a' Persiai-tengerben, 's Arabia körül halásztatnak; úgymint a' mellyek fímák, tiszták, által-látszóak, 's tündöklésekre nézve a' leg-fájinabb ezüsthöz hasonlók. Az Ámerikai Gyöngyök zöldellők: igen sok találtatik ilyen Panamában, a' Déli Ámerikának Városában. Az Európai Gyöngyök sokkal halványabbak 's hólttabbak, hamar meg is fargúlnak, és meg-feketednek; noha kerülnek néhányszor Északról olly szép gyöngyök is, mellyek a' Nap-keletiekkel vetekednek. — A' mesterfég arra is rá-ment, hogy az igaz-gyöngyöket majmolja; minthogy sok Országokban az igaz-gyöngyöknek viselésék meg vagyon tiltva. Az illyen hamis gyöngyök üvegekből fúvattatnak, viafzal megtöltetnek, azután egy bizonyos eszenciával, melly némelly halaknak héjjokból készíttet, bé-vonattatnak. Ennek fel-találója vőlt egy *Jacquin* nevezetű Frantzia Párisban. Tudni-illik egy néminémű napon nézván ez, miképpen tisztítják tselédjei egy tekenőben azokat az apró halakat, mellyeket a' Frantziaók Ableseknek, a' Deákok Aburnafoknak hívnak; tsudálkozással látta, hogy

a' hálnak héjja a' víz' színét ezüst-színre megfestette. Meg-parantsolta azért a' szolgálóknak, hogy azt a' vizet ki ne öntsék, hanem meg-higgadni engedjék. Meg-higgadván a' víz, a' fenekén meg-üledett egy ezüst színű matéria, mely a' gyöngyöket termő tsigáknak házaikhoz igen hasonló volt. Nem kellett ennél több Jacquinnak, hogy a' maga el-gondolt mesterfégéből kereskedést üzzön. Leg-először is téztaból tsinált apró bors-szemnyi golyóbifotskákat, melyeket fellyül egészen bé-vont ezzel a' matériával, melyet Gyöngy-essentziának nevezett. Minthogy a' Pári'fi nép felette kap minden újfagon, drága pénzen meg-vette ezeket a' tsináltt gyöngyöket; minthogy kellemetes színekkel kedveskedtek. De minthogy, (ki-vált a' tántzolás közben) az a' ragasztó matéria, mely a' gyöngy-essentziát a' téztagolyóbifokkal egyyefítette, meg - ólvadott, 's a' Dámáknak szép nyakaikat bé-motskolta; azért is Jacquin az üveg-fúvókkal apró golyóbifotskákat fúvatott, 's ezeket ezzel a' töle készítettett essentziával bé-kente, a' mellyel is a' Pári'fi Dámáknak ízléseket tökéletesen meg - elégítette. Leg-alább húsz ezer ilyen nemű apró halak kívántatnak-meg arra, hogy az ő héjjaikból egy font ilyen essentzia készüljön. Minthogy igen drága ez a' matéria; azért is a' hálnak hólyagjával,

val, vagy abból készítettett nedvességgel elegyítetik. Sok Pári'fi Dámák, t. i. a' közép-rendűek, örömeztőbb viselik az ilyen hamis gyöngyöket, mint a' valóságosokat; mert közönséges apró szeműeket viselni szégyenlenek, hogy pedig nagy szeműeket végyenek, ki nem telik tőlök. Azonban ezek a' tsináltt gyöngyök olly szépek és ragyogók; hogy nagyon jártas szemeknek kell azoknak lenni, mellyek azokat a' valóságos gyöngyöktől meg-külömböztethetik.

A' mi az igaz-gyöngyöknek árrokat illeti, azok rend-szerént így mennek. T. i. ha öt száz gyöngy nyom egy latot, ér tíz tallért; ha négy száz, tizen-ötöt; ha három száz, húszat; ha két száz, huszon-ötöt; ha száz ötven, harminz-hetet; ha száz húsz, negyven-ötöt; ha száz, hatvant; ha nyóltzvan, nyóltzvan-hetet; ha hatvan, száz tizenkettőt; ha negyven, kétszázat; ha harminz, két száz ötvent, 's a' t. — A' mi pedig a' Nap-keleti 's tökéletes gömbölyűségű gyöngyöket illeti; ezekből két grán meg-ér egy tallért; négy grán, három tallért; öt grán, ötöt; hat grán, hetet; hét grán, tízet; nyóltz grán, tizen-ötöt; kilentz grán, húszat; tíz grán, huszon-hetet; tizen-egy grán, harminz-kettőt; tizen-öt grán, hetvent; tizenhat grán, vagy négy carát, hetven-ötöt; húsz grán, v. öt carát, száz huszon-ötöt;

hufzon-öt grán, három száz tizen-kettőt; har-
mintz-két grán, vagy nyóltz carát; hét száz
ötvent; negyven grán, vagy tíz carát, ezer
tallért.

A' TÖRÖL, LEGYEZÖRÖL, HAJ-POR-
RÓL, KALAPRÓL, 'S TOLL-BOKRÉ-
TÁKRÓL.

A⁹ mesterfégben 's tudományokban az
új fel-fedezések igen nehezen és lassan men-
nek tökéletességre. El-folynak néhánkor
egész Századok, mellyekben semmi új ta-
lalmány nem jö világosságra. A' mi az em-
beri elmének leg-nagyobb meg-alázására szol-
gálhat, ez az, hogy már a' régiek olly kö-
zel tapogatóztak valamelly halznos mester-
féghez, mellynek fel-fedezése egészen a' mi
időnkig haladott, hogy tsudálkoznunk kell
rajta, hogy egy vagy két lépést nem tud-
tak még tenni, hogy azt fel-találhatnák. Így
p. o. van három ezer esztendeje, hogy a'
Görögöknél, Rómaiaknál, 's más Népeknél
a' metzésnek mesterfége fel-találtatott; vól-
tak nekik pergaménjeik, 's különböző ne-
mű papirosaik, még is, a' mi tsudálatos,
sem a' bölts Görögök, sem a' tudós Róma-
iak a' nyomtatásnak mesterfégét fel nem ta-
lálhatták, 's ama bölts Cicerónak halála után

még

még tizen-öt száz esztendőig kéntelenítette a' tudós Világ e' hasznos mesterfég nélkül el - lenni. A' XV-dik Századnak harmintz-nyóltzadik esztendejében, eggy Májenben, v. Moguntziában lakó *Gutenberg* nevű Nemes ember, eggynéhány betűket metfz eggy deszka darabra, bé-keni ténával, azután papirosra nyomja; 's ez ad alkalmatofságot amaz igen nagy hasznú mesterfégnek a' nyomtatásnak fel - találására, melly már ma igen nagy tökéletességre vittetett. — Ugyan ezt lehet meg-jegyezni a' tőkről is. Minekelőtte ezek az alkalmatos varró-eszközök fel-találtattak volna, a' Görög és Római Dámák véknyan meg-hegyzett fákkal éltek vólt tők gyanánt; mellyeket annyíra meg-vékonyítottak, a' mennyire a' fának töredékenysége meg-engedte. Melly könnyű lett volna ezek helyett a' vékony fák helyett értz nemekből készítettett tőkkel élni. Még is, a' mi tsudálatos dolog, a' XVI-dik Századnak közepéig azt senki fel nem találta, hogy értz-nemekből készített gombos és varró-tőkkel éljenek. Mellyik Nemzetnek, 's abban is kinek köszönhetik a' mi Dámáink ezt a' hasznos találmányt, nem lehet meg-határozni. A' Historiákból tsak azt tudhatjuk, hogy a' legelső tők Angliában 1543-ban készítették. Ha nem ott találtattak, leg-alább hihető,

hogy más Nemzeteknél is nem fok esztendőkkel voltak azok esmeretefek az előtt, míg az Ánglufoknak esmeretfégekre juthattak. — Minthogy ez a' külömben hasznos portéka felette óltsó, szükség hogy a' tsinálásának gyorsasága olly nagy légyen, hogy a' Mester-ember annak tsinálásából tisztességesen élhessen. A' ki soha sem volt tő-tsinálónak műhelyében, nem győzne eléggé bámulni azon a' gyorsaságon, mellyel ott minden-féle dolog folytattatik. Meg-láthatná, hogy ott a' vékony drót-tekerő egy nap' olly hosszú drótot v. értz-fonalat tekerhet, a' mellyből ki-telik száz húsz ezer tő. A' hegyező minden nap' meg-hegyez hetven-két ezeret. Az értz-fonál metfző el-metfzhet egy nap' száz kilentzven ezeret. A' tetéző, v. fejező, tetejét tsinálhat egy nap' legalább kilentz ezernek. A' papirosba rakó el-rak egy nap' harmintz-hat ezeret. Minnekutánna kéfzen vagynak a' tők, nem hagyják-meg rajtok az ő farga színeket; ki-vévén némelly nagy rendű tőket, mellyek fargán maradnak. A' több rendbélieket meg-fejérik, mind azért hogy szebbek légyenek, mind pedig azért, mert a' farga értz bűdös szagot hágy a' varrónak kezein, 's hamar is meg-zöldül. Ez a' fejezés véghez-megyén némelly híresebb műhelyekben, a' leg-fajinabb Ángliai tzin által. Némelly hely-
 ken

ken Normáundiában 's Német Országban véghez-megyén ez a' fejerítés tzinne, ónnal, és kénéfövel. De ez a' leg-utólsó módja a' fejerítésnek rossz és veszedelmes; mert az ilyen tönök szúrása nehezen gyógyúl-bé. Angliában némelly nevezetesebb mûhelyekben tisztá jó-féle ezüsttel fejerítettnek-meg a' tők, melly azokat felette szépekké 's sokkal tartósabbakká tész. Azonban nem is igen drágák, mert kevés ezüsttel szörnyû hosszúágú értz-fonalat bé lehet borítani. — Régenten a' gyászolóknak kedvekért majd szint' annyi fekete mint fejer tők készítették Európában. De már ma a' tők igen kevés részét tsinálják a' gyászos tzeremóniának. Már ma nem igen készítenek más fekete tőket, hanem tsak azokat, mellyeket a' Dámák az ő hajaikban viselnek; mellyeket nem is szoktak ki-pallérozni, hanem önként darabosan hagyják, hogy a' hajakban annál inkább meg-álljanak. — A' tönök tőkélletessége áll az értznek keménységében, annak helyesen lett meg-fejerítésében, a' fejének 's hegyének jófágában; szükség hogy a' hegyén leg-kissebb daraboság is ne találtsék, hanem tőkélletes símaságú légyen. Hogy ezek el ne romoljanak, helyesen tselekeszik a' Dámák, ha a' magok tőjiket mindenkor vagy bőrből készítettett tokokban, vagy korpában tartják. A' leg-híresebb tők az Anglia-

liaiak, mellyek, kivált a' fájin tzinnel való meg-fejérítésekre nézve, minden egyéb tőköt fellyül-haladnak. Hírefek ezek után a' Cárlsbádi tők Tseh Országban, mellyek igen jó értzből készülnek, a' melly értz nevezetes a' *Krefelitz*i értz' neve alatt. Frantzia Országban leg-híresebbek a' Normándiai tők, mellyekkel leg-inkább élnek Párisban is. — Hogy a' tőknek különböző nagyságok megkülömböztetések, számok szerént vagynak fel-olstva. A' leg-kifsebb tők, mellyek Cámionoknak neveztetnek, 3. 4. 5. szám alatt vagynak. A' cámionoktól fogva a' 14-dik számig, a' tőknek nagysága csak egy egy számmal nevededik. De a' tizen - negyedik számtól fogva fel-felé, két két számmal nevededik a' tőknek nagysága; mint p. o. 16. 18. 20. Ezeken-kívül vagynak még némelly tők, mellyek a' leg-kifsebb rendbéliek közé számláltatnak, úgyhogy ezeknek hosszúságok csak öt línéanyi, melly fél-ízt sem téfzen. A' kifsebb cámionoknak hosszúságok fél íznyi. A' rend-szerént való tők azok, mellyeknek hosszúságok hét vagy nyóltz línéanyi.

A' *Legyező*, mellyel a' meleg napokban az Állzonyok a' levegő-eget mozgatják, hogy ábrázatjokat hívesítsék, sokkal esmeretesebb, hogy-sem mint azt hosszan le-írni szükséges volna. Készítetik vékony bőrötské-

kéből, papirosból, tafotából, tsipkéből, patyolatból, 's akármelly vékony matériából, melly fél-kerekfégre ki-metszettetik, azután pedig drága-fákból, elefánt-tetemekből, tzet-hal' tsontjaiból, tekenős-béka' héjjaiból, vagy más drága matériákból készítettett oszlopotskákra ragasztatik. A' Dámák magokkal hordozzák ezt nyáron, főt némellyek télen is, hogy a' Játék-néző helyekben, vagy más meleg szobákban magokat hívefítsék. Párisban készítettnek legyezők, tizen öt krajtzárostól fogva fel-felé, harmintz, főt negyven aranyosig. A' közép-szerűek tutzet számra adattatnak, a' fájinok pedig eggyenként. Véghetetlen nagy kereskedést űznek ebből a' Pari'siak. Van olyan Kereskedő, a' ki azokon kívül, a' mellyeket Párisban 's Frantzia Országban el-adat, leg-alább tíz ezer forint árrát ki-küld minden esztendőben Hollandiába, mellyek onnan rend-szerént Ámerikába, vagy az Európai Északi Országokba vitettetnek. Frantzia Országba is vitettetnek ugyan bé másfunnan; de csak olyanok, mellyeket csak a' leg-főbb Dámák szerezhethetnek-meg. Illyenek a' Chinából és Angliából került drága legyezők; a' mellyek bámúlásra méltók. Hajdan sok legyezők kerültek Rómából és Spanyol Országból is, mellyek jó szagú vékony bőrökből készítettettek. De már ma ennek

a' kereskedésnek egészen vége-szakadt, minnekutánna a' Dámák a' jó szagokban nem annyira gyönyörködnek, mint a' XVI-dik 's XVII-dik Századokban.

A' *Haj-por* fok-féle matériákból készíttetik. Leg-közönségesebb 's leg-óltsóbb az, a' melly keményítőből lész'. A' bab vagy paszuly lisztből készíttetett haj-por leg-jobb-nak tartattatik. A' Cyprusi haj-por nem egyéb, hanem a' meg-rothadott fenyő-fának pora, mellyet vízbe hánynak, belőle némimű tészta tsinálnak, meg-száraztják, apróra törik, meg-fűszerfámozzák, 's drágán el-adják. A' tser-fákból is hasonlóképpen lehet ezen módon jó-féle haj-port készíteni, mellyben némelly műhelyekben vékony porrá törtt tojás-hajak elegyíttetnek. Leg-rozs-zabb haj-por az, mellyet némellyek fejer pipákból, meg-száraztatott 's öszve-törtt tson-tokból készítenek. Nem-tsak az, hogy durva és nehéz ez a' por, hanem azon-kívül a' hajnak is ártalmára vagyon. Az a' mit némellyek égett-borral készíttetett pornak hívnak, nem egyéb, hanem az, a' melly keményítőből készül, tsak-hogy elsőben a' keményítőt égett-borral lotsolják-meg. Ez a' port könnyebbé 's pattogóbbá tsinálja, az az, mikor az ember az újjai közzé fogja, némimű bizonyos hangot ad, a' millyent nem ad az olyan por, melly égett-borral
meg

meg nem nedvesítettett. Eddig tsak három nemű haj-porok vóltak esmeretefek az ő színekre nézve; úgymint a' fejérek, szürkék, és feketék. A' fejérek leg-közönfégefebbek: a' szürkével élnek némellyek az igen szőke hajnak jobb színre való hozáfában: a' fekete porokkal tsak az olyan tartományokban élnek, mellyekben a' fekete hajak nagy betsben tartattatnak. Mikor a' leg-utólsó Királynét gyászolták Pári'sban, akkor találatt-fel a' veresess v. szőke por, mellyben igen kevés keményítő vagyon, 's melly a' Dámáknak igen nagyon meg-tetfzett. Azóltá más különböző színekkel is elegyítik a' Pári'si haj-por tsinálók az ő poraikat. Sokféle matériákból próbáltak már a' böls Mes-terek haj-porokat készíteni; hogy ez által is a' tiszta búza kímélltetnék: Meg-próbálták az Indiából került vad-gefsztenyéket, fejer babot, török-búzát v. kukuritzát, krumplit, és egyebeket: de mindenik igen púhá-nak és 'sírosnak találtatott; úgyhogy a' keményítővel nem érhetett. Eggy *Sarcey* nevezetű tudós Frantzia, a' ki e' részben sok próbákat tett, commendálja annak a' különben ártalmas fünek magvát, mellyet a' Deák-kok Nigellástrumnak neveznek, 's a' mellyet a' búzából ki-szoktunk írtani. Azt mondja, hogy ha illyen maggal eggy szántó-földet bé-vetnének, leg-alább teremne három

an-

annyit mint a' búza, 's ebből még fejérb
's fájinabb por készülne, mint a' búzából,
azonban felette sok búzát is meg lehetne e'
képpen kímélni.

A' *Kalapok* készíttetnek, Cástornak,
az az, Hódnak vagy vidrának, nyúlnak,
tengeri-nyúlnak szőreiből, és a' Vigognak
gyapjából. A' vidra vagy cástor, másként
Hód, hozattatik Canadából és Moscóviából.
Két-félék ezek a' Cástor vagy Hód bőrök,
mellyek onnét hozzánk kerülnek; t. i. vagy
kövérek, vagy szárazak. Kövér bőröknek
hívják azokat, mellyek már az embereknek
öltözetül szolgáltak, 's mennél tovább vi-
feltettek, annál inkább kapnak rajtok a' ka-
lap-tsinálók. Száraz bőröknek nevezik azo-
kat, mellyek a'képpen hozattatnak-bé, a'
mint az állatról le-vonattattak. Az első rend-
béliekből készíttetnek a' nagy árrú kalapok;
de minthogy ezek kevesebb számmal hozat-
tatnak-bé, leg-inkább csak a' száraz Hód-
bőrökkel élnek. Minden Cástornak v. Hód-
nak két rendbéli szőre vagyon, durva és fá-
jin; és csak ez utólsóval élhetnek a' kalap-
tsinálók. A' Vigogne a' tevének neme, melly
leg-inkább Péru Országban találtatik. Ez is
három rendbéli gyapjat ad a' kalap-tsinálók-
nak. A' nyúlnak is két-féle szőre vagyon;
más-forma az, a' melly a' hátán vagyon,
más a' melly a' két oldalain találtatik. Hogy

valamelly kalap tsupa Cástor v. Hód kalapnak hívattasék, meg-kívántatik arra, hogy két harmad-rész kövér, és egy harmad-rész száraz. Hód-szőrökből készüljön. Ezek a' kalapok igen nagy árúak, és ritkán is készítettnek. Közönségesebbek a' fél-cástor v. Hód kalapok, mellyek a' Vigognénak gyapjából, a' Nyúlnak 's tengeri-nyúlnak szőreiből, mellyek egy lat Hód-szőrrel elegyítettnek, készítettnek.

Leg-híresebbek az Anglus és Frantzia kalapok, nevezetesen a' Pári'siak. Német Országban leg-híresebbek készítettnek Berlinben és Dresdában. Dresdában is készítettnek már azok a' kalapok, mellyek nem régiben Párisban találtattak-fel, 's a' mellyek ugyan annyi selyemből, a' mennyi Hód-szőrből, 's Vigogne' gyapjából állnak. Ezek leg-könnyebbek, 's leg-fájinabbak minden kalapok közt. — A' kalapok tsak a' XV-dik Századtól fogva esmeretefek. A' leg-első kalap, melly Frantzia Országban láttatott, a' vólt, a' mellét VII-dik Károly viselt fején 1449-ben, mikor Roven' Városába nagy pompával bé-ment. Ennek a' Királynak idejében hagyták-el a' Frantziák a' Kútsmát, 's ekkor kezdték a' kalapot viselni; de a' Papoknak nagy büntetés alatt meg-tiltatott, hogy kalapot ne merjenek viselni. De mikor Frantzia Országban a' Pa-

G

pok

pok a' kalap-vifelésért így üldöztettek, szabadon vifelték azt az Ánglus Papok. Azt írják a' régi Histórikusok, hogy egy Dóli Püspök tsak a' Káptalanbéli Uraknak engedte-meg a' Kalapnak vifelését, 's a' Mifelő Papoknak azt parantsolta, hogy az Istenszolgálatot mindjárt félbe-szakasszák, mihelyt valamelly kalapos személy bé-megy a' Templomba. De hihető, hogy ezek a' kalapok, mellyeket a' Püspök illy botránkoztatóknak tartott, inkább némelly háló-füvegek vagy fő-kötők voltak, mellyekből lett idővel a' Papoknak négy szégeletű kalapjuk. Melly fok-féleképpen változott légyen a' kalap első fel-találtatásától fogva, elmésen le-írja Gellért az ő egyik meséjében.

A' *tollakkal* hajdan fok-féle ékekségekre éltek az emberek; de már ma többnyire minden hasznok abban határozódik-meg, hogy a' kalapok 's kalpagok mellé ékekségül tétetnek. Nem is igen élnek már ma egyébbel, hanem tsak a' Strutz madár' tollaival. Hozattatnak ezek hozzánk Barbariából, Égyiptomból, és Áleppóból. Az Áfrikai Kereskedők külön szedik azokat a' tollakat, mellyeket még az élő-állatból szaggathattak ki, külön ismét azokat, mellyeket a' már meg-hóltt Strutz-madarakból szaggatnak ki. De az Arabfok mind a' javát mind a' rosszát öfzve-szedik: azért is, ha az Európai Kereske-

kedők nem vígyáznak, fok olyan tollakat adnak-el nékik, mellyek idő-nap előtt megemésztetnek. A' hím Strutznak tollai fokkal betsefebbek, mint a' nöstényé. Mind a' két nemnek pedig leg-betsefebbek azok a' tollai, mellyek szárnyaikban és farkaikban találtnak. Ezekkel élnek leg-inkább bokréták gyanánt; a' mellyek is, hogy fejrészeket el ne veszfésék, elsőben szappanos vízzel meg-mofattatnak, azután pedig, hogy ragyogóbbak légyenek, bűdös - kövel megfűstöltetnek. A' Strutz-madárnak tollai, vagy százanként, vagy egyyenként, vagy pedig lat számra szoktak árúltatni. A' Hollandus Kereskedők nagy tsomókban meg-veszik mind azokat a' Strutz-tollakat, mellyeket hoznak a' tengeri Hajók. Szépen megmofsák's el-készítik azokat, 's annak utánna egyyenként szokták árúlni.

A' TEKENÖS - BÉKÁRÓL.

A⁹ tekenös-béka vízben és szárazon egyformán lakó, a' maga nemét tojások által szaporító állat. Osztattatnak három részekre; úgymint földiekre, víziekre, és tengeriekre. A' földi tekenös-békák, mellyek másképpen erdei és hegyi tekenös-békáknak is hívattatnak, leg-inkább a' fűrű erdőkben, mezőkben,

ben, 's kertekben laknak, gyümölcsökkel, fűvekkel, és férgekkel élnek: télen némelly mély gödrökbe, odúkba, 's barlangokba rejteneznek, 's az egész telet evés nélkül húzzák ki, valamint a' kígyók, gyíkok, és más egyéb állatok is. Azt mondják, hogy ezek nem szeretik a' vízben való lakást, noha a' fel-bontzolás meg-mutatja, hogy mind tüdejek, mind szívek, a' vízi tekenős-békákéhoz tökéletesen hasonló. Az Útazókból olvassuk, hogy igen bőfégesen találta ezeket Áfrikában, Libyában, és Indiában. Minden tekenős-béka közt ezek a' leg-jobb ízűek; de a' Görögök 's Törökök nem merik enni, mivelhogy az ő Vallások tilalmazza. Sokakat lehet találni Thráziában, Macedóniában, Ceylonban, Brasiliában, sőt Langvedóciában is. Noha ez a' földi tekenős-béka felette lafsan mász; de még is színt' úgy el-koptatja körmeit, valamint a' leg-sebesebben futó állatok, mert mindenik körmével külön külön ragadja-meg a' földet, mikor mászni akar. Áristóteles már a' maga idejében azt jegyzette-meg a' tekenős-békáról, hogy femmi-féle állatnak nints oly nagy ereje az állaiban, mint ennek; úgy-hogy valamit egyszer fogaival meg-ragad, mind azt ketté-vágja. Mikor a' feje el-vá-gattatik, még fél óra múlva is öfzve-tsattogtatja két állait. Nagy ereje van uéki a' farká-

kában is, a' mellyel üthet, és magát a' szük-
fég' idején óltalmazhatja. Bámúlásra méltó
az az erő is, melly vagyon a' tekenős-bé-
kának nyakában, úgy-hogy mikor hátára
fordíttatik, tsupán tsak a' nyaka által, mint-
hogy lábaival magán semmit-sem segíthet,
hasra fordítja magát. Illyenkor egy dar-
big mind a' két oldalra ingatja tekenőjét,
hogy ki-tanúlhasza, melly-felé hajlik az in-
kább, és melly-felé laposabb a' föld. Ha
eggyfzer ezt ki-tanúlhatta, azután minden
erejével azon vagyon, hogy magát arra az
oldalra fordíthassa. Némelly Tűdősök, mint-
hogy látták, hogy a' tekenős-békának tüde-
je igen fejer, ebből azt hozták-ki, hogy nints
benne vér, mint más állatoknak tüdejekben.
Igaz az, hogy nints annyi vér benne, mint
más állatokéban; minthogy a' vízben és szá-
razon lakó állatokban a' vérnek nagy része
nem fordul-meg a' tüdön, hanem tsak egy-
gyik gyomorból a' másikba egy arra készít-
tetett lyukatskán megyen-által. Minthogy
a' tekenős-béka tökéletesen néma állat, a'
tüdőre abban a' tekintetben sints nagy szük-
fége, hogy az által hangokat adjon: leg-na-
gyobb haszna tehát a' tüdőnek ő benne az,
hogy annál fogva, mikor akar, a' víz' fzi-
nén meg-állhasson, mikor pedig akar, fe-
nékre meheessen. Aristóteles és Plinius azt
írják, hogy mikor a' tekenős-béka fok ideig

ki vagyon a' Nap' sűgárira tétettelve, a' tekenője úgy meg-szárad, hogy igen nehezen bukhatik-le a' vízbe; azért is olyankor a' halászoktól könnyen el-kapattatik. Meg-tetfzik ebből, melly tökéletesnek kell lenni annak az *æquilibriumnak* v. egyarányúságnak, a' melly a' tekenős-békát a' víz' fenekére le-viszi, 's onnét ismét fel-hozza, mikor egy ilyen kitsiny ok is abban változást tehet.

A' vízi tekenős-béka színt' úgy el-élhet a' szárazon is; noha sokkal örömetesebb lakik a' vízben. Minthogy az ártalmas férgeket meg-emészti, jó őt a' kertekben tartani, tsak-hogy elegendő vize legyen, a' mellyben úszhafson. A' halas-tónak szélére egy deszkát kell tenni, mellyen a' tekenős-béka a' szárazra ki-mászhafson, és ismét vissza-mehessen. Télen a' földbe rejtezik-el, a' hol, mint fok más állatok, el-gémberedik, 's az egész telet étel nélkül húzza-ki. A' házak körül is el lehet ezt tartani, valamint a' földi tekenős-békát is, liszttel vagy korpával.

A' Tengeri tekenős-béka nem különböz a' földitől egyébbel, hanem tsak nagyságával, fejével, és lábaival; mellyek úgy vagynak alkottatva, hogy azokkal mint ezökkal úszhafson. Brasiliában és az Antiliai Szigetekben felette nagyra nőnek a' tekenős-békák. Taprobána Szigetében a' tehetős em-

embereknek házaik ezeknek tekenőikkel vagynak bé-fedezve. Azok a' népek, melyek Szeretsen Ország körül laknak, és *Chélónophagusoknak* v. tekenős-béka-evőknek neveztetnek, ezeknek tekenőikkel kitsiny bárkák gyanánt élnek, mellyeken a' tengernek szélein hajókáznak. Ugyan ezek a' népek a' magok fátoraikat is ezekből tsinálják. Némelly Utazók azt írják, hogy ők szemeikkel látták, hogy az Indiai tengerben olyan nagy tekenős-békák fogattattak, melyek között eggynek a' hátán meg-fért tizen-négy ember. Mások azt írják, hogy talál-tatnak olyan tekenős-békák, mellyeknek hosszúságok tíz, szélefségek pedig hét láb-nyi. Mikor a' hím a' nőténnyel eggyefül, a' hátára mász-fel, miképpen az elevent fajzó állatok. Némelly Authorok azt írják, hogy eggy egész hónapig marad a' hím a' nőtény' hátán: de mások hitelesebben azt mondják, hogy kilentz napokig maradnak a' hím és a' nőtény ebben az állapotban. Illyenkor a' hím semmi módon a' nőténytől el nem távozik; a' halászok tehát illyenkor leg-in-kább azon mesterkednek, hogy a' nőtényt ejthetség-el először, mert e' ízerént a' hím is bizonyosan kezeikbe kerül. A' halászok leg-in-kább úgy fogják a' tekenős-békákat, hogy mikor azok a' víz' színén alufznak, tsendefen hozzájuk úfznak, 's őket hátokra

fordítják, annakutánna pedig a' tenger' széle felé tafzigálják. Azt írják az Útazók, hogy mikor a' tekenős-békák hátaikra fordíttatnak, keseryesen sóhajtoznak, és könyveket tsorgatnak szemeikből.

Az Antillai Szigeteknek lakosaik két részekre osztják a' Tengeri tekenős-békákat. Némellyeket hívnak *Franschóknak*, másokat *Carreteknak*. Az első rendbélieknek tekenőik nem igen szépek; de húfok és tojásaik igen betsefek: úgyhogy a' kik a' hosszhasz hajókázás után betegséget kaptak, azok is ezeknek húsaik által meg-gyógyúlnak. Egy ilyen tekenős-béka leg-alább ad két máfa húst, a' mellyet be lehet főzni. Egy nőstény szokott tojni leg-alább két száz hatvan nagy tojásokat, mellyeket sokáig el lehet tartani. Az ilyen tekenős-békáknak hosszúságok rend-szerént ötöd-fél lábnyi, szélességek négy. — A' *Carret* nevű tekenős-békának húsa nem olyan egészséges, mint a' fellyebb említettett neműé: de a' tekenője sokkal betsefebb; úgymint a' mellyet meleg vízben meg lehet púhítani, ki lehet pallérozni, 's minden-féle ékekségekre el lehet készíteni. Ezekből tsinálnak a' Frantzia Mester-emberek tobák-tartókat, fűfüket, beretva-nyeleket, microscópiumokat, és egyéb nagy drágafágú eszközöket. — Vagyon a' többek között a' tekenős-békáknak

eggy

eggy nemek, melyet zöld békának hívnak; minthogy a' tekenője sokkal zöldebb és által-látfzóbb mint a' többeké. Ennek húsa semmivel sem alább - való a' leg - kövérebb borjúnak húfánál. — A' tengeri tekenős-békák leg-inkább csak a' zöld füvekkel élnek, mellyek vagynak a' tengereknek széleiken és fenekeiken. Azt írják az Útazók, hogy az Ámerikai Szigeteknek mellyékeiken, mikor a' tenger tsendes 's az idő tiszta, meg lehet látni a' tenger' fenekén legelő tekenős-békákat. Minekutánna jól laknak, olyan helyeket keresnek, mellyekben folyó-vizek szakadnak-bé a' tengerbe, hogy édes vizet ihafsanak. Mikor nem esznek, akkor mindenkor ki-dugják fejeiket a' tengerből; de mihelyt valamelly halászt vagy ragadozó-madarat látnak, azonnal bé-húzzák azt. A' nőstények minden esztendőben ki-mennek tojni a' szárazra, a' hol a' homokban lábakkal más-fél-lábnyi mélyfégű, 's egy lábnyi szélességű vermetet ásnak olyan helyen, a' hová a' tengernek habjai ki nem tsaphatnak. Meg-töltvén a' gödröt tojásfokkal, beborítják azt fellyül, de csak igen vékonyan, homokkal, hogy a' Napnak fűgarai az ő tojáfsaikat meg-melegíthessék 's ki-költhessék. — Így mikor a' magok nemeket igyekezik szaporítani, mind az embereknek, mind a' madaraknak gazdag eleféget készí-

tenek. Mert minden tizen-öt napban ki-
 mennek tojni, 's rend-szerént kilentzven to-
 jást szoktak eggy gödörbe rejteni. Hufzon-
 négy vagy hufzon-öt napra a' tojárok meg-
 nyílnak, 's az apró tekenős-békák a' homok-
 ból ki-búván, minden oktatás és minden ve-
 zér nélkül egyenesen mennek a' tenger-felé;
 de minthogy még gyengék, gyakorta az
 erős habok ki-verik őket a' szárazra, a' mi-
 kor az égi madaraknak prédájikká lésznek,
 úgyhogy három százból alig marad-meg tíz.
 — Az Ántillai Szigeteknek lakosaik, min-
 den efsztendőben bizonyos időben a' *Caye-*
mán Szigetébe szoktak menni, hogy ott a'
 tekenős-békákra könnyebben szert-tehesse-
 nek. Minthogy ennek a' Szigetnek partja
 alacsony, 's a' mellett púha homokból áll,
 száaz mértt-földnyiről is oda gyűlnék a' teke-
 nős-békák tojni. Tart pedig ez az ő szapo-
 rodásoknak ideje Áprilistől fogva Septem-
 berig; a' mikor a' tekenős-békák igen kön-
 nyen és nagy számmal fogattathatnak. E'
 végre, mihelyt bé-alkonyodott, a' halászok
 meg-bújnak a' Szigetnek szélén, 's mikor a'
 tekenős-békák már jó messzére jöttek a' ten-
 gertől, tsendefen feléjük lépegetnek, 's őket
 hátokra fordítják. De ennek a' forgatásnak
 igen nagy gyorsasággal 's vígyázva kell meg-
 esni, míg a' tekenős-béka a' maga óltalma-
 zására fel nem készül; mert már akkor nem
 bá-

bátorfágos hozzá közelíteni. Egy erős és gyors kezű ember két három óra alatt ötvent is meg-fordít, melyek között a' legkisebbik is nyom más-fél má'fát. Ezenkívül, mindeniknek házában fok tojások találtnak. A' tojások gömbölyűek, mint egy egy nagy lapták; de a' külső héjok nem keményedik-meg, hanem lágyan marad, 's hasonló a' nedves pergamenhez. Szint' úgy vagyon fárgájok és fejérek mint a' tyúk-tojásoknak; de ezeknél egy kevésbé ízetlenebbek. Mikor a' halászbékák valamely tekenős-békát friss korában akarnak meg-enni, mielőtt azt meg-ölik, az alsó tekenőjét lefeszítik, a' roszát ki-hányják, a' többet tiztírom-lével meg-lotsolják, meg-főzzák, meg-borfolják, 's a' felső tekenőjében, mint valamely nagy tálban, meg-főzik, 's meg-eszik. A' több tekenős-békáknak húsaikat pedig hordókra főzzák, 's az Ámerikai Szigetekben el-adják, a' hol ezek olly közönségesek, mint nálunk a' Stokfisek 's heringek. A' tekenős-békának faggyújából olaj főztetik, a' melly még friss, alkalmas a' főzésre is; ha pedig régi, csak lámpásban égettetik. Egy kövér tekenős-béka meg-ád ötven hatvan itte olajt. — Fogják még a' tekenős-békákat vas ízigonyokkal v. hegyes dárdákkal is. Tudni-illik, mikor a' halász meg-sejti a' tekenős-békát a' tengerben, a'

fzi-

szigonyt, mellynek felső végére egy hosszú istráng köttetett, olly nagy sebességgel belé-löki, hogy csak-nem egészen keresztülmegy rajta. A' tekenős-béka érezvén megsebesíttetését, mind addig verdefi magát a' tengerben, míg egészen el nem erőtelenedik. Ekkor a' halászok, a' kik az istrángot szabadon bocsátották mind addig míg magát verdeste, látván hogy már nem vitzkándozik, a' partra ki-húzzák ötet. — Noha igen ritkán találtatik tekenős-béka az Európai tengerekben: még is meg-esett 1752-ben, hogy a' tenger ki-vetett egyet a' Dieppi ki-kötőhelyben, mikor éppen a' halászok ott halásztak. A' feje bé volt borítva fekete héjakkal, a' nyaka egy lábnyi hosszúságú volt, 's nyomott nyóltz mását és eggynéhány fontot. Ugyan 1754-ben egy más tekenős-békát vetett-ki a' tenger a' Ré Szigetében, 's elevenen vitettetett a' Lonvauxi Abbátiának, melly közel esik Vannes Városához; ez is nyomott mintegy nyóltz má'fát. Maga a' feje nyomott huszon-kilentz fontot, egyik első lába ötven-kettőt. Mikor a' fejét el-vágták, tizen-hat ittze vérnél többjött ki belőle; magából a' májjából száz parasztnak tisztességes ebéd készíttetett. A' tekenője még ma is az említett Abbátiában tartattatik, 's annak hossza öt lábnyi, szélessége négy. Többet ki-fzedtek belőle egy má-

má'fa faggyúnál, a' mellyet is minekutánna meg-olvasztottak 's meg-hűtöttek, hasonlós lett a' jó-féle vajhoz. A' húsa olyan forma ízű vólt, mint a' fiatal tinóké; hanem hogy a' szaga egy kevésbé kelletlen vólt. — A' tekenős-békák közönségesen igen soká élnek. Hiteles tanúktól tudjuk, azt mondja Doktor *Tyson*, hogy némelly tekenős-békák el-éltek nyóltzvan esztendőig. Ugyan ezek az állatok sokáig el-élnek lélekzet vétel nélkül. Azt írja egy *Méri* nevezetű tudós Frantzia, hogy ő két vízi tekenős-békáknak szorófsan bé-kötöztette alsó és felső állaikat, azután pedig mind szájakat, mind órrok' lyukait spanyol-viaszsal bé-tsepegtette: az egyike élt ebben az állapotban harmincz-egy nap', a' másik pedig harmincz-két nap'. Mikor ama nevezetes Természeti' vizsgáló *Rédi* az állatoknak agy-velejiket 's mozdulásaikat vizsgálta, Nóvember' Havában egy földi tekenős-békát meg-fogatott, szélesen ki-metszette feje-koponyáját, 's kiszedte minden agya-velejét. Azután azon hasádtt fővel, és minden agy-velő nélkül, az állatot szabadon bocsátotta. A' tekenős-béka úgy el-ment, mintha semmi baja sem lett volna; ki-vévén azt, hogy igen tapogatra járt, mert mihelyt agy-velője ki-vétett, mindjárt bé-zárta szemeit, és soha többé ki nem nyitotta. A' koponyájának ha-

sa

fadékja három nap alatt egészen bé-hártyá-
zott, 's ez a' tekenős-béka még azután élt
hat hónapokig. Ez a' tulajdonfág, hogy
agy-velő nélkül is élhessen, fel-találtatik
a' vízi tekenős-békában is; tsak-hogy ez nem
él utánna olly fokáig mint az első. Sőt az
említett *Rédi* Úr el-vágta némelly tekenős-
békáknak fejeiket, 's egy közülök az el-
metzés után élt még huszon-egy napokig.

A' BIKÁRÓL, ÖKÖRRŐL, TEHÉNŐRŐL, 'S BORJÚRÓL.

A' Bika hafadtt körmü négy lábú állat,
mellynek egyik meg-esmértető bélyege az,
hogy nints semmi metzfő-foga a' felső állán,
hanem tsak az alsón, mellyen nyóltz met-
zfő-fogak taláztatnak. Azok a' bikák, mel-
lyek ma a' mi tsordáinknak vezéreik, mint-
hogy régtől-fogva házi-állatok, messzére tá-
voztak attól az állapotól, mellyben vagy-
nak a' vad bikák, mellyek a' magok egész
erejekkel 's szabadságokkal bírnak. Némel-
lyek úgy gondolkoznak, hogy a' mi Bikáink
a' magok eredeteket vették volna az *Auroch-*
soktól, mellyek felette nagy és erős állatok.
— A' bikák leg-inkább tsak arra valók,
hogy a' magok nemeket szaporítsák; noha
némelly Országokban járomba is fogják őket:

de

de vígyázni kell rájuk, hogy a' magok erejekkel az embernek veszedelmére vissza ne éljenek. A' természet, azt írja Buffon, kevélyjé 's engedetlenné formálta a' bikát: kivált pedig az ő melegfégenek v. üzekedésének idejekor meg - hódolhatatlan és dühös. Ha egy egész gulya tsupa bikákból állna, lehetetlen lenne azzal bírni a' Pásztoroknak. A' ki-herélés által semmit sem vesz-el a' bika az ő erejéből; főt azután még nagyobbá, kövérebbé, a' munkára pedig alkalmatosabbá téttetik. Ez a' ki-herélés leg-alkalmatosabban esik-meg akkor, mikor a' bika tizen - nyóltz hónapos, vagy két esztendő; azok a' mellyek előbb heréltetnek, e' fájdalmas munkát nehezen állják-ki. Igaz az, hogy mikor a' gyenge bika-borjúk még kicsiny korokban ki heréltetnek, ha meg-élnék utánna, azokból fokkal nagyobb és kövérebb ökrök válnak, mint azokból, mellyek két, három, v. négy esztendő korokban heréltetnek-ki; hanem hogy az ilyenek bátrabbak, elevenebbek, kevélyebbek, egyfzóval a' bika természetből több marad-meg benne, mint az elsőbbekben. Azok pedig, a' mellyek hét nyóltz esztendő korokban heréltetnek-ki, majd semmit sem vesztenek-el az ő bika természetekből, hanem egész életükben engedetlenek 's hódolhatatlanok, 's fokban közzülök a' folyató teheneket is
 fzingt'

szint' úgy hágyák mint a' bikák, a' melly a' teheneknek veszedelmes. — A' bika, valamint a' Rhinoceros, bosszonkodik a' veres színre, 's dühölsé lépzen annak látására. Vitézül hartzol a' mikor szükfég a' tsorda mellett; őrzi azt a' farkafoktól, 's minden-féle veszedelemnek maga megy először ellene. Ha két tsorda legel közel egymáshoz, akkor mindeniknek bikája nagy bömböléssel rohan eggyik a' másikra, 's mind addig öklölödznek eggyütt, míg vagy a' páfztor által el nem választatnak, vagy az eggyik meg nem győzettetik. Akkor az a' ki meg-győzettetett, a' föld-felé le-füti fejét, 's nagy szomorúan tér-vissza: a' másik pedig fel-emeltt fővel, 's néminémű győzödelmet harfogó bömböléssel megy-vissza a' tsordához.

Az ember, a' ki a' földnek Királyjává tétetett, igen hasznosan tud élni az állatokon néki adatott hatalommal. Ki-választja közülök azokat, mellyek őt az ő munkájában segíthetik, 's mellyeknek húsaik ízlését gyönyörködtethetik. Az ilyeneket néminémű házi szolgálva 's tselédjeivé teszi, és fokkal inkább meg-szaporítja őket, mint-sem a' természet az ő munkája nélkül meg-szaporíthatta volna. Melly számtalanok az ő ménesei, gulyái, tsordái, 's külömb külömb-féle nyájai? — Az ökör, a' juh, és más ilyen állatok, mellyek füvel élnek, nem-
tsak

tsak leg-jobbak, leg-hafznofabbak, 's leg-betsefebbek az emberekre nézve, minthogy őket táplálják: hanem eggyfzer'smind ezek azok, mellyek leg-kevesebb költségben 's gondban kerülnek. Kiváltképpen az ökör meg-betsülhetetlen ebben a' tekintetben; mert ő tsak-nem egészen vissza-adja a' földnek azt, a' mit belőle ki-vefzen, a' melly mezőben legel, azt szüntelen kövéríti, 's még a' rossz legelőket is jókká tsinálja: ellenben a' lovak, és némelly más állatok, a' leg-'sírosabb legelőket is kevés esztendőök alatt el-foványítják. A' juhok és ketskék olly közel metszik-el a' fűveket az ő gyökereikhez, hogy ezek is el-vesznek miattok. A' ló a' leg-jobb fűveket keresi-ki, a' kemény szárú fel-nyúlt fűveket pedig nem is illeti; a' mellyből a' lész', hogy az illyen rossz fűvek mind inkább inkább szaporodnak. De minthogy az ökörnek a' felső állán semmi metező-fogai nintsenek, 's azonban nagy ajakai vagynak, kénteleníttetik a' legnagyobb fűveket rágni, melly miatt ezek eggynehány esztendőök múlva ki-vesznek. A' minden-napi tapasztalás bizonyítja, hogy azok a' rétek, mellyekben fok esztendőökig lovak legelnek, egészen el-foványodnak: ellenben pedig azok, mellyekben ökrök legeltek, még fokkal egészségesebb, termékenyebb, és 'sírosabb mezökké tétettetnek.

De nem-tsak ebben a' részben van az ökör az embernek nagy hasznára: ő nála nélkül nem-tsak a' szegények, hanem a' gazdagok is nehezen élhetnének, a' föld műveletlen maradna, a' mezők és kertek terméketlenek lennének. Ő rajta fordul-meg a' mezőnek minden munkája; ő az árendásnak 's szántó-vetőnek leg-hasznosabb 's leg-hűségesebb tselédje, régenten pedig ő volt az embernek minden gazdagfága. — A' régi Németek olly nagy betsben tartották ezt, hogy, a' mint Tácitus írja rólok, a' kiktől ki-telhetett, a' magok leányaiknak, mikor férjhez mentek, egy pár ökröt ajándékoztak. Az Áthénásbéliek, a' kik ökrökkel műveltették földjeiket, sok ideig meg nem engedték, hogy még az Isteneknek is ökör áldoztásék-meg. Azt írja Aeliánus, hogy egy Phryges nevezetű Görög halálra íteltetett azért, hogy egy jármás ökröt maga' fámára le - vágatott. Még ma is minden Országnek 's Népnek egy nevezetes kintse az ökör: mert minden Ország tsak annyiban gazdag és virágzó, a' mennyiben ott a' föld tökéletesen műveltetik, és a' marhabőségében vagyon. Ezek a' valóságos gazdagfágok, a' pénz pedig tsak mutató jele annak a' belfő gazdagfágnak, melly áll a' földnek bőv termésében, 's a' marhának tenyészésében. — Az ökör, a' mint meg jegy-

zi Gróf Buffon, nem olyan alkalmas mint a' ló, teve, vagy szamár, hogy a' maga hátán terheket hordozzon; az ő nyakának vastagsága 's vállának szélessége pedig eléggé meg-mutatja, hogy ő a' tolásra 's járom hordozásra formáltatott. Tsudálkozik rajta Buffon, hogy minden népeknél közönséges-fé nem lett az a' szokás, hogy az ökröt a' vállával tola'ssák, és hogy némelly népek fejénél fogva tolatnak vele. Azt mondják ugyan némellyek, hogy az ökörnek igen nagy ereje vagyon a' fejében: de ez éppen ellent nem áll, hogy az ökör színt' olyan erősen ne toljon vállánál fogva is. A' mi ítéletünk szerént, jó volna az ökröket fiatal korokban mind a' két módra meg-tanítani, hogy a' mint a' szükség elő-adná magát, fejjel és vállokkal is tolhatnának. Sokszor meg-esik, hogy az ökörnek válla az erős munkában ki-sebefedik, ki-varadzik, úgy-hogy mikor leg-nagyobb szükségé volna rá a' szántó-vetőnek, sokszor hat hétig sem tehet jármat annak nyakára. Az ilyen szükségben leg-alább jó volna, ha az ökör a' fejével tolhatna. Az ökörnek egész teste' állása, válla, szügye, lábának rövidsége, azt mutatja, hogy egyéb tereh húzásokra is ugyan, de kivált a' föld-mívelésre teremtetett. A' ló, bár ha külömben színt' olyan erős volna is mint az ökör, sokkal

alkalmatlanabb a' szántásra; mert hosszúk a' lábai, hirtelen lép, hamar fárad, 's nints az a' türe' a' melly van az ökörnek. Ezen-kí'ül, a' ló a' maga természeti gyorsaságát, elevenségét, 's szép maga-vise'ését nagy részént el-ve'szti, ha a' szántásra fordítatik. Némellyek külömb'séget tésznek az ökörnek szörei között is, azt tartván, hogy a' veres és fekete ökrök leg-tartósfabbak, leg-erősebbek, a' fejérek pedig leg-erőte'nebbek, és csak arra-valók, hogy mé'szár-fákra hízlaltassanak. Mi ellenben úgy tartjuk, hogy az ökörnek szöre igen kevé'ssé változtatja az ökörnek erejét 's természeti jó'ságát. Magyar Országban többnyire hamu-fízínűek vagy fejérek az ökrök; de azért minden munkára alkalmasfok. A' veres és fekete ökrökön azért kapnak némellyek, mert ezeket koránt-sem kínozzák úgy a' legyek, mint a' fejéreket. A' melly ökör az ekére leg-alkalmasfabb, annak sem igen kövérnek, sem igen soványnak nem kell lenni. A' kurta fejű, nagy fülű, tündöklő szarvú, széles homlokú, nagy szűgyű, széles tsípejű, vastag láb-szárú, egyenes hátú, földig érő farkú, rövid de széles körmű ökrök leg-alkalmasfabbak az ekére, ha ezen elő-számláltt minéműségeken kí'ül, szelídek, engedelmesek, és jól meg vagynak tanítva.

— E' végre, mikor harmad-fél, v. leg-fel-lyebb

lyebb három esztendőfők az ökrök, már akkor őket járomhoz kell szoktatni. Ha kéfőbbre hagyja az ember, fokkal nehezebben formálhat belőlök szelíd és engedelmes ökröket. Minekelölte járomba fogatnának a' meg-erősödött tinók, már az előtt őket istállókban fímogatni, vakargatni, 's minden módon szelídíteni kell. Gyakorta kell nekik adni főtt árpát, öszve - törtt babot, 's más e' féle eledeleket, mellyeket igen szeretnek, 's ezeket is pedig jól meg-főzva. Az idő alatt, míg az e' féle eledeleket eszik, kivált ha az előtt jászlon nem vóltak, gyakorta meg kell kötéllel szorítani szarvaikat. Minekutánna így eggynéhány napokig az emberhez és kötéhez szoktak, akkor mindenik tinót magához hasonló nagyfágú, de már tanúlt ökör mellé kell fogni, 's úgy kell vele az ekét húzatni. Az ostort és ösztönt eleinten félre kell tenni; mert a' melly tinót illyenkor fokot kínoznak, igen ritkán válik jó ökör belőle. Nem is kell eleinten vele fokot dolgoztatni; mert minthogy még a' járomhoz nem szokott, nagyon ki-fárasztja magát, azonban pedig ekkor jobban kell őt táplálni, mint az előtt. — Az ökröt nem kell tovább dolgoztatni, hanem három esztendő korától fogva tíz esztendő koráig. Akkor jól tselekefzi a' szántó-vető, ha őt meg-hízlalja; mert még ekkor a' húsa is

fokkal jobb ízű lesz', 's jobban is meg-híz-
zik, mintha tovább várakozik vele. Meg-
lehet pedig az ökröknek idejeket esmerni,
mind fogaikról, mind szarvaikról. Fogaik-
ról meg lehet esmerni úgy, hogy a' mint
nevekedik idejek, a' szérént egyenetleneb-
bekké 's feketébbekké lesznek az ő fogaik.
A' szarvaikról pedig úgy, ha a' leg-alsó
tsomót, melly azokon vagyon, három esz-
tendőért, a' több kerek tsomókat pedig eggy
eggy esztendőért vésszük.

A' ló éjjel nappal tsak-nem mindenkor
eszik, de lafsan; az ökör ellenben mohón
eszik, hamar meg-tömi gyomrát, azután le-
fekszik, 's kérődzik. A' kérődzés onnan
vagyon, hogy az ökörnek két első gyomrai
meg-telvéen rágatlan füvekkel, ott a' meleg-
ség és forrás által még inkább ki-terjesztet-
vén, a' gyomor vissza-felé nyomja azokat,
éppen úgy, mint mikor az embereket há-
nyásra erőlteti. Az ökör, és más kérődző
állatok ezeket a' vissza-felé nyomattatott
füveket újra meg-rágnak, bővebb nyállal fel-
elegyítvén, híg tészta-hoz hasonló eledelt tsi-
nálnak belőlök, hogy azon a' szoros lyukon
által-mehetsenek, a' mellyen kell minden
eledelnek a' második gyomorból által-men-
ni a' harmadikba, a' hol a' gyomor újra
hempergeti 's rongálja azokat, minekelőtte
a' negyedik gyomorba által-mennének, a'
hol

hol az emésztés tökéletességre mégyen, 's a' leg-szárazabb füvek is olyanokká lesznek mint a' kotsonnya. Hogy ez a' magyarázat nem helytelen, meg-tetfzik onnan, hogy míg ezek a' kérődző - állatok, téjjel vagy más híg eledelokkal tápláltatnak, addig soha sem kérődzenek. Tapasztaltatott dolog az is, hogy fokkal többet kérődzenek a' szarvas-marhák télen, mikor száraz szénával tápláltatnak, mint nyáron, mikor gyenge füvekkel élnek.

Némellyek azt tartják, hogy a' melly ökrök halkal esznek, tovább győzik a' munkát, mint a' mellyek mohon falnak; hogy a' hegyes és száraz helyeken termett ökrök elevenebbek, mint a' nedves helyen születettek; hogy fokkal erősebbek lesznek, ha mindenkor szénát esznek, nem pedig zöld fűvet; és hogy fokkal nehezebben szoknak mint a' lovak a' levegő-égnek változtatásához: azért is jól tselekefzik a' szántó-vetők, ha a' messzéről hajtatott ökröket meg nem vészik, hanem inkább azokon kapnak, mellyek az ő hazájokhoz közel születettek. Hogy az ökrök jó húsban 's erőben légyenek, kell nekik a' szénán kívül némellykor egy kevés korpát és zabot is adni, nyáron pedig frissében kaszállt fűvet, tser-fa' és más fának leveleiket, mellyeket igen szeretnek. A' nagy melegfég fokkal nagyobb ártalmok-

ra vagyon az ökröknek, mint a' nagy hideg; azért is már dél-felé a' nagy hévfégekben nem kell őket dolgoztatni, hanem inkább hívesre kell botsátani. Elég ha az ekét tolják reggeli három órától fogva kilentzig, 's dél-utánni három órától fogva nap-nyúgotig. Az ökrök nem kívánnak ugyan a' gazdától olly nagy gondviseletet mint a' lovak: de azért a' ki azt akarja, hogy egészséges és erős ökrei legyenek, igen bõltsen tselekezik, ha minden nap' ökreit, valamint lovait, vakaróval meg-vakartatja, gyakran meg-mofattatja, körmeiket 'fírral meg-kenegeti, és a' hideg téli éjtfzakákon böven vettet jó almot alájuk.

Azoknak az állatoknak nemeikben, mellyekből az ember a' maga számára tsordákat 's nyájakat tsinál, 's mellyekben a' fő tziel a' szaporítás, sokkal szükfégesebbek és hasznosabbak a' nõtények, mint a' hímek. A' tehén ollyan élő fa, melly minden nap', fõt minden órában terem a' mi hasznunkra. Az ő borjújának húsa igen drága ízű, és egészséges; az ő teje a' gyermekeknek rendes eledel; az ő vaja tsak-nem minden-féle eledelünknek fűszerfzámja; az ő sajttja és túrója a' mezõn lakó népnek kész tár-háza. Melly fok ezer szükölködõ famíliákat táplálnak a' tehenek! — Sok helyeken Német Országban színt' úgy szántanak a' teheneken,

mint

mint az ökrökön. Erre is alkalmatosok ők, csak - hogy erejek felett ne tsigáztassanak, és rendes eledelek ki-adattassék. A' töretlen és követsses földeknek fel-szántásokra néha három pár ökör is meg-kívántatnak; a' puha és homokos földben pedig két tehenek is szánthatnak. Az ilyen puha földekben tovább is el tolhatják a' tehenek és ökrök a' jármot, mint a' kemény földekben. A' régiek, a' kiknek különös gondjok vóit ezekre a' föld' művelő állatokra, soha sem húzatták velek az ekét egy húzomban tovább száz húsz lépésnél, akkor egy két minútaig meg-pihentették, hogy magokat kifúhassák, 's úgy tolatták ofztán tovább velek az eke-jármat.

A' tehenek rend-szerént tavasszal szokták meg-érezni a' tenyészésre való melegséget, vagy akkor szoktak folytatni; úgymint Áprilisnek 14-dik napjától fogva Júniusnak tizen-ötödik napjáig; noha vagynak olyanok is, mellyek ezt a' határt rész-szerént meg-előzik, rész-szerént követik. Kilentz hónapig hordják az ő terheket, 's a' tizedik hónapnak elején ellenek. E' szerént elegendő borjúink vagynak már Januárius' vége felé, 's azon innen minden hónapokban egész őzsig, a' mikor már igen ritka téhen szokott elleni. A' téhennek ez a' melegsége v. folytatása könnyen meg-esmérhető;

mert akkor gyakorta szokott bögni, más tehenekre 's ökrökre ugrálni. Ezzel a' melegféggel élni kell, mert ha ez eggyfzer elmúlik, a' magot nehezebben tartja-meg, 's annakutánna meddön fog maradni. A'zért is ha a' tsordában bika nints, azt az ő fzámára másutt kell keresni. A' bikáknak fzint' úgy ki-válogattattnak kellene lenni, valamint ma nálunk az Ánglus mén-lovak nagy gonddal tartattatnak. Más Országokon, valamint a' mén-lovak, úgy a' bikák is télen nyáron jáfzlón tartattatnak, hogy magokat nagyon el ne üzzék, 's a' folyató teheneket helyekbe vífzik, eggy hónapban leg-fellyebb is tizen-ötöt. Ezen-kívül, ilyenkor a' bikákat zabbal és árpával tartják, hogy annál több és egyszfégefőbb magvok lehessen. A' bikák tsak három esztendős koroktól fogva jók, kilentz esztendős korokig; a' vénebbek mézfárszékre valók. — A' tehenek igen könnyen el-vetélnek, vagy idétlent ellenek, hanemha a' gazdák különös gondot vífelnek reájok. Minteggy hat héttel vagy két hónappal az ellésnek ideje előtt gazdagabban kell őket tartani mint az előtt, 's a' fejéssel fel kell hagyni, mert akkor magoknak is igen nagy szükfégék vágyon a' téjre, az ő méhekben lévő borjújoknak tápláláfára; a' minthogy fok teheneknek tejek egyszén el is szárad hat héttel

az ellés előtt. A' melly tehenek szintén az ellésnek idejéig tejet adnak, azok tartattatnak leg-jobb anyáknak és leg-jobb dajkáknak: de már az ekkori tejek rossz ízű, 's egézfégtelen. Nagyon kell vigyázni a' tehénre, kivált akkor, mikor elleni akar, és az ellés után; mert igen nagyon el-tikkad az ellésben. Illyenkor jó meleg istállóba kell ötöt vinni, alája tiszta almot tsinálni, és jó eledellel táplálni. Nem kell néki tserfa, körös-fa, vagy más e' féle fának gyenge leveleit enni adni, mert a' vér vizellés esik rá, valamint az ökrökre is, ha ezekből fokot találnak enni. Az első öt vagy hat napokon szabadon kell a' borjút az anyja mellett hagyni, hogy mindenkor kedvére szophafson, 's erősödhessen. A' hetedik nap' el kell tőle venni, 's azután elég lész' öt napjában háromszor szopni engedni. Ha a' borjút kevés idő alatt meg akarják hízlalni, forraltt tejet adjanak néki minden napon, mellyet tojáfsal és kenyér-mor'sával elegyítsenek. Az e'képpen hízlaltt borjút öt hét alatt szépen meg-hízik, és a' le-vágásra alkalmas lesz. A' melly borjút mézfárszékre akar a' gazda adni, elég azt harmincz vagy leg-fellyebb negyven napig szoptattatni: de a' mellyet fel akar nevelni, 's szép marhát akar belőle tsinálni, azt legalább két hónapig szoptatni kell. A' tsets-
től

től el-választatott borjú a' leg-első telet igen nehezen állja-ki; azért is ilyenkor különös gondot kell rá vifelni, 's jó meleg istállóban kell tartani. Ha ezen szerentséfen által-megyen, a' több következendő teleket sokkal könnyebben fogja ki-állni. — Az üsző tizen-nyóltz hónapos korában már fel-ferdültt állapotban vagyon, a' bika pedig két esztendőskorában; de azért jól tselekefzi a' gazda, ha három esztendőskoráig az üszőt bikához közelíteni nem engedi. Ezek az állatok az ő leg-nagyobb erejekben vagynak három esztendőstől fogva kilentz esztendőskorokig; ezután leg-jobb mind a' bikákat, mind a' teheneket meg-hízlalni, 's mézfárszékre-adni. Minthogy két vagy harmad-fél esztendőskor alatt az ő tökéletes növényekre jutnak, az ő életeknek egész hosszúsága hét annyi, mint az ő növényeknek ideje; az az, rend-szerént mintegy tizen-öt vagy tizen-hat esztendeig élnek. — Minden négy lábú állatokban a' hímnek szava erősebb, mint a' nőstényé. A' bika leg-inkább csak szeretetből bög; a' tehén félelemből, vagy a' szűkségnek érzéséből; a' borjú a' fájdalom vagy az éhség miatt. A' leg-nehezebb 's leg-lomhább állatok nem azok, a' mellyek leg-tovább 's leg-mélyebben alusznak. Az ökör aluszik, de csak kevés ideig, és soha sem alszik mélyen, 's a' leg-kifesebb zördülésre is

is fel-ferken. Rend-szerént a' bal-oldalára szokott feküdni, 's innen van, hogy ezen a' véséje mindenkor kövérebb, mint a' jobbik oldalán. Szint' olyan nagy gond kell a' tehénre, valamint az ökörre; gyakran meg kell vakargatni, mosogatni, 's a' t. kivált pedig a' fejős tehenet bőven kell jó eledellel tartani. Némellyek azt tartják, hogy a' fekete tehenek jobb tejet adnak mint a' fejeerek, de kevesebbet mint ezek: de valamint az ökörnek jófágában, úgy itt is a' fekete vagy fejer szőr külömbféget nem téfzen; tsak-hogy a' tehen egészséges, kövér, és fiatal légyen. Mind nyáron mind télen kétszer kell napjában a' tehenet meg-fejni, és azt soha sem kell el-múlatni, mind addig, valámíg az ellésnek ideje nem közelget, a' mikor sok teheneknek tejek el-apad, de a' mellyeké el nem apad, azoké is egészségtelen.

A' jó téj az, melly sem nem igen sűrű, sem nem igen világos; ha eggy tseppet az újjára téfz' az ember, ízéllyel nem foly, hanem a' maga kerekfégét meg-tartja. A' jó téjnek színe szép fejer; az a' melly fārgállik v. kékellik, semmit sem ér; az íze édes, minden keferűség vagy savanyúság nélkül; szagára nézve vagy jó illatú, vagy pedig minden szag nélkül való. A' téj egészségesebb Májusban és nyáron, mint télen, 's
tsak

tsak akkor főkélltetesen jó, mikor maga a' tehén fiatal és egészséges. Az igen fiatal üszőknek tejek nagyon világos, v. által-lát-fzó; a' vénéké fűrűbb. A' téjnek ezeket a' külömbfégeit okozza az, hogy egygyikben a' vaj bővölködik, a' másikkban a' fajt, harmadikban a' savó. A' folyató tehénnek teje rossz, 's úgy szintén azé is, a' melly nem régen borjazott-meg. — A' szopos borjúnak harmadik és negyedik gyomrában találtnak öszve-aludtt 's meg-tsomózott tejek, mellyekben fok savanyúfág vagyon, 's mellyek néminémű kovász gyanánt szolgálnak, hogy a' borjú a' bé-vett eledeleket könnyebben meg-emészthesse. Mikor a' borjúk levágattatnak, ki-fzedettetnek gyomraikból ezek az öszve-tsomózott tejek, a' levegő-égen meg-száraztatnak és fok esztendőig el-tartattatnak. Ezekkel élnek a' fajt-tsinálók a' téjnek meg-óltására, úgymint a' mellyekből egy kis darabotska egész dé'sa tejet meg-ólthat. — Tapasztaltattak olyan tehenek is, mellyek magok magokat meg-szopták, 's minthogy az ilyeneket erről a' rossz szokásról el-szoktatni tsak-nem lehetetlen, azért is mihelyt ebben meg-tapasztaltatnak, leg-jobb őket mészár-székre adni. Tapasztaltattak olyanok is, mellyek a' kígyók által engedték tejeiket ki-fzopattatni. — A' tehenek, valamint az ökrök is, szeretik a'

bort,

bort, etzetet, és fót, melly az ő ételhez való kívánságokat nagyon ingerli. Mikor azért bádjadások vagyon, jó nekik olykor olykor etzettel meg-lotsoltatott és főval meg-hintetett füvet enniek adni. Mikor a' Sveitzer Tehenészek azókra a' nagy hegyekre hajtják teheneiket, mellyeknek magasságok három négy mértt-föld, némelly tehenek annyira el-tikkadnak, hogy már nem is léphetnek. Illyenkor a' pásztorok egy pohár bort szoktak le-tölteni az ő torkokon, a' mellytől újra meg-jő elébbeni erejek 's frifeségek. — Rend-szerént, a' mint fellyebb említém, tíz ezrendös korokban kell az ökröket 's teheneket hízalásra fogni; ha a' marhák vénebbek, fokkal nehezebben híznak-meg, 's a' húfok mindenkor alább-való lész'. A' nyár leg-alkalmatofabb idő a' hízalásra; mert illyenkor a' jó 'fíros füvek bőven találtnak. Ha Májusban el-kezdí őket a' gazda hízalni, úgy tökéletesen meg-híznak Octóber' végére. Mihelyt hízalásra fogja az ökröket, többé semmit se dolgoztatson rajtok; gyakorta itassa őket, füveiket vagy szénájokat gyakorta meg-fózza, ha feküsznek, fel ne költse, hanem kedvekre heverni engedje, hadd kérődzenek. Így öt hónap alatt annyira meg-híznak, hogy a' nagy kövérség miatt járni is alig tudnak. Így hízalják a' Sveitzerek és a' Hollandu-fok

fok mészárszékre az ő ökreiket; úgyhogy Amsterdamban ritkán esik a' meg, hogy tizen-két má'fás ökröt le - vágnának, hanem rend-szerént tizen - három 's tizen-négyszáz má'fók az ő vágójik. Nagy vesztegetés még az mi nálunk, hogy többnyire a' marhák fél-húfokban vágattatnak - le, úgy-hogy a' hat má'fát is alig ütik-meg, holott tíz tizen-két má'fára könnyen meg lehetne őket hizlalni. Ebből az a' nagy haszon lenne, hogy a' melly nagy Városban most eggy nap' harmintz ökröt vágnak, az tiz, vagy legfeljebb tizen-öt ökörről szint' annyira menne, 's a' szegénység a' maga pénzéért jó 'fíros húst kapna. — A' bikák, tehenek, és ökrök, gyakran szokták egymást, vagy magokat nyalni, mikor egyéb dolgok nints. Némellyek úgy vélekednek, hogy a' melly marha magát nyalja, nehezen hízik-meg; azért is a' magok ganéjjokkal bé-kenik őket mind azokon a' helyeken, valamellyeket nyelveikkel elérhetnek, hogy így magokat ne nyalhassák. Némelly szántó-vetőknek 's parasztoknak az a' rossz szokások is vagyon, hogy a' törtt sót a' marháknak hátokra hintik, hogy azt onnan le-nyalhassák. E'képpen a' marhák a' magok szőreiket le-nyelik, ezek az ő gyomraikban öszve-tsomóznak, lapta formát tsinálnak, 's köhöz hasonló keménységűekké lésznek, a' melly miatt vagy előbb vagy később bizonyosan el-vesznek.

Úgy

Úgy látszik, hogy a' böls Teremtő a' bikáknak, ökröknek, 's teheneknek termé-
 izeteket a' mérfékeltt melegfégű 's hidegfé-
 gű tartományokhoz alkalmaztatta: azért is
 nem találatnak ezek sohol az igen meleg
 tartományokban, úgymint Áfrikának Déli
 részében, 's Ámerikában. Sokkal könnyeb-
 ben el-szenvedhetik ezek az állatok a' nagy
 hideget, mint a' nagy hévféget. — Az ök-
 röknek tsak-nem minden nyavalyájok az ere-
 jek felett való dolgoztatásból származik.
 Meg lehet olvasni abban a' nevezetes Fran-
 tzia munkában, melly Paraszti-majorfágnak
 neveztetik, mind azokat a' nyavalyákat,
 mellyeket az ökrök a' felettébb való tsigá-
 zásból kapnak. De a' leg-rettenetesebb nya-
 valya, melly néhánkor a' szarvas marhákat
 emészti, a' pestis, vagy az a' dögleletes
 nyavalya, melly őket rakásra fózza, és a'
 melly ellen még eddig semmi hathatós or-
 vosság nem találatott. Vón ugyan egy
 Frantzia nemes ember, a' ki a' marha pes-
 tisben a' magájéiba ér-vágás és purgátzió
 után ezt a' pestist, valamint a' himlőt bé-
 óltotta. De ezen nemes embernek tseleke-
 detét igen kevesen követték. 1763-ban sok
 marhák el-hullottak hirtelen, úgyhogy be-
 tegségeknek okát későre vehették észre. A'
 betegfég pedig kezdődött azon, hogy a' be-
 teg marhának nyelvén eggy-néhány hólya-

gotskák támadtak, mellyek elsőben fejérek voltak, azután meg-verefedtek, 's majd egészen feketékké lettek; ezek meg-fakadván, fenét hagytak magok után, melly a' marhának nyelvét meg-emésztette, 's hufzon-négy óra alatt ki-végezte. A' nyavalya annál veszedelmesebb vólt, hogy a' marha femmi külfő jel által bádjadását nem mutatta, evett 's ivott mind addig, míg a' nyelve kevés idő múlva ki-esett szájából. Ez a' nyavalya még inkább ostromolja a' lovakat, hogy-fem mint a' szarvas marhákat: de az nem tapasztaltatott, hogy eggyik nemről a' másikra el-ragadtt volna. — Noha ez a' nyavalya felette veszedelmes; de igen könnyű meg-gyógyítani, ha az ember jókor észre-vevzi. E' végre minden nap' leg-alább háromszor az ilyen betegségnek kezdetekor meg kell vi'sgálni a' marhának nyelvét, 's mihelyt valamelly hólyagotskák látszanak rajta, azokat valamelly ezüst pénzél erősen meg kell dörgölni, 's azután le kell mosni olyan etzettel, mellyben sót, borsot, 's fok-hagymát törtek. Ezen-kívül a' sebnek széleire eggy darabotska Cyprusi vitriólt kell tenni. Mihelyt némelly marhákon ez a' betegség ki-mutatja magát, az ollyakat az egészségesektől külön kell rekeszteni, hogy ez a' mérges nyavalya eggyikről a' másikra által ne menjen. — Ama híres Orvos Dok-

tor

tor *Le Clerc* nevezetes munkát botsátott-ki az embereken 's barmokon uralkodó dögleletes nyavalyákról nem igen régiben. Ezen munkájában minekutánna bőven szól az embereket le-fózó pestisről, tanít azután a' marháknak dögeikről. A' dögleletes nyavalyának meg-esmértető jelei ezek: úgymint, az ételre való kívánságnak el-vesztése, a' borzas szőr, a' véres v. genyetséges szemek, taknyos órr-lyukak, hideg fülek és szarvak, fog-tsikorgatások, a' száraz v. tajtékos nyelv, fel-puffadt has, 's ki-sebefedett ajakak. Az ilyen marhának emésztetje elsőben fárga, azután fekete, híg, és rothadt: nehezen vesz lélekzetet, nints annyi ereje is, hogy lábaira állhafson. Ezeket a' jeleket négy vagy öt napra halál szokta követni. Noha a' tudós *Clerc*nek értelme fzerént fokképpen kö-zöltethetik ez a' dögleletes nyavalya egyik marhától a' másikkal; de leg-inkább meg-e-fik ez a' száj és az órr által, úgymint a' lehellet és a' le-nyelés által. Orvofágúl azt javasolja, hogy a' beteg marhának a' nyakán vagy a' szügyén jó széles eret nyis-fanak; de ezt eleinten kell tselekedni, 's ha már a' betegség harmad napos, akkor ve-fzedelmes próbálni. Azután meg kell a' marhát kristélyozni; a' kristély álljon két font len-mag olajból, 's egy pohár bor etzet-ből, mellyben elsőben egy lat főt kell el-

ólvasztani. Ha külömben is hígan megy a' marhának hafa, akkor a' kristélyt nem kell próbálni. Az ilyen beteg marhát korpával és ro's liszttel kell táplálni; főtt almát is lehet néki adni, 's olykor olykor egy kis etzetet a' torkán le-tölteni. Tellyefséggel nem kell pedig ilyenkor a' beteg marhának fzenát adni, hanem inkább a' korpa és ro's liszt után lágy-meleg savanyú tejet kell a' torkán le-tölteni. Eggynéhány ízben napjában jól ki kell mosni nyelvét, száját, ínyeit etzettel, mellyben ugyan-annyi pálinkát és len-mag olajat elegyítettek, 's egy kevés salétromot is vetettek belé. Gyakorta meg-kell az ilyen beteg marhát füstölteni is, erős bor-etzetet töltvén jól meg-melegített téglákra, 's egy kevés ló-ganéjt is tévén reája. Az ilyen pestisben vagy dögben elhullott marhákat kívül a' helységeken jó mélyen el kell temetni, 's a' földet is, mellyel a' gödör bé-hányattatott, jól meg kell verni. Clerc Úrnak ezen tanátsai hasznofok lehetnek, tsak-hogy a' környül-állások jól meg-vi'sgáltafsanak, és azokhoz alkal-masztattafsanak.

Valamint életekben, úgy holtok után is igen nagy hasznokra vagynak az ökrök és tehenek az embereknek. Kedves ízű az ő húfok, mind főve, mind fülve, mind be-tsinálva. Hollandiában, Angliában, Irlandiá-

diában, és más Országokban, meg-füstöltetnek, és hordókra főzattatnak a' marháknak húsaik, mellyekkel mind az othon lakó, mind kivált a' tengerekre menő hajósok és utazók élnek. A' meg-füstölésben élnek leg-inkább fenyő-ágakkal és magvakkal, mellyek a' húsnak egészséges és drága ízt adnak. Az ökröknek és teheneknek bőreik felette fok-féle hafznokra szolgálnak. Az ő fagyjaikból, ha kivált azok juh faggyúkkal elegyítettnek, jó égő gyertyák mártattatnak. Még az ő ganéjjok is nagy hafznúkra van nekünk, úgymint a' melly a' száraz földeket leg-inkább meg-írózza. Az ő szarvok vólt hihető a' leg-első pohár, mellyből ittak a' még mesterfég nélkül élő emberek; a' vólt a' leg-első kürt, mellyel hangot adtak: ebből tsinálták hihető a' leg-első ablakokat, lámpáfokat, iskatulyákat, fűfüket, és más egyéb eszközöket. Az ő inaikból, portzogóikból, 's láb-száraikból, mellyek vízbe tétettetnek, 's a' tűzön mind addig főzettetnek, míg egészen el nem olvadnak, jó-féle enyv készíttetik, mellyel élnek leg-inkább az asztalosok 's esztergályosok. Leg-jobb az, a' melly Hollandiában, Angliában és Flandriában készíttetik. Az a' melly Frantzia Országban készíttetik, többnyire bűdös szokott lenni. — A' tehennek teje eggy a' leg-jobb eledelek közzül, 's a'

mellyel, ha külömben természetek bé-vészti, hasznosan élhetnek minden betegek, a' kikben a' vérnek savanyúságát kell édesíteni. Nevezetesen pedig a' favó hathatós orvosság minden-féle betegségekben, rothasztó hideg-lelésekben, rheumatismusban, főt még a' guta-ütésben 's a' scorbútusban, v. az ínyeket rothasztó nyavalyában is. A' favóból a' ki-égetés vagy *chrystallizálás* által készíttetik a' fónak egy neme, melly az ő édesiségeért *téj-tzukhornak* neveztetik. Ezzel is élnek a' Doktorok fok nyavalyákban; de tsak-ugyan ennek ereje nem terjed ki olly szélesen, nem is olly hathatós, mint maga a' favó. Az ökörnek epéjének is nem kevés haszna vagyon, mind az orvosságokban, mind pedig egyebekben; mikor a' feltebb-való szorulásban lévő személyeket kristélyozzák, az ökör' epéjéből szoktak egy keveset a' kristélyba elegyíteni, hogy az a' béleket ösztönözze. A' ruha-festők az ökör epével szokták a' drága matériákat megtisztítani előbb, mint-sem meg-festénék. A' ruha tisztítók is ezzel szokták a' többek között a' 'lirt 's egyéb motskokat a' ruhákból ki-venni. A' kép-festők ezzel tsínosgatják táblájikat, 's ez által adnak elevenebb színt festékjeiknek. Az ökörnek még ganéjja is igen nagy hasznú az orvoslásban, a' belső gyúladásoknak meg-enyhítésekre; kivált a' guta-

guta-ütésekben. Ebből vétettetik az az orvosság, melly a' patikákban *zibethum occidentale* név alatt árúztatik. Minden fundamentom nélkül hitték azt a' régiek, hogy a' bika vér halálos méreg volna; főt inkább hasznos orvosság a' vér-hasban 's vér-pökésben. Külsőképpen, mint más állatoknak vérek is, hasznos a' kenésre, a' dagadásoknak el-ozzlatásokra, a' fõmöröknek 's más bőrön való motskoknak ki-törlésekre. — A' tehénnek vizellete régtõl fogva nevezetes orvosság a' patikákban: de minthogy ez alatt a' név alatt kevés kelne-el belõle, ezerjófű vizének neveztetik, 's úgy árúztatik. Hát még ezeknek az állatoknak tsontjaikból mennyi fok-féle hasznos eszközök nem készíttetnek?

A' LÓRÓL.

A⁹ Ló olly régtõl fogva házi-állat, hogy nints már Európának olly része, mellyben vad lovak találtatnának. Azok is, mellyek Ámerikában nagy seregenként láttatnak, Európából kerültek oda, 's ott meg-sokasodván el-vadúltak. Hogy ez az állat esmeretlen vólt az előtt Ámerikában, meg-tetfzik onnan, hogy mikor Mexicónak 's Perunak lakosai a' Spanyolokat lovakon ülni látták,

őket meg meg annyi Isteneknek lenni gondolták. — Ezek az állatok annyira megfokasodtak Ámérikában, hogy gyakran négyöt százat is meg lehet látni egy tsumóban, a' mellyek mihelyt embert látnak, mindnyájan szaladásra veszik magokat. Minthogy az a' meleg tartomány nem az ő természetekhez való; nagyon el-fajúltak ott, úgyhogy koránt-sem olly szépek mint a' Spanyol lovak, de erősebbek, könnyebbek, inasabbak mint a' szelíd lovak. Ezek a' lovak ugyan természetekre nézve vadak és kevélyek; de semmi-féle állaton nem kegyetlenkednek, 's magok közt is békeféségben élnek; minthogy a' föld elegendő füvet ad mindnyájoknak tápláltatásokra, 's elégfés vizet szomjúságoknak meg-óltására, azért is nincs semmi, a' mit egymásnak irigyelhetnének. Ámérikanak lakosai ezeket a' vad lovakat erős törökben fogják-meg. Ha a' tör a' fejeket kapja-meg, úgy magok magokat meg-fójtják, ha hamar nem érik őket. Az ilyen meg-fogattatott vad lovakat egy élő-fához kötik; két nap' és két éjjel sem enni sem inni nem adnak, 's azután igen könnyű móddal meg-szelídítik. Soha sem tett az ember, azt mondja Gróf Buffon, jelesebb keresményre szert, mint mikor ennek a' kevély és szép állatnak bírósába esett, a' melly a' hadnak minden fáradt-

radtfágát, veszedelmét, 's a' győződelemnek ditsőségét ő vele meg-öszti. A' természet fel-ruházta őt az ember eránt való szeretettel 's félelemmel, a' kiért kész tűznek, víznek, 's az ellenfégnak villogó fegyverének neki menni. Minden maga-viselése azt mutatja, hogy sokkal kevesebbé érzi ő a' maga rabfágát, hogy-sem mint azt, hogy néki az embernek óltalmára szüksege legyen.

A' ló az minden oktalan-állatok közt, a' mellyben az ő nagyságáhozképest leg-szebb proportió 's egyenlőség taláztatik. Ha más akkora nagyságú állatokat hozzá hasonlítunk, úgy találjuk, hogy a' szamár rút alkottatáfú, az oroszlánnak, testéhez-képest igen nagy feje van, az ökörnek vékony lába, a' tehénnek görbe háta, a' Rhinocerós pedig 's az Elefánt olyan, mintha tagjaikat minden mérték nélkül hányták volna öszve. Ha azokat a' fok külfő és belfő minéműségeket renddel elő akarnánk számlálni, mellyek egy tökéletes szépségű lóban megkívántatnak, úgy egynéhány leveleket tsak ezzel kellene bé-tölteni. Eggy fints talán az állatok között, mellynek természetét 's minéműségét olly nagy gonddal igyekeztek volna eleitől fogva az emberek ki-tanúlni, mint ezét: azért is, a' kik erről fokat akarnak olvasni, igazítjuk azokat a' leg-nevezetesebb munkákra. Illyenek e' következendők,

dők, úgymint: *le Nouveau parfait Maréchal, de M. Garfaut, l'Ecole et les Elémens de la Cavallérie*, de M. de la Guérinière, *le Nouveau Newcastle*, par M. Bourgelat; *le Veritable & parfait Marechal*, par. M. Solleyzel. — Mi tsak némelly rövid jegyzéseket tévzünk ide *Gr. Buffon* Természeti Históriájából, hogy valaki a' lónak jószágáról 's rosszafágáról ítelhesen. A' lónak természetét nagyon ki-mutatja a' fülének mozgása. A' jó lónak, mikor megy, mind a' két fülének hegye előre áll; hanem ha nagyon meg-fárad, a' mikor füleit is kezdi le-tsüggeszteni. A' melly lovak haragofak 's rossz természetűek, azoknak többnyire egyik fülök mindég előre, a' másik pedig hátra áll. A' melly lovaknak kitsiny, vagy mélyen benn-ülő szemeik vagynak, rend-szerént gyenge látásúak. A' mellyeknek szájak száraz, nem olyan jó természetűek mint azok, a' mellyeké nedves, és hamar tajtékzik. A' lovaknak szemeik fok hibáknak vagynak alájok vettettelve, mellyeket nehéz meg-esmerni. A' melly lónak szeme egészféges, abban a' hártya alatt két vagy három faggyú színű motskot lehet látni a' szemnek feketéje felett. Hogy ezek a' motskok láttathassanak, meg-kívántatik arra, hogy a' szemnek hártája tiszta és által-látszó légyen; következésképpen a' melly szem-

szemben ezek a' motskok nem láttatnak, ott a' hártya vastag, 's az olyan ló tsak úgy lát, mint a' melly ember szitán néz által. A' melly szemnek feketéje kitsiny, hosszúkás, vagy fejer kerekféggel környül-vétettetett, az a' szem nem egézféges, 's hasonlóképpen az is, a' melly zöld színt mutat. A' leg-szükefesebb dolog a' ló vásárlásban az, hogy annak idejét vagy esztendejét bizonyosan meg-tudhassuk. Ennek pedig végére lehet menni, ha az ember annak fogait meg-vi'ssgálja. A' lónak negyven fogai vagynak, mellyek közzül hufzon-négy örlő, négy kutyá, v. szem-fog, és tizen-kettő metfző-fog. Tizen-öt nap múlva a' tsikónak ellettetése után, kezdenek ki-jöni az ő fogai: de ezek a' téj-fogak majd külömböző időben ki-hullanak, 's mások bújnak-ki helyettek. Négy vagy ötöd-fél esztendő korában hullnak-ki a' lónak az utólfó téj vagy tsikó-fogai, a' mellyeknek helyekbe újak nőnek, mellyekről a' lónak idejét nyóltz esztendő koráig meg lehet esmérni. Ezek a' fogak négyek, 's neveztetnek *szegelet-fogaknak*; mert mind alól, mind fellyül a' metfző-fogak után néminémű szegeletben esnek. Ezek a' fogak eleinten üresek belől, 's az ő odvokban néminémű feketeség látszik. Öt esztendő korokban még alig nőnek killyebb az ő ínyeknél, és az ő odvaságok nagyon szembe-tűnő.

nő. Heted-fél esztendőös korokban kezdenek már telni, 's a' benne levő fekete motskok is kifsebbedni. Nyóltzad-fél v. nyóltz esztendőös korokban az odvak egészen meg telnek, 's a' fekete motsok is láthatatlanná lész'. Mikor tehát ezekről a' *szégelet fogak*-ról már tovább a' lónak idejéről nem lehet ítélni, akkor a' lóhoz értő emberek az ő négy kutya, vagy szem-fogait vészik vi'sgálóra. Míg t. i. a' ló csak hat vagy hét esztendőös, addig ezek a' fogak igen hegyesek 's egélségesek, kilentz tíz esztendőös korokban, kivált a' felfők, kezdenek tompúlni, kopni, 's hosszabbodni; minthogy a' lovaknak ínyek le-felé húzódik. Mennél hosszabbak tehát, 's íny nélkül-valóbbak ezek a' fogak, annál vénebb a' ló. Tizen-három vagy tizen-négy esztendőös korában kezd a' lónak szemöldökén némelly szőre őszülni, 's ez is bizonyos jele annak, hogy a' ló már a' tizen-három esztendőt meg-haladta, 's mennél több ősz szőr látszik szemöldökén, annál fellyebb van tizen-három esztendőnél az ő ideje. A' lónak egész életének ideje mintegy hét annyi, mint az ő növéseinek ideje; 's minthogy a' ló az ő tökéletes növéfét négy esztendőök alatt éri-el, élhet még hétszer annyi ideig, az az huszon-nyóltz vagy harmintz esztendeig.

A' mi a' lónak járását illeti, a' lépés az ő leg-tsendesebb menése: de szűkség, hogy
ez

ez is gyors és egyforma legyen. A' lónak ez a' mozgása leg-tsendesebb 's leg-egészsegebb a' rajta ülőre nézve; mert ez a' mozgás négy különböző időben esik-meg. Tudni-illik ilyenkor a' ló az első jobb-lábát mozdítja először, ezt követi a' hátúlsó bal-lába, ezt az első bal-lába, ezt végre a' hátúlsó jobb lába. Az ilyen mozdulásban a' *centrum gravitatis* v. a' nehézségnek közép-pontja, igen kevés változást szenved; a' lovagló pedig annál tsendesebb mozdulásokat érez, mennél egygyormábbak a' lépések, 's mennél hosszabb a' ló, a' mellyen ül, úgy-hogy a' nehézségnek közép-pontjától távolabb esik. Mikor a' ló üget, akkor hasonlóképpen mozdúlnak az ő lábai, ezzel a' külömbféggel, hogy a' két által-ellenben lévő lábak ugyan azon egy időben mozdúlnak, és így tsak két időt v. *pausát* tsinálnak. A' kalapírozás meg meg annyi ugrásnak neme, 's itt az egész erő a' tsípőkből jő. Ilyenkor mindég a' hátúlsó bal-láb indul először, 's e' tsinálja az első időt; a' hátúlsó jobb-láb és az első bal-láb együtt esnek-le, és ez a' második idő, azután az első jobb-láb tsinálja a' harmadik időt. Eleinten, ha gyors a' kalapírozás, meg-esik, hogy a' lónak mind a' négy lábai a' levegőben vagynak, 's mind a' négy patkót egyfízerre lehet látni. Eből a' következik, hogy mivel a' kalapírozás-

zásban 's vágatásban mindenkor a' hátúlfó bal-láb indul először, 's e' tafzítja a' többeket is; azért is néminémüképpen e' vífeli az egész terhet, 's e' fárad-el leg-először. Nagyon jó vólna e' végre fiatal korokban úgy taníttatni a' paripákat, hogy mind a' két hátúlfó lábok egygyformán hordaná a' terhet, 's ha a' bal-láb egy darabig maga indította a' többeket, azután a' hátúlfó jobb-láb vinné mozgásba a' többeket. Nagy hasznokra lenne ez kivált a' katonáknak; mert így egy két órával tovább el-győzné a' ló a' sebes vágatást. A' melly lovak a' vágatás közben nagyon fel-emelik első lábaikat, nehezebben haladnak, 's hamarább is meg-fáradnak, mint mások.

A' lovak olly nagy hasznokra vagynak az embereknek, hogy minden gondjokat azoknak szaporításokra, 's jó fel-nevelésekre fordították. E' végre építettek sok helyeken ló-tartó helyeket, mellyek *Haráknak* neveztetnek. Ki-választatik e' végre a' fíkmezőnek valamelly alkalmas és 'fíros darabja, ez eggynéhány szakaszokra el-osztatatik, 's mindenik a' másiktól mély árokkal vagy palánkkal el-választatik. A' tölgyellő vagy már meg is ellett kantzákat abba a' szakaszba teszik, mellyben a' fű leg-'fírosabb 's leg-egészségesebb. A' melly kantzák még meg nem fárlottak v. nem fogadtak, soványabb

nyabb helyekre rekesztik: mert ha az ilyenek nagyon meg-híznak, a' fogadásra alkalmatlanokká tétettetnek. A' tsetstől el-választatott 's már egy-kevésbé meg-erősödött tsikókat pedig a' leg-alább-való rekeszbe vizik, hogy ott a' mértékletességhez 's gyakorláshoz szokjanak. A' tapasztalás bizonyítja, hogy azok a' lovak lesznek leg-inafabbak 's erősebbek, melyek fiatal korokban sovány és száraz mezőkön tartattattak. Így tartatnak a' lovak egész nyáron a' legelő-mezőben; télen pedig istállóba rekesztetnek. — Noha a' lovak már harmad-fél esztendő korokban a' fajzásra alkalmatosok; de mivel még ilyenkor erőtelen 's formátlan tsikókat adnának, négy esztendő korokig nem kell engedni nékik, hogy ménlőhoz közelítsenek. A' nagy természetű szép mén-lovakat pedig nem kell kantzához közelíteni engedni hat esztendő korokig. Néhol a' mén-lovak együtt járnak a' ménesekkel: igaz az, hogy így a' kantzák bizonyosabban meg-fárlanak, v. fogadnak, de a' mén-lovak jobban el-rontják magokat hat hét alatt, mint egynéhány esztendő alatt erőtelenülnek úgy, ha istállón tartatnak, 's minden hónapban csak bizonyos számú kantzák adattatnak nékik. — Hogy a' lovak nagyon el ne fajúljanak, szűkfég a' külömböző Országokban nevedett lovakat öszve-ele-

elegyíteni, hogy így az ő nemek mindenkor jobbra, nagyobbá, 's nemesebbé tétettefsék. Nagy haszonnal próbálták ezt nálunk is némelly Méltóságok, a' kik Spanyol Országból 's Angliából hozattattak-bé mén-lovakat, hogy a' magok méneseiket szebb szebb lovakkal szaporíthassák. — Talán még az emberek is fokára el-aljafodnának, ha minden família mindenkor csak azon famíliába házasodna, 's a' testvér testvérjéhez menne. Ha azért az Isten' Törvényében világosan meg nem volna is tiltva, csak a' józan-okoság 's az emberi Nemzetfégnek díszes szaporodása is arra kötelezné az embereket, hogy az e' féle házasságtól őrizkedjenek.

A' kantzák rend-fzerént tizen-egy hónapig 's egynéhány napokig hordják az ő terheket; állva ellenek, holott többnyire minden más négy lábú állatok fekvve szoktak elleni. A' tsikókat nem kell engedni tovább szopni hat v. leg-fellyebb hét hónapoknál. A' tsetstől lett el-választatások után minden nap' kétfzer korpát kell nékiek adni egy kevés szénával együtt, 's mind addig istállón kell őket tartani, valamíg az anyyok után való kívánság benne egészen el nem alszik. Ekkor a' mezőre ki lehet őket bocsátani. Mikor az első telet így el-töltötték, a' következő Májusban legelőre kell őket vinni, egész Octóberig éjjel nappal mindég

fe-

fedél nélkül kell tartani, hogy a' levegő-
 égneke viszontagfágihoz szokjanak. Soha
 jobban a' lovaknak jó természeteket 's tár-
 fáságbéli minéműségeket nem lehet ki-tanúl-
 ni, mint mikor nyájanként legelnek. Ekkor
 töbnyíre minden ő erejek 's tüzezségek a' ve-
 télkedésben határozódik-meg: próbálgatják,
 mellyik tud sebesebben futni, mellyik meri
 az árkot elébb által-ugorni, vagy a' folyó-
 vizet által-úszni. A' kik az e' féle gyakor-
 láfokban 's vetélkedésekben leg-elsőek, azok-
 ból fognak a' leg-jobb, leg-taníthatóbb, 's
 leg-nemesebb lovak válni, ha egyszer meg-
 szelídítettnek. A' melly lovak fok eszten-
 dőkig együtt tárfsalkodtak, különös indúla-
 tot 's néminémű barátságot szoktak egymás
 eránt mutatni. Azt írja *Buffon*, hogy a'
 Frantzia Király' istállójában vólt egy öreg
 paripa, melly olly igen meg-vénhedett, hogy
 sem a' szénát, sem a' zabot nem rághatta,
 's azok a' két lovak, mellyeket mellette tar-
 tottak, mind a' szénáját, mind a' zabját meg-
 rágták, 's úgy vetették elébe. — Két vagy
 három esztendőkorokban szokták némelly
 tartományokban az egész-tsikókat ki-herélni;
 a' melly munkára vagy a' tavaszt, vagy az
 őst választják. Perfiában, Arabiában, 's
 némelly más Tartományokban, szokatlan
 dolog ez a' herélés, még is minden-féle lo-
 vaknak hasznokat tudják venni. Meg is kell

vallani, hogy a' herélés által fokot el-vesztenek a' lovak az ő erejeből, kevélységekből, 's bátorfágokból. Leg-alább, a' melly lovakat a' leg - nehezebb munkákra tartunk, azokat egészen kellene hagynunk. Három esztendő korában tanítani kell már a' lovat, szoktatni kell a' zabolához, a' nyereghez, hogy azt könnyen meg-szenvedje; de négy esztendő koráig nem kell rá ülni, mert még a' dereka gyenge, és könnyen kár eshetne benne. Mi a' mi lovainkkal a' zabola' és farkantyú által parantsolunk; a' régi *Numidák* pedig sem nyeret nem tettek rájuk, sem zabolát szájokban, még is mintha meg meg annyi szóhoz tanúlt hűféges ebeken ültek volna, oda mentek rajtok a' hová akartak. Mi a' mi lovainkra a' kengyelnél fogva ülünk-fel: a' régi Persák meg tudták tanítani a' magokéit, hogy le - térdeljenek 's meg - görbedjenek ollyankor, a' mikor hátokra akartak ülni. — A' paripázás egy leg-nemesebb mulatfágok az ifjakkak, 's szép minéműség a' többek között benne az is, ha a' lovat jól meg tudják ülni. Némelly beteg embereknek is, nevezetesen pedig azoknak, a' kiknek tüdejek gyenge, nem lehet egy egy hasznosabb orvosságok a' lovaglásnál. A' ló huszon-négy órában nem igen szokott tovább feküdni 's alunni három óránál; főt vagynak ollyanok is, a' mellyek áll.

állva alufznak. Minthogy a' ló az ivás közben az órrát is a' vízbe mártja, nem kell őt inni engedni akkor, mikor melege van: mert azon-kívül, hogy a' víztől veszedelmes kólikát kap, az órrának hártája is kitűzefedik, 's taknyofsá lész' miatta. — Az Arabs lovak leg-szebbek mind azok között, mellyek Európában esmeretefek. A' Barbáriából, 's nevezetesen Marokkóból került lovak is szépek és kedvesek. Ezek után leg-híresebbek a' Spanyol lovak: jók ezek mind hartzra, mind pompára. Magaságok rendszerént négy lábnyi és kilentz íznyi: ezek között is pedig leg-jobbak azok, mellyek Andalúfiából kerülnek. — Az Ánglus lovak hasonlók az Arabiából 's Barbáriából került lovakhoz, a' minthogy eredetek szerént onnét is származtak; hanem hogy nagyobbak 's testesebbek azoknál. Minthogy az Ánglusok a' futtatásban 's vadászatban nagyon gyönyörködnek, az ő lovaik erre a' munkára igen alkalmasok, 's a' futást sokáig el-győzik. Ez előtt eggynehány esztendőkel egy Ánglus Posta-Mester nagy summa pénzben fogadott másokkal, hogy ő tizenöt óra alatt el-megyén egy bizonyos Városba, melly oda 72. Frantzia mért-földekre, az az, a' lónak rendes ügetése szerént hetven-két órányi földre esett. A' Posta-Mester tizen-négy lovakat küldött-el előre

bizonyos státiókra, mellyek között minden öt óráig nyargalt, 's ezt a' nagy útat el-végezte tizen-eggy óra és harminz-két minúta alatt. Ennél gyorsabb futás soha nem esett az Ólympiai híres Játékokban. — A' Nápolyi, Dániai, 's Hollandiai lovak szép testűek, 's alkalmatosak mind a' hartzára, mind a' pompára. Kivált a' Hollandiai lovak igen illenek a' hintók' elébe; úgy-hogy többnyire a' Frantzia nagy Urak is ezekkel élnek. — A' Német lovak nehezek, 's hamar ki-fogy belőlök a' lélekzet. — Az Erdélyi és Magyar Országi lovak jó futók. Az Arabs lovak eredetekre nézve az Arabiai pusztákban lakó vad-lovakból származtak, mellyek annakutánna a' jó gondviseelés által úgy el-szaporítottak, hogy már ma telyes velek csak-nem egész Á'sia 's Áfrika. Ezek a' lovak olly könnyűk és gyors futók, hogy fokak közöttök a' Strutz-madarat is megelőzik. Az Arabsok nem élnek egyéb munkára a' magok lovaikkal, hanem egyedül a' vadászatra: mikor füvet nem adhatnak nekik, leg-inkább teve téjjel 's holmi magokkal táplálják azokat. Leg-inkább csak a' kantzákat tartják - meg magoknak, mint-hogy ezek a' futást jobban el-győzik; a' melly egész lovakat pedig mén-lovaknak v. tsödöröknek nem akarnak meg-tartani, azokat a' Törököknek adják-el. Az Arabsok kü-

különös szerezettel víseltetnek a' magok lo-
vaikhoz, nyájafán beszéllgetnek vele, 's a'
magok tulajdon fátoraikban hálaltják; a' lo-
vak is úgy neki szoknak ennek a' barátság-
os életnek, hogy minden-féle vele való
tréfázkodást ki-állnak: sőt fokban közzülök
még a' nagy mozdulástól is türtőztetik ma-
gokat, hogy gazdájoknak alkalmatlanfágá-
ra ne légyenek. Többnyire egész nap' kötő-
féken állnak az Arabfoknak lovaik a' fátor-
ban, kétszer vagy háromszor meg-itatják ö-
ket, de enniek nem adnak nappal semmit,
hanem csak éjtszaka. Mihelyt az Arabs pré-
dára menvén a' maga kantzájára fel-ül, 's
annak oldalait meg-szorítja, majd képzel-
hetetlen sebességgel vízi az ötet, 's mint a'
leg-gyorsabb szarvas, úgy szökdöfi által a'
bokrokat, 's mély árkokat. — A' török lo-
vak szépek, tellyesek bátorfággal és tüzzel;
de gyengék, és nagy gondot kívánnak. —
A' melly lovak Indiában és Chínában te-
remnek, azok igen kitsínyek, lomhák, és
erőtelenek. Azt írja *Tavernier*, hogy lá-
tott egy ifjú Mógol Printzet egy olyan ki-
tsíny de szép termetű paripán lovagolni,
mellynek magassága nem volt nagyobb egy
agárénál. Többnyire ott is a' Fejedelmek
Arábiából hozott lovakkal élnek, a' mel-
lyeknek is hogy ezen a' szokatlan földön ere-
jek el ne vesszen, zab helyett meg-tzúkro-

zott főtt borsóval táplálják őket. — A' Tár lovak erősek és bátrak, és az utazást két nap' két éjtzakán, főt tovább is el-győzik egygy-végben. Az éhséget és szomjúságot igen sokáig el-tűrik. — Az Islándiai lovak, a' mint írja Anderson, igen rövidek és kitsínyek; de szörnyű hidegséget 's fáradságokat ki-állhatnak. — A' Lappóniai lovakról is azt írja *Outhier*, hogy azok is kitsínyek, de elevenek és jók. Minthogy a' Lappóniaiak nyáron által az ő lóvaiknak hasznokat nem vehetik, a' mikor a' szükséges terheket vízen hordhatják; azért is Májusban minden pásztor nélkül ki-hajtják őket az erdőkbe; ezek ott magok meg-keresik élelmeiket szintén késő őszig, a' mikor a' hideg fagytól kényszerítettvén, a' falukba o-fszolnak, 's ki ki haza megy a' maga gazdájához. — Mind ezekből a' jegyzésekből kitetfzik, hogy az Arabs lovak a' leg-első a' Világon, mind szépségekre, mind jószágokra nézve, és hogy innen terjedtek-el a' szép lovak mind Európába, mind Á'siába, mind Áfrikába. Hihető, hogy Arábia volt tehát a' lovaknak leg-első hazájok; a' minthogy ma is nem-hogy más-féle fajtákkal elegyítenék azokat az Arabfok, hanem inkább különösen vigyáznak arra, hogy ez a' faj a' maga valóságában meg-tartatassék. Ha Arabia nem leg-jobb *clíma* is a' lovaknak termé-

mészetekhez-képest: leg-alább az Arabfoknak különös jó gondviselek bőven ki-pótolja azt, a' mi híjánosság a' földben magában vagyon. Igaz az, hogy az Arabfok az ő lovaikat más fajjal meg nem elegyítik; de arra fok száz esztendőktől fogva nagy gondjok vólt, hogy csak a' leg-szebb mén-lovakat 's leg-termetesebb kantzákat tartották-meg magoknak, és azokat szaporították. Ezen különös gond által fokkal inkább meg-nemefítették ezt a' fajt, mint maga a' természet a' leg-bővebb 's leg-termékenyebb tartományban őket meg-nemefíthette volna. — A' mérfékeltt melegségű 's száraz tartományok inkább meg-eggyeznek a' lovaknak természetekkel, mint a' hidegek és nedvesek. Gróf *Buffon* azt tartja, hogy közönségesen szólván, 's az egész földön találtatható minden-féle lovakat öszve-hasonlítván, a' közép-szer természetűek jobbak mint a' nagyok; hogy a' tisztoztatásra 's jó gondviselésre színt' úgy szükségek vagyon mindnyájoknak, valamint az ételre 's italra, és hogy a' límogatás, édesgetés, velek való jó bánás által, fokkal több hasznokat vehetjük nekik, mint a' szidás és kínzás által. — Áfrikának Déli részeiben is teremnek ugyan lovak, de a' mellyek csak-nem minden munkára alkalmatlanok, hanem hogy a' Szeretsenek ezeknek húsaikkal élnek, mellyeket színt'

szint' olyan jó ízűen esznek, mint a' kutya húst. Az Arabfok is meg-eszik a' fiatal vadlovaknak húfokat: főt közönséges ez a' lóhús fzeretés egész Tartáriában, főt Chinában is. — Valamint minden-féle állatokban, úgy a' lovakban is találtnak olyanok, melyeknek valamellyik tagjoknak alkotásában a' természet az ő rendes útját láttatik el-tévesztetni. Illyen vólt a' Nagy Sándor' lova, melyet *Bucephalusnak* nevezett azért, mert a' feje hasonló vólt az ököréhez. Július Césár neveltetett-fel egy lovat, melynek két első lába hasonló vólt az embernek lábaihoz. Vérónában mondják hogy született egy ló, melynek ember-feje vólt. Talátnak köztök *hermophroditusok* is, t. i. olyanok, melyekben mind a' két nem egyesül.

Valamint a' szarvas marháknak, úgy a' lovaknak is vagynak némellykor dögleletes és ragadós nyavalyájik, melyeket vagy a' rollz eledeltől, vagy az időnek viszontagfágából szoktak kapni. 1763-ban Frantzia Országban fok helyeken kezdettek a' lovak köhögni, a' melly köhögés meg is ölte azokat, melyeket alkalmas időben nem orvosoltak. Az orvosság pedig tsak ebből állt, hogy az illyen köhögős lovaknak szájaikat mézzel meg-dörgölték, azután fejer vizet adtak inniok, az az olyan vizet, mellybe korpát elegyítettek. A' régi orvosok fok

rélzeiket nagyon dítsérték a' lovaknak az orvosi tudományra nézve is; de már ma a' lónak semmi egyéb része nem dítsértetik, hanem csak a' kantzának teje, melly a' szamár téjhez nagyon hasonlít. Sok favó van benne, kevés fajt, 's kevés vaj; azért is a' hektikás és száraz-betegségben lévő embereknek igen egészséges. Tsudálkozni lehet rajta, hogy az ilyeneknek csak a' szamár tejet javasolják a' Doktorok, holott a' ló-téjnek ugyan azon haszna vagyon, 's azonban minden szegény legény fokkal könnyebben tehetne rá szert, mint a' szamár téjre. — A' lónak holtta után egyéb haszna nints, hanem hogy serénnyének, szörének, bőrének, és körmeinek némelly hasznokat veszik.

L' Ami des Hommes. Paris. 1757.

AZ EMBEREKNEK BARÁTJOK.

Ez a' munka hosszan és bőven elő-beszéli, mit tégyen ez a' szó *népesedés* vagy *népesség*, és mellyek légyenek annak hasznai. Illyen tzielből leg-először is a' gazdagfágot veszi gondolóra a' maga Theoriájában. A' gazdagfág magában foglalja a' szűkségest, a' bővölködést, és a' szér-felett valót; a' melly három dolgokat eggyüvé kell kötni,

K 5.

ügy-

úgy mint a' mellyekből foly valamelly Országának gazdagfága. Mert mit is jelent ez egyebet, hanemha először a' földnek termé-
fét, a' melly meg - adja nekünk mind azt,
a' mire szükségünk vagyon; továbbá a' pénz'
forgásának hasznát, melly tsinálja a' bőfé-
get; 's utóljára, az idegeneknek hozzánk
jövő kintseiket, melly tsinálja azt, a' mit
superfluumnak vagy szér-felett valónak hí-
vunk. A' föld' termékenységeinek természeti
eszköze a' szántás-vetés; a' pénznek az Or-
szágban való forgásának eszköze a' belső ke-
reskedés, melly vagyon a' különböző Vá-
rosokban 's Vármegyékben élő lakosok kö-
zött; az Idegeneknek kintseiket magunkhoz
húzzuk, mikor más Országokkal kereskede-
sre lépünk. Ezek a' három fő részek némi-
némű *pyramist*, v. hegyes tornyot formál-
nak. A' leg-első, t. i. a' szántás-vetés, en-
nek fundamentoma, úgy mint a' melly leg-
szükségesebb; a' belső kereskedés ennek az
épületnek dereka; 's a' külfő népekkel va-
ló kereskedés, fedele. Ez a' gondolat vagy
elő-adásnak módja igen helyes, szép, és ter-
mékeny. — De ezen principiumokon vagy
eredeti igazságokon kívül vagyon még eggy,
a' mellyet elsőbbnek 's mélyebb fundamen-
tomnak lehet tartani. Mitsoda pedig ez?
nem egyéb, hanem a' Társaságban való élés,
melly az emberi nemnek tagjait, a' familiá-
kat,

kat, népeket és Országokat egy testbe öfzve-kötözi. A' Tárfafágban élő embereknek egy tzélra való dolgozásokból 's törekedésekből származik a' gazdagfág; mivelhogy e' találja-ki az eszközőket, mellyek a' szántás-vetés, kereskedés, 's mesterfégek. Ezek a' meg-gazdagodásnak principiumai 's módjai: de még ezek magokban nem elégfégek, hanemha elegendendő 's hathatós eszközök is vagynak, a' kik azokkal élnek. Mitsodák ezek az eszközök? nem egyebek, hanem az embereknek valamelly Országban való fokfágok, mellynek kút-feje vagy a' Népesítésben. — E' szerént a' népesség a' Tárfafágnak leg-első java, úgymint a' melly nélkül a' több jókat meg-szerezni lehetetlen.

1-ször. A' mi a' szántást-vetést illeti; az elefének mértéke az Ország' népességének mértéke, az az, hogy valahol az eleféből, fokak ott a' munkálódó kezek. De hogy bővölködhetnek valamelly Országban az élésre meg-kívántató dolgok, ha a' földnek művelése el-múlattatik? Eggy régi Római lakos, a' ki ha a' hartzból vissza-jött, mindjárt a' maga földjének művelélére tért, eggy hóld földből tisztsegesen táplálta magát és famíliáját. Eggy vad-ember, a' ki sem nem vet sem nem arat, maga egyedül meg-emésztheti esztendeig mind azokat a' vadakat, mellyeket ötven hóld föld táplálhat.

hat-el; következésképpen Tullus Hostíliusnak ezer földjében lehettek öt ezer jobbágyjai, mikor a' vad emberek között ezer föld hús ember alig táplálhat-el. Illy véghetetlen külömbséget tsinálhat a' szántás-vetés a' népefedésben. — Ha igaz tehát, hogy az élésnek bőfége a' népességnek mértéke, és hogy a' népnek fokfágában áll valamelly Országának virágzása: szükség, hogy minden mesterfégék között a' légyen az első, melly az eleféget adja. Illyen a' szántás-vetés, melly a' régi Rómaiaknál igen nagy betsben tartattatott, nálunk pedig igen kevésre betsültetik, 's minden nap' alább alább száll. Frantzia Ország p. o, azt mondja az Író, különösen alkalmas a' föld-mívelésre. A' föld termékeny, az idő' járása alkalmas, a' lakofok elevenek, a' kereskedés könnyű; mert bővölködik nagy folyó-vizekkel, 's a' tenger mind Északi, mind Déli oldalait mossa. Mi az oka tehát még is, hogy a' szántás-vetés nem igen boldogúl Frantzia Országban? Minekutánna ennek némelly közönségesebb okait adja, azt mondja azután, hogy némelly nagy gazdagfágok egészen bényelik a' kisebbeket; hogy fok más mesterfégék, nevezetesen a' *finántz*, vagy az u'fórázás, nagy útat nyit a' hirtelen való meggazdagodásra, azért is meg-útálják a' szántást-vetést, mellyből a' halznot későbbben remény-

ménylik. Továbbá azt mondja, hogy az emberek inkább néznek arra, a' mi az ő szemek előtt ragyog, hogy-fem mint a' valóságos haszonra. A' Földes Urak el-hagyják az ő falujikat, Párisba 's más nagy Városokba mennek lakni, 's az ő földjöknek műveltetését olyan kezekre bizzák, a' kik azt csak úgy műveltetik, a' mint akarják. Ide való az is, hogy a' pénznek érdekse nagy, és fokaknak, a' kiknek töke-pénzek nagyon, utat nyit a' dologtalanfágra, és púha életre. El nem kell hallgatni azt is, hogy fok Méltóságok az Ánglus kertekre 's egyéb haszontalan ékekségekre, földjöknek egy nagy részét el-foglalják, a' hol fok ezer embereknek tápláltatásokra elegendő elegend teremhetne. Miképpen kellene tehát mind Frantzia Orízágban, mind másutt, 's nálunk is, a' föld-mívelést bódogítani? Egy határozatos eszköz lenne erre a' többek között az ha a' szántó-vetők nagyobb betsületben tartatnának. Már az Oskolában közönségesen minden nap' jól fejekbe kellene verni a' gyermekeknek, melly hasznos, melly ártatlan, 's melly szép mesterfég legyen ez; úgy-mint a' melly nélkül a' többek semmit-sem érnének. Meg kellene ott betsülni a' szántó-vetőknek gyermekeiket, 's azért hogy nints ezüst gombos mentéjek, nem kellene őket a' náloknál alább-való, rosszabb tanuló, 's

rofsz-

rosszabb erköltsű Úr-fiatskáknak utánnok ültetni. Így ezek még gyermekfégekben látván azt, hogy azért hogy ők szűrben járnak, nem útáltatnak - meg, hanem inkább az ő jó erköltsökért mindenektől betsültetnek; örömet rá adnák magokat erre az alá-valónak tartattatott de leg-hafzñosabb mesterfégre, melly a' Királytól fogva a' kóldúsig minden rendű 's rangú embereket táplál. Már másutt is dítsértem, de nem lehet itt is elő nem hoznom a' Chínai Tsászárnak azt a' szép tselekedetét, melly szerént minden esztendőben sok ezer szántó-vetőket meg-vendégtet, a' hol a' maga jelen-létével őket nem-tsak meg-tiszteli, hanem velek együtt eszik. —

2-szor. A' mi a' külfő kereskedést illeti, ennek a' Könyvnek Írója a' maga principiumai szerént meg-mutatja, hogy hasonlő ez a' belső kereskedéshez; a' melly mi-ben álljon, kiki tudja. Valamiképpen Frantzia Országban Páris az Orzágnak szíve, mellytől függ a' több apróbb Városoknak 's helységeknek kereskedésbéli mozgások 's életek: úgy színtén a' külfő kereskedelemre nézve azt akarná ezen Könyvnek Írója, hogy Frantzia Ország lenne a' szomszéd népeknek kereskedéseknek közép-pontja, a' melly felé vinnék az ő gazdagfágaikat. Azt lehetne gondolni, hogy ebben a' proiectumban némi-

minémű kevélység vagyon: de ha valaki a munkát meg-olvassa, könnyen által-látja, hogy az Írónak nints más tzielja, hanem csak a' pénznek forgása, melly színt' úgy használna a' szomszéd Tartományoknak, valaminth Frantzia Országának. E' végre proiektálja azt is, hogy tétettefsék akármelly más Ország ennek a' kereskedésnek közép-pontjává; de lehetetlen az olvasónak meg nem engedni, hogy Frantzia Ország mind az ő fekvésére, mind széles ki-terjedésére, mind termékenységre, mind a' lakosoknak munkáságokra nézve, leg-alkalmasabb arra, hogy illyen közép-pontnak tétettefsék. Annakutánna szól a' bölts Író a' tengereken való kereskedésről, a' Colóniákról, azoknak népeklítésekről, a' mellyek Frantzia Országra nézve mind igen helyesen gondoltattak.

A' KATONAI TUDOMÁNYRÓL.

Három nevezetes *Epochái* v. Idő-szakaszai voltak a' katonai neveltetésnek. A' Görögök és Rómaiak, az ő szabadságjuk virágzásának kellemetes idejében, a' tudományokat 's mesterfégeket a' vitézséggel ösze-kötötték. Látjuk, hogy Görög Országban *Thucydides*, *Xenophon*, *Polybius*; Ró-

Rómában, *Scipió*, *Lucullus*, és *Cæsar*, a' magok egész életeket minteggy két részre osztották; egyik felét a' tiszteletes tudományokra, a' másikat a' hadi-munkákra szentelték. Philosophusok 's Tüdósok lévén a' békefég' idejében, ha a' szükség kívánta, a' magok nagy esmeretfégeiket és fok kérdzések által gyűjtött tudományaikat a' hadba vitték, 's azoknak nagy hasznokat vettek. Kitsoda kételkedhetik p. o. felőle, hogy Cæsar a' böltselkedésnek, nevezetesen pedig a' *mechanicának*, v. mozdító-mesterfégnek, mellyben nem kevésbé jártas vólt, nagy hasznát ne vette légyen akkor, mikor a' Rajna-vizén hídat tsináltatott, 's mikor a' *Brindes* Városának ki-kötő-helyét nagy gátoknak készítek által bé-zárta? — A' katonai tudomány, 's a' hadi mesterfégekre való jó nevelés, más egyéb tudományokkal együtt, el-tűnt, mikor a' tudatlanfágnak száradjai bé-kerültek. Ekkor is vóltak vitéz emberek; de ez a' vitézfég nagy részént minden mesterfég és tudomány nélkül lévén, nem álltt egyébben, hanem tsak a' vakmerőségben. Vitéznek tartatott minden, a' ki bátran néki vágott az ellenségnak, 's nem félt a' haláltól. Az egész hadakozás nem egyéb vólt, hanem a' vakmerő bátorfágnak munkája; nem pedig olyan mesterfég, a' millyen ma, t. i. majd minden-féle tudománynak

nak 's esméretnek öfzve-tsoportozása. Sőt még a' XV-dik 's XVI-dik Században is, mikor már más egyéb mesterfégek a' virágozni kezdett böltsefségnek hafznos kintseivel kezdették magokat ékesgetni; a' katonáskodás és hadi-mesterfég nem szégyenlett a' maga hajdani durvaságával 's tudatlanfágával kérkedni. Végezetre, a' közelebb lefolytt Századnak fele-táján esett valamelly nagy változás e' részben a' gondolkodásnak módjában. Ekkor kezdtek leg-inkább a' Katonák 's a' Tisztek valamit tudni a' földmérésből; ekkor kezdtek a' Mathesisről írt betses munkákat a' békefségnek idején olvasgatni, hogy a' hadnak idejekor okofabban hartzolhassanak. Ekkor kezdetek a' katonai Fő Tisztfégekre olyanok tétettetni, a' kik a' Városokat nem-tsak ostromolni tudták, hanem meg erőltetni is. Nem ritka vólt már a' Hadi Tisztek közt olyakat találni, a' kik mint Polybius és Cœsár, a' hadakozásnak egész Históriáját szép ékesen-fzóllással le tudták írni, 's az ütközetben esett hibákat fel-tudták fedezni. Azóltától fogva mind inkább inkább öregbedik a' Hadi Tisztek között ez a' Tudománynak szerezete, úgyhogy már ma azt lehet mondani, hogy valamint a' régi Görögöknél és Rómaiaknál, úgy ő nálok is barátságos kezet fogott egymással a' tudomány és a' vitézfég.

A' DUELLUMRÓL, VAGY A' KÉT SZE- MÉLYEK KÖZTT VALÓ VIASKODÁSRÓL.

Ez az útalatos és Keresztyéniség ellen való szokás a' *Duellum*, a' maga eredetét É-fzokon vette: de ez a' veszedelmes plánta a' Déli tartományokban is hamar meg-nevekedett, termékennyé tétettetett, 's mind Olasz, mind Frantzia, mind más Országokban, nagy pusztításokat tett. Lehetett volna-é csak gondolni is, hogy ez a' szokás, melly a' vadfágnak, dühölségnek, 's baromfágnak minden béllyegeit magában hordozza, olly mély gyökereket verjen magának fok Keresztyén Országokban, nevezetesen pedig a' Frantziáknál, a' kik közönségesen leg-pallérozottabbaknak, nyájafabbaknak, 's szelídebeknek tartatnak minden Nemzetek között? Hafzontalan kiált a' természet, a' józan-okosság, 's a' Keresztyén Vallás, ez ellen a' baromi tselekedet ellen: úgy látszik, hogy nem-hogy ki-írtatnék közzülünk, hanem mind inkább inkább nevededik és szaporodik a' Keresztyének között.

Felette fok okok el-hitethetnék velünk az e'-féle ütközetnek bolondfágát. Mert **1-ször.** a' *Duellum*, v. a' két ízemélyek között való hartz, nem adhatja-vissza a' be-
tsü-

tsületet. Minden Böltseknek közönséges *maximájok* v. állítárok ez, hogy a' betsület nem másokban, hanem magában van az emberben, és hogy nem függ az némelly alkatmatlan embereknek izemtelenfégektől 's rozzafágoktól. Felette rozz dolog vólna az, ha a' leg-jobb embernek betsületét is valamelly vakmérő 's ortzátlán rágalmazó egygyszempillantásban le-ronthatná. De tegyükfel, hogy valakinek betsülete meg-hervasztattott: de hát már így a' *duellumnak* v. két személyek között való hartznak van-é az a' privilégiuma, hogy annak elébbeni épféget vissza-adhasza? Azt mondja p. o. valaki, hogy hazudtál, vagy hogy a' kártyázás közben tsalárdfággal éltél: hát már hogy ez a' vád hamis, azzal akarod-é meg-próbálni, hogy vagy magadat vagy a' vádolót kélsz vagy meg-gyilkolni? Vallyon jó-é ez az okoskodás, 's lehet-é e' principiumból jó következtetést húzni-ki? — *2-3or.* A' duellum éppen nem jele 's nem bizonyfága a' vitézfégnek. Azt mondja a' híres *Volfius*, hogy *a' vitézfég olyan virtus, melly velünk meg-útáltatja a' veszedelmet, mikor kötelefségünknek tellyesítésére hívatatunk.* Úgyde kötelefségünk-é a' duellum, melly nem egyéb, hanem az emberifégnek 's a' Keresztényénségnek minden szent törvényének meg-útálása? Meg-engedjük azt, hogy bátorfág

kívántatik arra, hogy meg-útáljuk azt az indulatot, a' melly leg-erősebb az emberben, t. i. a' maga faját életének szeretését. De azt feleljük erre, hogy a' duellumról éppen úgy kell okoskodni, valamint az embernek maga meg-öléséről. Az a' ki magát meg-öli, valamint az is, a' ki magát ok nélkül a' meg-ölettetésre viszi, nem félénk és nem puha; úgyde dühös, esztelen, és szentfegtörő: és ez tsak maga is elégséges arra, hogy meg-tartóztassa az embert, hogy soha magát e' veszedelmes indulatnak neki ne botsássa. — Könnyű lenne *3-szor* meg-mutatni, hogy a' két fzemélyek közt való hartz gyalázatjokra vagy a' Fejedelmeknek, ártalmokra az Országoknak, 's ellenkezik a' Keresztyén Vallásnak törvényével. Az ilyen hartz ellenkezik az embernek leg-kedvesebb hasznával, ellenkezik mind Világi, mind örökké-való boldogfágával. Ennek tsak látása is fel-háborítja a' képzelődést, fel-ingerli az érzékenységeket, 's az egész embert meg-resszketteti. Ha bátor lépésekkel megy az ember az ilyen hartzra, tellyes az ő szíve dühöfséggel, 's az ő lelke keferűséggel: a' bal-vélekedésnek kegyetlensége az, a' melly vezeti ötöt vagy a' halálra, vagy a' számkivettetésre. Ezt a' bal-vélekedést kellene tehát minden módon ostromolni: de annyira meg-gyökerezett az, 's
olly

olly nehéz azt ki-írtani, hogy az ellene előhordattatott okoskodások által még inkább meg-átalkodik. Az a' ki duellumra megy, jól tudja hogy ő nyilvánfágos rebellis vagy pártoskodó az Isten ellen, a' Király és Haza ellen, és hogy e' mellett a' maga tulajdon veszedelmére fíet: de mindezeknél az okoskodásoknál erősebb a' bal-vélekedés. Ez a' bal-vélekedés, mint a' ragadó-nyavalya egy-egyik testről a' másikra, fízint' úgy által-mégyen egy-egyik lélekről a' másikra. Ennek a' bal-vélekedésnek dögleletessége annál veszedelmesebb, hogy kitsiny korokban verettek az bé az embereknek fejekbe; a' mikor még minden indulatok mély bé-nyomásokat tsínálhatnak ő benne. — Ezt a' bal-vélekedést nem lehetne tehát könnyebben le-ron-tani, mintha mindenek, nevezetesen pedig a' Szülék az ő gyermekeik, 's az Oskolai Tanítók az ő tanítványaik előtt néminémű útálattal, fzanakozással, és tsúfos nevetésgel beszélnének a' duellumról. Így lehetne reményleni, hogy a' harmadik nemzetiség ebből a' gyalázatos nyavalyából tökéletesen ki-gyógyúlna, 's fzanai fogná a' mi Elejinket, hogy azok olly eggyügyük voltak, hogy ebben a' duellumban valamelly betsületet kerestek. De míg az emberek olly bolondok léfznek, hogy infámifoknak 's betsület nélkül valóknak tartják azokat, a' kik

valamelly fzemtelen 's Vallás nélkül való emberekől duellumra hívattatván, ki nem mennek, hanem az Istennek 's a' Hazának Törvényeinek inkább engedelmeskednek, és sem a' magok életeket 's idvékségeket, sem feleségeiknek 's gyermekeiknek forfokat bizonytalan kotzkára ki nem téstik; míg a' Keresztyének olly balgatagok léstnek, hogy még dístérik azokat a' dühös medvékhez 's tigriszekhez hasonló embereket, a' kik az illyen két fzemélyek között való hartzban már egynéhány ártatlanokat meg-ölhettek: mind addig nem lehet reményleni, hogy ez a' balvélekedés a' Keresztyének között végképpen ki-töröltsésék. Igaz az, hogy sokkal sürübben estek a' két fzemélyek között való hartzok a' múlt Században, mint e' miénkben: de tsak-ugyan ma sem ritkák ezek; a' mellyből meg-tetszik, hogy a' tudományoknak virágzások, az erköltsöknek minden pallérozáfaik, a' Keresztyén Vallásnak 's Hazának minden törvényei elégtelenek ennek a' balvélekedésnek ki-írtására, hanemha a' Szülék és Tanítók által már a' kis gyermekek előtt nevetésgétsé tétettetik. — Nevezetes duellum est VI-dik Károly Frantzia Király alatt, *Corrouge* és *Legrís* között, a' melly nékik törvényesen parantsolatott. Mi lett belőle? ez, hogy a' kit mindenek tudtak ártatlannak lenni, az ölettetett-meg;

meg; 's tsak maga ez az eggy példa elégfés-
ges lehetne arra, hogy ez a' baromi szo-
kás minden Országokból ki-írtattasék. Lásd
Tract. de Duello Ingolftad. 1751.

UGYAN ARRÓL.

A⁹ betsület olyan dolog, a' melly mi
bennünk vagyon, a' melly nem függ a' vé-
lekedéstől, és a' mellytől senki se foszthat-
meg bennünket, hanem tsak magunk magun-
kat. Mitsoda köze van a' betsületnek a' má-
fok' vélekedésével? mitsoda eggyeség va-
gyon az én szívemnek rejteke, és más em-
bernek a' felől való vélekedése közt, a'
mit nem esmér? A' más' vélekedése adhat-
é nékem virtust? vagy meg foszthat-é attól,
a' mi bennem vagyon? adhat-é belém ol-
lyan bünt, a' melly bennem nints? Eggy-
szóval, ha én különböző vagyok attól, a'
minek engem' más gondol; vallyon az ő
vélekedése az én természetemet meg-változ-
tatja-é? Tsudálkozni lehet még is rajta,
hogy az emberek nem a' valóságos belső
betsületen, hanem a' mások' rólok való vé-
lekedésén kapkodnak. Ez az a' hamis be-
tsület, melly tsak a' mások' vélekedésében
van, a' melly szülte a' *duellumot*, vagy a'
két személyek közt való hartzot. A' *duel-*
lum-

lumnak még tsak a' neve is barbarus szó, 's a' tífzta Deákságnak idejében soha sem éltek azzal annak ki-fejezésére, a' mire ma élünk vele. A' régi Görögök és Rómaiak, a' kik színt' olyan bátrak voltak mint mi, még a' nevét sem esmérték e' bolond szokásnak. Könnyű volna meg-mutatni, hogy azok a' vad Nemzetiségek hozták-bé ezt magokkal, a' kik Északról jöttek, 's Európának szép Tartományait el-borították. A' tudatlanlágnak Századjaiban nagy virtusnak tartattatott ez. Frantzia Országban XIII-dik Lajos kezdett ez ellen kemény törvényeket hozni, mellyeket XIV-dik Lajos és mások meg-erősítettek. De minden törvények, fenyegetések, 's büntetések által is ezt a' meg-rögzött bal-vélekedést ki nem írthatták. — Azok a' kik ezt a' két személyek közt való hartzot gyakorolják, két-félék; vagy olyanok, a' kiknek sem Istenek, sem Vallások, sem Hazájok nints, 's gondolóra se vészik azt, hogy ebben a' tselekedetben valamelly bűn volna; a' más rendbéliek pedig jól tudják, hogy ez mind az Isten' mind a' Haza' törvényeivel ellenkezik, de még is a' bal-vélekedés kényszeríti őket, hogy lelkek-esmérete ellen tselekedjenek. Mind a' két rendbéliek a' józan-okofság, a' Vallás, és az Országnek politikája ellen tselekefsznek. Ez a' duellumra való hajlandóság a' jó rendnek 's

valóságos virtusnak gyarapodásának igen nagy ellenfége. Sokkal könnyebb egy vakmerő, ortzátlan, 's Istentelen embernek, három négy duellumok által, 's eggynéhány ártatlannak által-szúrása által magának betsületet szerezni, mint-sem egész életében vétkes kívánságait zabolán tartani, 's mindenkor tiszteséges életet élni. Ennek a' veszedelmes és erköltsöket rontó bal-vélekedésnek ki-írtására, szükséges hogy az Ifjúság a' valóságos betsületnek principiumaiban neveltetés-fék-fel.

A' KÖVETEKRŐL, 'S A' KÖVETSÉG- NEK JÓ FOLYTATÁSÁRÓL.

Discour sur l' Art de negocier. Paris. 1737.

Minden Országban szükség, hogy némelly Ministerek belől hordozzák az igazgatásnak terhes gondjait; mások pedig idegen tartományokban folytassák az ő Királyjoknak dolgait. Az a' szoros eggyeség 's társalkodás, melly vagyon ma az emberek között, szükségeseffé tészi a' Követségeket. Ezek néminémüképpen a' Társaságnak lelke, 's fő végek az, hogy a' közönféges jó előmozdíttassék. Hajdan csak rövid ideig tartottak az ilyen Követeknek munkájik; mert

ha valamelly kérdés elő-adta magát, vagy a' hadakozás, vagy a' békeféség által könnyen el-végeztetett. De már ma az Országoknak egymástól való függések fokkal szorofabb; úgyhogy egész Európát úgy lehet gondolni, mint egy nagy órát, a' mellynek ha valamelly lántz-fzemében, kerekében, vagy más részében egy kis hiba esik, ez a' kis hiba által-megyen a' több részekre is. Által lehet ebből látni, hogy egy olyan emberben, a' ki Követfésget vifel, fok természetf talantomok, nagy esméretek, nagy böltsefség, és az emberi szívnek nagy esmérése kívántatik-meg, úgyhogy másoknak még gondolatjaikat is el-találhafsa; azonban pedig a' mit titokban kell tartani, azt okofan őrizze, 's magából ki-vétetni ne engedje. Hafzontalan ruházott-fel a' természet bennünket fok ritka talantomokkal, hanemha azokat a' szorgalmatos munka által ki-élefítjük 's ki-palérozzuk. Szükség vólna erre a' nagy munkára már első ifjúfágokban készíteni a' fze-mélyeket, 's a' Törvénynek minden részeiben jártafokká tenni őket. Egy igen szép 's dítséretes minéműség a' Követben, ha a' nevezetefebb Európai Nyelveket tudja, 's tökélletesen befzelli. Jó mód ez az embe-reknek meg-esmérésekre, barátfágoknak meg-nyerésére, 's titkaiknak ki-tanulására. A' Históriának szorgalmatos tanulása és tudá-

dáfa is nagy hasznára vagyon a' Követnek. Nem azt téfzi pedig ez a' históriának tudáfa, hogy holmi haszontalanfágokkal meg-töltse a' maga fejét; hanem, hogy mint valamelly mustrában, úgy botsálsa-el maga előtt az Országoknak fok-féle változáfaikat; nézze-meg kik vóltak ott a' fő jádzó személyek, vi'sgálja-meg a' dolgoknak rúgó eszközeiket; vesse fontba a' vak szerentsét, és a' valófágos érdemet, a' jó és a' rossz tselekedeteket. A' két utólsóbb Századoknak Históriája főképpen az, mellyet másoknak is ugyan, de kivált egy Követféget viselő embernek tökéletesen tudni kell. Szükség hogy szorgalmatosan forgassa a' *Sully, Villeroi, d' Estrades, Temple, Puffendorf*, és más Böltsenek nevek alatt ki-jött betses munkákat. Minekutánna ennyire el-készítette magát, szükség azután, hogy eggynéhány esztendőket az útatásra szánjon; útatásának pedig fő tzélja a' légyen, hogy minden nemzetnek természetét, hajlandóságát, erejét, gazdagfágát, törvényeit, és szokásait igyekezzé ki-tanúlni. Keresse-fel mindenütt a' tudós embereket, 's azokkal örömet tárfa-kodjon. Nagy út ez arra, hogy valaki idővel a' rá bízattatandó Követféget hasznosan folytassa. — Egy jó Követben, a' ki a' maga Királyjának betsületére 's Hazájának boldogítáfa törekedik, fok szép minémü-

fégek kívántatnak-meg, mind szívére, mind elméjére nézve. Nagyon hibáson gondolkoznak azok, a' kik a' hamis politikát 's ravaszfágot az okofsággal öfzve - zavarják. A' tsalárdfág 's tettetés, lehet ugyan a' Ministernek 's Követnek egy darabig néminémű szolgálatjára: de ha egyenes lelki-esmérete nincs, tsak hamar ki fog tétlzeni, 's el-veszti azután minden hitelét. Szabad a' Ministernek tettetni, de tsak annyiban, a' mennyiben az egyenefséggel meg - eggyez, az az, lehet titokban tartani azokat, melyeket másoknak nem szükség néki ki-beszéllni. — Ha valaki igen heves és indulatos, nehezen fogja az a' különböző elméket megnyerni, 's a' maga Urához édesíteni.

Az emberfég és a' nyájafság, az alkalmas időben való le-botsátkozás, igen hathatós eszköz a' szíveknek meg-hódolásokra. Némellyek úgy gondolkoznak, hogy ez a' nyájafság és le-botsátkozás nem illik ő hozzájuk, minthogy ők a' Királynak képét vífelik. De az ilyenek soha alkalmas Követek vagy Ministerek nem lehetnek. Lehet néki a' maga Királyjának nevében bátran, nemesen, 's illendő nagyra-tartással szólalni; de azonban, mint magános személynek, lehet mindenkhez emberféget mutatni, az ellene fel-hozott okokat jól meghallgatni, meg - fontolni, azokat más erőfebb

febb okokkal, de minden nyájafsággal, megtáfolni. — A' maga hafznával való nem gondolás eggy igen nemes és szükséges minéműsege a' Követnek. Sokak itt és nagyon szédítők a' kísértetek, 's azoknak tsak az olyan lélek áll ellenek, a' mellyben az ő Királyjának 's Hazájának szeretete meggyökerezett. A' jó lelki-esméretű Követ nem vár jutalmat 's betsületet egyébtől, hanem tsak a' maga tulajdon Királyjától. — A' titoknak meg-tartása a' dolgok' folytatásának lelke. Azt gondolhatná valaki, hogy már e' tzikkelyre nézve minden bőven megmondattatott. Sőt inkább, a' hallgatásnak mestersege fokkal nagyobb, és fokkal szélesebben terjed - ki, mint az ékefen-szóllásnak mestersege. Vagynak olyan dolgok, mellyeket soha sem kell a' Követnek ki-be-fézélni, vagynak olyanok, a' mellyeket tsak bizonyos hónapokig vagy esztendeig nem. Nagy szükségé van e' végre a' Követnek a' józan életre 's mértékletességre. A' nagy asztal 's vendégeskedés, szint' annyit árthat az Országának, mint a' maga egészségének. Szint' olyan veszedelmes az is, ha az illyen Sámsonok Delilát tartanak. Ha vóltak két három Ministerek olyak, kikből a' bor és a' szerető a' titkot ki nem vette; fok százak vóltak ellenben olyanok, a' kik e' két köfsziklában hajó-törést szenvedtek. — Ha a'

fös-

fősvényfég egyy igen alacsony lelket téfzenfel a' Követben, szint' úgy meg-útáltatja ötet a' tékozlás is. Minthogy ez által fok adólságba veri magát, kifsebbséget szerez mind magának, mind Királyjának. Az adakozás e' kettő között a' közép-út, a' mellyet néki követni kell. — A' szívnek ezen minéműfégein kívül, szükfége van néki az éles és által-ható elmére. Ez néminéműképpen a' természetnek ajándéka; de az olvasás, a' kérödzés, 's a' fok gondolkozás által, még tökélettebbé tétettetik. Az idegen Udvarhoz küldtetett Követ hasonlő ahhoz, a' ki egyy tekervényes Labyrinthusban vagy fzővevényben le-tétettetett, a' mellynek ki-menetelét nem tudja. Egyedül az éles és által-látó elme mutathatja-meg néki, merre kellefsék a' ki-menetelt próbálni. Némellykor csak egyy szóból, a' szemnek vagy kéznek bizonyos mozdulásából kell néki ítélet tenni, és a' fok-féle tettetések között az igazságot így kell néki ki-tapogatni. Az elevenfég lehet néki némellykor néminémű szolgálatjára; de könnyen tévelyedésbe is viszi ötet, ha a' helyes ítélet-tételtől nem vezéreltetik. — A' békefséges-tűrés is nagyon meg-kívántatik egyy jó Ministerben. Sok dolgok vagynak olyanok, mellyek várakozást kívánnak. Ha a' Követ ilyenkor nyughatatlan, gyanúságba 's kedvetlenségbe ejti

ejti magát. Bár akármennyi akadályok adják-elő magokat, de szükség, hogy a' maga hideg vérét a' Követ mindenkor meg-tartsa. Ha a' dolognak ki-menetele az ő kívánságának mindenkor meg nem felel, az által az ő betsülete meg nem kifsebbedik, ha eggy-fzer mindent el-követett, valamit tsak lehetett. A' szívnek és elmének minéműfégeihez kell ragasztani, ha lehet, a' testnek külfő szépségét is, az ékes termetet, kellemetes maga-viselést, a' nyájas szemeket, az ékes-fen-szólló nyelvet; mert mind ezekkel felette nagyon bóldogúl a' Követ a' maga tziel-jának el-éréfében.

Mihelyt valaki valamelly Udvarhoz Követnek neveztetik, szükség hogy tökéletesen meg-esmerkedjen azzal az egész dologgal, mellynek folytatása reá bízattatik. Sokszor nagyon fenn kell kezdeni, hogy az ember a' jelen-való időnek Históriáját meg-értse, 's míg rá talál arra a' fonálra, melly őt az ő szövevényes hivatalában vezetheti. Sokkal könnyebb a' Fő Generálisnak kinézni a' helyet, a' hol meg-ütközzön; mert a' föld nem változik, 's az Ország' mappái v. abroszai jó vezérjei lehetnek néki: de a' Királyi-udvarok hasonlók a' folyó homokokhoz, mellyeknek szüntelen való változásai a' leg-hosszabb elmélkedéseket is híjában-valókká téfzik. Nehéz itt a' rúgó eszkö-zöket

ket ki-tapogatni: mert a' mellyek önként láttatnak magokat mutatni, tsak arra valók, hogy azok által az idegenek meg-tsalattatassanak. — Eggy láthatatlan kéz igazgat itt mindent, a' mellyet nem lehet különben ki-tapogatni, hanemha a' Nemzetnek természetét, szokását, erköltsét, és hibáit jól esmérjük. — Szokásban vagyon, az idegen Udvarokhoz küldettetett Követeknek írásban oktatást adni; ez ő reájok nézve néminémüképpen olyan, mint a' Tengeri-Hajókra nézve a' mágneses-tő. Meg-mutatja a' fő utat, a' mellyre tartsanak; de hányak az olyan elő-forduló dolgok 's akadályok, mellyeket előre el-látni lehetetlen, 's a' mellyek a' Követnek éles és által-látó elméjére bízattatnak? — El-érvén a' Követ a' néki ki-mutattatott Udvarba, leg-először is a' betsületnek 's illendőségnek kötelelségeit kell véghez-vinni. Az Udvari tzeremóniák nem mindenütt eggy-formák; azoknak szorgalmatofan végekre kell járni, sem többet sem kevesebbet nem kell tselekedni, hogy sem a' maga Fejedelmének betsületét meg ne fértse, sem valamelly tzeremóniának el-múlatafa által a' két Udvarok közt hidegfséget ne szerezzen. Igyekezni kell néki azon, hogy a' Királynak, a' kihez küldetett, jó kedvében légyen, 's annak Ministerei eránt mindenkor betsületet, bizodalmat, 's emberfséget

mu-

mutafson. Igyekezze őket jó-akaróivá tenni; de soha se igyekezzen velek meg-fértetni azt a' hűséget, mellyel tulajdon Királyjok eránt tartoznak. A' Követ soha se törekedjen azon, hogy tudhassa azt, mitsoda szakadáfok légyenek valamelly Udvarban, soha se avassa magát eggyikbe is; mert így el fogja vesztetni azt a' bizodalmat, mellyel addig eránta viseltettek. Inkább, a' mi kevés ideje marad terhes hívatalától, jobb ha azt annak a' Nemzetnek természetének 's állapotjának ki-tanulására fordítja, a' melly között lakik. — Felette szükséges és hasznos néhánykor némelly tanátskozáfokat 's azokon építettendő munkákat mindjárt kezdetekben meg-tudni. Erre pedig a' leg-mélyebb elme is, 's a' leg-fáradhatatlanabb szorgalmatofság is nem mindenkor elégfeges. Szabad-é tehát pénz által meg-rontatott Spionokat vagy Kémeket tartani? Tudni való, hogy nints eggyetlen-eggy Követ is, a' ki illyen eszközzel is ne éljen, tsak-hogy a' jókor fel-fedezett dolgok által a' maga Udvara előtt kedvesféget találhasson. Talán meg is köveznék azt, a' ki ezt a' módot a' mai Világban eggy-átaljában kárhoztatná. De leg-alább a' tisztetésfeges Ministerek soha se éljenek ezzel az eszközzel egyébkor, hanem tsak akkor, mikor minden egyéb eszközök haszontalanok. Végezetre, a' jó Kö-

vetnek tudni kell mind azokat a' regulákat, melyek szerezni viselje magát minden előfordúlható történetekben. P. o. a' két Királyok között való meg-hidegedésnek ki-ütését kell meg-előzni, egy közönséges vagy magános frigyot kell kötni, egy kevésbé a' maga-viselését a' Követnek meg kell változtatni, noha nints semmi igyekezete arra, hogy Követtségét el-hagyja; egy szóval, úgy kell néki magát viselni, hogy az ő Királyját mások szerezsek, barátságát keressék, és féljenek is tőle.

A' FRANTZIA ELEVENÉSÉGRŐL 'S JÓ KEDVÜSÉGRŐL.

Úgy látszik, hogy minden Nemzetek felett, a' Frantziáknak néminémű meg-esmértető béllyegek az, hogy jó kedvűek legyenek. Ez a' jó kedvűség szint' olyan hasznos, mint szerelmetes; ékessége ez az embernek az ő bódog napjaiban, 's néminémű menedék - helye nyomorúságaiban. A' komor és szomorú elméjű emberek kevésbé érzik az ő jó szerentséjeket, 's felettebb gyötörödnék szerentsétlenfégeken. Az ő képzelődések mindenkor rakva lévén fekete és bús gondolatokkal, magok öregbítik a' magok bajokat; leg-édesebb gyönyörűségeiket is a'

nyug-

nyughatatlanfágnak mérgével elegyítik; ha most jól foly állapotjok, a' rájuk következhető gonosz miatt annak édesességét nem kóstolhatják. De a' jó kedvű vidám ember, még a' leg-nagyobb bajban is fel tudja magát találni: el-múltt bajait enyhíti jelen-való jó állapotja által, 's ha most rosszúl foly dolga, a' következőkkel vígasztalja magát. Valami eleibe-kerül, el-hárítja abban mind azt, valami kedvetlen és szomorú; mindenkor azt az oldalát nézi, a' melly valamelly kis vígasztalást nyújthat néki. — Ez a' vídámfág 's jó kedvűség a' Frantziáknak némimű *elementumjok*, v. éltető-állatok, a' mellyben, mint a' halak a' vízben, kedvekre úszkálnak. Ez a' különös jó kedvűség uralkodik az ő ebédjekben, vatsorájokban, vendégfégeikben, 's minden-féle öszve-gyűléseikben. Némelly Országokban azért tartanak az emberek *circulusokat* v. öszve-gyűléseket, hogy okoskodjanak, másutt, hogy részegeskedjenek; de a' Frantziák azért gyűlnek-öszve, hogy magoknak jó kedvet tsináljanak. — A' mi vídámfágunk 's jó kedvűségünk, azt mondja eggy Frantzia, békeséges-tűrés gyanánt vagyon minékünk. Eggy elmés vers, eggy szép Nóta, eggy kis friss találmány, el-felejteti a' Frantziákkal a' leg-nagyobb nyomorúságot is.

Ez a' jó kedvűség soha sem tapasztaltatik nagy mértékben a' *Respublikákban* vagy

Köz-tárfaságokban. Azok a' nagy dolgok, mellyekkel ott a' lakosoknak fejeik szüntelen rakva vagynak, ezt a' jó kedvűséget meg nem engedik. Nem találtathatik ez a' valófágos jó kedv, leg-alább nem lehet közönfégés az olyan Országokban is, mellyeket egy Despota, és minden törvények felett magát fel-emelő kegyetlen Uralkodó vasvesszővel igazgat. Nints helye ennek a' jó kedvnek magában az ilyen Tyrannusban is, a' kinek tsak tekintete is félelmet okoz egyebekben: annyival inkább ő róla nem mehet által ez a' jó kedv az ő bóldogtalan jobbágyaira. A' nyájak vígan ugrándoznak a' szabad mezőkben, meg-szomorodnak ha istállóba rekesztetnek, 's az iszonyodás miatt bögnék, ha a' mézfárszék körül a' vér' szagát meg-érzik. Ennek a' valófágos jó kedvnek lakó-helye az olyan Monárchia, melly bölts törvények által igazgattatik, a' hol a' munka se nem fok, se nem kevés, 's a' hol van szabadság, de nints függetlenség, a' hol a' Királyok szíretettel igazgatnak, a' jobbágyok nem kéntelenségből, hanem szíretetből engednek, 's a' hol igen fok-féle utak vezérlik az embert, mind a' szírentsére, mind a' ditsőfégre. — A' Frantzia jó kedvűségnek kút-feje lehet ezen-kívül az is, hogy már kitsinyfégekben a' gyermekeknek fejekbe verik a' betsületnek azt a' pontját, hogy
ők

ők mindent jobban igyekezzenek tselekedni mint mások. Ez adja nekik már ifjúságokban azt a' bátorfágot, azt a' ki-nyíltt ábrázatot, melly az ő belső bizodalmoknak tápláló eledele. — A' Frantziáknak ezen termé-
fzeti jó kedvűséget öregbíti utóljára az is, hogy ők minden Nemzetek felett leg-jobban kedvellik 's keresik a' társalkodást. Úgy lát-
szik, hogy a' Frantzia nem élhet magában, hanem más hozzá hasonló emberekkel akar élni. Úgy látszik, hogy ez a' két dolog, *élni*, és *másoknak tetszeni*, tsak egygyet-
fzen a' Frantziákban. Más Nemzeteknél ta-
lálhatunk mély elméjű embereket, vitéze-
ket, tudófokat; de a' Frantziáknál leg-töb-
bet találunk vidám tekintetű és jó kedvű embereket.

MIKÉPPEN KELL EGYEBEKNEK TET- SZENI?

Tetszeni nem egyéb, hanem olly kedves bé-nyomáfokat tsinálni magunk felől mások-
nak elméjekben, mellyek azokat a' mi sze-
retetűnkre készítik, 's meg is határozzák.
Minthogy pedig semmitől sem függ inkább
a' mi bódogfágunk, mint attól, hogy má-
foktól szerettefsűnk; ez a' kérdés a' mi fi-
gyelmetefsűnket meg-érdemli. Sokan le-

hetnek emberféges emberek, a' kik azért nem szerelmetesek, 's mások előtt kedvességet nem nyernek. Hogy a' mi elmebéli szép tehetségeinknek hasznokat vehetsük, szükségünk vagyon a' másoknak való tetszésre; e' nélkül durváknak, komoroknak, emberteleneknek, 's másokat meg-útálóknak tartattatunk. A' nagy Famíliából való születetés, a' fő-rang, 's felső Tisztfegek, fel nem szabadítanak senkit az alól a' kötelesség alól, hogy másoknak tetszeni igyekezen. A' ki ezt el-múlatja, annak Tisztfégenek 's Fő-rangjának meg-adják az alatta-valók az illendő betsületet, de azért az ő személyjét mindenkor útalatban tartják. A' melly Fő Tisztfégenben lévő ember maga lebotsátkozásával igyekezi a' szíveket megnyerni, mindeneknek magához szabad menetelt enged, nyájasan beszéllget, még mikor alkalmatlanfágára vagyon a' látogatás, akkor is kedvetlenséget nem mutat; azt a' mit meg-engedhet, kevés kérésre 's örömet meg-adják; az ilyen embernek senki sem írgylik azt, hogy a' fő póltzon ül, főt nem-tsak nem írgyli, hanem szereti is. Sőt még az életnek ama leg-betsefebb ajándéka a' barátság sem tarthatja magát fel fokáig, hanem inkább néminémű halálós álomba esik, hanemha a' tetszésnek kívánásától elevenítettetik. Ez a' tetszésnek kívánása olyan indulat, a'
mel-

mellyet a' józan-okofság lehell belénk, a' melly közép-utat tart az érzéketlenség és a' barátság közt. Arra kötelez ez, hogy a' Tárfalágnak minden kötelelségeit híven véghez-vigyük, másoknak jeles minéműségeiket ne csak meg-esmérjük, hanem egyebekkel is meg-esmértetni igyekezzük.

Sokan el-tévelyednek azoknak az esz-közöknek ki-választásokban, mellyek által tetfzeni kívánnak. Némellyek p. o. minden munkájokat abban helyheztesik, hogy a' tárfalkodásban tündököljenek, egyebek felett ragyogjanak, 's a' magok érdemeket meg-esmértessék. Mindenbe belé szólnak; valami elő-fordúl, azt ők akarják meg-határozni, 's másoknak is ők akarnak parantsolni. Az ilyen tselekedetekkel lehetetlen az embernek kedveséget találni. Ez a' mások felett való tündöklésnek kívánása, különözésre, a' beszédben 's hang-ejtésben való kevélyfégre, 's nevetéséges nagyra-vágyásra vezérel bennünket. Lehetetlen továbbá tetfzeni a' vagdalódzó 's mord elmésség által is: valamint szintén a' tsapodárság és alacsony hízelkedés által. — Közönségesen azt lehet mondani az egyebek előtt való tetfzésnek módjairól, hogy vagynak olyan minéműségek, mellyek magokban kedveséget találnak. Így p. o. a' szép termet, a' ki-nyíltt, nemes, mosolygó, eleven, 's eggyfzer'smind nyájas

és szelíd ábrázat, már a' mi hírünk és tud-
tunk nélkül készíti a' szíveket a' mi szerete-
tünkre. A' tsínofság, friss maga - viselés,
ékesen-szólló nyelv, el-hitetik másokkal,
hogy mi fok szép minéműségekkel ékesített-
tünk-fel. De a' szokás által el-vesztik ezek
lafsanként az ő hé-folyásokat, hanemha ma-
gunk okosan élünk ezekkel a' természetnek
drága ajándékaival, hogy mások előtt ked-
vességet találhassunk. Vagynak még ezen-
kívül némelly bizonyos eszközök, melyek
által a' kedvességet el-nyerhetjük. Lehetet-
len nem betsülni az olyan emberféges em-
bert, a' ki az ő közép-szerű forrával meg-
elégedvén, nem tsúfzkál a' Nagyok előtt;
a' ki betsüli a' Tisztfégbéli személyeket, de
azoknak nem tsapodárkodik. Lehetetlen
még inkább nem betsülni az olyan embert,
a' ki igen tündöklő és pompás szerentsére
jutván, a' maga hajdani emberfégét, nyá-
jasságát, 's le-botsátkozását egélsen meg-
tartja. — Az emberekkel való társalkodás
az a' tágas mező, melyben a' mások előtt
kedves és szerelmetes minéműségek külö-
nös tündökléssel ki-mutatják magokat. Hogy
valaki a' társaságban tündökölhessen, szük-
ség hogy ő magánosan is szeretetre méltó
ember légyen. Szükség hogy tudjon beszéll-
ni minden elő-forduló kérdésről; de tsak an-
nyit, a' mennyi elég a' jelen-valókra nézve.

Szük-

Szükség hogy az elő-kerülő alávalóságokról
 fziint' olyan elmésen és nyájasan tudjon be-
 fzéllgetni azokkal, a' kik ezekben gyönyör-
 ködnek, a' melly elmésséggel tud vetélked-
 ni a' Philosophusokkal. Szükség hogy má-
 foknak elmés mondásaikat a' többekkel meg-
 éreztetse, a' gyengébb elméjűeket, hogy
 azok is valamiknek láttatassanak, segítse:
 eggy-fzóval, a' mennyire a' virtus és az egye-
 néség meg-engedi, minden-féle ízlésekhez
 's hajlandóságokhoz magát alkalmaztassa. —
 A' tetfzésnek mesterfége bizonyos principiu-
 mokat foglal magába, a' mellyeket még
 gyermekfégekben kellene az ifjaknak elmé-
 jekbe tsepegtetni. Minekutánna az első gyer-
 mekfégnek setétfégei el-öfzlattattak, 's mi-
 kor az idő alkalmatosabbakká tészen ben-
 nünket a' gondolkozásra 's kérödzésre, ak-
 kor kellene az ifjakba az ilyen magokat ked-
 velltető virtusok eránt ízlést lehelleni. Igen
 hasznos dolog ilyenkor meg-nyerni az ő el-
 méjeket, 's azokat a' munkára hajtani: de
 még fokkal hasznosabb néminémű fogfágba
 ejteni az ő fzíveket, 's bé-tölteni azokkal az
 indúlatokkal, mellyek formálják a' nagy lel-
 keket. A' böls Tanító fok-féle módokat
 gondolhat-ki, mellyek által ezeket a' hasz-
 nos igazfágokat elejekbe-terjesztheti. Meg-
 lehet velek útáltatni a' fösvény gazdagot,
 a' kevély és nagyra-vágyó embert; mind az

okoskodások, mind a' példáknak mutatások által rá lehet őket szoktatni arra, hogy a' valóságos virtust még a' rongyos ruha alatt is betsüljék. Azokon a' szép tudományokon kívül, mellyekkel egy jó nevelt Ifjúnak bírni kell, (mellyek közzé számlálom főképpen az újabb Históriának tökéletes esméretét) szükség hogy egy olyan Ifjú, a' ki a' másokkal való társalkodásban kedvességet akar nyerni, értsen némelly muszákat, 's nem különben az éneklésnek és tántzolásnak mesterfégét. Nem kívántatik - meg, hogy mindenikben tökéletes legyen; mert ezt a' tökéletességet a' közönség csak azokban kívánja, a' kik az illyekkel keresik kenyerüket. De ha ezekben tökéletes vagy is, ingyen sem írigylik azt úgy mások, mint az elmének tökéletességeit. Már ezekre nézve sokkal többek az írigységnek örvényei 's kö-fiziklái, mellyeket okosan kell mellőzni. — Különös gondnak kellene továbbá arra lenni, hogy minden ifjú, a' millyen állapotra adja magát, ahoz illő elme 's néminémű természeti béliyeg óltattatnék ő beléje. Vagynak közönséges principiumok, mellyek minden-féle állapotú emberekre illenek; 's vagynak különösek is, mellyek inkább illenek egyikre, mint a' másokra. Minden ember csak annyiban tetszhetik másoknak, a' mennyiben a' maga rangja-

jához 's hivatalához illendőképpen viseli magát. Mikor az Ifjú az Académiákat elhagyván, a' nemesebb társalkodásokba bémegyén, újonnan kezd akkor tanulni beszélni, hallgatni, gondolkozni. Szükség, hogy meg-tanúlja a' virtust betsülni, a' messterfegeket 's tiszteletes tudományokat szeretni, a' jó Könyveket meg-esmérni, 's azokat szorgalmatosan olvasni.

HOGY KELL A' JÓ ÍZLÉST AZ IFJAK, NAK ELMEJEKBE JOKOR BÉ-TSEPEG- TETNI?

Mindenek meg-esmérik, hogy azoknak a' kik az Ifjakat a' tiszteletes tudományokban jól akarják formálni, leg-első köteleltségek az, hogy a' jó ízlésnek principiumaira, reguláira tanítsák-meg őket, mellyek mind a' régi, mind az új Könyveknek olvasásokban nekik vezérül szolgálhassanak. Nagy szükség van nekik ezekre a' hasznos regulákra, kivált a' Históriának olvasásában, a' melyet úgy lehet nézni, mint a' virtusnak 's Erköltsi-tudománynak oskoláját. Nagy szükségünk vagyon arra mindnyájunknak, hogy sok tévelygések 's bal-vélekedések belölünk ki-írtassanak, a' mellyek napról napra mind inkább inkább láttatnak meg-gyö-
ke-

kerezni. Illyen bal-vélekedéseink vagynak nekünk a' szegénységről és a' gazdagfágról, az együgyűségről és a' pompáról, a' mértékletességről és a' gazdag alztalról, egyfzóval, mind azokról a' dolgokról, mellyek ma az embereknek tsudálkozásoknak és útlatjoknak tzéljaik. A' közönséges ízlés léfz' e'képpen a' gyermekeknek 's Ifjaknak régulájok 's Vezérjek. Még ifjú korokban be-tsületesnek tartják azt, a' mit máfoktól be-tsültetni látnak. Nem a' józan-okofság az, hanem a' szokás, a' melly fzerént hozzák az ítélet - tételt. Tsak egy rossz példa is meg - vezztegetheti az Ifjaknak elméjeket, mellyekben minden-féle bé - nyomások úgy ragadnak-meg, mint meg-annyi lépekben: hát mitől nem lehet akkor félni, mikor a' feslettség minden rendű emberek között el-áradott, a' kegyélségnek 's virtusnak pedig tsak-nem minden érzése el-óztatott? Mindekneknek azért, de kivált a' Históriát tanító Prófesszoroknak, el-múlhatatlan kötelefségek az, hogy meg-tanítsák jókor ifjú tanítványait azokra a' régulákra, mellyek fzerént a' jó és rossz tselekedetekről ítélnak; a' valófágos ditsőféget 's nagyfágot, a' híjában-való és tündér nagyfágtól meg-külömböztet-hetik. Igaz az, hogy a' fő kút-fő, melly-ből valamelly tselekedetnek szépfégét vagy rútlfágot meg - ítélnék, az Isten' Beszéde:

de

de még is, hogy annyival inkább által-lát-hassák az Ifjak, hogy a' mi mai bal-vélekedéseink 's tévelygéseink színt' úgy ellenkeznek a' józan-okofsággal, valamint a' Sz. Írással, szükség hogy a' régi Római és Görög Históriákból mutattassék-meg, miben álljon az embernek valófágos nagyfága 's belfő érdeme. Tudni-illik, nem a' gazdagfágban, roppantt épületekben, rakott asztalban, pompás öltözetekben, nagy tisztfégekben, tündöklő tselekedetekben, 's az elmének szép minéműségekben, hanem egyedül a' szívnek jófágában, és fel-emelkedett nemes indulatiban, úgyhogy mennél jobb és nemesebb szívvel bír valaki, annál inkább meg-útálja azokat, mellyek máfok előtt nagyoknak tetfzenek.

§ I. A' mi a' gazdagfágot 's szegénységet illeti; minthogy a' gazdagfág azoknak árrok vagy meg-szerző eszközzök, valami e' Világon leg-betsefebb, a' millyenek p. o. a' nagy titulufok, fő hívatalok, uradalmok, pompás épületek, gazdag asztalok, 's külömb külömb-féle gyönyörűségek és mulatfágok; éppen nem lehet azon tsudálkozni, hogy a' Világi emberek mindeneknek felette leg-inkább szeretik és vadászlák a' gazdagfágot. Ez az indulat, a' melly már némüképpen a' természethez ragadott a' gyermekekben, még inkább öregbedik 's meg-erő-

erősítetik ő benne mind azok által, valamelyeket látnak és hallanak. Minden tárgfalkodások, 's majd minden helyek a' gazdagfágnak dítséretével zengedeznek. Az arany és az ezüst az embereknek tsudálkozásoknak, kívánságoknak, és munkájoknak fő tzélja. Közönfégefen úgy nézik azt, mint az életnek fő édefségét és ditsőfégét; a' fze-gényfégét ellenben úgy, mint az életnek leg-nagyobb gyalázatját, 's bődogtalanfágát. — Még is, a' minn ma a' Keresztyének méltán el-pírúlhatnának, találunk a' régi időkben egy egész Népet olyat, melly az e'féle indúlatok eránt nagy útalattal vífeltetett. *Euripides* egy Szomorú-játékjában a' *Bellerophon'* szájába ád némelley beszédek, mellyekkel a' gazdagfágot dítséri, 's mellyeket ezekkel rekeszt-bé: *A' gazdagfág téfzi az emberi nemzetfégnek fő bődogfágát; éppen nem tsuda azért, hogy az mind az Istenektől, mind az emberek-től betsűltetik.* Ezek a' szók annyíra felháborították a' Játék-néző-helyben jelenlévő Áthénásbéli Népet, hogy tellyes torokkal azt kiáltozta, hogy Euripides ezekért a' szókért számkivetésbe küldettefsék. A' melly bizonyosan meg is történt vólna ő rajta, hanemha azzal tsendefítette vólna le a' Népet, hogy hallgassa végig az egész Szomorú-játékot, 's majd meg-látja, melly nyomo-

morúlt léfz' annak az embernek vége, a' ki a' gazdagfágot ennyire dítséri. Helytelen és alávaló mentfég ez, mellyel élt Euripides; mert az ilyen szók mély bé-nyomásokat tsinálnak a' szívben, úgyhogy nem könnyen vétettethetnek ki azután azok által a' lalsú és kéfedelmes orvofságok által, mellyeket a' Poéta az ő Szomorú-játékjának vége felé hord-elő.

A' Római Nép szint' ilyen nemefen gondolkozott. Az ő nagyra-vágyása ebben határozódott-meg, hogy ki ki a' lakosok közül nagy ditsőféget, de kevés gazdagfágot szerezzen magának. Azt mondja rólok *Valérius Maximus*, hogy kiki a' Hazát, nem pedig magát igyekezte gazdagítani; és hogy fokkal inkább szereztek szegények lenni a' gazdag Hazában, hogy-fem mint nagy kint-sel bírni a' szükölködő Köz-társaságban. *Patrici rem unusquisque, non suam, augere properabat, pauperque in divite, quam dives in paupere imperio versari malebat. Val. Max. lib. IV. c. 4.* Tudjuk hogy a' szegénységnek kebelében 's iskolájában formáltattak a' Camillusok, Fábriciusok, 's Curiusok, és hogy fok nagy emberek ditsőfégeknek tartották olyan szegénységben halni-meg, hogy az ő tisztefséges temetfégekre való költséget is a' Népnek kellett meg-fizetni. — Illyen nagy lélekkel 's
a'

a' gazdagfágot meg-útáló szívvel bírt a' közelebbi időkben a' Pári'si Parlamentumnak fok ideig való Præfese *Vacqueri János*, a' kiről azt írja a' Frantzia História, hogy *meg-halt, gazdag lévén hírrel, de nem pénzzel.* Hagyott maga után három leányokat, kik nem oltozhattak egyébbel, hanem az ő Atyjoknak fok szép virtusaival, melyeknek valósággal örökösei is lettek. XI-dik Lajos Király, édes Atyjoknak hasznos szolgálatját tekintvén, Tútorjok lettek ezeknek árvaágokban, 's maga költségével mind a' hármat tisztetségesen ki-házafította. — *Valériánus* Római Tsászárnak egygy szava elég-gé meg-mutatja, melly nagy betsületben tartatott légyen még akkor is Rómában a' tiszteletes szegénység. Consullágra emelte t. i. *Auréliánust*, a' ki azután Tsászárfágra ment, 's minthogy mindenek előtt tudva való vólt az ő szegénysége, a' maga Kints-tartójának írt egygyzer'smind Valériánus, hogy valamennyi pénzre lész' szüksége Auréliánusnak a' Consullágba lejendő bé-iktatásra, annyit adjon néki. *Aureliano, cui Consulatum detulimus, ob paupertatem, qua ille magnus est, cæteris major, dabis ob editionem Circensium & c. Vopisc. in vita Imper. Aurel.* „ Auréliánusnak, a' kit Consullá „ tettem, a' közönséges kintsból adj a' Já „ tékokra, mellyet kell néki mint Consulnak

„nak adni a' Népnek. Meg-érdemli ezt a'
 „segítségét az ő szegénységéért, mellyel ő
 „valósággal nagy, és sokkal nagyobb má-
 „foknál.“ — Ímé így gondolkoztak min-
 den időben minden Országban azok, a' kik
 valósággal nagy lélekkel bírtak. El-hitetőd-
 vén ezek a' felől, hogy semmi inkább a' lé-
 leknek kitsinyfégét 's alacsonyfágát ki nem
 mutatja, mint a' gazdagfágnak fzeretete, és
 hogy ellenben semmi sem lehet nagyobb és
 nemesebb dolog, mint azt meg-útálni; a'
 leg-szebb, 's a' Hazának leg-használatosabb
 virtust abban helyheztték, hogy a' szegény-
 séget nemesen hordozzák, 's azt ne annyira
 nyomorúságnak, mint valófágos bóldogfág-
 nak tartsák. A' második gráditsát a' virtus-
 nak abban tartották, ha valaki a' magagaz-
 dagfágát jó végre tudja fordítani. Úgy gon-
 dolkoztak, hogy soha senki a' gazdagfággal
 helyesebben 's hasznosabban nem élhet, mint
 ha azt a' Közönséges-tárfafágnak bóldogítá-
 sára 's virágoztatására fordítja. *Nihil est tam*
angusti animi tamque parvi, quam ama-
re divitias; nihil honestius magnificenti-
usque, quam pecuniam contemnere si non
habeas; si habeas, ad beneficentiam libe-
ralitatemque convertere. Cic. lib. 1. Offic.
 n. 63. Eggy-szóval, azt tartották ezek a'
 nagy lelkű Pogányok, hogy csak az egye-
 dül az ő valófágos jószágjok, a' mit jó hely-

re adnak. *Nihil magis possidere me credam, quam bene donata.* Senec. de vit. beat. Cap. 20. *Hoc habeo, quodcunque dedi.* Libr. VI. de Benefic. c. 3. — *Címon* az Áthénásbéli Generális, a' mint le-írja őt *Plutarchus*, tsak azért bírt gazdagfággal, hogy azt szegényebb Hazafijainak ki - olztogassa, némellyeket tápláljon, másokat meg-ruházzon. *Philopoemen*, valamit az ellenségtől Generális korában el-nyert, soha abból egy fillért is magának meg nem tartott, hanem azt az egész summát arra a' végre fordította, hogy azon a' szegényebb Hazafijaknak lovak és egyéb szükséges dolgok vásároltafsanak, vagy pedig a' foglyok váltattafsanak - meg. *Aratus* az Áchéusoknak Generálisok, közönségesen szerettette magát, 's kedves Hazáját meg is tartotta az által, hogy a' melly nagy ajándékokat a' Királytól vett, azokat egészen a' belső zenebonának le-tsendesítéfére fordította; némellyeknek adófságaikat fizetvén - ki, másokat másképpen segítvén szükségéikben. — De elég légyen az ilyen nagy lélekkel bíró Római lakosok között az egy *Ifjabb Pliniust* említenem, a' kinek adakozásának felette bőféges mezejét találjuk az ő Leveleiben. Egyik barátjának engedti minden adófságát, a' másíknak leányát gazdagon ki - házasítja. Egyik barátját a' maga költségén Római Nemessé teszi;

a'

a' másíknak egygy igen nagy darab jószágát fele árrán adja. A' maga Hazájának Cómának egygy gazdag Könyv-tárt ajándékoz, 's elegendő fundust ad mellé arra, hogy mindenkor bővítessék. Fizetést rendel a' Professzoroknak, a' kik az árvákat 's szegényeknek gyermekeiket ingyen tanítsák; a' melly fundációnak még ma is láttatnak ottan némelly nyomai. Illyen fok jót tett az Ifjabb Plínus az emberi nemzetféggel, a' kinek magának is tsak igen közép-szerű szereztsége vólt, de a' mellyet a' mértékletesség 's józan-élet által mind inkább inkább öregbített, hogy belőle annál többekkel jól tehesen. *Quod cessat ex redivu, frugalitate suppletur; ex qua, velut ex fonte, liberalitas nostra decurrit.* Lib. II. Epist. 4.

Mikor a' Históriát tanító Professzor az illyen példákat emlegeti Tanítványi előtt, kérdezze-meg őket gyakorta, mit ítélnék az illyen tselekedetekről? vallyon a' kik világi javaikkal így élnek, nem betsületefebbek-é azoknál a' bolond gazdagoknál, a' kik úgy gondolkoznak, hogy ők tsak magokért születettek, 's azért is tsak magoknak élnek; a' kik az ő temérdek kintseiket dorbézőlásra, vendégfégekre, testi kívánságaiknak hízlalásokra, 's más haszontalan dolgokra vesztegetik, 's a' kik úgy gondolkoznak, hogy ők sem a' vérségnek, sem a' háládatosságnak,

nak, sem a' Hazának, Vallásnak, 's Isten' ditsőségének, semmivel is nem tartoznak? —

Frantzia Országának amaz igen híres Generálisa, ama jó szívű *Turenne*, mikor Fő Commendírozó Generálisá tétettetett Német Országban, olly rossz állapotban találta ott az ő seregét, hogy a' maga asztali készületeit el-adatta, 's azoknak árrokból sok katonáknak lovakat vétetett, másoknak pedig ruhát tsináltatott. Noha ennek a' nagy Vitéznek nem vólt több jövedelme negyven ezer Frantzia Livránál, az az, minteggy tizen-hét ezer forintnál, 's noha sok jó baráti önként nagy summát ajánlottak néki; de soha azokat el nem vette, 's a' Kalmároktól is soha hitelben nem vásároltatott, hogy ha a' hartzon halála történne, azok valami módon kárt ne valljanak. Minden-féle Mesterembereknek 's munkásoknak, valakik az ő házához dolgoztak, parantsolatjok vólt, hogy munkájiknak fel-jegyzéseit, minekelőtte a' hartzra el-indúlna, vele közöljék, hogy azokat nékik ki-fizethesse. Mikor Német Országban a' Frantzia Sereget vezérlette, egy Szabad Város, melly egyik részre sem hajlott, száz ezer tallért küldött néki elébe, tsak-hogy az ő határán ne vigye keresztül a' Sereget; a' mellyet meg is tselekedhetett minteggy más-fél napi útát kívánó kerülessel. A' nemes szívű *Turen* vissza-küldötte

a'

a' száz ezer tallért, azt mondván a' Város' Követeinek, hogy az ő lelki-esmérete meg nem engedheti néki, hogy ezt a' summát elvegye; minthogy femmi igyekezete nem vólt arra, hogy az ő Várofsokon keresztül-menjen. — A' nagy Scípió Spanyol Országban hadakozván, 's a' több foglyok között egy Fejedelmi Kis- asszonyt rablágába ejtven, azt a' nagy summa pénzt, melyet a' Szüléi ennek meg-váltatásáért hozzá vittek, egészen e' már más Ifjú Fejedelemmel jegyben lévő Leányzónak ajándékozta. Ez a' szép tselekedet színt' olyan nagy ditsőségére szolgált Scípiónak, mint akármellyik pompás győzödelme, Tsak-nem hasonló szép tselekedetet olvasunk ama nevezetes Frantzia Generálisról *Bayárdról*, a' ki mikor a' Vene-tusoktól *Brescia* Városát hosszas ostrom után a' katonáknak a' kö-falakra való rohanások által meg-vette vólna, 's e' szerént az egész Város a' katonáknak szabad prédára engedtetett vólna, egy özvegy gazdag Asszonynak házat, a' hová maga személy szerént bé-szállt, minden-féle prédálástól meg-óltalmazta; úgyhogy ez az Özvegy asszonyi-állat a' maga két leányival 's Háza-népével együtt ebben a' közönséges romlásban tsendes békefényben maradt. Az özvegy asszony ezen tselekedetéért ajándékozott a' Generálisnak egy iskatulyában két ezer öt száz

aranyat; de a' mellyet ő el-venni tellyefséggel nem akart. De minthogy az állzony nagyon kényszerítette, hogy háládatofságának ezen tsekély jelét meg ne vesse; elvette végre, de úgy is magánál meg nem tartotta, hanem a' melly nap' bútsút vett tölök, az egyik leányának adta az ezer aranyat, a' másiknak a' másik ezeret, az öt százat pedig a' szegények között ki-osztatta.

De hogy jobban észre-vehesük, melly szép légyen ez a' magános haszonnal való nem gondolás, 's ez a' pénznek nem betsülése; ne tsak a' Fejedelmekben 's hatalmas Generálifokban, hanem főképpen a' szegényebb rendű emberekben vegyük azt illendőképpen gondolóra. Azt írja Sz. Ágoston Doctor az ő CLXXVIII-dik Beszédében, hogy Médiólánumban egy szegény Kapus egy zatskót talált, mellyben vólt két száz tallér; mellyet azonnal az egész Városban ki-hírdettetett, hogy a' kárt vállott ember tudja, hol kellefsék keresni a' maga pénzét. Meg is jelent e' nem fokára, 's minekutánna bizonyos jeleknek elő-számlálások által tsalhatatlanúl meg-mutatta, hogy övé a' pénz, kezébe adattatott néki az el-vesztett summa. Ez, a' maga háládatofságának 's fzeretetének meg-bizonyítáására, ajánlott belőle a' kapusnak húsz tallérokat, mellyeket ez általán-fogva el-venni nem akart. Az

után

után kérte, hogy vegyen-el tehát leg-alább tízet; de ezt sem akarta. Végre arra kérte, hogy vegyen-el leg-alább ötöt; de ezt sem akarta. Ezt látván a' nemes szívű kárt-val-lott ember, le-vetette előtte a' zatskót, azt mondván, hogy kész léfz' az egész summát örökösen el-vefzteni, és soha magájának nem mondani, mint-sem meg-engedni, hogy leg-alább azt az öt tallért el ne vegye. Ekkor a' kapus minteggy kéntelen el-vette az öt tallért; de még az nap' a' szegények közt ki-ofztotta. Ki ki, mikor az e'féle Históriákat olvasa, érezheti melly nemes moz-dulásokat tsináljanak ezek az érzékeny szív-ben. Bár hasonlítsuk-öszve az ilyen nemes érzékenységeket az olyan embereknek ala-tsony lelkekkel, a' kik a' Tisztiségekben 's hivatalokban minden mesteriségeket abban helyheztesik, hogy magoknak sok kintset szerezhesenek: majd meg fogjuk vallani a' bölts *Ciceróval*, hogy nints útálatosabb 's gyalázatosabb bűn a' Világi Tisztiségekben helyheztesett emberekben, mint a' fősvény-ség. *Nullum igitur vitium tetrius, quam avaritia, præsertim in Principibus, et Rem-publicam gubernantibus. Habere enim quæstui rempublicam, non modo tur-pe est, sed sceleratum etiam & nefarium.* Libr. 2. Offic. n. 77. — Ez a' pénzhez való ragaszkodás nagyon bé-motskolja a' Tanuló-

embereket is; valamint ellenben semmi sem lehet nekik nagyobb betsületekre, mint a' magok forfokkal való meg-elégedés, és a' pénznek hideg vérrel való szemlélése. — *Seneca* minekutánna olly fok helyeken dítsérte a' maga munkájában a' szegénységet, méltán szemére hányhatta magának azt a' pénzhez való nagy ragaszkodást, mellyet mutatott egész életében; azokat a' temérdek földeket, kerteket, pompás épületeket, a' mellyeket szerzett, 's azt az eggynehány milliókra menő kintset, mellyet fok hamis u'sorázás által rakásra halmazott, a' mellyel, ha a' Philosophiát nem is, leg-alább a' maga személyjét 's életét nagyon bé-motskolta. *Ubi est animus ille modicis contentus? Tales hortos instruit, et per hæc suburbanâ incedit, et tantis agrorum spatiis, tam lato fœnore exuberat.* Tacit. Annal. L. XIV. c. 53. A' bôldog életről írt munkájában ugyan nagy ékesen-szóllással menti maga-viseletét; de mind azokkal az okokkal is soha el nem hitetheti velünk, hogy az ő szíve a' pénzhez ne ragadott volna, és hogy, (a' mint magát ki-sejezi) csak házában, nem pedig szívében adott volna annak helyt. *Sapiens non amat delicias, sed mavult; non in animum illas, sed in domum recipit.* Libr. de vita beata Cap. 17. 25. — „ Nagyon sajnálom, így ír eggy nagy

„ nagy hírű Túdós a' mi időnkben, hogy
 „ *Amiót*, a' ki a' maga elméjére nézve olly
 „ nagy díszére vólt minden Tudománynak,
 „ a' fősvénységnek ro'sdaja által életének tűn-
 „ döklését nagyon meg - homályosította. „
 Ez, a' mint tudjuk, egy szegény mészáros-
 nak fija vólt, 's a' maga érdeme által annyí-
 ra ment, hogy *Auxerri* Püspökké, azután
 pedig Frantzia Országának *Elemosyndrius* sá-
 vá tétettetett. IX-dik Károly Frantzia Ki-
 rály, a' ki őt tudományáért nagyon betsülte,
 fokszor szemére hányta ezt az ő fősvénység-
 ét. Eggyyszer a' többek között, mikor egy
 nagy jövedelmű hivatalért könyörgött, így
 szólott néki a' Király: „ Hányszor mondot-
 „ tad jó *Ámiót*, hogy ha néked ezer tallér
 „ jövedelmed vólna, nem kívánnál többet?
 „ Úgy tartom pedig, hogy már őt annyi jö-
 „ vedelmed is van., — „ Felsőges Uram!
 „ így felel a' Püspök, mennél többet eszik
 „ az ember, annál inkább élefedik az *appeti-*
 „ *tus*sa, v. étel-kívánása. “ — Meg-nyerte
 ekkor is a' mit kért, 's mikor meg-halt,
 kész pénzben találtatott nála két száz ezer
 tallér.

§ II. A' mi az Épületeket illeti, igen
 ritkán szoktunk mi helyesen ítélni azokról,
 melyek a' szemeket az ő külfő ragyogások
 's pompájok által néminémüképpen meg-
 ígézik. Kevés emberek vagynak, a' kik az

Égyiptomi magas Pyramisoknak v. tornyoknak le-írásokat hallván, el ne ragadtassanak néminémüképpen a' tsudálkozás miatt, és ezeknek Építtetőjöknek az Égyiptomi Királyoknak nagyságokat ne magasztalják. Nem tudom ha vallyon vagyon-é helye ennek a' tsudálkozásnak, és ha ezek a' szörnyű magasságú tornyok, mellyek véghetetlen kintset bé-nyeltek, fok ezer embereket meg-emésztettek, 's a' mellyeknek semmi valófágos hasznok nem vólt, hanem egyedül tsak a' pompára, 's a' Királyoknak magok mutogatására építtettek; nem tudom mondom, ha ezek a' haszontalan épületek megérdemlik-é a' mi tsudálkozásunkat 's dítsetünket? — A' valófágos fel-emelkedés nem abban áll, hogy valamit ollyat kívánjon vagy tselekedjen, mellyet a' rendetlen képzelődés, 's a' közfégnak tévelygő vélekedése nagynak gondol. Nem abban áll ez a' fel-emelkedés, hogy nehéz dolgokhoz fogjon tsak egyedül azért, hogy a' nehézségen győződelmeskedjen. Nem abban áll végezetre, hogy még a' lehetetlenfégen is igyekezzünk erőt venni, tsak azért, hogy a' tudatlan népnek tsudálkozását meg-nyerhefsük. E' vólt a' többek között Nérónak meg-esmértető béllyege, a' kiről azt írja Tacitus, hogy *erat incredibilium cupitor*, az az, mindenkor a' hihetetlen dolgoknak

ki-

kívánója volt. Azt mondja a' bölts *Cicero*, a' Kötelefségekről írt munkájának második Könyvében, hogy csak az olyan épületek tsudálkozásra 's dítséretre méltók, a' mellyeknek tzéljok a' közönfészes haszon; a' millyenek p. o. a' víz-árkok, Városoknak kerítéseik, erős várak, Fegyveres-házak, 's Ki-kötő-helyek. Ugyan ott jegyzi-meg, hogy Pericles Görög Országának ama nagy embere, méltán kárhoztattatott azért, hogy a' közönfészes kintset arra fordította, hogy holmi szükségtelen oszlopokkal 's metfzett képekkel Áthénás' Városát meg - ékefítse. A' Rómaiaknak mindenkor külömböző ízlések vólt a' Birodalomnak fundáltatásától fogva. Ők is ezt a' fel-emelkedést tették magoknak tzélúl; de leg-inkább csak az olyan dolgokban, mellyek vagy a' Vallást, vagy a' közönfészes hasznot nézték. Azt írja *Titus Livius*, hogy a' Kevélynek nevezetett *Tarquinius* alatt végezték-el a' Rómaiak azokat a' még ma is fenn-álló bólt-hajtásos *canálijokat* v. víz-árkokat, mellyeken minden víz 's tisztátalanfág a' Városból kitakarodik. Ugyan akkor vetették - meg a' Capitóliumnak fundamentomát is, mellynek erőlségét 's pompás vóltát a' következő Századok nem győzték eléggé betsülni. A' kik Róma felé utaznak, még ma is bámúlva nézik azokat az Ország-utakat, mellyeket

ket a' Rómaiak ez előtt tizen-nyóltz száz
 ezrtendőkkal tsináltattak, 's a' mellyek máig
 is tsak-nem az ő egész épfségekbⁿ meg-
 maradtak. — Tsak-nem hasonló ítéletet kell
 hoznunk a' magános személyeknek épület-
 jeikről is. Mikor a' böls *Ciceró* azt vi's-
 gálja, millyennek kellefsék lenni eggy fő-
 hívatalban lévő személynek házának; leg-
 először is azt a' minéműséget kívánja abban,
 hogy ott minden hafzonra építtefsék; a'
 melly fő tzelhoz lehet ragasztani azt is, hogy
 fel-találtafsék abban az illendőség és méltó-
 fág is. De nagyon kárhoztatja a' felettébb-
 való költséget és pompát az építésben; úgy-
 mint a' melly igen könnyen veszedelmes ra-
 gadós nyavalyává válhat a' lakosok között,
 kiki azon igyekeztvén, hogy az első pompá-
 zót 's rosz példát az épületnek pompás
 vóltában ne tsak utól érhesse, hanem fellyül
 is haladhassa. *Cavendum est etiam. præser-
 tim si ipse ædifices, ne extra modum sum-
 ptu & magnificentia prodeas, quo in ge-
 nere multum mali etiam in exemplo est.*
Studiosè enim plerique, præsertim in hac
parte, facta Principium imitantur; ut
L. Luculli virtutem quis? at quam multi
villarum magnificentiam imitati sunt?
 Offic. L. I. n. 138. — Vallyon Lucullusnak
 fok szép virtusinak vagynak-e fok követői
 a' Rómaiak között? azt kérdi *Ciceró*; de
 men-

mennyin vagynak, a' kik igyekezik őt a' pompás épületekben fellyül-haladni. Hány famíliákat nem lehetne említenünk, a' kik észre-vehető módon meg-tsökkentek, főt egészen hasra estek a' miatt, hogy a' pompás épületekben keresték a' ditsőféget? Mennyin vagynak, kik minekutánna a' pompás házakat el-készítették, alíg lakhattak bennük esztendeig, hogy azok az idegeneknek kezeikre kerültek, a' kik is azoknak előbbi gazdájoknak bolondfágokat nevtették? Felette szükséges azért a' gyermek-nevelőknek ez ellen a' közönséges és veszedelmes ízlés ellen az Ifjakat óltalmazni. A' régi Rómaiak ditsérendők abban is, hogy az e'félékben semmi ditsőféget nem kerestek. *Plutarchus* az *Aemilius'* életében ditsér egy *Tuberon* nevezetű nagy embert, a' ki a' szegénységet nagy lélekkel és nemefen hordozta. Tizenhat közelről való atyafjak voltak, úgymond, ezek, 's mind a' tizen-hatan együtt laktak a' Városban egy kis házban, az ő feleségeikkel, gyermekeikkel, 's unokáikkal egyetemben. A' mi Eleinknél, így szól *Cicero*, nem a' ház tette betsületessé a' Gazdát, hanem inkább a' Gazda a' házat. Egy kis kunyhótska, egy alá-való házatska, ha jó hazafi lakott benne, olly felfégesnek tartatott, mint akármelly templom; minthogy az igazság, hűség, 's kegyesség mulatott ab-

abban: 's hogy is lehetne azt kitsíny háznak nevezni, a' mellyben illy fok és nagy virtufok meg-férnek? *Istud humile tugurium iam omnibus templis formosus erit, cum illic iustitia conspecta fuerit, cum continentia, prudentia, pietas, omnium officiorum recte dispensandorum ratio. Nullus angustus est locus, qui hanc tam magnarum virtutum turbam capit.* Senec. de Consol. ad Helv. c. 9.

Ez az épületekben való egygyűűség által-ment a' Köz-társaságról a' Birodalomra, 's a' köz-emberekről a' Tsászárokra is. *Trajanus* abban kereste a' maga ditsőségét, hogy keveset építtesen, hogy a' régi épületeknek fel-tartásokban annál több módja lehessen. Arról dítséri őt Plínus; *tam parvus in ædificando, quam diligens in tuendo.* Semmire sem betsülte ő azt, a' mi nem egyéb, hanem tsak h'jában-valóság, 's embernek maga mutogatása. Jól tudta, így szól Plínus, miben álljon a' Fejedelemnek valóságos ditsőége. Tudta hogy az oszlopokat, győzödelmi-kapukat, 's egyéb épületeket, meg-emésztheti a' tűz, az idő, vagy az utánna következendő Tsászárnak más gondolatja: de a' ki a' kevélyféget meg-útálja, a' ki indulatit mérsékli, a' ki határt-vet annak a' hatalomnak, mellynek nints semmi határa; mindenektől dítsértetik életében is,
de

de kivált halála után, mikor már senki az ő dítsérésére nem kényszerítették. *Scis ubi vera Principis, ubi sempiterna sit glória: ubi fuit honores, in quos nihil flammis, nihil senectuti, nihil successoribus liceat. Arcus enim & statuas, aras etiam templaque demolitur et obscurat oblivio, negligit carpitque posteritas. Contra, contemptor ambitionis, et infinitæ potestatis domitor ac frenator animus, ipsa vetustate florescit. nec ab ullis magis laudatur, quam quibus minime necesse est.* Plin. in Paneg. — A' ki-menetel meg-mutatta, hogy igen helyesen gondolkozott. *Alexander Severus*, Trájánusnak fok épületeit meg-újíttatván, mindenüvé annak nevét metfizettette, 's meg nem engedte, hogy az ő tulajdon neve tétettség oda. Minden nagy Tsászárokban hasonló szelídség 's alázatosság tapasztaltatott; 's láthatni még ma is, hogy sokkal több pénzek verettettek az olyan Tsászároknak emlékezetekre, a' kik az ő Elejiknek emlékeztető oszlopaikat 's épületjeiket meg-újították, mint azoknak, a' kik újakat emeltettek-fel.

Azt írja *Svetónius* Augustus Tsászárról, hogy szintén ötven esztendeig tartó uralkodása alatt, soha a' maga régi szobájit meg nem változtatta, sem más házi eszközöket nem szerzett beléjek. Ugyan *Svetónius* azt
hagy-

hagyta írásban Vespásiánusról és Títusról, hogy a' magok betsületeket 's gyönyörűségeket abban keresték, hogy édes Atyjokról rájuk maradt kis majorjokat mind végig megtartották, és semmit azon nem változtattak. Ezek az akkor esmeretes fél-Világnak Urai, nem ítélték magoknak szorofaknak azokat a' szobátskákat, melyeket egy köz-ember a' maga múlatfágára építtetett. Még ma is meg lehet látni Róma körül az Ádriánus Tsászár' múlató-házának maradványait, a' melly egy mai közönséges embernek házánál sem nagyobb sem pompásabb nem volt. — Ma pedig látjuk, hogy fok emberek, a' kiknek nints semmi egyéb érdem, hanem hogy gazdagok, (ha ugyan ezt érdemnek lehet tartani) abban helyheztesítik ditsőségeket, ha mind a' Városban, mind az ő majorjokban, mennél pompásabb épületeket emeltethetnek-fel. — Azt írják a' Frantzia Histórikusok XIV-dik Lajosról, hogy mikor halálához közelgetett, mikor már az ember a' Világi dolgokról helyesebben kezd ítélni, ezt mondotta a' többek között az utánna következett Királynak XV-dik Lajosnak: *En nagyon szerettem a' hadakozást; de abban ne kövess engemet; 's úgy szintén a' költséges pompában is, a' mellyben én gyönyörűségemet kerestem.*

§ III. *Házi-bútorok, öltözetek, ló-szer-
számok, 's egyebek.* Semmi ezek közzül
nem teheti az embert valófágos nagygyá 's
betsületesé: mert ezek nem tészik az em-
bert, hanem mind kívülötte vagynak. So-
kan pedig, óh fájdalom! az ilyenekben hely-
heztesik az ő nagyfágokat: úgy nézik ma-
gokat, mint a' kik az ő fok szép házi-esz-
közeikkel, pompás öltözetjeikkel, tzifra ko-
tsijokkal, 's ló - szerfágjaikkal egygy testet
tsinálnak, 's mind ezeket a' magok vállai-
kon hordozván néminémüképpen, magokat
nagy Óriáfagnak vélik, 's azt gondolják,
hogy másoktól is azoknak tartattatnak. De
hogy az ő nagyfágokról helyesen ítélfesünk,
tsak magokban kell őket meg-vi'sgálnunk,
's egygy kevés ideig félre kell az ő pompá-
jokat hárítanunk. Majd meg-esmérjük akkor,
hogy tsak azért láttattattak nagyoknak, mert
a' kintsnek póltzára hágtak-fel. De mikor
az ő tulajdon természetekben az ő pompá-
jokon kívül képzeltenek, akkor ez a' bál-
vány-kép, melly messzéről valaminek tet-
fzett, el-tűnik előlünk. Gazdagok és éke-
sek kívül, a' millyenek az ő házaiknak fa-
laik; belől nints egyéb, hanem alacsonyfág,
szegényfég, minden érdemtől való meg-fosz-
tattatás. Sőt gyakorta ez a' külfő ragyogás
a' leg-útálatosabb 's leg-írtóztatóbb vétkeket
fedezel-el. „ Nemo istorum, quos divitiæ
ho-

„ honoresque in altiore fastigio ponunt, mag-
 „ nus est. Quare ergo magnus videtur?
 „ Cum basi illum sua metiris. - - - Hoc la-
 „ boramus errore, sic nobis imponitur, quod
 „ neminem æstimamus eo, quod est, sed
 „ adjicimus illi et ea, quibus adornatus est.
 „ Atqui quum voles veram hominis æstimati-
 „ onem inire, et scire qualis sit, nudum inspice.
 „ Ponat patrimonium, ponat honores, et
 „ alia fortunæ mendaciâ. *Senec. Epist. 76. —*
 „ Auro illos, argento, & ebore ornavi; in-
 „ tus boni nihil est. Isti quos pro felicibus
 „ aspicitis, si non qua occurrunt, sed qua
 „ latent videritis, miseri sunt, sordidi, tur-
 „ pes, ad similitudinem parietum suorum
 „ extrinsecus culti. Itaque, dum illis licet
 „ stare, et ad arbitrium suum ostendere: ni-
 „ tent et imponunt: cum aliquid incidit,
 „ quod disturbet ac detegat, tunc apparet
 „ quantum altæ ac veræ fœditatis alienus
 „ splendor absconderit.“ *Ibid. Libr. de Pro-*
vid. c. 6. — Azt mondja az említett bölts
 Seneca, hogy soha semmivel inkább az Is-
 ten ezeket a' Világijókat a' mi szemeink előtt
 meg nem alázhatta volna, mint azzal, hogy
 gyakorta a' leg-gonoszabb életű 's leg-feslet-
 tebb erköltsű embereknek bőven osztogatja
 azokat, az Istent-félő jó emberektől pedig
 meg-tagadja. Valósággal mi lenne azekből,
 ha csak a' külső öltözetből 's gazdagfágból
 kel-

kellené az embernek belső érdeméről ítéletet tenni? Hányszor meg-esik, hogy a' valófágos belső érdem 's a' leg-tisztább virtus gyalázatra tétettetik-ki tsak azért, mert semmi külső pompával 's ékeességgel nints környül-vétettetve? *Nulla modo magis potest Deus concupita traducere, quam si illa ad turpissimos defert, ab optimis abigit.* Ibid. c. 5.

Azt írja Plinius a' Philopoemen' életében erről a' nagy emberről, (a' ki erántmagok a' Rómaiak az ő nagy tsudálkozásokat 's tiszteletjeket jobban ki nem fejezhették, mint azzal, hogy őt utólsó Görögnek nevezték) hogy ő mindenkor igen egygyűűen öltözködött, és többnyíre minden kísérő szolgák nélkül egyedül szokott járni. Eggyfzer a' többek között eggy jó barátja ebédre hívtá, 's meg-jelent jóval dél előtt, hogy utánna ne várákozzanak. A' háznak Gazdája otthon nem vólt, a' Gazdasszony pedig nem esmervén személy szerént Philopoement, úgy gondolkodott, hogy ez tsak tselédje lehet néki, a' kit előre el-küldött, hogy az asztal terítésben 's egyéb elő-fordulókbán segítségül légyen; azért is mihelyt bé-toppannt; „ be jókor jó kend édes atyámfija! így szóllt „ a' Gazdasszony, nosza hamarjában vágjon „ kend eggy kis fát; mert Generális Philo- „ poement várom ebédre, az Uram pedig

O 2

„ és

„és a' tselédek mind távol vagynak. “ — Philopoemen egyet sem szólván, le-tétfi köpönyegjét, 's a' fejzét kezébe vévén, kezdi a' fát hasogatni. Már jó rakást hasogatott akkor, mikor a' Gazda haza érkezvén, 's őt ezen állapotjában meg-látván, öfzve-tsapja kezeit, 's így kiált-fel: *Mit tsinál az én Uram Philopoemen? — Nem egyebet, felel a' Generális, hanem az én kevejet mutató ábrázatomnak interessét fizetem.* — Azt írja Plutárchus Scípió Aemi-liusról. hogy ötven-négy esztendő alatt, mellyeket élt, soha semmi jószágot magának nem szerzett, sem kintsét nem öregbítette; úgyhogy mikor meg-halt, nem találtatott több a' házában negyven-négy márkot nyomó ezüst edénynél, és három márkot nyomó arany edénynél, noha ő rá szálltak Cárthágónak minden kintsei, 's a' maga egész Hadi feregét nagy prédával meg-gazdagította. Ugyan ez a' Scípió a' Római Tanács által tellyes hatalommal küldettetvén-el a' végre, hogy a' Római néptől meg-hódoltatott Tartományoknak 's Királyoknak dolgaikat végye vizsgálóra, noha maga is a' leg-gazdagabb Házból való vólt, 's noha illy ditsőféges Követléggel tiszteltetett-meg; még is erre a' nagy útra, mellyre fokban két három száz kísérőkkel mentek vólna, nem vitt senkit magával, hanem az ő lelki barátját Pa-né-

nécus Philosophust, és öt szolgákat. Mihelyt Alexandriába ért, nem állván - ellent ez az ő minden pompát gyűlölő fzelíd alázatossága, az egész Város ki-ment elébe a' tenger-partra, hogy ezt a' nagy embert tisztelje. Az ő tsupa személyje, szép virtusai, 's győzödelmei, annyira el-foglalták az egész Népnek szívét, hogy azokhoz-képest semminek sem tartotta az Egyiptomi Királynak minden pompáját, a' ki hasonlóképpen egész Királyi Udvarával Scípiónak elébe - ment. Minden szemek egyedül erre vóltak függesztetve, és sürü tapsolásokkal bizonyította a' Nép eránta való mély tiszteletét. *Cum per socios et exterar gentes iter faceret, non mancipia sed victoriæ numerabantur; nec quantum auri et argenti, sed quantum amplitudinis pondus secum ferret, æstimabatur.* Val. Max. L. IV. c. 3. n. 13.

Ezek a' példák arra tanítanak bennünket, hogy nem kell az emberről a' külfökből ítélni; valamint a' lovat nem a' nyergéjért 's hámjáért szokták betsülni. Az alávaló ruha gyakorta valófágos érdemet takargat; valamint a' pompás és aranyas öltözet nagy vétkeket fedez-el. Meg-mutatják továbbá ezek a' példák, melly nagy ereje 's bátorlágá kívántatassék - meg arra az elmének, hogy ez, a' közönséges vélekedéseket meg-útálja, 's meg ne engedje magát illetetni

attól a' külső szégyentől 's gyalázattól, melyet a' Világ balgatatagúl ragasztott a' józan, együgyű, és mértékletes élethez. Akármelly nagy Philosophus lett légyen is Seneca; de még is ezt a' helytelen fzemérmet le nem vetkezhette. Maga meg vallja magáról, hogy mikor valamelly paraszt szekéren ment majorjába, ha némelly baráti ilyen állapotban találták, akaratja ellen is el-pírult, 's el-szégyenlette magát; a' melly is elegendő bizonyfága ugymond annak, hogy nem vagyok eléggé meg-győzöttetve a' felől, a' mit az együgyű és szegény életnek hasznairól írtam. Az, a' ki a' paraszt szekeret szégyenli; bizonyosan betsüli a' pompás hintókat. Kevésre mentem még a' virtusban; mert szégyenlem az együgyűséget, 's még most is arra van inkább gondom, mit mondanak majd rólam a' kik elő-találnak. *Vix a' me obtineo, ut hoc vehiculum velim videri meum. Durat adhuc perversa recti verecundia. Quoties in aliquem comitatum lautiozem incidimus, intuitus erubescio: quod argumentum est, ista quæ probo, quæ laudo, nondum habere certam fidem et immobilem. Qui sordido vehiculo erubescit; pretioso gloriatur. Parum adhuc profeci; nondum audeo frugalitatem palam ferre: etiam nunc curo opiniones viatorum.* Senec. Epist. 87.

Age.

Agéfilaus Lacedémon' Királyja, sokkal inkább meg-érdemli e' részben a' *Philosophus* nevezetet, mint *Seneca*. A' *Spártai* kemény nevelés előre fel-fegyverkeztetvén őt az ilyen hazug szemérem ellen, azt írja *Plutarchus* az ő életében, hogy mikor *Pharnabazus* a' Perfiái Királynak egyik Tiszt-tartója a' békeférségről kívánt vele tanátskozni, egy sík-mező választatott-ki arra a' végre, hogy a' tanátskozásra ott gyűljenek-öszve. *Pharnabazus* a' meg-mondott időre, a' Perfiái Udvarokban gyakoroltatni szokott ragyogó pompával, bársony, de arany és ezüst rojtokkal ékeskedő öltözetben jelent-meg. A' füre bársony szőnyeget terítettett, azokra eggyenéhány drága vánkofokat tétettetett, és fellyül reájok ült. *Agéfilaus* a' maga katonai mundérjában minden pompa nélkül jelent-meg; semmit maga alá nem terítettett, hanem le-ült a' zöld pá'sitra. *Pharnabazus* ezen el-fégyenlvén magát, 's nem szenvedhetvén az öszve-hasonlítást, melly néki gyalázatjára tért, tiszteletet adott az eggyüségnek; fel-fzedette a' pompás szőnyeget 's vánkofokat, 's ő is a' pá'sitra ült. — Kétfélg nélkül *Agéfilaus*nak minden aranyból 's ezüstről ragyogóbb kísérői voltak az ő neve, győzödelmei, 's az ő fegyverétől való félelem, melly a' Perfiái Királyt még az ő Királyi-fékében is meg-refzkettette.

Nerva, Trajánus, Antoninus, M. Aurélius, a' mint az ő életekben olvassuk, el-adattatták az arany és ezüst asztali készületeket, 's egyéb drága házi-eszközöket, melyeket az előtök élt Tsászárok csak azért halmoztak-öszve, hogy magok egyedül bírassák mind azokat, a' mellyek ritkák és szépek. Ugyan ezek a' Tsászárok, valamint *Vespásianus, Pertinax, Severus, Alexander*, és *Tacitus*, a' kiket az ő tsupa érdemek emelt-fel a' Birodalomra, és a' kik minden következő Századoknak tsudálkozásokat érdemlették, mindenkor gyűlölői voltak a' haszontalan pompának, eggyűgyűk voltak öltözeteikben, magok-vifelé-ekben, és házi-eszközeikben. Ezeket a' haszontalan költségeket el-mellőzván, sokkal nagyobb kintset találtak ők az ő alázatosságokban, hogy-sem mint a' háрпиák' modjokra ragadozó Tsászárok az ő telhetetlen fös-vényiségekben. Csak egyedül a' fáradhatatlan munka 's bölts igazgatás által mutatták azt meg, hogy ők Tsászárok; egyebekre nézve hasonlók voltak más lakosokhoz, 's úgy vifelték magokat mint azok. De mennél inkább meg-alázták magokat, annál inkább fel-magasztaltattak másoktól, 's annál ditsőségesebb nevet hagytak magok után. — Azt írja Svetónius a' Vespásiánus' életében, hogy a' nagy Innep-napokon 's a' pompás

ven-

vendéglégekben, egy kis ezüst kúpátská-
ból szokott bort inni, melly az ő Nagy-an-
nyáról maradott vólt reá: de más közönsé-
ges napokon soha ezt asztalra nem tétette.
Trájánus, a' mint írja róla Plínus, soha
sem szokott fok kísérekkel járni; soha sem
szokott maga előtt inast botsátani, hogy a'
Tsászfár' jöveteléről hírt adjon, 's a' népet
az útból el-hárítsa. Azért is nem egyszer
lehetett látni Rómának útzaiban, hogy a'
Tsászfár meg-állapodott, míg a' tolongó fo-
kakág előtte el-takarodhatott. Marcus Auré-
lius még fokkal messzebb vitte ezt a' pom-
pától 's kevélységtől való ifzonyodást. So-
ha púha ágyban nem hált, tizen-két eszten-
dős korától fogva Philosophusi ruhában járt;
semmi test-örzöket nem szenedett, és soha
a' Tsászfári hatalomnak külső tzümereit ma-
ga előtt nem vitette. Nem azért nem tsele-
kedte pedig ezt, mintha nem tudta vólna
mi légyen a' szép és a' nagy, hanem azért,
mert meg-vólt tökéletesen a' felől gyözet-
tetve, hogy az embernek, ha kivált vala-
melly nagy méltóságban vagyon helyheztet-
ve, fő kötelessége az, hogy az Istent tégye
magának mindenben például, maga mennél
kevesebbel lehet, annyival bé-érje, hogy
másoknak annál gazdagabb ajándékokat ad-
hasson. — Azt írja Lívius a' XXXIV-dik
Könyvben, hogy a' Népnek Tribúnusa, a'

Római Affzonyfágoknak Prókátorjok lett Cártó ellen abban, hogy a' második Cárthágóbéli hadnak el-végeztetése után szabad legyen nekik aranyat és ezüstöt viselni az ő ruhájokon. Azt mondja a' többek között ezen mentő-beszédében, hogy ez az ékesség a' természetől ajándékozott az affzonyfágoknak, melly nélkül el nem lehetnek; 's mint-hogy ők nem léphetnek hivatalokra, tiszt-fégekre, győzödelmekre, nem-tsak keménység, hanem néminémű igazfágtalanfág lenne az mi bennünk, ha örökösen meg-fosztanánk őket ettől a' vígasztalástól, t. i. az aranynak 's ezüstnek viselésétől, mellyet csak az időnek mostoha-fága tétetett-le velük. Ez az ok meg-illethette ugyan a' férj-fjakat is; de semmi betsületére nem szolgált az Affzonyi-nemnek, úgymint a' melly az ő elméjének alatsonyfágának 's gyengeségének világos jele vólt. Azért is Livius ezt veti utánna: *Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent?* — Azonban meg kell vallani a' Római Affzonyokról, hogy ez a' pompára való vágyakodás nem vólt ő benne közönséges, 's ingyen sem vólt olly nagy, a' millyen az ma a' mi affzonyainkban. Azt írja rólok Lívius az V-dik Könyvben, hogy készek vóltak nyakba való drága ékességeiket, aranyjaikat 's ezüstjeiket a'

Kö-

Közönféges-tárfaságnak önként ajándékozni, tsak-hogy ez Apollónak tett fogadásának beteltyesítésére alkalmatofsá tétettefsék. Ugyan ezek a' Római Affzonyfágok másodszor is készek voltak e' nemes áldozatot tenni, tsak-hogy a' Várost a' Gallufoknak prédájoktól meg-fzabadíthassák. Ezen nemes tselekedetekkel azt érdemlették a' Római Dámák, hogy a' Tanáts el-vegezte, hogy holtok után, valamint a' Férjsíjak között a' nagy emberek, úgy közöttök is a' virtusokkal ékeskedőbbek, közönféges helyen halotti órátzíóval meg-tiszteltethetnek. — Ugyan ezek a' nagy lelkű Római Dámák, látván a' Közönféges-tárfaságnak szorongató szűkségét a' Cárthagóbéli második hadnak idejében, minden kényszerítés nélkül, önként a' magok nyakbéli ékeségeiket 's gyöngyeiket a' Házának háznára ajánlották. — A' híres *Cornelia*, a' nagy Scípió' leánya, a' Gracchufoknak édes anyjok, sokkal esmeretesebb, hogy-sem mint szűkség volna hosszan szólnunk felőle. Tudjuk hogy nem volt az ő Házánál sem gazdagabb, sem nemesebb Rómában. Azt írja Valérius Maximus a' IV-dik Könyvben erről a' nagy lélekkel bíró Cornéliáról, hogy egyszer a' többek között Cápániából egy híres Dáma ment látogatásra, a' ki is az akkori módiban lévő affzonyi ékességekkel, gyémántokkal, gyöngyök-

gyökkel, fülön-függőkkel, 's egyéb ritkafágokkal, szintén a' bámúlásig meg vólt terheltetve. A' mint az affzonyoknak szokások öltözetjeiket 's nyakbéli ékekségeiket egymásnak mutogatni, ez is minden-féle ritkafágait, mellyekkel bírt, rendről rendre Cornéliának elébe-rakta, 's kérte eggyyszer-smind őt, hogy mutogassa - meg ő is néki a' magájait; nem kételkedvén semmit felőle, hogy eggy olyan nagy tekintetű 's témérdek kintsű Dámának, a' millyen Cornélia vólt, még sokkal drágább és betsefebb ékekségei ne légyenek. A' bőlts Cornélia nagy okofsággal folytatta az erről való bezzéllgetést mind addig, míg az ő fiai a' Gracchufok a' közönséges Oskolából hazaérkeztek; 's mikor ezek a' szépen nevelt gyermekek díszes bátorfággal béliptek a' szobába, azt mondja Cornélia: *Ecce sunt ornamenta mea!* Imé ezek az én nyakbéli ékekségeim 's fülön-függőim! — Kérdezze-meg kiki a' maga tulajdon lelke-esméretétől, mit ítéljen az e' két Dámákról, 's mennyivel fellyebb betsűli az eggyiknek nemes eggyűgyűségét a' másiknak haszontalan pompájánál, 's híjában-való maga - mutogatásánál? Mert mitsoda belfő érdem, mitsoda nemes elme vagy szív tetfzik-meg abból, hogy valaki fok gyöngyöket 's gyémántokat öszveváfaroljon, azokkal kérkedjen, 's azokon-

kí-

kívül más dologról beszélni se tudjon? Ellenben pedig mitsoda nagy lélek, melly nemes szív tetszik abból ki, kívált eggy aszfonyban, hogy az e'féle híjában-valóságokat meg-útálja, 's a' valóságos betsületet a' maga gyermekeinek jó nevelésekben helyeztesse?

§ IV. *Gazdag asztal; ételben 's italban való bújázkodás.* Alig lehet el-hinni, melly nagyra ment legyen Rómában az ebben való bújázkodás a' Közönséges-társaságnak utólsó esztendejiben, 's annakutánna még inkább a' Tsászárok alatt. Azt írja Plutárchus a' Lucullus' életében, hogy ő, a' ki külömben sok nemes minéműségekkel bírt, minekutánna a' hadakozásnak végetvetett, a' maga elméjét egélsen a' pompás épületekre, 's egyebeknek tsudálokozáfokat fel-ébreftő dolgokra fordította. Véghetetlen summa pénzt költött a' maga házaira, kertjeire, főképpen pedig asztalára. Bár ha semmi vendégei nem vóltak is; de még is meg-kívánta, hogy asztala minden nap rakott és pompás legyen. Eggy napon az ő házának gondviselője azzal mentvén magát, hogy kevés-féle étkeket főzetett, mint-hogy a' nélkül is nints semmi vendége: *Hát nem tudtad-é, így felel rá Lucullus, hogy ma Lucullus fog ebédelni Lucullusnál?* Ciceró és Pompéjus, sokszor hallották máfok.

foktól, melly gazdag asztalt tartson Lucullus; de el-hinni nem akarták. Fel-tették, azért magokban, hogy eggy nap' hívatlan és váratlan Lucullusra menjenek éppen ebéd' idejekor, hogy meg-lásák, ha vallyon úgy van-é a' dolog a' mint beszélik. Elő-találván azért eggyfzer Lucullust a' közönséges helyen, azt mondják néki, hogy mind a' ketten ma ebédre mennek hozzá; de meg nem engedik, hogy Szakátsjának leg-kifsebbet is izenjen, hogy az ő kedvéért többet készítsen. Lucullus tsak arra kérte tehát Cicerót és Pompéjst, hogy azt engedjék-meg néki, hogy a' Szakátsának azt izenhesse, hogy az Apolló' szobájában teríttesen asztalt: a' mellyre Ciceró és Pompéjus reá álltak. Dél-tájban mind a' hárman eggyütt menvén a' Lucullus' házához, 's asztalhoz ülven, el-bámúltak a' majd meg-számlálhatatlan fok ritka étkeken, válogatott boro-kon, 's minden-féle tsemegéken, mellyek az asztalra hordattattak. Nem tudták Ciceró és Pompéjus, hogy a' Lucullus' szavajárása szerént, *az Apolló' szobájában ebédelni*, annyit tett, mint a' Szakátsnak azt izenni, hogy bátran főzhet ötven ezer drachmaig, melly a' mi pénzünk szerént téfszen tíz ezer Rh. forintot. — Ha az ételben 's italban való bújalkodásban és a' gazdag asztalban valóságos ditsőség vagyon, úgy Lucul-

cullus vólt leg-nagyobb ember a' Rómaiak között. De kitsoda nem látja, melly kitsíny lélek 's melly nagy bolondfág légyen, valakinek a' maga betsületét abban helyhez-tetni, hogy minden nap' tsupán tsak magáért eggynehány száz forintokat érő ebédet készíttessen? Nem tudom ha a' vendégek, a' kik ezt a' hafzontalan pompát dítsérték, okosabbak voltak-é mint maga: mert az ilyen tsapodárok az illyeneknek ezen hagy-mázbéli betegségekét még inkább öregbítik. Így kell ítélni minden egyéb külfő pompákról, mellyek által kíván valaki magának mások felett hírt szerezni. Többnyíre az illyenek inkább a' mutogatásra, hogy-fem a' hafzonra szolgálnak. — Ugyan Plutarchus írja az *Antonius'* életében, hogy mikor Alexándriában mulatott, olly szörnyű gazdag asztalt tartott, hogy az tsak-nem minden hitelt fellyül-haladott. A' többek között eggyfzer eggy bizonyos személy est-ve-felé bé-menvén a' főző konyhába, el-tsudálkozott, látván hogy nyóltz vad dífnót fütöttek egészen. Tudakozta azért a' szakátstól, mitsoda számmal léfsznek a' vendégek? 's mennyivel öregbedett tsudálkozása, mikor az azt felelte, hogy femmi idegen vendég nem léfsz' nála: hanem Antoniusnak minden nap' illyen asztala van, hogy a' leg-jobb 's leg-kedvesebb részt mindenik-ből

ből ki-fzedhefse, 's benne kedvére válogathasson. Nem szóllok itt az asztalban való bújáságnak ama nevetős 's útálatos dühöségéről, melly szerezént némelly Rómaiak abban mesterkedtek, hogy egy tál ételt vagy egy pohár italt mennél nagyobb summa pénzbe keríthessenek: a' mikor némelly tál étel nem állt egyébből, hanem a' leg-ritkább madaraknak nyelveikből és agyvelőjükből; 's a' mikor némellyek szörnyű nagy árrú gyöngyöket el-olvasztattak, azokat italjokba töltötték, hogy az a' bolond gyönyörűségek lehessen, hogy egy fel-hajtással egy 's két száz forintokat meg-ihassanak.

Ennek a' bolond pompának 's a' gazdag asztalban való telhetetlen bújáságnak, melly az emberi Nemzettségnek gyalázatjára van, tégyük ellenébe ama maga Századjának leg-nagyobb díszének *Cátónak* mértékletes és józan-életét: szóllok a' régibb Cátóról, a' ki rend-szerént *Censornak*, az az, Erköls-vi'sgálónak nevezetett. Azt írja róla Plutarchus, hogy Rómának mind inkább inkább nevedő pompája között azzal ditsekedett ez a' Cátó, hogy soha sem ivott életében más bort, hanem a' mellyet tselédjei és munkásai ittak; hogy soha sem vitetett a' maga számára drágább húst *harmintz Sestertium*, az az, más-fél forint árrúnál, és hogy soha sem viselt olyan felső

ruhát, melly többbe került volna *száz drachmándl*, az az, húsz forintnál. Ezt a' mértékletes életnek nemét, azt mondotta, hogy tanulta Cúriustól, attól a' nagy embertől, a' ki Pyrhust Olasz Országból ki-verte, 's három triumphussal koronáztatott - meg. Eggymás mellett vólt t. i. majorjok a' Sabinusok' tartományában, 's ez a' szomszéd-fág még annál inkább kötelezte Cátót arra, hogy soha ennek a' nagy embernek életének módjától el ne távozzon. E' vólt az a' Cúrius, a' kit a' *Samnite*seknek Követjeik, kik nagy ajándékkal küldettettek hozzá, egy kis házatskában egy kandalló előtt ülve találták, mikor éppen némelly gyökereket főzött magának ebédre. Mikor a' Követek elébe-tették a' nagy summa pénzt, vissza-adta azt nekik, ezt mondván, hogy a' ki ilyen ebéddel meg-éri, nints annak az arany-ra semmi szüksége. Külömben is, úgymond, fokkal jobban szeretek én gazdagoknak parantsolni, hogy-sem mint magam fok kintsel bírni.

Ezek a' példák kevés bé-nyomáfokat tsinálhatnak nagy részént a' mai embereknek szíveikben; de fok Római Imperátorokét annyíra meg-illették ezek, hogy noha a' leg-nagyobb hatalomnak 's a' temérdek kintsnek póltzán ültek, noha a' leg-pompásabb 's leg-roppantabb Birodalomnak ditső-

fégét tartoztak fel-tartani, noha előttök voltak fok Tsászároknak véghetetlen vesztegetéseik, 's minden-féle bújaságban szabados léledzéseitek: de még is mind ezek ellent nem állván, el-hitették magokkal, hogy foha ök a' valóságos nagyfágra el nem juthatnak, hanemha a' magok Századjoknak ezen festett bújaságát meg-útálván, a' józan és mértékletes életnek ama szép példájához mind inkább inkább közelítenek, mellyek a' legtisztább józan-okoságnak 's a' valóságos ditsőségnek ízlésén fundáltattak. — A' régiségnek ezen nagy embereit követvén Vespásiánus Tsászár, magát a' pompának 's ruhában való bújaságnak ellenséégének ki-jelentette, 's az ő egész maga-vifelésével ezen alázatóságot 's ízelídségét ki-mutatta. Ezen szép virtusaival azt nyerte Vespásiánus, hogy a' bújaságnak mind inkább inkább áradó özönének gátot-vetett, 's az asztalokra tett temérdek költségeket, fok száz famíliáknak nagy hasznokra, meg-kisfebbítette: mert látván a' Tsászári asztalnak egygyűfégét, ök is kezdték ezt a' telhetetlen pompát szégyenleni. *Præcipuus restricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victuque: obsequium inde in Principem, & æmulandi amor, validior quam pœna ex legibus et metus.* Tacit. Annal. Libr. III. c. 55. — Ez a' rendeletlenség, melly már

már Tibériusnak orvosolhatatlannak tetfzett; a' melly amaz emberi nemzettségnek motskai Néro és Caligula alatt még inkább nevekedett, 's a' mellyet a' leg-keményebb büntetésekkel fenyegető törvények is többé ki nem írthattak, ez a' zabolátlan rendetlenség mondom, a' Vespásiánus' mértékletes és józan életének példája által meg-szégyenített. Sőt azt írja Svetónius, hogy Vespásiánus Tisztfégre sem emelte azokat, a' kik felettébb pompáztak, hogy a' józan és mértékletes élet annál nagyobb betsületre kapjon. Történt a' többek között, így ír Svetónius, hogy egy ifjú Római lakosnak nagy Tisztféget adott, 's az arról szólló Levelet már hozzá el is küldötte. Ez az ifjú más nap' pompásan fel-öltözve 's drága illatokkal meg-fűszerfámozva ment-bé a' Tsászárhoz a' Tisztfégnak meg-köszönésére. Vespásiánus látván az ifjúnak pompás magavi-felését, 's érezvén rajta a' fok drága illatoknak szagaikat; meg-bosszonkodott reá, 's el-vette tőle a' Tisztféget, ezt mondván: *Jobbban szeretném ha fokhagyma szagot éreznék rajtad.* — Nerva, Trajánus, Antonínus, Marcus Aurélius, Severus, Alexander, Pertinax, Auréliánus, Tacitus, Probus, eggy szóval, mind azok a' Fejedelmek, valakik a' Római Tsászári székek legnagyobb ditsőségére szolgáltak, ezen nemcs

ízléstől 's jó principiumoktól vezéreltetvén, mindenkor bámúlásra 's követésre méltó példát mutattak, mind öltözetjeikben, mind asztaljaikban. Sokan közzülök a' hadakozásnak idején nem ettek egyéb étkeket, hanem a' mellyekkel a' köz-katonák éltek; a' mellyről hogy a' katonák még inkább meggyőzettefsenek, *Alexánder* Római Tsászá, valamikor ebédelt vagy vatsorált, mindenkor fel-húzatta fátorát, hogy minden katonának láthassák, mennyi és mitsodás étkek hordattafsanak-fel az ő asztalára. Azt írja *Lampridius* az ő életében, hogy mikor Rómában mulatott, az ő Tsászári Udvarának minden-napi költsége nem ment többre, hanem harmintz-öt font^t húsrá, tizen-öt pint borra, nyóltzvan font kenyérre. Mikor nagy Innep-napok vóltak, akkor szoktak még ezen fellyül egy pár fátzánok vagy egy pár kappanok süttetni. Nem vólt semmi arany asztali-készülete, 's minden ezüst készületi is nem mentek többre három száz márknál; úgyhogy mikor sok vendégeket bé-hívatott, a' maga jó barátitól kért költsön szükféges asztali készületeket, meg-izenvén eggyfzer 'smind nékik, hogy küldjenek inafokat is, a' kik a' vendégeknek szolgáljanak: mert tselédet sem tartott többet, hanem csak a' hányra szükfége vólt. Azt írja pedig róla *Lampridius* szava - hihető Histórikus, hogy ezt

Ale-

Alexánder nem valamelly mód-nélkül való takarékságból 's fősvénységből tselekedte; mert soha senki nála adakozóbb nem vólt. Hanem meg vólt a' felől győzettetve, a' mint sokszor mondotta maga is, hogy a' Római Birodalomnak nagylágos ditsősége nem a' pompában, hanem az Országnak erejében, és az azt igazgató Tsászárnak belső virtusaiban áll.

Tsak-nem mindenekben hasonlót ír Plutarchus ama híres Egyiptomi Királyról *Ptoleméusról* a' Lágus' fijáról. Ez is igen kevés afztali-készületet tartott; úgyhogy mikor nagy ebédekert tartott, a' maga barátihoz küldött afztali-készületekért, azt mondván gyakorta nékik, hogy sokkal jobban szerezte ő másokat meg-gazdagítani, mint maga gazdag lenni. — A' mi egész tsudálfunkat méltán meg-érdemli az, a' mit ír Synésius Próbusról a' Római Tsászárról, a' ki eggy vólt a' leg-nagyobb emberek között, 's a' ki alatt Róma a' maga ditsőségének felső póltzára ment. Tudni-illik, mikor ez a' nagy Tsászár a' Perfák ellen hadakozott, történt, hogy mikor táborá' közepén a' zöld pá'sitra le-ült 's ebédhez fogott, akkor vittek néki hírvöl, hogy a' Perfiai Királynak Követjei számos kísézőkkel el-érkeztek, 's kívánnának hozzá botsáttatni. A' Próbus Tsászár ebédje nem álltt egyébből, hanem

eggy tál borsfóból, és eggy darab bé-főzött
 dísznó húsból, mellyek előtte le-voltak té-
 ve a' pá'sitra. Az öltözetje vólt lenből ké-
 szítve, 's minthogy egészen kopasz ember
 vólt; háló-füveg vólt fejében. De sem ru-
 háját meg nem változtatván, sem ülő helyé-
 ből fel nem kelvén, sem a' tál borsfót maga
 elől el nem vitetvén, parantsolta, hogy a'
 Követek elébe-botsáttassanak. Elő-jöven
 ezek, a' köszöntés után így szól nekik Pró-
 bus: „ Én vagyok a' Római Tsászá, 's az
 „ én nevemmel mondjátok-meg a' ti Király-
 „ toknak, hogy ha magát meg nem adja,
 „ tehát én eggy hónap alatt minden ő me-
 „ zeit 's szántó-földjeit olyan pufztákká té-
 „ szem, a' milyen kopasz tulajdon fejem.“
 Ekkor le-véven háló-füvegét, meg-mutatta
 nekik kopasz fejét, hogy annál jobban ál-
 tal-lásák, minden szavának erejét. Azután
 kínálta őket, hogy üljenek-le enni, ha ehet-
 nének; mert az ő ebédje csak éhség ellen
 való: ha pedig nem ehetnének, úgy mind-
 járt dolgokra vissza-mehetnek. A' Követek
 meg-beszéllvén a' Királynak, mitsoda álla-
 potban találták legyen a' Római Tsászá, el-
 hitette magával, hogy lehetetlen néki az
 olyan embereket meg-győzni, a' kiknek
 Tsászárok is eggy tál borsó mellé ül ebédelni:
 azért is személy szerént Próbus Tsászárhoz
 menvén, minden kívánságát bé-telleyesítette.

Mr.

Mikor valaki az ilyen példákat olvassa, egyfelől a' szörnyű pompát, bújafágot 's vesztegetést látja, másfelől pedig a' józan és mértékletes életet, a' győzelmektől 's szép triumphusoktól kísértetett együgyűséget szemléli: bizonyosan, ha a' józan-okosfágot 's lelke-esméretét téfzi bíróul, mindenkor az együgyűségnek adja a' felfőiséget. És ez az a' belső nemes érzés, melyet én a' jó ízlésnek, 's a' valóságos ditsőségre való vágyódásnak fő regulájának tartok. Mikor az együgyűségnek 's mértékletes életnek ezeket a' régi példáit elő-hordom, nem az az én tzielom, hogy ma is tökéletesen ezekhez alkalmaztassuk magunkat. A' mi Századunk 's a' mi erköltseink fokkal inkább meg-változtak, hogy-fem mint az ilyen férj-fijúi és erős virtust el-hordozhatnánk. De nem lehet-e ma is minden rangban és állapotban a' ditséretes és tiszteletes közép-szerűséget mag-tartani? De melly igen szégyenlhetnék ma fok Keresztyének magokat, látván azt, melly igen el-fajúltak a' mi erköltseink ezeknek a' tiszteletes Pogányoknak erköltseiktől, és melly nagy munkába kerülne fokaknak, ha azokat, nem mondom egészen, hanem csak némelley részben is követni akarnák! Az én egyik tzielom ezen példának elő-hordásokban az, hogy tanulják-meg ezekből az ifjak, hogy a' tisz-

tetséges életü 's virtusokkal ékeskedő embereket, tsupán tsak az ő szegénységekért 's öltözetjeikben való eggyűgyűlégekért meg ne utálják: mert a' szegénység nem lehet fenkinek gyalázatjára. Ezt a' következtetést húzza-ki maga a' bölds Seneca, éppen azokból a' példákból, mellyeket fellyebb említettem. „ Azt hiszük-é, úgymond, hogy „ a' mi Eleink, a' kiknek virtusaik támogatják máig is ezt a' Birodalmat, mellyet „ külföldben a' mi vétkeink régen le-rontottak vólna, szánakozásra méltók vólnának „ azért, hogy magok készítették magoknak „ eledelt, hogy púha ágyban nem háltak, „ és hogy sem házaikban, sem templomaikban aranyak és gyémántok nem tündöklöttek? “ *Scilicet majores nostri, quorum virtus etiam nunc vitia nostra sustentat, infelices erant, qui sibi manu sua parabant cibum, quibus terra cubile erat, quorum teſta nondum auro fulgebant, quorum templa nondum gemmis nitebant.* Senec. de Consol. ad Helv. cap. 10.

Azt vethetné ugyan valaki ellenem, hogy noha minden dítséretet meg-érdemel Áristidesnek, Címonnak, Cúriusnak, Fábriciusnak, Cátónak, 's más ezekhez hasonló nagy embereknek mértékletes életek; de még is a' szegény Közönséges-társaságokban úgy látszik, hogy maga a' Társaságnak al-

la-

lapotja kötelezte őket az ilyen kemény és józan életre; azért is a' gazdag Országokban ezeket követni nem lehet. De a' fellyebb említett Tsáfzáróknak példájik elegendőképpen meg-felelnek erre az ellen-vetésre. Valósággal ha ezek a' Világnak Urai, a' kiknek hatalmuk semmi zabolát nem esmért, kintsek majd ki-meríthetetlen vólt, és a' kik a' leg-pompásabb 's leg-tékozlóbb Tsáfzáróknak állottak helyekbe, ha mondom ezek az ő nagy bőségekben olly dítseretes példát adtak a' dízes eggyügyűségben 's a' józan mértékletességben: éppen nem látom által, miért nem lehetne sok rangjok felett pompázó 's abban betsületjeket kerelő Keresztyéneknek ezekben a' szép virtusokban valóságos betsületjeket helyhezteniek. — Mert azt kérdem én az ilyen Keresztyénektől, ha vallyon azoknak a' nagy Fejedelmeknek, kiket fellyebb elő-hoztam, nem vólt-é jó ízlések? nem vólt-é a' valóságos nagyságról 's ditsőségről helyes képzelődések? Vallyon minden népek 's minden Századok azolta meg-tsalatkoztak-é abban, hogy az említett nagy embereket érdemek felett magasztalták? Taláztatott-é valaha valamelly Században csak egy okos ember is, a' ki őket azzal vádolta vólna, hogy az ő külfő eggyügyűségek 's józan életek által a' Tsáfzári-ízeket gyalázattal borították vólt.

na bé? Sőt inkább nem ezek az ő szép virtusaik voltak-é azok, mellyek őket a' legpompásabb Tsászároknál véghetetlenül fellyebb magasztalták? Eggy mai köz-ember, bár ha milliókkal bír is, hízeltkedhetik-é magának azzal, hogy ő jobban meg tudja ítélni, miben álljon a' valóságos belső érdem, 's valóságos nagyság? Eggy mai köz-ember, légyen az bár Gróf vagy Hertzeg, szégyenlheti-é azt, ha ő a' józan és mértékletes életre nézve a' Trájánufokkal, az Antonínufokkal; a' Marcus Auréliufokkal, 's az Alexánderekkel eggy társaságban lehet? Hát fellyebb kell-é ezeknél a' nemes példáknál eggy *Apiciust* betsülni, a' ki az ételnek meg-fűszer-fázmozásában 's készítésében leg-első mesternek tartotta magát, 's ezzel a' bódogtalan tudománnyal a' maga Századját meg-vesztegette? *Scientiam popinæ professus, disciplina sua Seculum infecit.* Senec. de Consol. ad. Helv. Hát ama fellyebb említett nagy lelkű Tsászároknál fellyebb kell-é betsülnünk ama telhetetlen 's a' dísznókhoz inkább hogy-sem az emberekhez hasonló Caligulát, Nérót, Vitelliust, Commodust, 's Heliogabalust? Melly nagy díszére van az emberi nemzetfégnek az, hogy valamennyijő Tsászárok voltak Rómában, mind azok a' pompának 's telhetetlenségnek gyűlölőji voltak; ellenben pedig minden rossz Tsászárok,

a' kik nem-tsak a' Tsászfári-fzéknek, hanem az egész emberi nemzetiségnek is molskai voltak, a' felettébb való pompának 's bújáságnak követő voltak?

Az én tzéлом továbbá ezen példáknak elő-hordásokban az, hogy a' régiségnek ezen nagy embereiben az ő jó szíveket 's azokat a' principiumokat betsültetsem, a' mellyekből folyt az, hogy ők igen kevésre betsülték azokat, mellyekben fokban helyheztetni szokták betsületjeiket. A' szívnek ez a' tisztasága, 's a' léleknek ez a' nemes tulajdonsága az, a' melly mindenek felett betsültre méltó. A' leg-nagyobb gazdagfágokban is lehet valaki alázatos és mértékletes; valamint a' leg-nagyobb szegénységben is tellyes lehet a' szív fösvényiséggel és kevélyiséggel. Antonínus Tsászfárt örökké úgy nézte a' Világ, mint egyet a' leg-nagyobb Fejedelmek között. Olly nagy tiszteletben maradt holtta után az ő emlékezete, hogy-sem a' Római nép, sem a' katonák, nem szenvedhették az ollyan Tsászfárt, a' ki az ő nevét nem viselte. Alexánder Sevérus pedig azt mondotta erről a' névről, hogy fokkal felfélesebbnek tetszik az néki, hogy-sem mint azt magára ruházni mérészelné. Ez a' nagy ember, a' maga nagy lelkűségéből, melly szerént minden külfő dolgoktól független volt, rend-szerént meg-elégedett azzal, a' mi leg-
egy-

eggyűgyűbb 's leg-közönfégefebb vólt, mind ételére 's italára, mind öltözetére, mind lakó helyére, tselédjeire, 's szolgaira nézve. — A' szívnek ezen belső jófága 's nemes minéműfége vólt az, mellyet betsült Tuberóban, kiről fellyebb emlékeztünk, az ő felelége; a' ki is, a' mint írja róla Plutárchus, nem szégyenlette az ő szegénységét, hanem inkább betsülte benne azt a' virtust, melly által szegénységben maradott: értvén ezen azt, hogy soha senkinek meg - rontásához, vagy valamelly tilalmas eszközhöz nem folyamodott, hogy magát meg-gazdagíthassa. — Ezeket kell leg-inkább a' Históriának olvasásában a' gyermekekkel 's ifjakkal jókor meg-jegyeztetni: mert soha semmi által inkább az ő ízlések meg nem nemesíttetik, mint ezek által. — Igen hasznos ezeket a' régi példákat az újabb Históriákból vett példákkal is erősíteni. A' Hadi Tisztek elég követésre méltó szép tselekedeteket találnak *Turennek* virtusokkal ékeskedő életében; a' Püspükek 's Papi emberek *Cardinalis Ofsátéban*, és a' *Fenelonéban*; a' Tanuló emberek *Boyléjében*, *Scaligerében*, 's más-fokéban.

§. V. Méltóságok 's Betsületek. — A' Méltóságok, 's az azokkal együtt járó betsületnek jelei, hízelkedhetnek ugyan az embereknek kevélységének 's híjábanvalóságá-
gá-

gának; de nem adhatnak néki semmi belfő nagyságot 's valóságos betsületet, mert mind ezek kívül vagynak az emberen; nem adhatnak sem a' testbe sem a' lélekbe semmi új minéműséget, meg nem szabadíthatják az embert semmi hibájtól, főt inkább sokkal láthatóbbakká 's tetfzhetőbbekké téfzik azokat. Azok a' kik a' dolognak külfő ragyogásától magokat meg-vakíttatni nem engedik, hanem mindenről józanon szoktak ítélni, úgy nézték eleitől fogva a' nagy méltóságokat 's tífzfégeket, mint valóságos terheket, mellyekkel ők inkább terheltetnek, mint-sem meg-tífzteltetnének. Nints semmi az embereknek szemeik előtt se nagyobb se ragyogóbb, mint a' Királyi hatalom: de a' mellett nints is ennél semmi, se bajosabb, se terhesebb. Az a' fényes dítőség, melly a' Királyi székek körül tündöklik, méltán tsudáltatja velünk azokat, a' kik e' nagy pompáról önként le-mondván, köz-emberekké lettenek: ellenben, azok a' fok-féle munkák, mellyek a' Királyfágtól el-válhatatlanok, még inkább tsudáltatják velünk azokat, a' kik annak terhét mind hóltig viselik, és számos kötelefségeit híven bétölteni igyekeznek. — Azok az ifjú 'Sidóniufok, a' kik el nem fogadták a' Királyi páltzát, mellyel meg-kínáltattak, által-látták, a' mint Hephæstion szól rólok, hogy fok-

kal

kal nagyobb ditsőség legyen a' Királylagnak el nem fogadásában, mint annak viselésében. *Primi intellexistis, quanto majus esset Regnum fastidire, quam accipere.* Curt. L. IV. Ide való *Abdolonymus*nak szép felelete is, mellyet minekutánna a' szegénységnek porából fel-emeltetett, adott vólt Nagy Sándornak ezen kérdésére: *Hogyhogy viselhetted-el jó Abdolonymus illy jókáig azt a' nagy szegénységet, a' mellyben éltél? — Engedjék az Istenek, úgymond, hogy a' Királyfágot olyan erővel 's bátorfággal hordozhassam! Utinam, inquit, eodem animo Regnum pati possim!* Melly szép ki-fejezés ez, *Regnum pati!* mellyel elő-adja *Abdolonymus*, hogy a' Királylagnak terhe, súlyosabb a' szegénységnek terhénél. — *Numa Pompilius* a' Római Népnek második Királyja, tsak-nem erőszakosan kényszerítettett arra, hogy a' Királyfágot fel-válalja; úgymint a' melly a' Királynak nevezete alatt őt minden jobbágyának szolgájává téfzi. *Tacitus* és *Próbus*, a' kik a' Római Tsászári székeknek ékességei vóltak, mind a' ketten akaratjuk ellen erővel tétettek Tsászárokká. Az első azzal mentette magát, hogy ő öreg és erőtelen ember lévén, ha hadakozás léfz', nem vezetheti személy szerint katonáit a' hartzra: de a' Tanács azt felelte néki, hogy az ő böltségségére 's nem

ere-

erejére bízattatik a' Birodalom, és hogy az ő belső érdemét, nem pedig testét választották a' Tsászfágra. *Quis melius quam senex imperat? Imperatorem te, non militem facimus. Tu iube, milites pugnent: animum tuum, non corpus eligimus.* Vopisc. in vita Taciti et Probi. Az a' Levél, mellyet Próbus Tsászfár írt egynek a' Birodalombéli leg-főbb Tisztek közzül, az ő valóságos belső indulatit eléggé ki-nyilatkoztatja: „Soha sem kívántam, úgymond, azt „a' méltóságot a' mellyben vagyok; kéntelen fogadtam-el, most is csak azért viselem, mert ha le-tenném, félek hogy a' „Birodalom újabb veszedelembbe keveredne. — Az újabb időkben is, Maximiliánus Tsászfár' halála után, némelly hatalmas Királyok mindent el-követtek, hogy Tsászfágra léphefsenek. Nevezetefek voltak köztök, I-fő Ferentz Frantzia Király, és V-dik Károly Spanyol Király. A' Választó Fejedelmek, hogy a' dolognak hamarább végét érhefsék, közönségesen abban egyeztek-meg, hogy mind a' kettőt ki-zárják, 's magok közzül válasszanak Tsászfárt. E' szerént közönséges egyezésből Tsászfárnak választották Fridriket a' Saxóniai Választó-Fejedelmet, a' ki Bölsnek nevezetett. Ez két napot kérvén-ki magának a' gondolkozásra, a' harmadik nap' illendő alá-

zatofsággal meg-köfzönte a' több Választó-Fejedelmeknek, hogy tőlök annyira betsültetett; de idős ember lévén, nem ítélte magát alkalmatosnak olly nagy teréhnek viselésére: azért is semmi kéréssel 's eröltetéssel is annyira nem vehették, hogy a' Tsászfágot fel-vállalja. A' több Választó-Fejedelmek arra kérték tehát őt továbbá, hogy nevezzen maga olly Férjfiat, a' kit alkalmatosnak ítél a' Tsászfágra. Ettől is fok ideig vonogatta magát; de végre, a' kényszerítésnek ellene nem állhatván, azt mondotta, hogy V-dik Károlyt leg-alkalmatofabbnak ítéli a' Tsászfágnak viselésére. — Azt a' mit a' Tsászfágról 's Királyfágról mondok, minden egyéb hivatalokra 's tisztségekre is ki lehet terjeszteni. A' Római böltö Tsászárok, kikről fellyebb emlékeztem, soha sem bíztak semmi Tisztseget 's hivatalt ollyakra, a' kik nagyon vadászták azt, 's felettébb esdeklettek érte; hanem inkább mindenkor ollyaknak adták, a' kik futottak a' hivatal előtt. Tudni-illik, a' mint Lámpridius Alexánder Sevérusnak életében írja, a' hűfégtelenségnek fűrű fetétfégén is által-látták azt ezek a' jó Tsászárok, hogy a' Közönséges-társaság nem bízattathatik bátorfággal másokra, hanem csak azokra, kiknek van leg-alább annyi belső érdemek 's virtusok, hogy az ilyen nagy

ter-

terhet néminémű félelemmel vállalják magokra. — Azt írja Plínus, Trájánus Tsászárról is, hogy nagy szorgalmatossággal az olyan Férjfiakat kereste-ki, a' kik kerülték a' hivatalokat, hogy a' Közönséges-társaságnak terheit azokra bízza. Mind ezek a' példák azt mutatják nekünk, hogy a' leg-fényesebb Tisztsegekben is nints semmi valófággal nagy, hanem csak az a' veszedelem, melly azokat környül-vészti; hogy a' valófágos ditsőség abban áll, hogy tudjon az ember a' hivatalok nélkül el-lenni, vagy azokat egyedül a' köz-jónak elő-mozdításáért vállalja-fel. Mihelyt valaki a' Tisztsegeket mód nélkül kívánja 's keresi, mindjárt azoknak rabjává téshi magát: de ha azokat megtudja útálni, úgy felettek minteggy fel-emeli magát.

§ VI. Győzödelem, Nemesség, Elmebéli tehetségek, Hír 's név. — Ugyan azon egygy titulus vagy tzím alá zárom mindezeket, noha egymástól különböznek: mert mindezek nagyon hízelkednek az embernek, 's úgy látszik, hogy már ezek néminéműképpen az ő tulajdonfágai. De noha ezek fokkal elébb-való jók, mint-sem azok, melyek egészen kívülöttünk vagynak, minéműek a' gazdagfág, pompás épületek, kertek, 's egyebek: még így is mindazáltal nem áll ezekben a' valófágos nagyfág 's ditsőség.

Q

A'

A' mi a' Győzödelmeket illeti, ha nagyon itt alatt valamelly dolog olyan, melly egyk ember a' másik felett fel-emelheti, úgy látszik, hogy egyebek felett tselekedheti ezt az a' ditsőség, melly származik a' fzerentsés hadakozásokból 's győzödelmekből. Eggy Király, vagy Fő Hadi Vezér, a' ki száz 's több ezer embereknek parantsol, a' ki mint ennek a' nagy testnek életető lelke, eggy szavával mozgatja azt, eggy jel-adásra száz ezer karokat emel-fel; a' ki előtt le-hullnak a' magas kő-falak, a' ki előtt a' hamuba temettetnek a' roppant Városok, a' ki előtt refzketnek egész Országok: úgy látszik hogy az ilyen ember fokkal nagyobb másoknál, 's az Istenfégnek lángoló mennyköveivel láttatik bírni. Azonban ha hideg vérrel 's a' józan-okosság által meg-világosított szemekkel megvi'sgáljuk a' régifégnek híres Vitézeit, azokat az Országokat el-rabló 's pufztító Nagy Sándorokat; úgy találjuk hogy ez a' hadi vitézfég, hasonló a' tündérhez, melly meszfzéről látszik valaminek, de ha közelébb mégyünk hozzá, el-tűnik, és hogy leg-gyakrabban nem egyéb annak principiuma, hanem a' fősvényfég, kevélyfég, igazfágtalanfág, 's kegyetlenfég. Ez az a' mit megjegyez *Seneca* mindazokról a' Vitézekről 's Ország-hódolókról, a' kik a' régi időkben leg-

leg-nagyobb betsületet szerzettek magoknak.
 „ Találunk, úgymond, fok Vitézeket, a'
 „ kik a' tüzet és fegyvert Országokról Or-
 „ szárokra hordták; a' kik a' leg-erősebb
 „ Városokat meg-vették, 's győzödelmes
 „ fegyvereiket, mellyeket ember vérrel mo-
 „ fogattak, tsak-nem a' földnek végfő szé-
 „ léig vitték. De ezek a' fok népeknek
 „ meg-győzőjik, vallyon tulajdon kívánfá-
 „ gaikon 's indulatjaikon győzödelmesked-
 „ tek-é? Nem találtak ezek senkire, a' ki
 „ nekik ellenek állhatott volna: de magók
 „ is nem állhattak ellent a' kevélységnek 's
 „ kegyetlenségnek. — Minek lehet egyéb-
 „ nek nevezni, hanemha dühöségnek; azt
 „ a' nyughatatlan indulatot, mellyel Nagy
 „ Sándor Á'siának Országait pusztította?
 „ Van-é abban valamelly böltsefség 's dí-
 „ tséretre méltó tulajdonfág, hogy ő a' föld-
 „ nek lakosait az ő leg-kedvesebb jószágai-
 „ iktól, szabadságoktól, 's életektől is meg-
 „ fosztotta? a' rablást és a' pusztítást min-
 „ den-felé vitte, el-kezdvén azt Görög Or-
 „ szágon, a' mellynek a' maga neveltetését
 „ közönhette. Melly szörnyű dühösége az
 „ a' hafzontalon ditsőségre való vágyódás-
 „ nak, mellynek meg-elégítésére kitsíny
 „ vólt egy Világ! Soha sem felelt senki
 „ Nagy Sándornak igazabban 's böltsebben,
 „ mint az a' tőle el-fogattatott Tengeri-től-

„ vaj, a' kitől midőn Nagy Sándor azt kér-
 „ dezte volna; *mitsoda jussal háborítja*
 „ *ő meg a' tengeren való szabad járást?*
 „ — *Azzal* úgymond, *a' mellyel te az*
 „ *egész Világot pusztítod. De minthogy*
 „ *én ezt az élet' módját tsak kitsiny ha-*
 „ *jókkal követem, Piratának 's tolvajnak*
 „ *neveztetem; te pedig, a' ki nagy hajós-*
 „ *sereggel rablasz, Világ' hódolójának hí-*
 „ *vattatol.* — Eleganter & veraciter Ale-
 „ xandro illi Magno quidam comprehensus
 „ Pirata respondit. Nam cum idem Rex ho-
 „ minem interrogasset, quid ei videretur,
 „ ut mare haberet infestum? Ille libera con-
 „ tumacia: Quod tibi inquit, ut Orbem ter-
 „ rarum. Sed quia id ego exiguo navigio
 „ facio, latro vocor; quia tu magna classe,
 „ Imperator. „ — Mi vólt az, a' mi meg-
 „ fojtotta a' Cæsar' szívében a' hűségnek, en-
 „ gedelmességnek, igazságnak, emberfégnak,
 „ 's háládatosságnak indulatit, mellyekkel tar-
 „ tozott vífeltetni az ő Hazája eránt, melly
 „ őt a' magához hasonló lakosok közzül ki-
 „ vévén, fok Fő-tisztfegekkel 's betsületekkel
 „ meg-ékesítette? Bizonyosan nem egyéb, ha-
 „ nem a' zabolátlan kevélység, annak a' ha-
 „ zug ditsőfégnak szomjúhozása, melly szerént
 „ mindeneken fellyül kívánt héjazni, 's a'
 „ melly nagyra-vágyás nem szégyenlette vele
 „ azt mondatni, hogy inkább szeretne akár-
 „ melly

melly faluban első lenni, mint-sem Rómában második. *Quid C. Cæsarem in sua facta pariter ac publica immisit? Gloria & ambitio; et nullus supra cæteros emendi modus.* Sen. Epist. 90. Mi indította Cæsárt arra, hogy kedves Hazájának kebelében ferelessze-meg azt a' fegyvert, mellyet egyedül annak ellenségeinek vérekbe kellett volna mártani? Mi indította arra, hogy az ő Hazájától vett hatalmat arra fordította, hogy a' szolgafágnak vas jármát tegye annak vállára? Kétség nélkül úgy gondolkozott, a' mint a' pártosoknak fejek Civilis mondotta, hogy minden szabad annak, a' kinek fegyver van kezében, és hogy soha sem szoktak számot adni a' győzödelemről.

Valósággal ha valamelly józan-okos-sággal 's egyenes lélekkel bíró ember, által-olvasza Plutárchus' munkáját, mellyben a' leg-híresebb Görögöknek 's Rómaiaknak életeket le-írja, ha gyakorta meg-kérdezi lelki-esméretét, 's tulajdon szívének belső érzését; lehetetlen hogy Nagy Sándornak vagy Cæsárnak, vagy ezekhez hasonló, mindenkor ártatlan vérben feredő Vitézeknek adja az elsőséget 's a' leg-nagyobb tiszteletet. — Meg lehet ezen-kívül, hogy nagy Vitéz 's bátor Generális legyen valaki, 's azonban fok-féle hibákkal főt gonoszságokkal tellyes legyen. Mikor az ember őket az ő ma-

gánofságokban vi'sgálja, mikor egész életeknek folyását fontba veti; el-tsudálkozik azon, melly nagy külömbfég légyen egy híres Hadi Vezér, 's egy nagy-ember között. Hogy azért az Ifjak az ilyen híres Hadi Vezérekről okos 's a' mellett igaz ítéletet hozhassanak, jókor meg kell őket arra tanítani, hogy a' melly minéműfégek benne dítseretre méltók, mindenkor meg-küloböztetésék azoktól, mellyek benne kárhoztatást érdemelnek. Lehet dítserni vitézségeket, bátorfágokat, előre-nézö elméjeket, 's okosfágokat; de azonban szánni kell azt benne, ha az ő szép tálentomaikat 's tehetfégeiket, bújafágra 's feslettfégre fordítják. Sokan az ilyen Vitéz Generálifoknak fényes tselekedeteiknek ragyogásaik által meg-vakíttatván, azt sem látják ő benne, mellyek valóságos bünök, 's igazfágtalánfágok; főt gyakran, mint valamelly virtust, úgy dítserik benne a' bünt is, a' melly közönséges kárhoztatást 's gyalázatot érdemelne. Tsak akkor lehet igazán tsudálásra méltó és ditsőféges a' győzödelem, mikor a' hadnak igaz oka vólt, 's mikor a' Hadi Vezér nagy böltsefséggel vezérlett mindeneket. *Nihil honestum esse potest, quod iniustitia vacat. A' valóságos ditsőség joha je válhat-el az igazjágtól.* Ha a' Hadi Vezéreket 's a' katonákat nem a' köz-jónak elő-mozdítása 's a' Hazának boldo-

dogítása, hanem csak a' ragadománynak v. prédának reményfége lelkesíti a' hartzban; úgy az ő erejek nem érdemli a' bátorfágnak vagy vitézfégnek nevezetét, hanem inkább vadfágnak, vakmerőségnek, 's kegyetlenfégnek kell azt nevezni. *Animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur; audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis.* Cic. Offic. Libr. I. n. 63.

A' mi a' nagy Famíliából való származást, 's Nemefi rangot illeti; meg kell valani, hogy igen hathatós eszköz ez a' mások' betsülésének 's tisztelésének meg-nyerésére. Ez a' tisztelet néminémű maradványa annak az adónak, mellyel tartozik a' maradék az ő Elejiknek; úgymint a' kiknek Hazájok mellett tett hűféges fáradozáfaikat soha eléggé meg nem jutalmaztatja, hanemha őket az ő maradékjokban is meg-betsüli. — A' háládatofágon kívül, melly bennünket arra kötelez, hogy a' nagy-embereket ne csak addig tiszteljük míg élnek, hanem az ő tölök származandó maradékjokban is, úgymint a' kik az ő hasznos munkájik által az utánnok következő Századoknak bóldogfagokat is elő-mozdították; ezen a' háládatofágon kívül mondom, az Országnek vagy Közönsféges-társaságnak java is azt kívánja, hogy a' Nemefeknek maradéjaik meg-be-

tsültetsenek, hogy így ez a' betsület mind inkább inkább ösztönözze ezeket is arra, hogy soha az ő Nemes Elejiknek virtusaitól el ne távozzanak, hanem azokat nevelni 's ékeíteni igyekezzék. *Omnes boni semper nobilitati favemus; et quia utile est reipublicæ nobiles homines esse dignos majoribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum, et bene de republica meritorum, memoria etiam mortuorum.* Cic. pro. Sext. n. 21.

De hogy ez a' betsület, mellyet a' Nemesi rangnak adunk, valóágos betsület, és a' tiszteletnek adaja légyen; szükség hogy önként való légyen az, és a' szívből származzon. Mihelyt valamelly Nemes ember juls szerént kívánja azt, 's erőszakosan húzza magára; már azzal egészen el-vezti azt, 's a' betsület ő reá nézve változik gyűlölséggé 's útálattá. A' melly ember csak azért kevélykedik, hogy ő nagy Famíliából született, más embereket meg-útál, 's magát mindenektől kívánja betsültetni; az illyen Nemesnek kevélyfége fokkal inkább megférti kinek kinek maga szeretetését, hogy-sem mint azt valaki igazán betsülhetné. — Valóággal mitsoda ditsőség is vagyon abban, hogy valakinek híres Eleji légyenek, ha azokhoz éppen semmit sem hasonlít? A' mi Elejinknek virtusaik lehetnek-é a' miéink, ha

ha mi magunk mindentől üressek vagyunk? Vallyon a' szobákban fel-függesztetett füstös képek, mellyeken valakinek Eleji láttattatnak, tehetik-e őt betsületesé, ha maga nem érdemes a' betsületre? Ha pedig valaki csak abban keresi a' betsületet, hogy ő hat vagy hét száz esztendőig fel-mehet Famíliájának lajtorjáján, míg végre a' régiségnek fetétfé-
gében egészen el-veszti azt; úgy mindnyájan egygyformán Nemefek vagyunk, mert mindnyajunknak régi eredetünk vagyon. *Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. - - Animus facit nobilem.* Senec. Epist. 44. *Idem omnibus principium, eadem origo. Nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium, et artibus bonis aptius.* Sen. L. III. de Benef. c. 28. — A' Nemefiségnek igaz kút-feje tehát a' belső érdem, és a' virtus. Hányszor nem láttatnak olyan Nemefek, kik rész-szerént tudatlanságok 's alkalmatlan vóltak, rész-szerént fesslettségek által az ő Elejiknek motskaik? Hányan vagynak ellenben olyan párasztok, a' kik nemes tselekedeteik által az ő eddig meg-
úttaltatott Famíliájokat a' porból fel-emelik? Szép dolog valakinek a' maga jeles virtusai által Elejinek híreket fel-tartani 's öregbíteni: de még sokkal szebb dolog olyan ditsőséget hagyni maga után, mellyet semmiben sem köszönhet Elejinek, és így a' maga nem pénz-

zen, hanem érdem által nyertt nemességét egyedül magának közfönni, 's egy új famíliának tör'sökének lenni. Tibérius Tsászárt azt mondotta vólt Curtius Rúfusról, hogy *az magdtól születtetett*. Curtius Rufus videtur mihi ex se natus. Tacit. Annal. L. XI.

Azt írja Sallustius, hogy mikor a' Római Nemések egy érdemes Hazafinak azt vetették szemére, hogy nem régi Famíliából születtetett, így felelt nekik: *En ugyan nem kérkedhetem Elejimnek festett képeikkel, virtusaikkal, 's győződelmeikkel: de ha szűkség, elő-hozhatom azokat a' jutalmakat, mellyeket saját vitézségemmel érdemlettem. Meg-mutathatom a' seb helyeket, mellyeket vettem Hazámnak óltalmazásában. Ezek az én tizmereim 's Nemes Leveleim, mellyek nem Atyáimról maradtak reám, hanem a' mellyeket tulajdon munkámmal 's vitézségem által szerzettem.* „ Hæc sunt „ meæ imagines, hæc nobilitas, non hære- „ ditate relictæ, ut illa aliis, sed quæ ego „ plurimis meis laboribus & periculis quæ- „ sivi. “ Sall. in Bello. Jugurth. — Azt írja Livius a' IV-dik Könyvben, hogy a' Közfönnéges-tárfaságnak mindjárt kezdete után, nagy ellenkezés vólt a' Nemesség és a' Közfönnéges között. A' Nemések gyalázatjoknak tartották a' Közfönnéges lakosokkal a' házasság által eggyesülni. Sőt fok fel-fúvalkodott

Ne-

Nemefek nehezen láttattak fzenvedni azt is, hogy a' Közfég ugyan azon levegő-eget szívja-bé, 's ugyan azon Napnak fúgárától világosíttassék. A' Tisztfégeket annyíra magoknak foglalták Rómában, hogy felette fok érdem kívántatott - meg valamelly közönfeges lakosban arra, hogy valamelly tiszteléses hívatalra léphessen. Ez a' két rend között való egyenetlenség soha tökéletesen a' Köz-társaságban el nem töröltetett. Azt írja Sallustius *Metellus*ról, hogy az ő fok szép minéműfégei nem kevésbé homályosítottak-meg az által, hogy igen nagyra tartotta magát, 's másokat meg-útált; a' melly is a' Nemességnek közönfeges hibája. *Cui quamquam virtus gloria, atque alia optanda bonis superabant; tamen inerat contemtor animus et superbia, commune nobilitatis malum.* Sall. in bello Jugurth.

Ha nagy lélek kívántatik arra, hogy valaki a' maga nemességéről el-felejtkezzen, és soha azért magának betsületet ne kíváncson: valójában még nagyobb léleknek jele az, ha azok, a' kik tulajdon érdemek által magas póltzra emeltettek, elébbi szegénységeket 's alacsony forfokat nem szégyenlik. Azt írja Svetónius Vespásiánus Tsálfzárról, hogy ő a' maga hajdani szegénységét 's alacsony forfát nem-tsak nem szégyenlette, hanem azzal ditsekedett is. Gyakorta nevette azok-

azoknak bolondfágokat, a' kik az ő eránta való hízelkedésből az ő Famíliájának régiségét egészen Herkulefig akarták fel-vinni. Minden elztendőben rend-szerént ki-ment Rómából az ő Atyjának kitsíny majorjába, a' mellyben születtetett, melly vólt *Rietiben*; a' melly is noha az ő alattsony forfát 's szegénységét minden nap' eszébe-jnttatta, de azért soha azt se nagyobbíttatni, se szépíttetni nem engedte. Az ő Fija Títus, amaz emberi nemzetfégnék gyönyörűsege, mikor halálos betegfégnébe esett, ebbe a' kis majorba vitette-ki magát, hogy napjait ott végezhesse-el, a' hol az ő édes Atyja született és meg-halt; a' mint ezt meg-jegyzi Svetónius az ő életében. Pertinax Tsászárs, a' ki eggy vólt a' maga Századjának nagy embe-rei közzül, míg Ligúriában három elztendő-kig mulatott, mindég az ő Atyjának kitsíny házatskájában lakott; 's noha azután azt pompás épületekkel környül-vétette, de még is meg-hagyta középben édes Atyjának kitsíny kunyhóját, hogy légyen az az ő hajdani szegénységének 's alattsony forfának élő oszlopa. Tudni-illik, sokkal több személy-beli virtusokkal 's belfő érdemekkel ékeskedtek ezek a' nagy Tsászárok, hogy-sem mint az ő nemességektől vagy famíliájoknak nagyságától kénteleníttettek vólna gyámolító oszlopokat költsönözni. Soha sem olvasuk,

hogy

hogy valaki ezeknek a' nagy embereknek
 az ő hajdani alattsony forfokat szemeikre ve-
 tette volna, vagy azért a' nekik tartozó tisz-
 teletet kitsinyíteni akarta volna. — XII-dik
 Benedek Pápa egygy Mólnár' fija vólt; azért
 Cardinális korában is Lifztes Cardinálisnak
 hívattatott; de azért soha ezt nem szégyen-
 lette, főt inkább testvérjének leányát is nem
 kívánta valamelly Grófnak vagy Bárónak
 adni, hanem egygy közönséges Kereskedő-
 nek adta feleségül, azt mondván gyakorta,
 hogy a' Pápának ollyannak kell lenni mint
 Melki'fédeknek, a' kinek ne légyen semmi
 Nemzetiége. — Cardinális *Brogni*, a' ki
 a' Conſtántiai 'Sinatnak Præſefe vólt, gyer-
 mek korában fok ideig a' diſznókat őrzötte.
 Némelly Szerzetesek beſzédbe eredvén vele,
 mikor a' nyáját legeltette, különös elmefésé-
 get tapafztaltak benne; azért is kérték, hogy
 menjen-el velek Rómába tanulni, 's még le-
 het valaha valami belőle. Brogni reá álltt,
 's minekélötte el-indúlt volna, egygy tsiz-
 madiához ment egygy pár tsizmát venni, de
 nem vólt elegendő pénze a' ki - fizetésére:
 azért is a' tsizmadia el-engedett néki egygy-
 néhány garast, olly fel-tétellel, hogy akkor
 fizefse-meg, mikor Cardinálifsá léfz'. Meg-
 lett a' mit a' tsizmadia tsak nevetſégből mon-
 dott, 's Brogni Cardinális a' már akkor meg-
 halt tsizmadiának maradékának bőven meg-
 fizet-

fizette azt, a' mivel adós maradt. Brogni a' maga hajdani alacsony állapotját nem-tsak nem szégyenlette, hanem azt akarta, hogy annak emlékezete örökre fel-maradjon. Azért is mikor a' Genevai Püspökséget igazgatta, a' Sz. Péter' temploma elébe egy kis kápolnátskát építtetett, annak falaira márvány-kövekre metfzettette-ki hajdani szegény állapotját; először ugyan úgy metfzettetvé-ki magát mintegy kondást, mezít-lábafán, a' mint a' dísznókat legeltette; azután más oldalon ki-metfzettette szépen a' tsizmákat is, mellyeket rész-szerént hitelben adott néki által a' tsizmadia. Ezt a' metfzést még ma is lehet szemlélni Genévában.

A' mi az *elmének szép tehetségeit* illeti, bár akármelly tündöklő légyen is az a' ditsőség, mellyet a' Nemefi rang, a' Vitézség, 's a' győzödelem ad; de még is sokkal más-félébb az, a' melly az elmének szép tehetségeiből 's tálentomaiból származik. Úgy látszik, hogy ez egészen a' mi fajátunk, 's tulajdon jószágunk. Nem határoztatik ez, mint a' katonai vitézség, tsak bizonyos időkre 's alkalmatosságokra, 's nintsen is fokezer karokra szükségé, hogy a' maga fényét ki-mutathassa. Sokkal inkább fel-magasztalja ez az embert, mint-sem vagy a' gazdagfág, vagy a' nagy família, vagy a' tisztség 's méltóság; mert mind ezek kívülöttünk vagynak:

de

de a' szép elme tulajdon jószágunk, 's a' mi
belső valóságunkra tartozik. — Mindazáltal
éppen nem az elme az, a' melyben áll az
embernek belső érdeme, 's valóságos ditső-
fége. Fel-tésem hogy valakinek elméje
minden szükséges tudományokkal fel vagyon
ékesítve; fel-tésem hogy jártas a' föld-mé-
résben, a' Böltselkedésnek minden részeiben,
a' Törvényben, Ékesen-szóllásban, Poésis-
ben: mind ezek tsinálhatnak valakiből *tú-
dós* embert, de nem tsinálnak *jó* embert.
Non faciunt ista bonos, sed doctos. Sen.
Epist. 106. Mitsoda pedig egy tudós em-
ber, ha semmi sem egyéb, hanem csak tú-
dós? Leg-többször egy nagyra-vágyó, má-
fokat meg-útáló, magával kérkedő, 's ditsé-
kedő állat, a' kit *Tertullianus* Atya így ne-
vez, *animal gloriæ* az az, *ditsőség' állatja*.
Lehet-e a' Nap alatt, rész-szerént szánako-
zásra, rész-szerént útálatra méltóbb ember,
mint az olyan Tudós, a' ki a' maga tudo-
mányában fel-fúvalkodván, a' betsületnek
telhetetlen kívánoja, a' ki szüntelen széllel
és füsttel táplálja magát, 's a' ki nem kíván
egyébütti élni, hanem csak egyebeknek felő-
le való vélekedéseikben? *Filep* Macedóniai
Király, Nagy Sándornak édes Atyja, igen
elevenen meg-érezttette ezt a' bolond híjában-
valóságot *Menecrates* Orvossal; a' ki mivel
eggnéhány betegeket szerentséfen meg-gyó-
gyí-

gyított, ebben fel-fúvalkodván, magát *Meg-tartó Jupiter*-nek nevezte. Több vendégekkel együtt ebédre hívatván Menecratest, meg-parantsolta inasainak, hogy ennek a' Jupiternek külön asztalt terítsenek, és semmit se tegyenek elébe egyebet, hanem egy füstölő edényt, a' melybe eleven szenekre töményt 's fűszerfűszamokat ves-fenek. Asztalhoz ülven a' számos vendég, 's le-ülven a' magájéhoz Menecrates is, eleinten nagy betsületnek tartotta azt, hogy a' Király csak ötet füstölteti, a' több vendégeket pedig nem: azért is dölfösen emelgette fellyebb fellyebb szemöldökeit. De mikor látta, hogy a' több vendégeknek kü-lömb külömb féle drága étkek hordattatnak elejekbe, néki pedig semmit se visznek egyebet, hanem csak mikor a' füst ritkúltni kezd, egy egy kis töményt vetnek a' füstölő e-dénybe, kezdte magát szégyenleni; annyi-val inkább, hogy a' több vendégeknek ka-tzagásokra, így kellett néki ülni mind addig, míg az ebédnek vége nem lett. A' mikor éhen 's szomjan, és tsupán csak füsttel jól lakva ment haza, minden jelen-valóknak nagy nevetésekre. *Lásd. Æliánus' XII-dik Könyvét, 's Athenéusnak VII-dik Könyvét.*

A' mi tehát a' tudományokban 's az elmének tehetségeiben betsületünkre szolgál, éppen nem magok azok az elmének tehetségei,

fégei, hanem az a' hasznos vég, a' mellyre azokat fordítjuk. Nevezetesen, az alázatos-
fág 's szelídség, nagyon öregbíti a' tudomány-
nak betses vóltát 's érdemét. Szép dolog,
mikor némellykor a' nagy tudományú em-
berek nem szégyenlik meg-vallani, hogy
hibáztak, 's valamiben el-tévelyedtek. Így,
írja Celsus *Hippocratesről*, hogy önként
meg-vallotta, hogy a' főnek öszve-varratta-
táfaról hibás értelemben vólt. A' melly val-
lás-tételről azt jegyzi-meg Celsus, hogy ez,
a' nagy elmének valófágos jele: mert a' fze-
gény elmék a' Világért se vallanák azt meg,
hogy valamiben hibáztak, hogy el ne ve-
szelsék azt a' keveset is, a' mellyel bírnak.
*De futuris se deceptum esse Hippocrates
memoriæ prodidit, more magnorum Vi-
rorum, et fiduciam magnarum rerum ha-
bentium. Nam levia ingenia, quia nihil
habent, nihil sibi detrahunt. Magno in-
genio, multaue nihilominus habituro,
convenit etiam veri erroris simplex con-
fessio.* Cels. L. VIII. c. 4.

Szép dolog látni azt a' Túdófokban,
mikor egymással valamelly kérdésről min-
den harag, indulatoskodás, 's annyival is
inkább motskolódás nélkül tudnak vetélked-
ni. Ezt írja Cicero magáról: *Nos & refel-
lere sine pertinacia, & refelli sine iracun-
dia parati sumus.* — Szép dolog látni a'

Tudósokban azt is, ha másokkal örömet közlik az ő jegyzéseiket 's munkájikat, és a' mennyiben rajtok áll, azon törekednek, hogy a' mások' munkájik mennél tökéletesebben jöjjenek világosságra. Méltán díszértetik ezért *Tillemont* és *Hérouval*, a' kik örömet bódogították mind azokat, valakik akármiféle tudományban az ő tanátsaik 's jegyzéseik nélkül szükölködtek.

A' mi a' *hírt*, *nevet*, 's *betsületet* nézi, ez közönségesen úgy tartatik, mint legdrágább 's leg-betsefőbb jó a' Világon az élet után. Mit is kellene ítélnünk az olyan emberről, a' ki éppen érzéketlen a' betsületre, és a' ki éppen érzéketlen arra, mitsoda ítéletet légyenek ő felőle még a' jó emberek is. Valósággal ez nem-tsak felettébb való kevélységnek jele, a' mint Ciceró szól, hanem azt is mutatja, hogy az ilyenben nints femmi kegyefség, femmi érdem és betsület. De a' betsületnek felettébb való vadászása, 's annak minden alacsony módokon való koldulása, nem-hogy valamelly nagy léleknek jele vólna, hanem inkább egy híjábanvaló embernek tüzimere ez, a' ki magát széllel táplálja, 's az árnyékot valóság helyett ragadja-meg. Mindazáltal nagy részént ez az embereknek közönséges erőtelenségek, mellyet gyakorta lehet tapasztalni még a' különben érdemes emberekben is; a' kik is ott

ott kerelik a' betsületet és ditsőféget, a' hol az nem találhatik. Azt írja Plutárchus, a' Nagy Sándor' Atyjáról Filepről, hogy az minden-féle dolgok által igyekezett magának betsületet szerezni. Az Órátorokkal együtt perórált, hogy ékefen-szóllása ditsértések: rend-szerént el-küldötte szekereit az Ólympiai játékokra, 's valamikor azok a' jutalmat el-kapták, szorgalmatoisan fel-met-fzettette győzödelmeit újabb újabb pénzekre, mellyeket veretett. A' mu'fikásokat magához hívatta, hogy nékik a' mu'fikálásban letzkéket adjon; azt állítván magáról, hogy ő minden mestereknél fellyebb-való. Ekkor esett az, hogy egy mu'sikus igen elmés, de azonban nem igen fértő felelettel elméjére adta neki az ő bolondfágát, ezt mondván: *Ne engedjék az Istenek Király, hogy te valaha olly bóldogtalan légy, hogy ezeket én nálam jobban tudjad.* — Úgy látszik, hogy el-értette Filep Király ezt az elmés vágást; azért is mikor egyszer ebéd-felett Nagy Sándor több mu'sikusokkal együtt igen szépen mu'sikált és énekelt volna: *Nem szégyenled-e, úgymond Filep, hogy ollyan jól tudsz mu'sikálni?* Valósággal vagynak ollyan tudományok, a' mellyekben való tökéletesség egy közönséges embernek betsületére vagyon; de a' mellyekbe a' Fejedelemnek nem lehet mélyen cresszkedni, úgy

mint a' kinek az ő betses idejét nagyobb és
szükségesebb dolgokra kell fordítani. *Néró*,
a' kinek különben szép elméje 's elevenfége
vált, méltán kárhoztattatott azért, hogy el-
mellőzte azokat, mellyekre kell előre ké-
szülni eggy Fejedelemnek, adván magát a'
metzésre, festésre, éneklésre, 's ló-hajtásra.
Nero puerilibus statim annis vividum ani-
mmum in alia detorsit: cælare, et pingere,
cantus, aut regimen equorum exercere.
Tacit. Annal. L. XIII. c. 3. A' melly Feje-
delemben a' valóságos ditsőfégnék ízlése va-
gyon, soha sem keresi az ilyenekben a' be-
tsületet. Tudja ő miket kelljen néki tanul-
ni, és miket nem. Még ha valamelly tudo-
mányhoz igen erős hajlandósága vagyon is,
azt is tudja magában mérfékelni, és a' maga
idejét a' leg-szükségesebb munkákra fordíta-
ni. — Ciceró a' Tusculani' Kérdéseiben ne-
veti Demosthenest azért, hogy nagyon örült
annak, mikor a' víz' meríteni menő leányok-
tól, vagy a' piatzon áruló kúfároktól ditsér-
tetett. De vallyon maga nem sokkal job-
ban szomjúhozta-e a' betsületet, mint De-
mosthenes? Halljuk-meg magát, miképpen
festi-le tulajdon szívének ezen erőtlenségét,
a' Pláncius mellett mondott Mentő-beszédé-
ben. Vissza-jöven, t. i. Sicíliából, a' hol
Quæstorságot viselt, azt gondolta, hogy
az egéls Római Birodalomban nem is be-
széll-

széllnek akkor egyébről, hanem tsak arról, melly dítseretesen folytatta légyen ő a' maga hivatalát. Illy kevély gondolatokkal meg-tellyesedvén, vette útját *Puteolinak*, minthogy tudta, hogy ott a' feredő' kedvéért igen sok Fő-emberek 's Affzonyfágok szoktak öfzve-feregelni. Ott minekutánna egy darab ideig mulatott, 's a' maga dítseretéről fenkitől semmit nem hallott volna; végre egy valaki mellé ereszkedvén, azt kérdi tőle, ha régen jött-e ki Rómából, és mitsoda hírek vagynak ott? *Rómából?* felel Ciceró, *hát nem tudod, hogy most jövök vissza az én Tartományomból?* *Úgy bizony!* most jut eszembe, mond egy másik, *hogy Ciceró Áfrikába volt küldve. Nem Áfrikába,* mond Ciceró haragosan, *hanem Sicíliába.* — *Igen igen!* mond egy negyedik, *most rémlik már előttem, hogy Syracúσαι Quæstor volt ő kegyelme:* holott Syracúsa nem tartozott Sicíliának ahoz a' részéhez, a' mellyben Ciceró Tisztartószkodott. Mindezekén Ciceró felette igen megfzégyenlette magát, 's azt írja, hogy ez a' történet sokkal többet használt néki, mintha minden jelen-valók őt hosszas complementekkel köszöntötték volna. Úgy látszott mindazáltal, hogy ez a' hasznos letzke ezt a' dítseretnek mód nélkül való szomjúhozását ő benne egészen el nem óltotta. Valahol

tsak módját ejtheti, mindenütt nagy dítsérettel szól magáról, úgyhogy az Olvasó maga is szégyenli. Különösen ki-tettség ez a' dítsőfégre való vágyódása azon Leveléből, mellyet írt Luccéjus Histórikushoz; a' mellyben kéri, hogy az ő Confülágának Históriáját adja-ki az ő életében, hogy gyönyörködhesen a' maga betsületének hallásában. Sőt arra ösztönözi, hogy ne vigyázzon szorosán a' Históriának regulájira, hanem inkább hallgasson a' barátságára, és több jót írjon felőle, mint-sem a' mennyire méltónak ítéli. *Ut et ceteri viventibus nobis ex libris tuis nos cognoscant, & nosmet ipsi vivi gloriola nostra perfruamur. — Itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut ornes ea vehementius etiam, quam fortasse sentis, et in eo leges Historiæ negligas - - - amoriq̃ue nostro plusculum etiam, quam concedit veritas, largiaris. —* A' mi pedig leg-tsudálatosabb, ez az, hogy sok emberek nem esmérik-meg ezen erőtlenségeket, 's tagadják, hogy ők a' betsületet vadásznák. Ciceró azt írja Brútushoz: *nihil est in me inane; nam neque debet*: nints bennem semmi híjábanvalóság, mert nem is kell lenni. Cátónak pedig azt írja, hogy soha senki a' népnek dítséretét 's tapfolását kevesebbé nem kívánta mint ő. *Si quisquam fuit unquam remotus, et natura,*
te

et magis etiam, (ut mihi quidem sentire videor) ratione atque doctrina, ab inani laude & sermonibus vulgi, ego profecto is sum. — De hogy jobban által-láthassuk, melly nagy erőtlenség légyen ez az emberben; elég arra, hogy nyílsuk-fel szemeinket, és nézzük-meg mitsoda nagy-lelkűség 's szép virtus lett légyen az némellyekben, hogy a' betsületet mód nélkül nem vadázták. Némelly szép tselekedetek, mellyeket a' Históriakból elő fogok hozni, eléggé meg fogják e' virtusnak szépségét velünk éreztetni.

1-ször. A' virtusokkal ékeskedő, de a' betsületet mód nélkül nem kerelő ember meg-esmérteti magát azzal, hogy tulajdon dítsertetését nehezen hallgatja; magáról pedig mindenkor alázatosan ért és szól. Ez az alázatosság hasonló a' szüzességnek fátyolához, a' melly a' valófágos szépséget a' mikor láttatik el-fedezni, még inkább ki-mutatja 's neveli. Eggy igen szép példáját látjuk ennek *Nígerben*, a' ki Nap-keleten Tsá-szárnak kiáltatott; a' kit midőn némelly Órátorok dítserő beszédekkel akartak megtisztelni, nem engedte azt meg, 's a' meg nem engedésnek oka még inkább dítseretre méltóvá tette őt, mint-sem akármelly Panegyris, melly felőle mondattatott volna. „Dítserjétek, úgymond, előttünk a' régi jó „Királyokat 's híres Kapitányokat, hogy

„ az ő tselekedeteikből meg-tanúlhasuk,
 „ miképpen kelljen magunkat viselnünk. Az
 „ élő embereket, nevezetesen pedig a' Tsá-
 „ szárokat, nem azért dítsérik, mintha meg-
 „ érdemelnék, hanem azért tsapodárkodnak
 „ nekik, hogy tőlök valamelly jutalmat kap-
 „ hasanak. A' mi engemet illet, én azt
 „ akarom, hogy míg élek, addig szerezse-
 „ nek, holtom után pedig dítsérjenek.“

2-*szor*. A' virtusokkal ékeskedő, 's a-
 zonban a' maga betsületét mód nélkül nem
 kívánó ember, meg-esmérteti magát azzal,
 hogy a' mások' betsületjeknek öregbítésében
 szívesen munkálódik. Azt írja Lívius a'
 XXXVII-dik Könyvben, hogy Scípió Áfri-
 kánus, tsak-hogy meg-nyerhesse azt, hogy
 az ő atyjafija Scípió küldettségék Antiochus
 ellen Á'siába, azt ígérte, hogy valamíg a'
 had tart, kéfz léfz' ő alatta Hadnagyfágot
 viselni. Meg is tselekedte a' mit ígért, és
 foha a' győzödelemnek leg-kifsebb részét is
 magának tulajdoníttatni nem engedte, ha-
 nem azt egészen atyjafijánál meg-hagyta.
 Gyakorta mondotta, hogy Antiochus nem
 vólt kifsebb ellensége Rómának, mint Anni-
 bál; azért is az ő atyjafija meg-érdemli,
 hogy *Áfiáticusnak* hívatassék, valamint
 hogy ő Áfricánusnak neveztetik. — Azt ol-
 vassuk M. Aurélius' életében is, hogy noha
 igen nagy kedve lett vólna néki a' maga
 leá-

leányát Lucillát el - kísérni Nap-keletre, a' hol akkor Lucius Vérus dítséretesen folytatta a' hadakozást: de tsak azért el nem ment, hogy az ő jelen-léte Lucius Vérusnak nevedő hírét meg ne kifsebbítse, 's a' Római nép a' hadnak szerentsés végződését ne néki, hanem a' Tsászárnak tulajdonítsa. Tudjuk Xenophonból, mitsoda hűséggel 's engedelmességgel, Cyaxaresnek tulajdonította Cyrus minden győzödelmeit 's szerentsés ki-meneteleit. Plutárchus maga elő-beszéli, miképpen viselte légyen ő magát egygy Követtségben, mellyet az ő Hazája bízott vólt reája a' Tartománynak Proconsuljához. A' tárfa meg - betegedvén az úton, kéntelenítettett el-maradni, úgyhogy Plutárchus tsak egyedül maga vitte-véghez, még pedig igen szerentsésen a' Követtséget. Vissza-térvén, arra kérte őt az ő édes Atyja, hogy a' Követtségnek folytatását 's szerentsés ki-meneteletét úgy adja-elő, mintha mind a' ketten jelenlettek vólna; a' mellyet Plutárchus örömet meg is tselekedett. — Az a' nagy barátság, melly vólt Ciceró és Hortensius között, 's a' mellynek közép-pontja Atticus vólt, annál inkább dítséretre 's követésre méltó, hogy igen ritka ez, ugyan azt a' hívatalt követő emberek között. Azt írja Ciceró a' híres Órátorokról írt munkájában, hogy mikor Lélius a' második Scípiónak lelki barátja

két ízben sem mehetett arra, hogy valamely nagy ügyben a' Bírakat tökéletesen meg-győzhesse, 's mikor jó baráti arra kérték, hogy azért meg ne tsüggedjen, hanem harmadszor is szzerentsét próbáljon; maga Lélius arra kérte őket, hogy adják-által azt az ügyet *Gálba* Prókátornak, a' ki azt sokkal nagyobb böltsefséggel 's ékefen - szóllással fogja óltalmazni: a' minthogy *Gálba* eggyfszeri Beszéde által az ügyet ditsőfégesen meg-nyerte. Meg kell vallani, hogy nem kitsiny léleknek gyümöltse, a' maga betsületét felebarátjának hasznának e'képpen áldozni-fel. De ebben az időben, azt mondja Ciceró, közönséges vólt még az a' virtus, hogy kinek kinek meg - adták a' mágáját. *Erat omnino tum mos, ut faciles essent in juum cuique tribuendo.*

Mindenkor tsudálkoztam Virgiliusnak azon egyenefségén 's nagy lelkűségén, melly szzerént Horátiust maga szerezte-bé a' *Metzénás'* esmerettségébe 's barátságába; noha tarthatott vólna tőle, hogy talán idővel ez a' nagy Poéta a' Metzénás' kedvéből őt kiejtheti, vagy leg-alább azt eránta meg - kitsinyítheti. De meg-mondja Horátius az ő VI-dik Satyrájában, hogy soha sem vólt se tisztább, se nemesebb ház a' Metzénásénál, ahol a' tsapodárságnak 's hízelkedésnek indulati kedvesek nem vóltak. Ott eggyiknek ér-

galmazásával. Ezek a' példák esmeretefek; de igen kevés követőket találnak már ma. Sokan a' leg-kisebb gyalázatra vagy méltatlanfágra egyfzeriben el-hagyják a' szolgálatot; a' mellyből meg-tetstszik, hogy nem a' Közönséges-társaságnak javát, hanem tsupán a' magok hasznokat keresik. Kevesen vagynak olyanok, mint ama Lacedémonbéli lakos, a' ki mikor a' Tanátsbéli emberek közzé bé nem vétettetett, nagy örömmel ment haza feleségéhez, örvendvén azon, hogy az ő Hazájában három száz férjfiak találtnak, kik ő nálánál erre a' hívatatra alkalmatosabbak.

Miben áll tehát rövideden a' valófágos ditsőség és nagyság? Valami egyfzer kívül van az emberen, valami közös a' jókkal és a' rosszakkal, mind az nem teheti az embert valófággal betsületessé. A' szív az, a' mellynek minéműségéről kell minden embernek ítéletet hozni. A' szívből származnak a' nagy szándékok, a' nemes tselekedetek, és a' szép virtufok. A' valófágos nagyság, melly semmi-féle kevélység, pompa, és nagyra-vágyás által nem követtethetik, áll a' személybéli minéműségekben, és az indulatoknak nemességeiben. A' melly ember valófággal nagy; jó az, adakozó, nemes szívű; tsak azért szzereti a' gazdagfágot, hogy abból másokat részeltethessen; tsak azért

azért viseli a' hívatalt, hogy Hazájának szolgálfason, a' feslettségnek ellene-állhafson, 's a' virtust virágzóvá tehesse. Valósággal az ő belől, a' minek kívül láttattatik; főt, inkább akar jó lenni, mint annak látszani: ha szegénységre hívatatik, azt nemesen hordozza; ha méltatlanfágokkal illetetik, azokat békével el-tűri; örömet szolgál annak, a' ki tőle bosszú-állásnál egyebet nem várhatna; Hazájának 's Vallásának köz-javát mindennél fellyebb betsüli, 's ha a' szűkség kívánja, kész annak minden jószágát, munkáját, betsületét, főt életét is fel-áldozni. Ezek azok, a' mellyek tészik a' valósággal nagy és betsületre méltó embert. — Ha a' leg-szebb tselekedetektől a' kegyefséget 's egyenes lelket külön-szakasztod, el - vesztik azok minden érdemeket, 's közönséges útaltnál egyebet nem érdemelnek. Nagy Sándornak részegeskedése, jó barátinak tulajdon kezével való meg-ölése, a' dítséretnek mód nélkül való szomjúhozása, 's az a' fel-fúvalkodott kévélysége, melly fzerént magát Jupiter' Fijának hívatatta; mindezek mondom, meg-engedhetik-é, hogy mi ötet mint valósággal nagy embert, úgy betsüljük? Mikor látjuk, hogy Márius, és azután Sylla, a' Hazafijaknak véreket árasztják, csak-hogy tulajdon hatalmokat meg - erősíthessék, lehet-é őket többé betsülnünk, még

azokért a' külömben híres győzödelmekért is, mellyeket az ellenségen nyertének? De mikor ellenben azt halljuk Títusról, hogy el-vesztett napnak tartotta azt, mellyen valakivel jól nem tett: *Amici! diem perdidit!* mikor a' foglyokat el-botsátó Theodófiustól azt halljuk: *Vajha a' sír-halmokat is megnyithatnám! hogy a' holttaknak is életet adhatnék*; mikor azt olvassuk az Ifjabb Scípióról, hogy mikor egy különös szépségű Fejedelmi leányzót foglágba ejtett, azt tiszta szüzességében nem-tsak meg-örizte, hanem az azt el-jegyző mátkájának vissza is adta; egyszóval, mikor sok nagy embereknek emberféges, könnyörülő, magok hasznokkal nem gondoló, a' köz-jót szívesen böl-dogító nemes tselekedeteiket olvassuk, lehetetlen hogy tsudálkozásra, bámúlásra, 's azon személyek eránt való fzeretetre és tiszteletre ne indíttassunk.

Az újabb Históriákban is találunk hellyel hellyel olyan tselekedeteket, mellyek minden tiszteletre 's követésre méltók. Mikor I-fő Jánost a' Frantzia Országi Királyt némelly Tisztjei arra ösztönözték, hogy bontsa-fel a' Frigyet, a' mellyet kötött, azt felelte: *Ha az igaz-mondás, 's hűség az egész földnek színéről szamkivetésbe üzet-tetnék is; még is menedék helyet kellene annak találni a' Királynak szívében és szd-já-*

jában. I-fő Ferentz Frantzia Király, a' Pávia mellett esett ütközet után így írt haza édes Annyának: *Affzonyom! minden elveszett; tsak a' betsület nem.* Azután mikor fogtságából nem akarta V-dik Károly külföldben ki-ereszteni, hanemha eggy olyan békeség-kötésben eggyez-meg, melly Frantzia Országnak gyalázatos lett volna, azt írta a' maga Ágenfének, hogy mondja-meg V-dik Károlynak, hogy *készebb lesz' holtig rabfágot viselni, mint-sem olly békeségbe eggyezni-meg, melly Frantzia Országnak kissebbségére 's gyalázatjára tzélozna.* — Mikor némellyek azt vetették szemére IV-dik Henrik Frantzia Királynak, hogy nem tud parantsolni Rupella Városának, így felelt: *Valamit akarok úgymond, mindent véghez-vihetek én ebben a' Városban; mert semmit sem akarok egyebet, hanem tsak a' mi helyes és igaz.* — Mikor ama dühös Liga, melly IV-dik Henrik ellen öfve-esküdt vólt, azzal fenyegette *Hárlait* a' Pári'si Parlamentnek Præsesét v. Elöl-ülőjét, hogy ha Bourbon' részéről el nem áll, fejét véteti; azt felelte: *Nints nekem sem fejem, sem életem, mellyet fellyebb betsülnék annál a' szeretetnél, mellyel Istenem, Királyom, 's Hazám eránt viseltetem.* Mikor a' Ligának némelly vérengző tagjai környül-vették a' Parlamentet, hogy annak

tag-

tagját fel-kontzolja, akkor is azt kiáltotta Hárlai: *A' lelkem az Istené, a' szívem a' Kirdlyé, a' testem az erőszaké; azt tsinálhatja vele, a' mit akar.* Mikor Buszsy bé-ment a' Parlamentbe, hogy el-olvasa azoknak neveiket; a' kiket a' Líga a' Város' tömlöztzébe parantsol vitettetni, 's mihelyt a' Hárlai' nevét ki-mondotta, a' Parlamentumnak több tagjai eggyfzeriben fel-állttak, 's őt a' tömlöztzbe kísérték, hogy az ő fogfágának tárjai légyenek. — A' melly ágyú golyóbis ama híres Frantzia Generálist Türennet meg-ölte, ugyan az el-szakasztotta vólt jobb karját egy Hilárius nevezetű Kapitánynak. A' mellyet látván az ütközetben jelen-lévő fija, nagyon kezdette fíratni édes Atyjának forlát; mellyre ez a' megkeferedett szívü 's nagy fájdalmatokat szenvedő édes Atya azt mondja kedves fijának: *Ne engemet jírásf édes fijam. hanem ezt a' nagy embert, a' ki itt fekszik mellettem.* — Mesmes Henrik hívatalt kérvén II-dik Henrik Frantzia Királytól, ez ajánlotta neki a' Parlamentumnál az első Prókátori hívatalt. Mesmes azt mondja rá, hogy *az a' hivatal nem üres.* A' Király azt feleli, hogy *üres lesz' mihelyt akarom; mert éppen nintsen meg-elégedésemre az az ember, a' ki most ezt a' hívatalt viseli.* A' nemmes szívü Mesmes, minckutánna hosszu be-

beszédekkel 's minden alázatossággal mentette azt a' személyt, a' ki azon hivatalt vifelte, így szól utóljára: *Felsőges Uram! inkább akarom holtig a' földet kapálni, még pedig tulajdon körmeimmel, mint-jem ilyen ajtón menni valamely hivatalra.* E' bátor és nemes szókon annyira meg-indult a' Király, hogy a' már szintén csaláltatt Férjfit előbbi hivatalában meg-erősítette. Hírével esvén ennek Mesmesnek nemes tselekedete, melly szerént a' maga hasznát felebarátjának boldogfágának önként fel-áldozta; el-ment hozzá, hogy azt néki meg-köszönje: de Mesmes igen nehezen fogadta-el tsak annak meg-köszönését, azt mondván, hogy *az olly igazságos dolog volt a' mit tselekedett, hogy azért leg-kisobb köszönetet sem érdemel, és ha azt el-múlatta volna, soha az ő lelke esmérere holtig tsendes nem lehetett volna.* — Mikor az e'féle tselekedeteket olvassuk, ellent-állhatunk-e annak a' hathatós bé-nyomásnak, mellyet ezek tsinálnak a' mi szíveinkben? Ennek a' tiszta, egyenes, 's a' Világnak veszedelmes principiumai által még meg nem vesztegetett szívnek bizonyfága ez, melly a' mi ítélet-tételünknek sínór-mértéke lehet, 's a' mellyet úgy nézhetünk, mint a' valóságos nagyságnak 's ditsőségnek fundamentomát. Figyelmezzünk tehát ennek az egyenes szív

S
nek

nek bizonyfágára, valamikor az embereknek fényes tselekedeteikről akarunk ítéletet hozni. — Jól tudom én azt, hogy nem elegendők a' parantsolatok és a' példák arra, hogy az embert a' tökéletes virtusnak követésére fel-serkentsék: hanem ezeken kívül nagy szükfég vagyon az Istennek kegyelmére. Hogy is kételkedhetnénk e' felől mi Keresztyének, holott magok a' régi Pogányok is meg-vallották ezt? *Bonus Vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adjutus, exsurgere? Ille dat consilia magnifica et erecta.* Senec. Epist. 41. De soha eléggé nem lehet e' nemes példákat az Ifjak előtt emlegetni, hogy a' kegyefségnek 's egyenefségnek indulati mind inkább inkább nevelkedjenek ő benne, és a' virtust mind inkább inkább meg-tanulják betsületben tartani. Valamikor a' bölts Tanító Mester az Ifjak előtt valamelly Historiát el-olvas vagy el-beszéll, kérdezze meg tőlök, mit találnak abban szépet vagy rútat, dítseretre vagy gyalázatra méltót? meg fogja tapasztalni, hogy ritkán tévelyednek-el a' jól nevelt gyermekek a' szépnek és a' rútának meg-választásában. Mikor látják hogy Régulus készebb a' szörnyű kínokra vissza-menni, mint-sem esküvéssel tett ígértét meg-rontani; mikor hallják Tzírusnak, Scípiónak szüz életeket, 's a' kívánságon vett

vett győzödelmeiket; mikor látják a' régi Rómaiaknak tisztelséges szegénységeket, de azonban Hazájok eránt való állhatatos és meg-ólthatatlan szereteteiket, 's mikor ezeket a' mai bújálkodó, pazérló, sem Istennek sem embereknek nem szolgáló embereknek életekkel öfzve-vetik, lehetetlen hogy az elsőeknek ne adják a' felsőfőget. Azt mondja Seneca *Attalusról* az ő egyik Tanítójáról, hogy mikor hallgatta azt, a' szegénységről, szüzességről, mértékletes életről, 's a' tiszta lelki-esméretről; mindenkor megtelYESedett szíve a' virtus eránt való szeretettel, és a' bűnök eránt való íszonyodással. *Ego certe, cum Attalum audirem; in vitiis, in errores, in mala vitæ perorantem, sæpe misertus sum generis humani. Cum vero commendare paupertatem cœperat, - - sæpe exire e' Schola pauperi libuit. Cum cœperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem, non tantum ab illicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis libebat circumscribere gulam et ventrem.* Senec. Epist. 108. Szükség azért a' gyermekeket figyelmetesekké tenni azokra a' szép példákra, melyeket terjeszt előnkbe a' régi Pogány História; úgymint a' kik semminek tartották mind azokat, melyek az emberen kívül vagynak, 's nem betsültek egyebet

bet ő benne, hanem a' szívnek jó minémű-
fégeit, úgymint a' virtust és az Isteni félel-
met. Ez a' virtus az, azt mondja Seneca,
a' melly meg-nemelőti azokat is, mellyek
kívül vagynak rajtunk. Betsületesé téfzi a'
szegénységet, nyomorúságot, 's tömlöztöz-
tetést. *Quidquid attigit virtus, in simi-
litudinem sui adducit et tingit: actiones,
amicitias, interdum domos totas, quas
intravit, disposuitque, condecorat: quid-
quid tractavit, id amabile, conspicuum,
mirabile facit.* Senec. Epist. 60. — A' böls
Pogányoknak tanítások szerént, a' Király
tsak akkor nagy, ha jól-tévő és adakozó;
a' néki adattatott hatalommal tsak azért kell
néki élni, hogy fokkal jól tehessen. A' győ-
zödelmesnek, vitéznek, 's győzhetetlennek
neveit fokkal kevesebbre kell néki betsülni,
hogy-fem mint azt, hogy Haza' Atyjának
nevezetettsék; a' melly nevezet szüntelen
emlékezteti őt az ő el-múlhatatlan kötelefsé-
gére, mellyben áll egyszer'smind az ő fő
ditsősége. *Proximum Dux locum tenet,
qui se ex Deorum natura gerit, beneficus
ac largus, & in melius potens. Hæc af-
fectare, hæc imitari decet: maximum ita
haberi, ut optimus simul habere.* Senec.
L. I. de Clem. c. 19. Cetera cognomina
honoris data sunt. - - Patrem quidem Patriæ
apellamus, ut sciret sibi datam potestatem
patri-

patriam, quæ est temperatissima, liberis
 consulens, suaque post illos reponens. Ibid.
 c. 14.

Úgy látzik, hogy semmit sem lehet
 már tóldani ezekhez a' szép parantsolatok-
 hoz 's nemes példákhoz, mellyeket a' Po-
 gány Históriák adnak előnkbe. De halljunk-
 meg csak egy Bóltset, a' ki nem Socra-
 tesnek és Plátónak, hanem a' Jéfus Kristus-
 nak Oskolájában tanúlt; halljuk-meg Sz.
 Ágoston Doktort, a' ki minekutánna egy
 valófággal nagy Fejedelemnek képét le-írja,
 eggynéhány vonásai által eléggé meg-tanít
 bennünket arra, melly fokkal fellyebb-valók
 légyenek a' Keresztyéneknek jó tselekedé-
 teik, a' Pogányoknak virtusaiknál. „ Nem
 „ azért nevezzük mi, így szól Sz. Ágoston
 „ Doktor, nagyoknak és bóldogoknak a'
 „ Keresztyén Fejedelmeket, hogy fok ide-
 „ ig országoltak, hogy békeféségben haltak-
 „ meg, 's koronájikat gyermekeikre botsá-
 „ tották, hogy a' Hazának ellenségeit meg-
 „ alázták, 's azokon győzödelmet nyertek:
 „ mert mind ezek közöfek lehetnek a' rossz
 „ Fejedelmekkel, a' kik az ördögöknek imá-
 „ dójik. Hanem csak akkor nevezzük mi
 „ őket nagyoknak és bóldogoknak, mikor
 „ az igazfágot virágoztatják; mikor az őket
 „ tisztelő Népnek dítséretére fel nem fúval-
 „ kodnak; mikor valami jót tselekefsznek,

„ azt nem magoknak, hanem az élő Isten-
 „ nek tulajdonítják; mikor nem-tsak magok
 „ félik és szeretik az Istent, hanem annak
 „ tiszteletét egész Országokban viragoztat-
 „ ják; mikor ama romolhatatlan Országot
 „ a' földnél fellyebb betsülik; mikor fokkal
 „ gyorsabbak a' meg-engedésre, hogy-sem
 „ a' büntetésre; ha büntetnek is, tselekszük
 „ azt egyedül az Ország' javára, nem pe-
 „ dig a' bosszú-állás' kívánságának ki-elé-
 „ gítésére; mikor a' testi gyönyörűségeknek
 „ annál inkább ellent-állnak, mennél szaba-
 „ dabban üzhetnék azokat; mikor inkább
 „ szeretnek tulajdon indulatjaiknak, mint-
 „ sem a' földnek népeinek parantsolni; 's
 „ végezetre, mindezeket nem a' híjában-va-
 „ ló ditsőségért, hanem az Isten' szereteté-
 „ ből, 's örök idvességeknek meg-szerzésé-
 „ ért tselekezzük. “

A' régi Pogányfág nem tsepegtethetett
 illy nemes indulatokat a' szívbe, mellyek
 embernek maga szeretetétől; 's a' híjában-
 való ditsőségnek kívánásától tiszták légyenek.
Hæc omnia faciunt, non propter ardorem
inanis gloriæ, sed propter caritatem fe-
licitatis æternæ. Egyedül a' Jésus Kris-
 tusnak oskolája az, melly az embert arra a'
 tökéletességre emelheti, hogy magáról tel-
 lyességgel el-felejtkezzen, minden szerentsé-
 jét, betsületét, 's ditsőségét egyedül az Is-
 ten-

tennek tulajdonítsa. Ebből az iskolából jöttek-ki azok a' fok Keresztyén Hérók, a' kik mindenjeket, valamivel tsak bírtak, az Isten' ditsőségének fel-áldozni készek voltak.

A' LUXUSRÓL, VAGY POMPÁRÓL.

Ezen a' fzőnn értjük közönségesen az azokkal a' jókkal való vissza-élést, mellyeket az Isteni gondviseelés enged nekünk, hogy velel éljünk. Hogy a' luxus vagy pompázás valamelly Országban meg - szenvedtetsék, meg - kívántatik arra, hogy ez a' luxus ne folyjon azokból a' rossz principiumokból, mellyek le-rontják a' Famíliákat, 's haszontalanokká tészik a' Hazafijakat. — Vagyon olyan luxus, melly az embereket ki-pallérozza, darabos erköltseiket meg-egyengeti, képzelődéseiket meg-éleliti, 's esmérteiket nagyobb nagyobb tökéletességre emeli. Ezt a' luxust lehet nevezni a' jó ízlésnek 's elmélségnek, nem pedig a' bűnöknek 's vétke indúlatoknak luxussának. Ha valamelly Országban a' luxus, vagy a' ruhában való pompázás erőt kezd venni, szükség hogy annak fundamentoma légyen a' széles kiterjedő hasznos kereskedés, a' melly nélkül ez az Orzágnak szegényítésére 's romlására

fog szélesedni. A' pompa által némelly gazdagabb famíliák igen sokba kerülő újabb újabb módizásokat szoktak behozni: ezeket a' többek, noha annyi tehetségek nints, tsupa kevélységből 's nagyra-vágyásból követik. E' szerént a' pompa napról napra terjed és öregbedik; azonban a' jövedelem semmivel se szaporodik. A'hol eggyszer a' luxus erőt vesz, ott természet szerént ifzonyodnak az emberek a' házaságtól. Azok is a' kik házaságban élnek, tselekszik azt inkább nagyobbra való vágyásból, hogy-fem mint szerezetből. Mennél inkább nő a' pompa, annál gyalázatosabbá lesz' a' szegénység, 's ez a' gyalázat, melly magánál a' szegénységnél százszorta el-szenvedhetetlenebb, annál többeket vesz' arra, hogy a' lopás vagy gyilkosság által magokon valamit segítsenek. — Eggy nevezetes Író nem régiben arra a' vakmerő képtelenségre vetemedett, hogy azt állította, hogy a' lakosoknak bűneikben áll valamelly Országnek dicsősége 's bőfége. Nints könnyebb, mint ennek az állításnak hamiságát mind a' józan-okosságból, mind a' Históriából meg-mutatni, a' mellyben mint valamelly tükörben, világosan láthatjuk, hogy minden Ország annál közelebb ment a' maga el-enyészéséhez, mennél messzebb távozott azoktól a' virtusoktól, mellyekkel a' birodalomnak fundálói 's első lakosi ékesked-

kedtek. A' luxus, vagy a' pompa, vólt kezdője ennek a' veszedelemnek, 's azok a' fok rendetlenségek, mellyeket a' pompa szült, nem fokára tökéletességre vitte azt. Haszontalan mentegeti némellyik a' felettébb való pompát azzal, hogy fok mesterembereknek munkát és kenyeret ád: mert nintsenek-é hasznosabb 's az emberhez illendőbb munkák, mellyekben ezek a' kezek foglalatostkodhatnának, 's a' Közönséges-társaságnak hasznot, magoknak pedig élelmet szerezhetnének? Az új-módinak fel-találójánál, melly fokkal fellyebb kell betsülni azokat, a' kik a' mesterfégeknek, míveknek, vagy hajókázásnak szerentséfebb folytatására valamelly hasznos eszközt találtak-e?

A' hol a' luxus vagy felettébb való pompázás erőt vészén, észre - vehetetlenül meghomályosodik ott az elme, 's a' szív el - púhúl a' gyönyörűségeknek közepette.

*Rövid Beszéd; melyet a' Frantzia Nemzeti Gyűlésnek egyik érdeemes tagja Ra-
baut Úr élő szóval a' Gyűlésben el-mon-
dott 1790-ben, két millió Protestáns
Lakosoknak képekben.*

Uraim!

Minthogy a' Nemzeti Gyűlés azt végezte, hogy a' Gyűlésnek azon tagjának feltelete, a' ki a' maga értelmét most leg-köz-
zelébb el-mondotta, közönféges vi'sgálásra
botsáttafsék: kétfég nélkül meg-engedtetik
énnékem, hogy öt meg-tzáfoljam, 's azo-
kat a' veszedelmes fundamentomokat, mel-
lyeken vélekedését építette, nyilván-valókká
tégyem. Meg-vallotta ez a' böłts Órátor,
hogy nints semmi jufsunk arra, hogy az em-
bereknek titkos gondolatjaikra bé-hafsunk,
hogy azokat meg-gátoljuk; de ezzel még bi-
zonyosan sem valamelly meg-jegyzésre méltó
dolgot, sem mélyen meg-fontoló igazsá-
got nem mondott. Mert soha semmi idő-
ben semmi Tyrannusnak 's kegyetlen Ural-
kodónak még tsak elméjébe sem ötlött az,
hogy a' gondolatoknak titkaiba bé-rontson;
's kétfég nélkül a' leg el-nyomattatottabb
jobbágyoknak, 's az örökös rab szolgáknak
is meg-vagyon az a' szabadságok, melyet

az

az én előttem szóló férjfiú a' szabad embereknek ajándékozni méltóztatott. — A' maga hosszú beszédének ezt vetette utánna: „ A' gondolatoknak ki-nyilatkoztatásának, „ vagy közönségessé való tevésének veszedelmes következései lehetnek; erre kell „ tehát szükefésképpen vigyázni, 's a' Törvénynek igyekezni kell azt meg-akadályoztatni, hogy valaki a' maga gondolatit igen szabadon ki ne mondja: mert az „ új Vallások éppen ebből eredtek. “ Itt a' beszédnek már egyéb híjja nem vólt, hanem hogy egy Törvény-szék állíttatásáért, melly különösen erre vigyázzon. — Én pedig a' magam részemről azt állítom, hogy az említett férjfiúnak ezen jóvá-hagyása 's tanátsa, a' mint ő azt ki-fejezte, igen alkalmas lett volna arra, hogy bennünket amaz embert ölö mézfár-széknek kegyetlen dühöségének tárgyúl tegyen-ki, hanemha a' közönségnek szava, mellyre nagy bátorsággal mérészelt appellálni, az ő vélekedését, mint veszedelmest, meg-vetette volna. — Éppen így szoktak beszélni eleitől fogva azok az emberek, a' kik másokat szenvedni nem akarnak; 's maga is az emberi szívet borzadásal bé-töltő *Inquisitio*, az illyen veszedelmes állításokon vólt fel-építtettetve. Ez a' Keresztyén vért szomjúhozó *Inquisitio* is, az ő mézes mázos beszédjeivel mindenkor azt szok-

szokta mondani, hogy ő a' gondolatokra a' maga jussát ki nem terjeszti, hogy a' gondolkozásra nézve minden ember szabad, csak-hogy azt ki ne beszéllje: de mivel annak nyilván-valóvá tévése a' közönséges rendet 's tsendeséget meg-háboríthatná, azért is a' Törvénynek szorgalmatosan kell arra vigyázni. Az ilyen állítások által vittek ezek a' türehetetlenek 's másokat nem szenvedhetők ezt annyira, hogy ez a' vigyázásnak tisztje ő reájok bízattatott, melyly a' gondolkozásra való tehetféget, vagy a' szabad gondolkozást, olly fok száz esztendőök alatt vas bilintsekben tartotta.

Ha ez a' *maxima*, vagy ez a' veszedelmes állítás mindenkor az ő erejében maradt volna, 's mindenkor munkába vétetődött volna: nem vólnának úgy ma fohol is Keresztyének a' földnek színén. Soha a' Keresztyén Vallás a' Világon el nem terjedhetett volna, ha a' Pogányok, a' kik előtt ezek az állítások éppen nem voltak esméretlenek, mindenkor ezek mellett hűfégesen meg-maradtak volna, 's az újabb értelmeknek 's gondolatoknak közönségesekké való tevéseket abból az okból meg-gátolták volna, hogy ezek által a' közönséges rend meg-háboríttatik.

Uraim! az a' betsület, melylynek én ti veletek egygyütt forfosa vagyok, hogy t. i.
a'

a' Frantzia Nemzetnek Hely-tartója, 's ennek a' tiszteletre méltó Gyűlésnek egyik tagja vagyok, just ád nékem arra, hogy az én értelmemet nyilván ki-mondjam e' kérdés felől, melly most a' ti egész figyelmetes-fégteket magára húzta. Nem kívánom tagadni előttetek, hogy ebben a' dologban, mellyet óltalmazni akarok, az én tulajdon ügyem és hafznom is forog. Ez néminémű rossz bal-vélekedést gerjeszthetne némellyekben ezen én mentő és óltalmazó Beszédem ellen: de úgy gondolkozom én, 's talán nem is tsalattatom-meg vélekedésemben, hogy a' maga igaz jufsát óltalmazó embernek mentő-beszéde éppen nem lehet gyanús a' bölts ember előtt tsak azért, mert ő a' maga jufsát védelmezi. Ha az Ámerikai Szigetekben nyomorgattatott bódogtalan jobbágyok 's örökös szolgák e' tiszteletes Gyűlés előtt meg-jelennének, 's itt a' magok emberi jufokért az égre emeltt kezekkel 's könyvező szemekkel esedeznének: az, hogy ők a' magok ügyöket védelmezik, nem öntene a' ti szívetekbe semmi veszedelmes és kedvezni nem tudó bal-vélekedést, az ő mentfégeknek igazsága 's hathatósága ellen, hanem inkább azt tselekedné, hogy az ő nyomorúságaikban a' ti érzékeny szíveitek részt vennének. — Ide járúl az is, hogy ezt tselekedvén, a' reám bízott leg-szentebb köte-

les-

lelségnek kívánok meg-felelni, 's az előmbe ki-szabott út-mutatás szerént, a' magok személyekben engem' ide küldőknek akaratjokat kívánom bé-tölteni. Eggy három száz hatvan ezer lelkekből, 's azok között száz húsz ezer Reformátusokból álló Vármegye azt a' parantsolatot adta azoknak, kik az ő személyekben e' tiszteletes Gyűlésre küldettettek, hogy itt az 1787-dik Esztendőben, November' Havában, a' Protestánfok' javokra adattatott Parantsolatnak meg-erősítetésében, 's meg-bővítettetésében munkálódjanak. *Langvedóciának* több részei is, sőt Frantzia Országának több Városai 's Tartományjai ugyan azt kívánják, hogy a' Protestánfoknak szabad Vallásbéli gyakorlás adattassék. *

Fundálom magamat nagy böltsefségű Urak, a' ti tulajdon állításaitokon, a' mikor azt kérem tőletek, hogy eggy különös Tzikelyben ezt tegyétek változhatatlan Törvényé, hogy *minden lakos a' maga gondolkozására 's vélekedésére nézve szabad; hogy jussa van néki a' maga hitét közönsé-*

* Ekkor fokban a' Nemzeti Gyűlésnek tagjai közül fel-állttak, 's azt mondták, hogy ők is azt kívánják. Mások pedig kéz tapfolásokkal kiáltozták: Mindnyájan, mindnyájan azt akarjuk, hogy a' Protestáns Vallásnak szabad gyakorlás engedtessék.

Séges Isteni-tisztelet által nyilván-valóvá tenni; és hogy ő a' maga Vallásáért senkitől nem háborgattathatik. — A' ti állítáitok 's bölts maximájitok Uraim ezek, hogy a' szabadság mindenekkel köz-jó és hogy minden lakosoknak egyforma jussok vagyon hozzá. E' fzerént a' szabadság minden ki-fogás nélkül, minden Frantziára egyformán ki-terjed. Mindnyájoknak egyforma jussok vagyon hozzá, vagy pedig egynek fints jussa hozzá. A' ki azt egyenetlen mértékkel kívánja ofztani, az valóban a' szabadságnak természetét nem esméri. A' ki a' más Hazafinak szabadságát, bár akárminémű dologban is meg-gátolja, a' maga tulajdon szabadságát rontja az le, 's meg-érdemli, hogy ettől a' betses kintstől végképpen meg-fosztattassék, a' ki annak érdemét illendőképpen nem tudta meg-betsülni. — A' ti maximátok 's állítástok Uraim továbbá ez, hogy a' gondolatoknak 's vélekedéseknek szabadságok, az embernek meg-férthetetlen 's el-veszhetetlen jussai közzé tartozik. Ez a' szabadság leg-szentebb mindenek között, 's nyugszik ez az emberi hatalomnak határain kívül: mint valamelly szentek-szentében, úgy lakik ez a' mi lelkünk-esméretének mélyféges rejtekében, a' hová semmi halandó bé nem hathat. Ezt az egyyetlen-eggy szabadságot fo-

ha

ha sem vetették-alá az emberek a' közönfészes öfzve-szövetkezésnek törvényeinek. Ezt határokba szorítani igazfágtalanfág; lerontani akarni, szentség-törés. — Előre kikérem magamnak, hogy alább meg-felelhessek arra az ellen-vetésre, melly szzerént azt vetik némellyek ellenünk, hogy a' Protestánfoknak lelkek-esméretén semmi erőszak nem tétetik az által, hogy nekik a' közönfészes és nyilván-való Isteni-tíztelet meg nem engedtetik. Reménylem Úraim, hogy meg fogom én azt néktek mutatni, hogy ez valófágos igazfágtalanfág, főt elfő neme az igazfágtalanfágnak, hogy ez által a' Protestánfoknak lelkek-esméretén erőszak tétetik, hogy ez nem egyéb, hanem türhetetlennek lenni, az üldözésnek lelkétől vezéreltetni, igazfágtalanfágot követni, egyfzóval, úgy tselekedni másokkal, a' mint mi nem akarnánk, hogy mások mi velünk tselekedjenek. — De minthogy szzerentsém esett e' minden tízteletre méltó Gyűlésben fel-emelni az én fzómat, mellyet önt az én ajakimra a' tsupa igazfág, a' felebaráti szzeretet, 's a' Hazának bóldogfágának kívánása; mivelhogy arra kérlek benneteket, hogy a' mikor a' Hazafijaknak szabadságaikat 's jussaikat meg-határozzátok, ugyan akkor egy olyan fundamentomot tegyetek, mellyre a' Protestánfokat illető igaz törvényeket épít-

építhetsek: szükség, hogy elsőben egy két szóval meg-mondjam, mitsoda állapotban légyenek ezek most Frantzia Országban. Meg lehet, hogy lehetnek e' tiszteletre méltó Gyűlésben olyanok, a' kik a' mi állapotunkat tökéletesen nem tudják: az ilyeneknek kedvéért azt mondom, hogy a' Frantzia Országban lévő számos Protestánfok, az 1787-ben, November' Havában kiadatott kegyelmes Parantsolat által egyebet nem nyertek, hanem a' mit tőlök meg nem lehetett tagadni. Úgy vagyon Uraim! újra azt mondom néminémű szégyennel, 's az én ortalomnak pírulásával, hogy ezek a' szégyen Protestánfok nem nyertek e' Parantsolat által egyebet, hanem a' mit tőlök megtagadni lehetetlen volt. Éppen nem fundamentom nélkül való vád ez az én mondatom, hanem magának a' Parantsolatnak kifejezése ez. Ez az inkább híres, hogy-fem mint igazságos és kegyelmes Parantsolat, meg-határozza a' módot, melly által a' szűlöttetek, a' házasfűlők, és a' holtak bé-íratattasának; meg-engedi nekik, hogy a' magok mesterfégeiket üzhessék, és hogy valamelly Hazafijúi jussal bírjanak. — Ez az mind öszveséggel, a' mit magában foglal ez a' Parantsolat. — E' szerént Uraim, ímé a' XVIII-dik Században is, ama vad és tudatlan időknek vétkez *maximájokat* követjük

T

mi,

mi, melly fzerént ezt az eggy Nemzetet két
részre osztjuk, kik közzül az eggyiknek mód
nélkül kedvezünk, a' másikon felettébb ke-
gyetlenkedünk. Sőt a' mi tsudálatosabb,
némellyek néminémű nagy lépésnek tartják
ezt az emberiségben, a' Keresztyéni szerez-
tetben, 's a' Törvény-hozásban való böl-
tsétségben, hogy azoknak a' szegény Fran-
tziáknak, kik száz esztendőktől fogva, mint
meg-annyi számkivettettek, úgy tartattak az
ő tulajdon Hazájokban, most újra meg-en-
gedtetik, hogy az ő mesterfégeket gyako-
rolhassák, az az, hogy élhefsejenek, és hogy
az ő ártatlan gyermekeik a' fattyaknak útá-
latos nevezetjek alól fel-szabadíttatnak! De
azonban azok a' melleleg-való rendelések
vagy formálítások is, mellyeknek ez a' Tör-
vény őket alájok vetette, fok-féle erősza-
kokkal, 's meg meg annyi bilintsekkel vagy-
nak öszve-köttetve, úgyhogy ennek a'
Parantsolatnak a' Protestánfoknál tökéletes-
ségre való vivése, még eddig fok rendelet-
lenfégnél, nyomorgatásnál, és üldözésnél
egyebet nem okozott. De ez olyan dolog,
a' melly ellen majd akkor fogom én az ént
gyenge szavamat e' Gyülésben fel-emelni,
mikor ti Uraim az ide tartozó több Törvé-
nyeket kezditek meg-határozni.

Magatok láthatjátok Uraim! melly nagy
külömbbség légyen ez Országban a' Frantzi-
ák,

ák, és Frantziák közt! Magatok tudjátok Uraim, a' Közönféges-tárfaságnak melly fok-féle jufsaitól 's hafznaitól fosztattak légyen meg a' Protestánfok. Meg-fosztattak ők a' valófágos vitézfégnek, 's a' Haza mellett tett hív szolgálatnak ama betsés jutalmától, a' *Lajos' keresztyétől*: mert méltán meg-fosztattattaknak mondhatom ettől a' magok betsületeket szerető nemes Frantziákat, úgy-mint a' mellyet tsak tsupa tsapodárfág 's hízelkedés által nyerhetnek-el némelleyek. — Végezetre Uraim, hogy a' mi meg-alázta-tásunknak 's a' gyalázatnak mértéke tsordúltig bé-teljen, mint valamelly büntetésre méltó embereket, ezeket a' szegény Protestánfokat, az ő külömböző gondolkozásokért 's vélekedésekért, a' közönféges Isteni-tiszteletnek szabadságától meg-fosztották. A' büntető Törvények, (ha ugyan Törvényeknek lehet azokat a' vért szívó kegyetlen rendeléseket neveznem, mellyek ezen a' veszedelmes principiumon épültek; hogy a' Valásbéli el-tévelyedés gonofzfág!) a' büntető Törvények mondom, mellyek az ő Isteni-tiszteletjek ellen hajdan hozattattak, nem vétettek-vissza. Sok tartományokban máig is, hogy a' büntetést el-kerülhefsék, a' legnagyobb hidegekben, hévségekben, 's a' leg-zivatarofabb időkben is, a' pusztákban tartják az ő Isteni-tiszteletjeket, hogy mint

valamelly gonofztévők, a' Törvénynek kegyetlenségétől meg-menekedjenek, vagy inkább ezt a' Törvényt az ő égre kiáltó igazfágtalanfágaért tsúfofsá tegyék, a' mikor nem-hogy magokat ahoz alkalmaztatnák, hanem inkább azt minden napon készek által-hágni.

Imé Uraim! Így van a' dolog, hogy a' Protestánfok a' Hazának bódogfága mellett mindent el-követnek, 's ez a' Haza háládatlanfággal fizet önékiek; úgy szolgálnak néki, mint lakofok és Hazafijak, e' pedig úgy tartja őket, mint fattyakat; úgy szolgálnak néki, mint olyan emberek, a' kiket ti Uraim szabadokká tettetek; de még is ez a' Haza úgy bánik ő velek, mint valamelly örökös jobbágyokkal és rab-szolgákkal. — De hálá Istennek! eggy újjá születt és egészen más Frantzia nép álltt most fel a' Világ' piatzára. Erre a' nemes Nemzetre apellálok én, két milliő hasznos lakofoknak nevekben, a' kik a' nékiek, mint igaz Frantziáknak, tartozó just kívánják-vissza. Éppen nem gondolkozom olly igazfágtalanúl Uraim! e' nemes Nemzetről, hogy mai időben lehetséges dolog lehetne az, hogy a' *tűrhetetlenségnek* szavát mondja-ki mi reánk. Ez a' szó ki üzettetett a' Frantzia nyelvből; leg-alább eggy ez azok közül a' régi meg-avúltt vad szók közzül, melyek-

lyekkel már ma többé soha sem élünk, mert az ennek a' szónak meg-felelő idea semmi-vé tétetett. De nem is a' *Tolerantiát*, vagy a' türhetőséget kérem én Uraim, hanem a' tellyes és tökéletes szabadság az, a' mellyet én vissza-kívánok. Türhetőség, el-fzenvedés, meg-engedés, kegyelem; mind ezek, 's több ilyen szók, igazságtalan kifejezések lesznek mind addig, valámíg igaz lesz' az, hogy a' Vallásbéli vélekedésekben való különbözés gonoszfágnak nem tartatathatik. Azt kívánom, hogy ez a' *Tolerantiának* vagy türhetőségnek igazságtalan neve is, soha többé a' Prötestánsokra ne alkalmaztattassék, a' melly is úgy ad-elő minket, mint szánakozásra méltó embereket, vagy mint olyan gonosz-tévőket, a' kiknek bűnök meg-botsáttatik, még pedig olyaktól, a' kik nagy részént csak a' történetnek 's vak szerentsének köszönhetik azt, hogy ők a' mienktől különböző vélekedésben neveltettek-fel. Nem így Uraim! 's nagy lelki Frantziák! ti tudjátok, hogy a' Vallásbéli tévelygést nem lehet bűnnek tartani; a' ki a' tévelygést követi, úgy öleli azt meg, mint igazságot, 's a' maga lelki-esmeretében kényszeríttetik arra, hogy azt vallja és kövesse; azért is nints semmi magános embernek, sem semmi társaságnak arra jussa, hogy azt neki tilalmazza.

Kitsoda az közzületek Uraim! a' ki a' fok-féle tévelygéseknek 's igazságoknak osztályjokban, mellyeket az emberek egymásnak tulajdonítanak 's kézzől kézre által-adnak, mellyik mondom e' tiszteletre méltó Gyűlésben, a' ki azt merné magáról kevélyen állítani, hogy ő soha semmiben el nem tévelyedett, hogy az igazság mindenkör az ő részén vólt, a' tévelygés pedig az ő vele disputálóknak részeken? — E' szerént Uraim, minden Frantzia Protestánfoknak, főt mindazoknak, valakik nem Romano-Catholicusok, de azonban a' Hazának igaz tagjai, azt kívánom én, a' mit kiki ti közzületek magának kíván. Tudni-illik, tellyes Válaszbéli szabadságot, 's a' tiétekhez hasonlójusokat. Kívánom ezen júsokat még amaz Á'siából ki-üzettetett, szintén tizen-nyóltz száz esztendőktől fogva szüntelen széllyel bújdosó, mindenütt nyomorgattattatott 's igazságtalanúl háborgattattatott 'Sidó népnek is, melly a' mi erköltseinket 's szokásainkat régen magájéivá tette vólna, ha a' mi Törvényeink ötöt a' közönséges testnek tagjainak esmérték vólna, és a' mellynek tudatlanságát 's erköltstelenfégét néki szemére nem hānyhatjuk; minthogy ez nem egyéb, hanem a' mi rajtok kegyetlenkedő vadfagunknak gyümöltse, 's annak az el-nyomatatásnak szükséges következése, melly alá
 őket

őket igazfágtalan vetettük. — Mindazokat kívánom tehát én Uraim, valamelyeket ti magatoknak kívántok: azt kérem, hogy minden Frantzia Protestánfok, főt még a' 'Sidók is, más lakofokhoz mindenben, minden leg-kifsebb ki-vétel vagy ki-fogás nélkül hasonlókka tétettsenek; kívánom pedig ezt azért, mert ezek is lakofok, azonban a' Törvény és a' szabadság, mellyeknek nem lehet személy-válogatóknak lenni, az igazfágnak szoros ki-szolgáltatásában részre nem hajólhatnak, 's a' lakofok között külömbféget nem tehetnek.

Ki is vólna Uraim ti közzületek, (engedjétek-meg nékem, hogy e' kérdést tettem) a' kinek ilyen kegyetlen szíve vólna? Kitsoda vólna az, a' ki merné kívánni a' szabadságot, 's méltónak mérészné magát arra tartani, ha látná, hogy két millió hasznos lakofok az ő Hazafi társai közzül még most is a' szolgafágnak bilintseiben tartattatnak? Valósággal ez a' szabadság, minthogy személy-válogató lenne, 's egyenetlen mértékkal osztattatnék, meg-szűnne szabadság lenni. Mit felelhetnétek nékik Uraim! ha e' két millió hasznos lakofok tellyes torokkal azt hánynák néktek szemetekre, hogy ti az ő lelkeiket békókban tartjátok, a' mikor magatok szabadságban éltek? Mire való, azt kérdem tőletek Uraim, ez a' véleke-

délekben való *Aristocratia*? mire való ez a' gondolatoknak vasallusokká való tétet-
tetések? mire való ez a' Hazafijak között va-
ló kegyetlenkedés, melly két millió jobba-
gyokat szolgafágban akar tartani, tsak azért,
mert azt az eggy igaz Istent, a' kit ti is
imádtok, másképpen tisztelik?

Ugyan azon jufsokat, ugyan azon pri-
vilégiumokat, 's azt a' szabadságot kérem
én tőletek a' Protestánfoknak, a' mit ti U-
raim magatok kívántok magatoknak; kívá-
nom az ő lelkek-esméretének, Vallásoknak,
's Isteni-tiszteltejeknek szabad gyakorlását;
azt kívánom, hogy ők az ő Isteni-tisztelte-
jeket az ő templomaikban szint' olyan sza-
badosan gyakorolhassák, mint ti a' titeket;
azt kívánom, hogy ők ezen ő Isteni-tisztelte-
jeknek közönséges gyakorlásában szint'
úgy meg ne háboríttassanak, valamint mi
titeket Uraim soha meg nem háborítunk;
azt kívánom, hogy mivel mindnyájan ugyan
azon Hazának tagjai vagyunk, mivel eggy-
formán hordjuk a' terhet, tehát ez a' Haza
is a' maga bölts Törvényei által, mind sze-
mélyjünkre, mind jószágunkra, mind Val-
lásunknak szabad gyakorlására nézve, szint'
úgy védelmezzen minket, valamint titeket,

Ne engedjétek-meg Uraim! — ne szen-
vedjed óh te nemes és szabad Frantzia Nem-
zet! hogy tégedet e' nemes lépésben azok-
nak

nak a' türhetetlen népeknek példájok tsak egy szempillantáfig is tartóztatson, melyek a' te Vallásodat magok közt nem akarják türni. Nem úgy formáltattál te nemes lelkű Frantzia Nemzet, hogy más népektől végy példát, hanem inkább, hogy te menjelő másoknak jó példával: nem illik te hozád az a' rossz következés, hogy mivel vagynak még a' Keresztyének között igazfágtalan népek, tehát néked is az igazfágtalanságban tovább is meg kell maradni. Az egész Európa, melly a' szabadságra törekszik, nagy letzkéket vár most te tőled, 's méltó is vagy te valóban arra, hogy másokat taníts. Az a' Törvény-könyv, melyet te fogsz készíteni, nem lészzen a' babonafágnak 's bal-vélekedéseknek semmi-féle motskaikkal meg-undokíttatva, 's meg-érdemli, hogy minden népeknél mustrául szolgáljon.

De ha tsak ugyan szükfég valamelly példát hoznom-elő, úgy arra kérlek Uraim benneteket, hogy a' Vallás' gyakorlása felől való végezéseitekben kövessétek ama nemes lelkű Ámerikánusoknak példájokat, a' kik is az ő Törvény-könyvöknek homlokára ezt a' változhatatlan és szent törvényt tették, hogy mindenek ő közöttök tellyes Vallásbéli szabadsággal bírjanak; kövessétek amaz emberi szívet jól esmérő *Pensylvánia*.

fokat, a' kik meg-másolhatatlanúl meg-határozták azt, hogy mindenek, valakik az eggy igaz Istent imádják, bár akármelly különbözö tzeremóniákkal 's külföfégeekkel tiszteljék ök azt, mind azok a' több lakosoknak jufsaikkal, 's mindenféle privilégiumjaikkal eggyformán bírjanak; kövefsétek amaz igazán *Philadelphidnak*, Keresztyéni szerezettel ékeskedö nyájas és böltö lakosait, a' kiktől örökös számkivetésbe üzetetett az üldözés, és a' Vallásbéli gyölöfég, 's a' kik húsz különbözö Vallásoknak ékes templomjaikat szemlélik az ő kö-falaik között, és a' kik talán a' szabadságnak belső természetének ezen tökéletes esméretének köszönhetik azt, hogy ök ezt a' drága kintset a' szabadságot meg-nyerhették.

Végezetre Uraim, vissza-megyek még eggyfzer az én principiumimra, vagy inkább a' tiétekre, mellyeket a' ti nagy böltsefségek 's bátorfágtok által tulajdonitokká tettek, 's mellyeket az egész Világnak fzei elötte meg-szenteltetek, azt tévén szabadságunk' talp-kövévé, hogy minden emberek szabadságban 's eggyformaságban születtenek, és úgy is maradnak. E' fzerént minden Frantziáknak jufsaik ugyan azok, 's mindnyájan hasonlók az ő jufsaikban. E' fzerént tellyesféggel nem láthatom által, mi okon mondhatná a' Frantzia népnek egy-
gyik

gyik része a' másik résznek azt: *én szabad akarok lenni; de azért néked nem lehet ez-zel a' szabadsággal élni.* Tellyefséggel nem láthatom által, mitsoda fundamentomon mondhatnák a' Frantzia lakosok egymásnak, hogy az ő jussaik nem egyformák; mi módon mondhatnák ezt: Mi a' mi lelki-esméretünkben szabadok vagyunk, de ti szabadok nem lehettek; mert mi azt megengedni nem akarjuk. Nem láthatom által tellyefséggel, miért ne felelhetné, még pedig igaz jussal, az el-nyomattatott rész ezt a' másiknak: *Kétjég nélkül másképpen beszélnétek ti, ha az erőtelenebb és kisebb részt ti tennétek; a' ti minket ki-rekesztő akaratotok nem egyéb, hanem csak az erősebbnek törvénye, a' mellynek mi engedelmeskedni nem tartozunk.* Ez az erősebbnek törvénye csak ott van az ő divatjában, a' hol a' Despotismus az ő vas veszfzejét mutogatja: de egy szabad népnél, egy olyan népnél, a' mellynél minden lakosnak jussai szentek, az ilyen törvény erő nélkül való.

Szint' olyan kevésbé tudom én, mint ti Uraim, mi légyen a' másokat ki-záró privilégium; leg-alább én ezt semmi-féle dologra nézve szabadosnak nem tartom: de a' vélekedésekre 's a' Vallás' gyakorlására nézve, a' másokat ki-rekesztő privilégium, leg-

leg-nagyobb igazságtalanságnak tetszik nékem az ég alatt. Úgy vagyon Uraim, semmi-féle jussal nem bírhattok ti, a' mellyel én is hasonlóképpen ne bírhatnék; ha ti szabadok vagytok, nékem is mint Frantziának szabadnak kellennem; ha ti a' ti Isteni-tiszteleteteket közönséges helyen gyakorolhatjátok, nékem is a' magam Isteni-tiszteletét nyilván és közönséges helyen gyakorolnom szabad; ha ti a' ti Vallástokban 's Isteni-tiszteletetekben senkitől nem gátoltatok, úgy nem lehet engemet is a' magaméban sem meg-gátolni, sem meg-háborítani. Ha tehát ezen szembe-tűnő principiumok és igazságok ellen, a' mi közönséges Isteni-tiszteletünket, 's a' mi Vallásunknak szabad gyakorlását csak azért nem akarnátok nekünk meg-engedni, mert ti fokban, mi pedig kevesebben vagyunk; így nem volna ez egyéb, hanem az erősebbnek törvénye; nem volna egyéb, hanem a' leg-nagyobb igazságtalanság; nem volna egyéb, hanem a' ti tulajdon principiumaitoknak tselekedettel való meg-tzáfolása 's le-rontása. — Reményilem nagy böltsétségű Férjfiak, hogy nem fogjátok magatokat annak a' szemrevaló-hányásnak tzélul tenni, melly szérént méltán azt mondhatná kiki ti rólatok: „A' Frantzia Törvényt-tévők, mindjárt az ő törvényt-szabásoknak kezdetében magok magok-

„goknak ellent-mondottak: ez előtt egy-
 „néhány napokkal azt végezték, hogy
 „minden emberek az ő jufsaikra nézvé egy-
 „formák; ma pedig újra azt a' törvényt
 „hozták, hogy a' Frantzia lakosok nem
 „eggyformán élhetnek az ő jufsaikkal: ez
 „előtt eggy-néhány napokkal azt határozták-
 „meg, hogy mindennek szabad mind azt
 „véghez-vinni, a' mi más Hazafi-társának
 „ártalmára nints; ma pedig azt a' törvényt
 „szabták, hogy két millió füzületett Fran-
 „tziáknak ne légyen szabad közönféges Is-
 „teni-tiszteltetett gyakorolni, a' melly pe-
 „dig senkinek a' Világon leg-kifsebb ártal-
 „mára is nem szolgálhat.“

Sokkal böltsebbek vagytok ti Uraim,
 hogy-sem mint a' Vallást magános véleke-
 désnek tárgyává tsinálnátok; sokkal böltseb-
 bek vagytok, hogy-sem mint a' türhetetlen-
 ségnek, kevélységnek, uralkodásra való vá-
 gyásnak, mellyek tizen-öt száz esztendőök a-
 latt az emberi vért özönnel ontották, maga-
 tok adnátok fegyvert gyilkos kezeikbe. Két-
 ség nélkül nem fogtok ti Uraim tsudálkozni
 azon, hogy vagynak olyan emberek, a' kik
 másképpen gondolkoznak mint ti, a' kik
 az Istent más-forma tzeremóniákkal tisztelik,
 nem ollyakkal mint ti; kétség nélkül a' kép-
 zelődésnek ezt a' külömbözését nem fogjá-
 tok úgy tartani, mint olyan méltatlanfágot,

a' mellyel ti illettetnétek. A' fok Századoknak hosszas és vérengező tapasztalásai által meg-taníttatván, a' mi Atyáinknak hibájik által meg-intettetvén, kétség nélkül ezt fogjátok ti Uraim mondani: „ Ideje, „ hogy azt az embertelen és gyilkos kardot, „ melly a' mi fok ezer ártatlanul meg-ölet- „ tetett Hazánkfiainak vérektől még most „ is piroslik, örökösen a' hüvelybe zárjuk; „ ideje, hogy ezeknek a' mi Hazánkfiainak „ igaz jussukat, mellyektől régtől fogva „ meg - fosztattattak, vissza - adjuk; ideje, „ hogy azt az igazfágtalan köz-falat, melly „ őket eddig mi tőlünk el - választotta, a' „ földig le-rontsuk; ideje, hogy a' mi emberféges magunk-viselése által meg - tanítsuk őket e' Hazát szerezni, melly őket „ száz esztendőktől fogva ok nélkül nyomorgatja, 's mint valamelly kegyetlen „ mostoha anya, az ő kebeléből ki-rekesztette. “ — Sokkal böltsebbek vagytok ti Uraim, hogy-sem mint azzal hízelkedhetnétek ti magatoknak, hogy tinéktek tartattott az, hogy véghez-vihefsétek azt a' nagy dolgot, mellyet szintén hat ezer esztendőktől fogva soha eddig az emberek véghez nem vihettek, hogy t. i. arra vegyének minden embereket, hogy egygyformán tiszteljék az ő Isteneiket. Sokkal böltsebbek vagytok ti Uraim, hogy-sem mint el-hihetnétek, hogy

en-

ennek a' Nemzeti Gyűlésnek tartattatott az, hogy a' Vallásbéli külömbbségnek végét szakassza, a' melly mindenkor meg-volt Világ' teremtetésétől fogva; és hogy néktek adatott volna az a' juss, mellyel soha maga a' Világ' Teremtője is nem kívánt élni. — Önként el-hallgatok Uraim fok indító okokat, a' mellyeket két millió hasznos Hazafiak valóban minden figyelmeteségre méltókká tehetnének a' ti szívetek előtt. Megmutathatnám én néktek, avagy csak egy hathatós le-rajzolásban, ezeket a' két millió lakosokat, a' kik még most is bé vagynak fetskendezve az ő szemeiknek láttokra kínos halállal meg-ölettetett Elejiknek ártatlan vérekkkel; meg-mutathatnám a' vas ígának, a' lántzoknak, 's a' bilintseknek kékes helyeiket, mellyeket az ő tulajdon testeiken írva nézhetnétek.

De minthogy már most a' mi Hazánk mintegy újonnan született 's szabadságra lépett; örömet el-felejtjük mi Protestánfok nem-tsak azokat a' nyomorúságokat, mellyeket ti veletek együtt hordoztunk, hanem azokat a' szörnyű üldöztetések is, mellyeknek mi különösen tárgyul tétettünk. Csak azt kívánom már most, hogy ez a' Haza a' maga szabadságára méltóvá tegye magát; tselekefzi pedig ezt úgy, ha minden lakosokat, születés, rang, 's Vallás' kü-

külömbfége nélkül abban eggyformán része-
fít, és ha ti Uraim, mint e' Hazának Hely-
tartóji, a' ti Protestáns Hazafijaitoknak mind
azokat a' jussokat meg-engeditek, valamel-
lyeket magatoknak kívántok. — Bé-rekesz-
tem Uraim ezen rövid Beszédemet addig is,
míg ti bölts férjfiak a' Protestánfokat illető
Törvényeket meg fogjátok határozni, 's ö-
ket a' több Frantziákéhoz hasonló szabad-
sággal meg fogjátok ajándékozni, azzal a'
bizodalmas kéréssel, hogy az emberi juss-
nak bővebb világosítására, e' következendő
tziikkelyt talp-kövéül tegyétek: *Minden em-
ber szabad a' maga vélekedéseire nézve;
minden lakosnak jussa van arra, hogy a'
maga Isteni-tiszteletét közönséges helyen
szabadon tartsa, és senkit sem lehet a'
maga Vallásának gyakorlásában meg-há-
borítani.* —

(E' szókkal rekesztette-bé Rabaut Úr
a' maga Beszédét, az egész Nemzeti Gyü-
lésnek közönséges helyben-hagyásával, és
fokáig tartó tapfolásával. Minekutánna a'
tapfolás meg-fzünt, 's a' Gyűlés meg-tsen-
desedett; e' következendő szókat ragasztot-
ta még Rabaut Úr a' maga Beszédéhez:)

Uraim! éppen nem tartok attól, hogy
töletek valamelly kedvetlenséget húztam vól-
na magamra azért, hogy az előmbe szabott
út-mutatás ízerént, az engemet ide küldőknek
ki-

kívánfágokat előtökbe-terjesztettem, és hogy a' közönséges Isteni-tiszteletnek gyakorlására tellyes szabadságot kértem tőletek, két millió Hazafi-társaitoknak, a' kik a' ti tulajdon bölts principiumaitok 's végezéseitek által ösztönöztetnek arra, hogy az ő régi jussaikat vissza - kívánják. Sőt úgy ítéltém, hogy ezeknek a' két millió jobbágyoknak szívre-ható ügyök, és annak nagysága, azt kívánja én tőlem, hogy leg-alább egy fertály óráig vetkezzem-le az én Követi méltóságomat, és egy esedezőnek ábrázatját öltözzem-fel. Úgy tetstett énnékem, hogy azok az állítáfok, mellyeket ezen mai Gyűlésünkben hallottunk, szükfégessé tették ezt az én Beszédemet, és hogy szabad vólt nekem a' ti érzékeny és embert fzerető szíveiteket ebben a' nagy ügyben meg-indítani igyekeznem, minekutánna elébb a' józanokosfágból veti indító-okokkal a' ti elméteket meg-győzni próbáltam. — Engedjétek-meg Uraim, hogy még két szükfégés jegyzést ragasszak az én Beszédemhez. Az első ez: hogy a' szabad Isteni-tisztelet, a' mellyért én két millió Polgároknak képekben előttetek esedezem, *közönséges Isteni-tisztelet*. Közönséges Isteni-tiszteletnek nevezük azt, a' mellyet fokan egygyütt, azon egy helyben mutatnak-bé az ő Isteneknek: a' magános embernek Isteni-tisztelete pedig

neveztetik Könyörgésnek, vagy Imádságnak. Mindnyájan tudjátok Uraim, hogy soha sem vólt a' Világon olyan Vallás, melynek közönséges Isteni-tisztelete ne lett vólna; a' melly is áll sokaknak egy helyre való gyülekezésekben, 's imádságaikban. Mennyivel inkább a' Keresztyének soha sem tilthatják meg az ilyen közönséges Isteni-tiszteletet a' magok felebarátjaiknak; hanemha tulajdon principiumaikkal akarnak ellenkezni: mert mindnyájan hiszik, hogy a' közönséges Isteni-tisztelet szükséges. — A' másik jegyzésem ez, hogy a' közönséges Isteni-tiszteletről való értelem, vagy tudomány, a' Hitnek egyik tikkelyje. Ez is tehát Vallásbéli vélekedés, még pedig a' szónak leg-szorofabb értelmében is. Lehetetlen annak-okaért tinéktek Uraim a' Protestánsokat az ő Közönséges Isteni-tiszteletjeknek gyakorlásától meg-fosztani, mert lehetetlen tinéktek az ő Vallásbéli vélekedéseknek szabadságát határokba szorítani.

A' PROTESTÁNS VALLÁSNAK MAGYAR ORSZÁGBAN VALÓ JUSSAIRÓL.

A' Protestáns Vallásnak, valamint más Országokban, úgy Magyar Országban se lett volna arra soha szüksége, hogy Törvény által vétettség-bé; hanemha a' maga hasznát kerelő *Római Clerusnak* szörnyű üldözése szükségessé tette volna. Ha a' Protestáns Vallás az előtt esmeretlen új Vallás lett volna; ha valamelly esmeretlen Istent hozott volna bé; ha új Bibliát, új Kristust, új Apostoli Hit' formáját tsinált volna; ha a' jó erköltsökkel, a' Király' életének bátorságával, 's az Ország' javával ellenkező tudományokat tanított volna; ha azt tanította volna, hogy mind azok az emberek, a' kik az ő Vallásokon nintsenek, örökre el fognak kárhozni; ha valamelly Muftit hozott volna bé, a' kiről azt hitte volna, hogy az a' Jobbágyokat a' Királynak esküdt hűség alól fel-fzabadíthatja; — ha azt hitte volna, hogy a' más Valláson lévő embernek tett fogadást bűn nélkül meg lehet rontani; 's ha több ilyen ártalmas Tudományokat tanított volna: akkor lehetett volna az Országnek arról tanátskozni, ha vallyon az ilyen Vallást be-veheti-e az Ország, vagy nem? és

mitsoda Törvények alatt lehet bé-venni? Úgyde a' Protestáns Vallás tellyefséggel nem új, hanem az a' Keresztyén Vallás ez, melyet a' Jéhus prédikáltt, mellynek fundamentoma az Évangyéliom, 's mellyet követtek az elsőbb Századokban a' Keresztyének mind addig, míg ezt az eggyügyű és tiszta Vallást, rész-szerént a' *Hierarchia*, rész-szerént a' tudatlanfág' Századjainak babonáji meg nem vesztegették. Mikor Geyza és Sz. István Király' idejében a' Keresztyén Vallás bé-vétettetett Magyar Országban, már akkor bé-vétettetett a' Protestáns Vallás. Bár olvassa-meg a' bal-vélekedésektől meg nem ígéztettetett Olvasó a' Magyar Orzági akkori Ekkléfiai Históriát; bár fontolja-meg Sz. István' Decretumát, bizonyosan meg fogja vallani, hogy az akkori Nap-keletről került tisztább Keresztyén Vallás, 's a' mai Protestáns Vallás között semmi különbség nints. Ha azért a' Protestánfok a' Sz. István' idejétől fogva a' Keresztyén Vallásba bé-tsúfzott fok tévelygéseket, a' bűnök' botsánatjával való kereskedéseket, 's emberi találmányokat a' magok Vallásfokból ki-tisztították, és azt egészen az Évangyéliomhoz, 's annak Summájához a' *Híszek eggy Istenhez* alkalmaztatták, azért az ő Vallásfokat nem lehet újnak mondani, sem pedig, (minthogy már eggyyszer a' Keresztyén

tyén Vallás bé-vétettetett) annak az Országba való bé-vétettetéséről még tsak szót is tenni. Ha p. o. mikor a' Toscanai nagy Hertzegségben II-dik Leopold a' Piftojai Synodus által a' Római Vallást némelly emberi találmányoktól 's vissza-élésektől akarta meg-tisztítani, akkor ezen szent tzéljában bódogúlhatott volna, és a' Vallást az Évangyéliomnak reguláji szerént fok vissza-élésektől meg-tisztíthatta volna, vallyon lett volna-e valaha kérdés róla, ha ezt a' reformáltt vagy meg-tisztíttatott Római Vallást bé kell-e törvényesen venni Toscanában, avagy nem? Vagy ha ma a' Magyar Országgi Püspökök egy közönséges 'Sinatban némelly szükségtelen emberi találmányoktól, mellyeket az Évangyéliom kárhoztat, a' magok Vallások meg-tisztítanak, vallyon lenne-e arról szó az Ország' Gyűlésében, ha ez a' meg-tisztíttatott Római Vallás e' Hazában törvényesen bé-vétettsék-e? Így szintén ama meg-tisztíttatott Keresztyén Vallásról, tudni-illik a' Protestáns Vallásról, még tsak szónak sem kellett volna lenni, sem más Országokban, sem Magyar Országban, hanemha a' Római Paplágnak üldözése, mind titkon, mind nyilván annyira háborgatta volna őket, hogy végre magokat mint igaz Keresztyéneket, mint hív jobbagyokat, törvényesen is bé-vétettetni kíván-

vánták. A' Reformatio, a' mint minden okos Romano-Catholicus meg-esméri, nagy hasznára vólt az egész Keresztyén Világnak; mert az eggynéhány száz esztendőig tartó szörnyű vakfág és babonafág után a' népeknek szemeiket fel-nyitotta; tsak egyedül a' Római Clerusnak nem tetszett az, úgymint a' melly inkább szerette vólna az örökös féttséget, mint a' világofságot. — Innen esett az, hogy valamint némelly más Országokban, a' hol az emberek már akkor is kezdtek magoktól gondolkozni, úgy Magyar Országban is már a' XVI-dik Századnak közepe tájján, tellyes Vallásbéli szabadsággal bírt a' Protestáns Vallás. Meg-tetszik ez azokból a' számos Synodusokból, mellyeket a' Protestánfok a' XVI-dik Században sok különböző helyeken minden gátolás nélkül tartottak, 's mellyekben a' magok Ekkleziájoknak igazgatására sok hasznos törvényeket hoztak. Meg-tetszik onnan is, hogy ki-vévén három vagy négy Famíliát, minden Mágnáfok 's fő Nemefek, minden kényszerítés vagy ámitás nélkül, önként a' Protestáns Vallásra álltak, látván hogy ez a' Vallás sok emberi találmányoktól megtisztított, 's ennek tudománya, mind a' józan okofsággal, mind az eggy Istennek dicsőségével, mind a' jó erköltsökkel, mind a' Hazának hasznával tökéletesen meg-egye-
gyez.

gyez. — 1604-ben a' Papoknak ösztönözésekre, közönséges üldözés támasztatott ellenek; de a' mellyet ama nagy vitézségű 's kegyelségű Fejedelem Botskai meg-szüntetett. — Ennek szerentsés győzödelme elközlötte a' Bétsi békefséget, melly ma az egész Hazának, 's a' Protestáns Vallás' szabados gyakorlásának fundamentoma.

Ezen Bétsi Békefség ellen ilyen ki-fogásokat formáltak a' következő időkben.

- 1-szor. Hogy fegyver által tsikartatott-ki.
- 2-szor. Hogy a' Püspökök nem egygyeztek-meg benne, hanem ellene kiáltottak.

Mind a' két ellen-vetés helytelen, mellyel a' kik élnek, rész-szerént a' Magyar Ország' Törvényeiben való tudatlanságokat, rész-szerént pedig szíveknek rosszaságát tészik nyilvánvalóvá. Tudjuk a' Históriákból, hogy 1604-ben erőszakosan bántak a' R. Catholicusok a' Protestánfokkal, 's ők az erőszakot a' Hazának Törvényje szerént erőszakkal verték-vissza. Ha akkor a' Protestánfok elnyomattattak volna, 's kényszerítették volna arra, hogy Ekkle'siájikról 's Oskolájikról le-mondjanak, és a' Bétsi Békefség úgy köttettett volna; bezzeg majd ki-nevetnék úgy ma a' Protestánfokat, ha azt mondanák, hogy ez a' Frigy-kötés fegyver által tsikartatott-ki. A' Vestpháliai Békefség ma az egész Német Országai Birodalomnak, főt

más Országoknak is tsendefségeknek fundamentoma: harmintz esztendeig tartó hadakozás után köttettetett ez; de azért mellyik okos ember tenné ellene ezt a' ki-fogást, hogy fegyver által tsikartatott-ki? A' másik ellen-vetés még erőtlenebb, mert azt teszi fel, hogy az Ország-gyűlésében minden embernek meg kell valamibe eggyezni, 's külföldben nem lehet ereje. Sőt inkább Magyar Országának constitutiója 's Törvénye szerint, ha három Státusok valamibe meg-eggyeznek, a' negyediknek meg nem eggyezése semmit sem tesz'. Ezen-kívül, eleitől fogva a' Hadnak izenése 's Békeféségnek kötése a' Király' Jussa vólt; ha azért nem-tsak a' Püspökök, hanem más Státus is ellenkezett vólna ebben, az a' Bétsi Frigy-kötést leg-kifsebb részben sem erőtelenítné-meg. Ezen-kívül, azt sem lehet meg-mutatni, hogy a' Bétsi Frigy-kötés ellen tsak eggyetlen eggy Püspök is protestált vólna, a' melly meg-tetfzik onnan, hogy minekutánna a' Római Pápa ezt meg-hallotta vólna, azon neheztelt, hogy miért nem kiáltottak ellene a' Püspökök. — Pázmán Péter vólt az első, a' ki ezt a' Bétsi Békeféséget alattomban meg-erőteleníteni igyekezte, még pedig úgy, hogy a' Protestáns Mánásokat 's Nemefeket minden-féle ígéretek által Pápista Válasra téríteni akarta. Minekutánna fokakat el-

el-térített, azokat arra kényszerítette, hogy a' Protestáns Jobbágyaiktól szedjék-el a' Templomokat 's Párochiákat, azokba Pápista Papokat tégyenek, a' kiknek sok esztendőig nem voltak Hallgatóik, de még is soha még ekkor nem kényszerítették a' Protestánsok arra, hogy azoknak leg-kisebb stólat, vagy egyéb fizetést is adjanak. * Az 1619-dik esztendőben Morvában *Niklasburgban* Betlen Gáborral kötött Békeség, nem tsak újra minden jussaikban meg-erősítette a' Protestánsokat, hanem az alattomban való háborgatásokat is keményen meg-tiltotta. — Tsak hamar ezután a' harmintz esztendeig tartó háború ki-ütvén magát Németországban, a' Magyar Országi Papság újra el-kezdette minden ki-gondolható módon háborgatni és nyomorgatni a' Protestánsokat. A' Pápista Mágánások erőszakosan el-vették Templomjaikat, Párochiájikat, Oskolájikat; azokba Plébánusokat szállítottak, 's hogy leg-alább egy két hallgatójuk legyen; egy két Protestánst rész szerént ígérekkel, rész szerént kínzá-

U 5

fok-

* Szegény Mágánások, tsuda hogy által nem látták, hogy a' mikor ők az ő ártatlan Jobbágyaikat üldözik, nem egyebek akkor, hanem a' Clérus konyhája mellett buzgó vak eszközök. — Mennyire nevesheti titkon a' Clérus, hogy ő még a' különben okos Mágánásokat is így boldíttja-el, hogy az ő hasának hízlalóji legyenek.

fokkal Pápistákká tettek. A' Protestáns Mág-
nások hasonlóképpen tselekedhettek volna
Pápista Jobbágyaikkal, ha a' Keresztyéni
szeretet nekik ezt nem tilalmazta volna. E-
zeknek a' fok-féle üldözéseknek 's nyomor-
gatásoknak, mellyeket főképpen a' Jésuiták
és azoknak eszközeik gyakorlottak, véget
szakasztott Rákótzai György Erdélyi Fejede-
lemnek 1644-ben Magyar Országba lett bé-
jövétele, és az ő győzödelmeskedő fegyve-
ré, mellyet látván III-dik Ferdinánd, 1645-
ben Lintzben Békefséget kötött ő véle,
mellyben, a' mi a' Vallást illeti, azt ígérte
III-dik Ferdinánd, hogy a' Protestánfsoknak
minden templomjaikat, iskoláikat, Párochi-
áikat, mellyeket erőszakosan tőlök el-vettek,
minden földjeikkel, 's egyéb fundusaikkal
vissza-adattatja, és a' következő Ország'
Gyűlésében, a' mi panaszaiak volnának, a-
zokat is meg-orvosoltatja. Az Ország-gyű-
lése tartattatott Pofonban 1647-ben. A'
R. Catholicusok tsak hamar ki-mutatták,
hogy ők a' Lintzi Békefséggel nem elége-
nek-meg, és újra el akarták nyomni a' Pro-
testánfsokat: de III-dik Ferdinánd, a' kié volt
a' Békefség-kötésnek jussa, a' maga Királyi
szavát vissza nem húzhatta, 's nem is akar-
ta. A' Békefség kötésnek bé-rekesztő ígéji
így voltak: „ Nos itaque præscriptas uni-
„ versas et singulas concessiones & articulos,

„ ac

„ ac omnia & singula in eis contenta, pro-
 „ uti iidem tractati & conclusi sunt, atque
 „ hisce literis nostris de verbo ad verbum
 „ inserti, acceptamus, approbamus, & ra-
 „ tificamus; assecurantes præfatos, Princi-
 „ pem Transilvaniæ, eique adhærentes, ac
 „ etiam universos et singulos status & ordi-
 „ nes inclyti Regni Hungariæ, in verbo no-
 „ stro Regio & bona fide Christiana, quod
 „ eos omnes & singulos articulos in omni-
 „ bus eorum punctis & clausulis, tam nos
 „ ipsi sancte & inviolabiliter observabimus,
 „ quam etiam per alios omnes subditos no-
 „ stros, quorum inter est; vel inter erit, cu-
 „ juscunque status & conditionis sint, obser-
 „ vari faciemus. “ Ketűég nélkül *per om-
 nes subditos nostros*, értettetnek a' Pűspű-
 pűkűk és Prélátusok is, mert ezek is az A-
 postoli Királnak Jobbágyai. — Továbbá
 így szól azon Frigy-kűtésben III-dik Ferdinánd:
 „ Ad quod observandum etiam Successores
 „ nostros, legitimos scilicet Hungariæ Reges
 „ obligatos esse volumus. “ I-sű Leopold
 jól tudta mennyire kötelezze ez őtet; azért
 is a' maga Királyi Diplomájában így szól:
 „ Prima conditio, quod universas & singu-
 „ lās Regni libertates, immunitates, privi-
 „ legia, status, jura, & consuetudines, simul
 „ & conclusionem tractatus viennensis, om-
 „ nesque articulos in eodem comprehensos;

„ ita

„ ita & reliquos ante & post coronationem
 „ Mathiæ II. felicis remiscentiæ, in annis
 „ 1608, 1609. item prædefuncti beatissimæ
 „ remiscentiæ Domini Ferdinandi II. 1622.
 „ 1625. & aliis etiam annis editos, nec non
 „ *Modernæ* etiam Imperatoriæ *Regiæque*
 „ *Majestatis*, conclusionem novissimi tracta-
 „ tus & *Pacificationis Lintzenfis*, *Omnes-*
 „ *que Articulos ibidem specificatos*, simul
 „ & constitutiones Regni annorum 1647. &
 „ 1649, atque etiam præsentis 1655, *in*
 „ *omnibus punctis, clausulis, & arti-*
 „ *culis, sua Serenitas* (Leopoldus) *firmi-*
 „ *ter & sancte observabit, per aliosque om-*
 „ *nēs observari faciet.*“ *Per alios omnes,*
 bizonyosan értetnek minden Püspökök's Pré-
 látusok is.

A' fellyebb említett Ország-gyűlésében,
 ú. m. 1647-ben, nem a' Püspököktől's Pré-
 látusoktól való féltekben, hanem inkább III-
 dik Ferdinándnak kérésére meg-elégedtek a'
 Protestánsok azzal, hogy az el-vett templo-
 mokból kilentzven templomok nekik vissza-
 adattassanak, noha három annyi is kíván-
 hattak volna vissza igaz jussal. Ezek a' 90.
 templomok vissza-adattattak, de úgy, hogy
 azonban tellyes szabadság engedtetett a' Pro-
 testánsoknak, hogy mindenütt, valahol csak
 elegendő számmal vagynak, Templomot és
 Oskolát építhessenek, eggy vagy két Pa-
 pot

pot a' hallgatóknak számok szerént bé-vi-
 hefsenek. Meg-tetstik ez a' 10-dik Tzik-
 kelyből. „ Quoad structuram: quandoqui-
 „ dem ex occupatis, ac in gravaminibus spe-
 „ cificatis templis, multo plura, quam quæ
 „ Evangelicis restituta essent, præ manibus
 „ Catholicorum remansissent; liceat in tali-
 „ bus locis Evangelicis pro exercitio religi-
 „ onis ipsorum, alia templa, parochias &
 „ scholas ædificare. &c. §. 2. quam quidem
 „ structuram templorum, parochiarum &
 „ scholarum, quandocunque Evangelicis ta-
 „ lium locorum continuare opportunum &
 „ commodum visum fuerit, id ipsis, absque
 „ quorumvis impedimento facere liceat.“

Mivel pedig minden törvény nélkül e-
 rőszakosan kezdettek némelly Pápista Papok
 már stólat is venni a' Protestáns Papoktól;
 azért ezen Ország-gyűlésében ez is meg-tíl-
 tatott. „ Art. II. de solutionibus: prout E-
 „ vangelici status Catholicis Plebanis, ita
 „ & status Catholici Evangelicis Ministris,
 „ ad nullas solutiones peragendas sint obli-
 „ gati.“ Ha valamelly Protestáns hely-
 fégben Protestáns Pap nem vólt; szabadság
 adattatott, hogy a' szomszéd helyfégből hí-
 vattasék mind a' Keresztelésre, mind az
 Úr-vatsorájának ki-szolgáltatására, mind a'
 betegeknek látogatásokra, mind pedig a'
 temetésre. Utóljára el-végeztetett, hogy a'
 R.

R. Catholicusok a' Protestánfokat semmi úton módon meg-háborítani ne mérészeljék; hanem a' Protestáns Vallás minden részeiben szint' olyan tökéletes szabadsággal bírjon, mint a' Pápista Vallás.

Mindezekre az erős, és mind a' két résznek meg-eggyezése által tsináltatott Törvényekre is semmit nem hajtván azután is fokR.Catholicus Mágnások a' Papoknak ösztönözésekre, a' magok Protestáns Jobbágyságokat fokképpen háborgatták, templomaikat, iskoláikat, Parochiáikat újra el-vették, a' melly is nagy lármát okozott az Országban. Tsak hamar Nádasdi Ferentz, Zrini Péter, és Frangepan, mint a' zenebonásoknak Fejeik, fő-vételre ítéltettek. Rákótzí Ferentznek meg-kegyelmezett a' Tsáfzár a' Jésuitáknak kérésekre, a' kiknek kezekben vólt már ekkor az Ország' igazgatásának gyeplője. Ugyan ezeknek álnok vádolásokra szörnyű üldözés támasztatott a' Protestánfok ellen 1672-ben, melly tartott 1681-ig. Sok Papok és Oskola Mesterek ártatlanúl ki-végeztettek, fokban a' tömlőt' fenekén fenyvedtek, némellyek minden jószágaiktól megfosztatván, számkivetésbe üzettek, mások elevenen égettettek, mások pedig vas békókban mint a' barmok úgy hajtatnak gyalog Neápolisba, és ott mint rab szolgák pénzzen a' Gályákra el-adattattak. — De nem

tzélunk e' szörnyű üldözésnek dühösségét itt hosszan le-írni; még csak hallására is annak még ma is minden igaz Keresztyénnek könyvezhetnek szemei. Sok Protestáns Fejedelmek írtak Leopoldnak, miért engedi-meg, hogy a' Frigy-kötések 's az Ország' Törvényei ellen az ártatlan Protestánfok így üldöztesenek: főt még XIV-dik Lajos is kárhoztatta ezt Leopoldban, hogy ezeket megengedte, noha az ő Országában sem voltak a' Protestánfok bódogabb állapotban.

1681-ben Ország-gyűlése tartattatván Sopronban, a' Protestánfok azt kívánták, hogy valamennyi templomokat, parochiákat, 's oskolákat vettek-el tőlök 1647-től fogva, mind azok vissza-adattasának. Appelláltak a' Bétsi, Niklasburgi, és Lintzi Békelességre. De mivel ezen törvényes kívánságjoknak a' Pápista Papság magát ellene ízegezte; a' Protestánfok azt mondták, hogy ők az Ország-gyűlése ellen protestálnak, abban semmi részt nem vesznek, és soha annak semmi erőt nem tulajdonítanak, valamíg az ő törvényes kívánságok nem teljesíttetik. *Lásd Acta Diætæ Soproniensis, és Historiam Dipl. in Appendice, p. 216. 217.* — A' Protestánfoknak ezen Declaratiójokra nem hajtván a' R. Catholicusok, csak ugyan folytatták a' Diétát, 's elő-vették a' Vallás' dolgát. Sok tzivódások után

azt

azt teltzett nékik végezni, hogy a' XI. Vármegyékben, ú. m. *Mosonban, Sopronban, Fejérbén, Esztergomban, Tólnában, Baranyában, Bácsban, Bodrogbán, Csongrádban, Békésben, Aradban*, melyek tsak-nem egészen Protestánsfokból állottak, ezekben mondom el-vétetett templomaik vissza ne adatassanak, hanem a' melyeket bírnak, azokat ezután is meg-háboríthatatlanul bírják, és azon-kívül mindenik Vármegyében két új templomot és Oskolákat építhetsenek. A' több Vármegyékben pedig, valamennyi templomokat bírnak, azokat meg-háboríthatatlanul bírhasák. A' 26-dik Tzikkelynek vége így vagyon: „Nullæ templorum scholarumque & parochiarum occupationes, vel exercitii turbationes ab utrinque, sub pœna in Art. 8. Uladisl. Decr. VI. expressa fiant.“ Meg-jegyzésre méltó, hogy noha ekkor az üldözés leg-nagyobb mértékben vólt, még is a' mi templomaink mindenütt templomoknak, párochiáknak, Ekklé'siáknak neveztetnek, mellyel meg-esmérték, hogy a' mi Vallásunknak színt' olyan szabad és törvényes gyakorlása vagyon, mint a' R. Catholicusokénak. A' mondatik továbbá itt, hogy ezután semmi templomaik el ne vétetessenek: de tsak a' mindent-tudó Isten tudja, melly fok templomainktól 's Paróchiáinktól fosztattunk-meg azólta is törvénytelen úton és módokon. —

A° Protestáns Státufok ezekkel a' vége-
 zésekkel meg nem elégedvén, formális
 Protestatiót adtak ellene 1681. és 1684-ben.
 Lásd Hist. Diplomati. in Appendice 223.
 és 229.

Azt mondták a' Protestánfok, 's fun-
 damentomosan is, hogy a' melly eggyezés
 lett az Ország' Rendjeinek közönséges meg-
 eggyezésekből 1647-ben, azt soha sem lehe-
 tett az eggyik résznek a' másiknak meg-eggye-
 zése nélkül el-rontani: azért is a' Pro-
 testánfoknak tellyes júsok vagyon mind a-
 zoknak vissza-kívánásokra, valamellyek 16-
 47-ben köz akarattal végeztettek. „ Secun-
 „ dum regulam Juris, nihil tam naturale est,
 „ quam eo genere quodque dissolvere, quo
 „ colligatum est. “ Annyival nagyobb jus-
 sok vagyon a' Protestánfoknak erre, hogy
 az 1681-ben és 1687-ben tett árticulufokat
 is a' Páristák fok ezerszer ő reájok nézve
 meg-rontották. P. o. az 1681-dikben a' 25-
 dik tizikkelynek 3. 4. §-ban e' van: „ Et nul-
 „ lus Regnicolarum in libero suæ Religionis
 „ exercitio a modo in posterum quoque mo-
 „ do turbetur. Sed neque Augustanæ et
 „ Helveticæ Confessioni addicti ad ceremo-
 „ nias confessioni suæ contrarias compellan-
 „ tur. “ — Ennek soha eggy betűjét sem
 tartották - meg. Alig múlt - el az óta eggy
 Hónap vagy eggy hét, mellyben ezzel el-

lenkezőket a' Clérus ne tsinált volna. — A' 23. 's 24. §-ban így végeztek: „ Per hanc „ articulorum concessionem iisdem Augusta- „ næ & Helveticæ confessioni addictis ulte- „ rior prætensionum suarum via in futuris „ Diætis, instantias suas promovendi, non „ obstantibus Cleri & aliorum Secularium „ Catholicorum contradictionibus minime „ præcludatur, salvis semper eatenus legi- „ bus Regni & Diplomate Regio firmatis “ — Szabad volt tehát a' Protestánfoknak azután is, szabad még ma is a' Bétsi 's Lintzi frigyre, a' III-dik Ferdinánd' 's Leopoldus' Diplomáira appellálni; a' minthogy valamikor a' Protestánfok vagy az Oskolák', vagy az Ekklé'siák' dolgaikban Instántziát adtak, mindég ezekre appelláltak. — Akármelly veszedelmes lett legyen is a' Protestánfoknak az 1681-dik 's 1687-dik Eszteni végzés, melly az ő akaratjok 's protestatiójok ellen esett; de még itt is semmi szó sem volt arról, hogy a' Protestáns Papok a' R. Catholicus Papoknak alájok - vettesse- nek, vagy a' Protestánfok valamely stólat vagy más fizetést azoknak fizessenek. — Szabad volt nékik, ha valamely helyen Papok nem volt, azt a' szomszéd helyről hívatni, keresztelést, temetést, 's a' t. azok által véghez-vitettetni.

De mivel soha a' Pápista Clerus a' Frigyeknek, Diplomáknak 's Diätáknak végezéseinek eddig sem engedett, úgy ezután is csak hamar fokképpen el-kezdette a' Protestánfokat üldözni. Némelly helyeken a' Plebánusok ellene-szegeztek magokat, hogy a' Protestánfoknak gyermekeik, kivált a' Filiákban, az ő Papjaiktól kereszteltetésen meg: mások meg-engedték, de úgy, ha először nekik a' ftólat meg-fizetik. — Ezt a' titkos üldözés' nemét kezdette Kolonits Leopold, a' Protestánfoknak meg-esküdt ellenfégek, a' ki 1691-ben, az akkori Cancelláriustól, (melly annyival könnyebb vólt, hogy a' Cancelláriusok Püspökök vóltak, 's a' Cancelláriának Allessorai a' Jésuitáknak eszközeik vóltak a' Protestánfoknak ki-írtáfokra) egy parantsolatot vett-ki, a' mint mondták, a' Diätalis Végezésnek Explanatióját; de a' mellyben maga I-ő Leopold számos esztendőig semmit sem tudott. „ De „ reliquo Ministri Augustanæ & Helveticæ „ Confessioni addicti, ab omnibus actibus „ Parochialibus, ut est, baptizare, copulare, sepelire, & similibus, tamquam ad „ exercitium publicum spectantibus, in locis, ubi articulariter iisdem concessum non „ est, omnino supersedeant, neque eo excurrant, siquidem plebi in ejusmodi locis „ degenti, liberum esset eosdem Ministros

„ & templa in locis articularibus habita ac-
 „ cedere, seseque ibidem baptifari, copu-
 „ lari, fepeliri curare, & alias devotiones
 „ facere, proventibus tamen ftolaribus pa-
 „ rocho loci catholico prævie depositis “ &c.
 Még ebben a' Parantsolatban, akármelly
 mesterféggel és álnokúl gondoltatott is a'
 Protestánfok ellen, tsak a' parasztok vettet-
 tettek a' ftola alá, a' Nemeseokről pedig még
 ekkor semmi szó sem vólt. Tsak hamar fok
 Vármegyékben a' Protestáns Papok el-tíl-
 tattak, hogy a' Filiákba ki-menni ne mer-
 jenek, hanemha valamelly beteg Reformá-
 tus Úr' Vatsorájával kívánt élni, tartozott
 magát abba a' helységbe vitettetni, a' hol
 Protestáns Pap vólt. Sokan ezek között
 a' nyomorúlt betegek között a' hideg leve-
 gő-égre ki-hozattatván, az útban meg-hal-
 tak. — Jó eszköz vólt-é ez a' fok Török
 háborúk által ki - pusztított szegény Ha-
 zánknak népesítésére, arról mások ítélenek.
 De mit gondolt ezzel a' Clérus, tsak eggy-
 szer a' Protestánfok ellen való gyűlölségé-
 nek áldozhatott?

Nem fokára könnyű vólt a' Cancellári-
 ától olly Parantsolatot is nyerni, hogy a'
 Nemesség is a' ftola alá vettetésék. Leg-
 először is parantsoltatott, hogy azok is, a'
 kik az Articularis helyen laknak, a' ftólat
 meg - fizetsék. 1731-ben ez a' Parantsolat
 jött :

jött: „ In quibusdam non articularibus locis,
 „ licet ipsi quoque Acatolici, quoad munia
 „ Parochialia Romano - Catholico Parocho
 „ subfint, is tamen non audebit ab iisdem
 „ maiorem, quam a' Romano-Catholicis ftolam
 „ defumere. “ Meg-jegyzésre méltó,
 hogy még ebben a' Parantsolatban is nem
 vólt semmi emlékezet a' Nemefégről; de
 még is a' következő időkben ezen építette
 a' F. Confilium azon ö Parantsolatját,
 melly 1750-ben Hont Vármegyére küldette-
 tett. Mikor a' Honti Nemefek a' ftólat nem
 akarták fizetni, 's meg is írták a' Confilium-
 nak, hogy nem fizetik, minthogy arról sem-
 mi Törvény nints, a' Confilium ezt felelte-
 viſſza: „ Altefata ſua Majeſtas ſub 18. hu-
 „ jus (Decembris) benigne reſolvere digna-
 „ ta eſt, ut magiſtratus hic Comitatenſis me-
 „ moratos Acatolicos ex gratia & clemen-
 „ tia Cœſaris regia, ad perſolvendam pa-
 „ rocho Catholico ſtolam, juxta Benignam
 „ Reſolutionem 1731. anno emanatam, &
 „ circulariter publicatam, ex officio mone-
 „ at, qui, ſi ulterius etiam renitentes ſemet
 „ exhibere attentaverint, adtunc idem Ma-
 „ giſtratus, actore Fiſco Comitatenſi, ad-
 „ verſus eosdem procedat. &c. “ A' kö-
 vetkezendő időkben, minden törvény és
 igazfág nélkül dupla, ſőt decupla ſtólat is
 vettek a' Filiákban lakó Proteſtánſoktól,

és azokat minden módon nyomorgatták; úgy hogy kivált sokszor a' halottakat el nem engedték addig temettetni, míg sokaktól három, négy, sőt húsz aranyakat is igazfágtalanul nem húztak. — De szükség még egy kevéssel fellyebb mennünk. Valamint I-fő Jó'sef, úgy VI-dik Károly is, mikor meg-koronáztatott, a' maga Diplomájában az elébbeni Frigyeket, Törvényeket, 's következéséppen a' Protestánfsoknak jussait is, mellyek az Országnek meg-maradásával öfzve vagynak köttettetve, Királyi szavával meg-erősítette. Szüntelen sokafodván a' Vallás eránt való panaszok: 1715-ben a' Pesti Comissio fel-állíttatott, hogy az 1681 és az 1687-dik ezstendőkbéli Artikulusok szerént, a' Vallás' dolgát törvényesen megvi'sgálja. Az 1723-ban tartatott Diétán előadattak a' Pesti Comissiónak végeztései, 's a' Püspökök azt akarták, hogy a' Protestáns Vallásnak nyaka szakadjon: de a' Protestánfsok mind a' Királynak, mind az Országnek elébe-terjesztvén, hogy az ellenkezik az Országnek leg-fundamentomosabb törvényeivel; azért a' Király az elébbi rendelkezéseket nem-tsak meg-erősítette, hanem azt is végeztette, hogy a' Vallás' dolga többé a' Diétán elő ne forduljon. — De ki írhatná-le, azolta is hány mesterféges kifogások és Explanatiók által háborítottak-meg

meg a' Protestánfok a' magok Jufsaikban! A' Clerusnak ösztönözésére azt proiectálta az Udvari Cancellária, hogy ne tsak a' XI. Vármegyékben azokon a' templomokon kívül, mellyek az 1681-dik esztendőbéli 26-dik articulusban ki-neveztetnek, a' többek mind el-vétettefsenek; a' mint ezt főképpen a' Szepes, Nyitra, és Vas Vármegyékben meg is tselekedték; hanem a' több Vármegyékben is az ő templomjaiknak számokat tsak kettőre szorítsák. — Hogy ezt lafsanként mind véghez-vihessék, mindenütt a' Filiákat az Anya Ekklé'siáktól el-szakasztani igyekeztek, és azokba Pápista Papot tettek. Sőt a' mi minden törvény és igazság ellen vólt, ha semmi Pápisták azokban a' helyekben nem laktak is, a' Reformátosok tartoztak a' Plébánusoknak fizetni. Ha valamelly Protestáns Pap a' maga Filiájába ki-ment, hol száz, hol pedig más-fél száz forintokra büntettetett, mint ezt eggynéhány Gömör Vármegyei Papokon meg is vették. Ez által el-rémíttetvén a' Protestáns Papok, nem mertek többé ki-menni; és így minden Filiáink kezeinkből ki-tsikartattak. — Egész kontz-papirofok kívántatnának arra, ha le akarnánk írni azokat a' fok háborgattatófokat 's üldözéseket: mellyeket szenvedtek a' Protestánfok VI-dik Károly és Mária Thérézia alatt. A' R. Catholicus Papok fok helye-

lyeken nem engedték, hogy a' Protestánfok, mikor házasodtak, a' magok Papjaik által eskettefsenek-öszve; ők pedig a' Vallással ellenkező tzeremóniákra kényszerítették őket. Sokan azt kívánták, hogy a' Szentekre esküdjenek, ha pedig nem akartak esküdni, a' Plébánus ki-ment a' templomból, 's ott hagyta őket, mint ez kevés idővel a' Tolerantia előtt meg-esett fok helyeken, nevezetesen Szent-Györgyön, melly egy a' XVI. Városok között, 's azután egy közönléges Lutheránus Gazda eskette őket öszve a' háznál. Sokan azt kívánták, hogy kezek-írást adják a' felől, hogy ők a' magok gyermekeiket a' Pápista Vallásban nevelik-fel, 's ha soha nem ígérték is, még is úgy írták-bé a' Matriculába, a' mellynél fogva gyermekeiket nyóltz kilentz esztendőös korokban el-ragadozták, 's Pápistákká tették. A' kerefztelesben, temetésben, ezer meg ezer ki-fogásokat tsináltak, a' holtakat el nem temették addig, míg tíz húsz forintot nem húztak a' szegény Özvegyen. 's a' t.

Mikor a' II-dik Jó'sef, kinek porai mind örökké áldottak légyenek; a' maga Kegyeles Parantsolatját a' felől ki-adta, hogy a' melly Filiákat a' Protestánfok bírják, azokat háboríthatatlanul bírják; már akkor igen kevesek voltak az ő kezeik között,
mert

mert a' Clerus fok törvénytelen útakon módokon őket azoktól meg-fosztotta. — Mind-ezek az üldözések a' Frigy-kötések, a' Diplómák, a' Diéták, és az Országnek Törvényei ellen voltak: azért is tökéletes Jus-fok volt a' Protestánfoknak arra, hogy az 1608 és 1647-dik esztendőbeli Jufsaiikat vizsgálta-kívánták: mellyeket a' F. II-dik Leopold, 's az el-múlt Diéta 1791-ben nekik meg is erőfített. —

T. Denis Úr, a' Királyi Könyv-tdr' Ör-zője, e' Versekkel tisztelte-meg halála utdn Hell Maximilidnt.

Corpore dum posito, levior tellure relictâ
Candidus ad superos Hellius urget iter
Et nunc has stellas, nunc illas transvolat inquit
Sat Vos suspexi, despiciere incipiam.

Magyarúl.

A' sár-házt le-vető *Hell* hogy meg-könnyűle,
'S Mennybe a' fok ezer tsillag közt repüle,
Elég foká néztem, mond: fel-felé rátok;
Már futástok' lábam alatt folytafsátok. —

AZ ÉKESEN-SZÓLLÁSRÓL.

Az ékesen-szóllás Pater *Buffier* szerént, a' ki erről egy velős és kellemetes munkát botsátott-ki, áll abban a' ritka tálentomban vagy tehetségben, hogy a' mi beszédünk által egyebeknek lelkeikben azokat az indulatokat 's bé-nyomásfokat tsináljuk, a' melyeket akarunk. Ezen le-írásból meg-láthatni a' külömbbséget, a' melly vagyon a' valófágos és tsak tetsző ékesen-szóllás között. Egy Pap vagy Prókátor, közönséges tapsolást nyerhet valamelly beszéde által; a' mellyben elmés vonások, ritka gondolatok, új és illendő hasonlítások taláztatnak; úgy mindazáltal, hogy az ő beszédében nints valófágos ékesen - szóllás. Miért? azért, mert az ő hallgatóinak lelkeikben nem tudott gerjeszteni olyan indulatokat, a' melyeket akart, vagy kívánt volna. Az ilyen Órá-tort lehet mondani Disertusnak, az az, elmésen és folyvást beszéllőnek, de nem lehet ékesen-szóllónak nevezni. Az elsőnek tzielja az, hogy az ő beszéde kedvesiséget 's közönséges tapsolást nyerjen: de az ékesen-szólló Órátor nem azért beszéll, hogy tapsoljanak néki, hanem hogy az ő hallgatóiban olyan érzéseket 's készülleteket tsináljon, a' millyeket kíván a' dolognak nagyfá-
ga

ga 's főben-járófága. A' Panegyricusok, vagy a' meg-hóltt személyeket dítsérők érdemlik leg-inkább a' Disertus nevet; noha ezeknek is kötelekségek, hogy ne magoknak, hanem a' hóltt személyeknek igyekezzenek szerezni dítséretet. Hasonlóképpen kell ítélni más egyéb beszédekről is, mellyeket az emberek inkább magok-mutogatásából, hogysem szükségből mondanak.

Az igaz és valóságos ékesen-szóllás, kevés fejedelmet veszzen a' rendes régulákból; úgy hogy leg-alább szint' annyit függ az az elmétségtől, mint a' Poétis; és ha ez az elmétség *Génie* gyakortább találta a' Poétákban mint-sem az Órátorokban, ez az oka. hogy a' bölts Ciceró' jegyzése szerént, sokkal ritkább a' derék Órátor, mint a' derék Poéta. Sok ki-fogásokat szenved tehát ez a' köz-mondás: *Nascimur Poëtæ; fimus Oratores*. A' Mesteriség, és az Ékesen-szóllásról hozattatott régulák, szint' úgy nem tsináltak soha nagy Órátor, valamint a' Poétisról adattatott régulák nem szülhetnek nagy Poétát. Mind a' két tehetség leg-nagyobb fejedelmet veszzen a' híres Órátoroknak 's Poétáknak munkáiknak olvasásokból, és azoknak követésekből; kívált ha valamely értelmes és tökéletes ízlésű ember kímélés nélkül ki-jegyzi a' fogyatkozásokat, mellyek vagynak a' mi írásunknak módjában.

Eb-

Ebből a' következik, hogy a' rendes regulák tsak közönségesek, nem pedig minden esetre valók lehetnek: igazak és helyesek lehetnek azok magokban, de haszontalanok a' velek való élésben; mint-hogy tsaknem véghetetlen számúak a' környül-állások, a' mellyekre azokat különösen kellene alkalmaztatni. Ha valaki a' tsupa regulák által akarna az Ékefen-szóllásra el-jutni, tsak olyan lenne az, mintha valaki Európának közönséges mappáját kezébe vévén, azt hinné, hogy ő azzal nem-tsak az Ország-utakat, hanem a' falukba bé-vezető ösvényeket is mindenütt meg fogja találni. Könnyű volna ezt meg-mutogatni a' Beszédnek nevezetesebb részeire nézve; a' millyenek a' Bé-vezetés, (Exordium) az Elő-beszéllés, (Tractatio) a' Meg-erőltetés, (Confirmatio) az indulatoknak fel-gerjesztések, (Contentio) és a' Bé-rekesztés, (Peroratio) — A' mi a' Narratiót, vagy Elő-beszéllést illeti, ezt nem szükség lett volna a' Beszédnek második részének tenni a' közönséges regulákban; mert sok olyan Beszédek vagynak, mellyekben semmi meg-lett dolgot nem kell elő-beszéllni, következésképpen nints semmi szükség a' Narratióra. Ha tehát okát tudakozzuk, miért tétetett legyen ez a' Rhetoricának regulái közzé? nem találhatunk egyebet, hanem azt, hogy mivel Ciceró volt a'

a' leg-híresebb Órátor az egész Világon, tehát minden-féle Beszédnek arra a' kaptára kell üttettetni, a' mellyen készültek az ő remekjei. De a' Rhetoricának Íróji nem veték jól gondolóra, hogy Cicerónak Beszédei Mentő-beszédek, mellyekben a' dolgot mindenkor elő kellett beszélni: de vagynak a' Beszédnek olyan nemei, mint p. o. a' Prédikátziók 's Dítsérő-beszédek, mellyekben a' Bé-vezetésben már rövideden megmondattatik az, a' mi kérdésben forog.

Ugyan ezt kell mondani arról a' részről is, mellyet Contentiónak, vagy az Indulat' fel-gerjesztésének neveznek: ennek lehetetlen bizonyos helyet vagy régulákat szabni, mert annak a' Beszédnek minden részeiben el kell minteggy oszlattatni, a' mint a' környül-állások hozzák magokkal. Felette igen nevetős lenne különben az Órátorban, ha ő bizonyos helyhez vagy részhez kötné ezt az indulatnak gerjesztését, akár illene oda, akár ne: ez csak olyan lenne, mintha régulákat szabnánk valakinek az eránt, mikor haragudjon-meg.

A' mi az ábrázolásokat, vagy Figúrákat illeti, ezek a' Beszédnek természeti fordítái vagy szépségei: a' mesterfég pedig csak neveket adott azoknak, a' mellyek különben a' heves képzelődésnek természeti gyümöltsei. Az , a' miben áll tulajdonkép-

pen a' ki-mondás, nem egyéb, hanem a' dolognak helyes elő-adása, úgymint a' melly valamelly dolgot mind azokban az ábrázatokban meg-mutogat, valamellyekben tsak lehet azt szemlélni; és ez az, a' mellyben áll a' helyes Bővítésnek vagy Amplificációnak titka. Mert ha valamelly dolog természet szerént bé-nyomást tsinálhatna az elmében, 's még sem tsinál, ez az oka, hogy nem terjesztetett úgy a' hallgatoknak elejekbe, a' mint kellett volna. Hogy pedig az Elő-beszéllés annál jobb, 's szerentséfebb ki-menetelű lehessen, magára öltözi mind azokat a' figurákat 's ábrázolófokat is, valamellyekkel a' különböző környül-állások szerént magát kedveltetheti. Mitsodás legyen pedig ez az Elő-beszéllés, azt sem lehet régulákba szabni, hanem hogy szükséges az, hogy a' hallgatóknak állapotjokhoz 's tehetségeikhez alkalmaztattassék. Ugyan azon Évangyéliombéli igazságot, más köntösbe kell a' Királyi Fejedelmek' és az egygyűgyű Paraszatok' elejekbe-terjeszteni. Az igaz Ékesen-szóllás nem útálja-meg a' nép között esmeretes és közönséges szóllásoknak formájikat is, mikor azok által tzélját elérheti.

Ezekből az eredeti igazságokból vagy principiumokból foly egy képtelennek látzó igazság; de a' mellynek nagy haszna

vagyon. E' pedig az, hogy az Ékefen-
szóllás gyakorta abban áll, hogy ugyan a-
zon igazságot különböző ábrázatokban 's ki-
mondásokban adja-elő, hogy az emberek-
elméjébe 's szívébe annál könnyebben bé-
tsúfzhaíson. — A' mi a' Beszédnek külö-
böző részeit illeti; mindenikben különös ré-
gulákra kell vigyázni. A' *Mentő-Beszédek*-
re nézve leg-jobb az, hogy minden teker-
vényék nélkül mondja-meg a' Prókátor,
mitsoda személy légyen az, a' melly szóban
forog, és mi légyen a' vetélkedésnek fő
pontja. Azután mutassa-meg az Ügynek
igaz és fundamentomos vóltát, soha sem
engedvén azt meg, hogy a' Bírák holmi mel-
lesleg való dolgok által el-téveíízzék szemeik
elől azt, a' mi a' fő dolog. E' meg-lévén,
tázáfolja-meg az ellenkező félnek minden erös-
ségeit, tsak egyet is azokból el nem hall-
gatván; mert ez tsalárdfágnak tartattatnék:
hanem inkább a' maga okainak azok felett
való erejeket tégye nyilván-valóvá.

A' mi a' Prédikátziókat illeti; a' Bé-
vezetésnek rövidnek kell lenni, és el kell
hallgatni mind azt, valami a' Matériának
tzeljának meg-jelentésére nem tartozik, Né-
mellyek abban hibáznak, hogy mündjárt a'
Prédikátziónak részeiről, vagy el-osztásának
módjairól gondolkoznak, mikor még nem
is tudják jó formán, mit kelljen el-osztani.

Szük-

Szükség tehát, hogy leg-először is az Órátor gyűjtse-össze azokat a' dolgokat, melyek az ő Beszédére szükségessé képpen tartoznak, tellyesítse-meg azokkal a' maga elméjét; majd azután magok a' dolgok el-rendelik magokat az ő fejében, míglen látsanként a' gondolkodás és elmélkedés által eggy, tökéletesen össze-kötözött Folyó-Beszéd válik belőlök.

Vagyon olly Ékesen-szóllás, a' melly áll a' szókban; vagyon olyan is, a' melly áll a' dolgokban. Ez az utólsó elevenítettik 's fel-tartatik azok által a' dolgok által, melyeket az Órátor ki-húz a' matériából. A' szókban álló Ékesen-szóllás nem rekeszti-ki a' dolgokat is; de azonban a' képek és ábrázolások által mintegy meg-lelkesíttetik 's szépíttetik, a' világos ki-fejezések által tündöklök, és a' fontos mondások által megilleti a' hallgatokat. Demosthenes a' legnagyobb grádusban hírt az elsővel, Ciceró pedig a' másodikkal; néha az eggyik, 's majd a' másik fellyebb való, a' szerént, a' mint a' matéria és az alkalmatosság hozza magával. De nagyon kell reá vigyázni, hogy az első semmit mondó és fetsegő ne legyen; a' második pedig olyan ne legyen, mint valamelly *skeleton* vagy börtson, a' melly minden kedvesség és szépség nélkül való részekből szerkeztetik-össze.

De

De még mikor e' két hibákat el-kerüli is az Órátor, akkor sem hízeltkedhetik magának azzal, hogy mindeneknek ízléseket el-találta volna. A' tökéletes Ékesen-szóllásról nem mindenek azon egy értelemben vagnak. Brútus az Á'siai fel-puffadást vagy felettébb való bőféget hányta Cicerónak szemére; e' pedig azzal vádolta Brútust, hogy felettébb is követi az Áthénásbélieket, és a' nagy rövidség miatt nintsen az ő Beszédnek elegendő hathatósága. Úgy látszik, hogy az első tökéletesség itt abban állna, ha valaki a' fellyebb említett Ékesen-szóllásnak két nemeit igaz mértékkel tudná öszveelegyíteni, és mindenkor ki tudná választani az alkalmatosságokat, a' melyekben bővebben kell néki élni az egyikkel, mint a' másikkal.

MITSODA HASONLATOSSÁG LÉ-
GYEN AZ ÉKESÉN SZÓLLÁS ÉS A' FES-
TÉS KÖZÖTT.

L' art de peindre à l' esprit. Paris 1758.

Hogy valaki az Ékesen-szóllásban szerez-
tsés légyen; annak mind az elmével, mind
a' szívvel beszélni kell. Hogy pedig ezen
télját el-érhesse, igen elevenen kell beszéll-
getni a' képzelődéssel; mert ez által tsúsz-
nak-

nak-bé a' képzelődésbe azok a' hirtelen való és mély bé-nyomások, mellyek bennünket nem-tsak el-foglalnak, hanem egészen meg-indítanak. Ha valaki a' hallgatóknak vokfaikat el akarja nyerni, leg-először is az ő képzelődéseiket tégye maga barátjaivá: ha egyszer ezt meg-nyerte, úgy az ő elméjék és szíveik nem fokáig állnak néki ellent: mert nagy részént az emberek nem gondolkoznak 's nem ítélnék másképpen, hanem tsak az ő képzelődések után. Szint' olyan fűküfége van tehát az Órátornak, mint a' Poétának, arra, hogy ő fessen; mert a' festés az a' nyelv, mellyen beszéllhetünk a' képzelődéssel. Az Órátornak, valamint a' Poétának, mind azokat festeni kell, valamelyeket mond. A' külömbfég köztök tsak az, hogy másképpen fogják a' festőpemetset, nem egygyformán alkalmaztatják a' színeket, és külömböző tzelokat 's előzményeket téfznek-fel magoknak. A' Poéfis meg-elégfzik azzal, ha úgy festhet, hogy az ő munkája kedvet talál, és meg-indítja az Olvasókat: az Ékesen-szóllásnak pedig okoskodni kell, hogy a' hallgatókat meggyőzhesse, 's elébbi vélekedéseikből ki-mozdíthassa. De még az ő okoskodásaiban is festeni kell néki, valamennyire tsak lehet: mert így kerüli-el a' Beszédben való ösztövérféget, 's következésképpen az únal-

mat,

mát, melly az ilyen fovány, száraz, és minden hús nélkül való okoskodásokat követni szokta. De miben áll tehát az Órátorban az a' szükebbes tálentom, a' mellyel ő festhet? Gyakorta egy ígétske, egy helyes hasonlatosság, egy szerentsés alkalmaztatás, egy elmés tzelozás, egész képeket terjeszt szemünk' elébe; az ilyen ki-fejezéseket kell nekünk elő-vennünk még a' legközönségesebb okoskodásokban is.

Ha igaz az, hogy az a' Poéta, a' ki egyfzer'smind nem Festő is, nem érdemli a' Poéta nevet; szint' olyan igaz, hogy az az Órátor, a' kinek nints a' festésre való tálentoma, nem egyéb, hanem egy hideg és melegség nélkül való okoskodó. Ez az a' tálentom, melly a' több tehetőségeket lelkesíti 's fel-emeli; ez a' többeknek híjjokat is ki-pótolja, de ennek híjánosságát semmi is helyre nem hozhatja. Hafzontalan lenne az, hogy valamelly Órátor a' maga Befzedének minden részeit díszesen egyyefítené: fel-találtathatnék is bátor benne a' tzelnak helyes vólta, az erősségeknek nyomosságok, az okoskodásnak ereje, a' stylusnak szépsége, és a' gondolkozásnak elevenfége: de ha mind ezekhez nem ragaszt még némelly igaz, eleven, és magafságos képeket, foha sem löheti-bé a' hallgatóknak lelkeikbe azokat a' diadalmaskodó nyíllakat,

's azt az ígézetnek nemét, melly az érzékenységeknél kötelefségeiket mintegy függeszti, 's el-felejteti a' hallgatókkal azt hol vagynak, és kitsoda befzél velen, hogy egyedül a' hallott dolgok körül foglalatoskodjanak.

De igen vissza-élnének ezzel a' régulával azok, a' kik az ő Beszédek egy festett képekkel meg-rakatott szobához hasonlónak tennék. Az ilyen Beszéd szükségesképen kedvetlen lenne mindenek előtt, úgy-mint a' mellyből az erőszak és a' munkás szépítés minden forban ki-tetfszene. Az Ékefen-szóllásban, valamint a' Mu'sikában, néminémű pihenést kell engedni a' hallgatóknak. A' ki minden szóban ragyogni akar, soha sem ragyog az: még a' leg-szebb dolgokban is szükséges az, hogy azok mérték-re vétettefsenek. Valamelly Órátornak csak az a' tzelja a' Beszédben, hogy a' hallgatóknak szemeiket magára fordítsa, el-téveszti a' tzelt; valamit így nyer, leg-inkább csak abból áll, hogy a' hallgatók azt mondják, hogy nagy elmével bír, a' melly éppen nem elégséges jutalom egy olyan embernek, a' ki a' Hazának vagy Ekkle'siának ügyét folytatja.

Valamint egyebekben, úgy ebben is követni kell a' híres Órátorokat. Ezeknél alig meri magát az elméfség ki-mutatni, vagy

vagy ha ki-mutatja magát, minteggy hírek és akaratjok nélkül esik az; leg-alább az elmés vonások mindenkor illendő helyen vannak az ő munkájokban, és soha sem látszik úgy, mintha nagy munkával kerestettek volna. Ezek a' nagy emberek, a' kik nekünk mustrául és például adattattak, a' mikor az elmét gyönyörködtetik, ugyan akkor a' lelket is fel-emelik, azért, mert az ő Beszédek meg meg annyi kellemetes festések, noha úgy látszik, hogy nem vólt az a' tzeljok, hogy fessenek. Az ő melegséggel 's erővel tellyes Beszédekben mindenütt kitetfzik eggy nagy Mesternek festő pemetse 's bátor keze, a' melly mindenkor a' fő tzelra törekedik. — Attól lehetne félni, hogy valamelly hosszas Beszéddel a' hallgatóknak figyelmétségek meg ne tsüggedjen: szükség tehát azt ottan ottan elmés és eleven vonásokkal fel-ébreftzeni. Számosan taláttanak illyenek Ciceróban, és a' leg-híresebb Órátorokban. Külömben könnyű által-látni, hogy a' régulákhoz való szoros ragaszkodás, tsak a' rendes és közép-szerű elmékre tartozik, mellyeknek szükségek vagyon vezérre, minthogy új útnak törésére alkalmatlanok. A' mi az eredeti és teremto elméket illeti, olyanok azok, a' tudományos Világban, mint az Országoknak hódolóji a' Politicában: törvényeket szabnak ők, és sen-

kitől törvényt nem vésznek: az ő tulajdon elmélségek az ő Vezérjek, a' mellynek febes futása többet ér, mint-sem a' mesterfégnek mértékre vett lépése. A' mikor az ő képzelődéseknek elevenfégétől húzattatnak, úgy látszik, mintha valamely hirtelen való ihletés ragadta volna meg őket. Ezen el-ragadtatásnak nemében fel-áldozzák a' kifejezésnek módját a' gondolatnak, 's a' regulákat a' magasságos ideáknak, és némineműképpen egy új rendjét tsinálják a' különös elméknek. Az ilyeneknek munkáikban, 's azoknak figyelmetes olvasások után kell tanulni a' mesterfégnek reguláit. Demosthenesnek egy Beszéde vagy Oratiója, jobban meg-esmérteti velünk a' szép Ékesen-szóllást, mint-sem húsz munkák, mellyek a' Rhetoricának reguláiról íratattak. Ezeknek a' nagy Órátoroknak figyelmetes olvasások által, észre-vehetetlenül meg-szokjuk, hogy mint ők, úgy mi is nemesen gondolkozzunk, szólljunk, és írjunk. A' képzelődés a' nemesül előadattatott nagy dolgok által tápláltatván, nem tapasztalja többé, mikor valamit kezd írni, azt a' sovány meddőféget, a' melly semmit sem ad előnkbe, vagy ha valamit ad is, tsak igen közönségest. E'képpen mint-egy természetünké válik az a' bódog szokás, hogy könnyen dolgozunk, minthogy magunkban fel-találjuk a' gondolatoknak kife-

fejezéseknek, 's képeknek bőfégeket, mellyekkel magunkat észre vehetetlenül meg-
gazdagítottuk. Senkit különösen le nem
másolunk 's nem majmolunk, hanem tsak
a' nagy Mesterek után festegetünk. Ő ná-
lok vesszük, mellyekkel őket utól érhefsük;
tőlök költsönözzük a' vonásokat, a' festés-
nek módját, és a' színeket; de azért még
is eredeti Írók vagyunk. Eggy szóval, ez
a' figyelmetes olvasás színt' olyan az elmé-
re nézve, mint a' jó nedvességű 's egészsé-
ges eledel a' testre nézve: *ez ad annak éle-
tet, erőt, kövérséget, és jó színt.*

MÉG IS AZ ÉKESEN-SZÓLLÁSRÓL.

*Discour de M. Coypel sur l' Eloquence &
la Peinture, 1758.*

A⁹ találás, az el-rendelés, és a' nyelv,
színt' úgy tartozik a' festésre, valamint az
Ékefen-szóllásra. A' festésben a' leg-első
munka az, hogy erőnkhez illő matériát vá-
lasszunk, hogy nézzük-meg, mitsoda mód
által kell azt folytatnunk, 's ne is gondol-
kozzunk addig a' melleleg való ékeksége-
ről, valameddig a' munkának plánumát ki
nem tsináljuk; a' melly ha eggyfzer meg-
van, úgy a' melleleg való szépségek meg-
fogják találni az ő ki-fabott helyeket.

Az el-rendelés vagy el-helyeztetés abban áll, hogy regulák közzé vegyük azt, a' mit a' képzelődés minden rend nélkül adott előnkbe, hogy a' Scénában magokat mutogató fzemélyek az ő rangjokhoz illendőképpen helyheztettefsenek, a' világofság pedig úgy tétettefsék, hogy a' nézőknek fze-meiket mindenkor a' fő tzelra függessze.

Valamint az Ékesen-fzóllásnak, úgy a' festésnek is vagyon nyelve, a' melly áll a' rajzolatban, a' fzinben, és a' festésben. Meg-lehetne az, hogy elég fzerentséfen el-intézné valaki a' Vénus' formáját, de úgy a' mint azt közönségesen az emberek magoknak képzelik, lehetetlen volna elő-adnunk a' rajzolatnak nemessége, a' fzíneknek frissefégek, és a' festő-pemetsnek ékesen festő kellemetefsége nélkül. — A' stylus és a' mód ugyan azon dolgot jelenti, különböző nevek alatt: a' fzikás ezt az utólsót adja leginkább a' festésnek, a' stylus' nevezetét pedig a' jól beszéllés' mesterfégenek: így p. o. azt mondjuk, ez a' festett kép Rafáel' módja fzerént van, ez a' Mentő - beszéd pedig Ciceró' stylusa fzerént. — A' rend fzerént való dolgok, és a' közönséges tselekedetek, mind az Írókra, mind a' festőkre nézve igen alkalmas matériájik az eggyügyü stylusnak; de ez a' stylus nagy rövidféget, természeti szépféget és kellemetefséget kíván,

hogly

hogy kedveséget találhasson. Melly nagy hasznát vette a' híres Rafael ennek az együgyű stylusnak akkor, mikor a' Pátriárkát az ő ártatlanságokban 's együgyűségekben festette-le! Melly nagy elő-menetellel éltek azzal Carrach és Rúben azon ő festett képeikben, mellyekben a' Falusiaknak lakadalmazásaikat, tántzaikat, 's a' Pásztoroknak mezei mulatfágaikat adták-elő!

A' mértéklett stylus közép-utat tart az együgyű és a' Hérófi vagy vitézi stylus között. Ha egy-felől nem kell annak olly ékesnek lenni, mint ez utólsónak; de nem is kell úgy minden ékekségektől meg-fosztattottnak lenni, mint az elsőnek. Ez az a' stylus, a' melly meg-esmértető jele az Albáni' kellemetes pemetsének. Annibál Carrache, a' ki soha el nem vesztette szemei elől a' magafságos ideákat, alkalmatlanabb lett volna a' maga tanítványánál arra, hogy lerajzolja előttünk a' Lemnus' műhelyében való szerelmeket, miképpen fosztják-meg Diána és az ő szűz Nymfái Cytherának Isteneit álmokban az ő fegyvereiktől, 's miképpen tartják reszkető kezeikben az ollókat, hogy Cupidónak szárnyait el-vagdadják. Hasonlítja továbbá ez a' híres festő a' rövidítések a' homályos stylushoz; az erőltetett vonásokat a' magát-mutogató stylushoz; a' feltétebb való szépítést, a' fel-fútt 's fel-dagadott stylusnak neméhez.

A' MAGASSÁGOSRÓL, VAGY SUBLI- MÉRŐL.

Fraite du Sublime, 1732.

Az, a' mit mi magasságosnak v. sublimének nevezünk valamelly Beszédben, nem egyéb, hanem az a' rend-kívül való fordítás, melly a' jeles képek 's eleven érzések által fokkal fellyebb emeli a' lelket azoknál, mellyeket addig nagyoknak tartott, és tsudálkozva fel-ragadja azt éppen oda, a' mi a' természetben leg-magasságosabb.

Noha a' magasságos eggyetlen-eggy és meg-öszthetetlen légyen magában; mindazáltal ha gondolóra vesszük azokat a' dolgokat, mellyek annak matériául szolgálnak, két nemekre lehet azt ösztanunk, a' szerént, a' mint az igaz nagyfág találtathatik vagy a' kívülrőlöttünk lévő dolgokban, vagy a' mi lelkünknek belső érzéseiben. Az elsőeknek természeti ki-fejezések tsinálja azt, a' mit az ábrázalásokban magasságosnak nevezünk; a' második rendbéliek pedig, mikor egész illendőféggel 's nemességgel meg-fejtettetnek tészik azt, a' mit az indulatokban magasságosnak nevezünk.

Mind azok a' dolgok, a' mellyeknek nagyfágok rend-kívül való, elegendendő matériát szolgáltatnak az ábrázalásokban lévő

ma-

magasfágosra. Így p. o. Homérus le akarván írni Jupiternek hatalmát, azt mondja rövideden, hogy az ő halhatatlan fejének meg-mozdításával meg-reszketteti az Egeket; Neptúnusról pedig azt mondja, hogy mikor a' tengereknek szélesen ki-terjedő síkjain jár, az erdők és a' hegyek is reszketnek az ő nyomai alatt. Racin elő akarván adni, melly vérengező vólt ama gonosz Hámán a' 'Sidók ellen, így szóllaltatja-meg őt az ő bosszú-állásában, mellyet már el-gondolt: „ Majd ezt fogja mondani a' maradék, a' „ 'Sidó népnek kevély fajzatja el-borítá haj- „ dan a' földnek színét; eggy közzülök meg- „ merte bosszontani Hámánt, 's azon hírte- „ len mindnyájan a' földnek színéről el-se- „ pertettek. “ — Az a' mi a' magasfágost tsinálja ezekben a' vonásokban, nem-tsak maga a' dolognak nagysága, melly említettik, hanem eggyfzer'smind az a' könnyűség is, mellyel véghez-vitettetik. Jupiternek elég az ő fejével inteni, hogy az eget ki-mozdítsa helyéből. Hámánt elég eggy szóval megbosszontani, hogy eggy egész Nemzet hirtelen el-töröltettség.

Az e'féle példák sokkal sürűbben találtnak a' Sz. Írásban, mint-sem akármelly más Könyvekben; mind azért, mert az azokban bé-foglaltatott dolgok magokban is igen nagyfágosok és felfégek, mind pedig azért,
mert

mert a' Sz Íróknak elméjük fokkal inkább fel-emeltettek az őket ihlető Lélek által, mint-fem a' Világi Írók el-ragadtathatnak a' Poétai képzelődések által. Hajdan Longinus el-tsudálkozott e' rövid de hathatós szónak olvasására: *Légyen világozság! és lön világozság.* E'hez hasonló ki-fejezések fokak találtnak Jóbban, a' 'Sóltárokban, és a' Prófétákban. Illyenek a' többek között ezek: *Ha eggyet szóll; el-jőnek a' szelek, és a' tengernek habjai fel-emelkednek. — Ő változtatja az Északi-szelet Nap-nyúgoti szellővé, 's a' tenger' habjait el-hallgattatja. — Meg-fenyegette a' tengert, és ki-száradott az. — Az Úr elő-hívja az Egeket, és azt mondja a' földnek; add-elő az én népemet. — En szólltam, 's hová lettek. —* Az illyen szóllásoknak formáji magasságosak, mind azért, mert nagy dolgokat terjesztenek előnkbe, mind pedig azért, hogy igen különös és rend-kívül való elevenléggel adattatnak-elő. Ez az elevenség származik annak indulatjából a' ki szóll; a' melly is minden hallgatókban tsudálkozást szerez.

A' mi a' léleknek érzéseiben lévő magasságost illeti, szükség hogy ez a' virtuson fundáltasék, és nemes tzelokra igyekező lélekből származzon. E' végre meg-kívántatik először, hogy fellyül-emelkedjen azokon

az

az erőtlenségeken, mellyek más emberekben taláztatnak. Másodszor, hogy diadal-maskodjon az indulatokon. Harmadszor, hogy a' rendes virtusokat is fokkal fellyül haladja. Noha minden erőtlenség 's minden vétkes indulat gyalázatos magában, úgy hogy annak meg-győzése mindenkor hasznos: de mennél nehezebb a' győzodelem, annál nagyobb ditsőséget érdemel az. Meg kell jegyezni azt is, hogy nem szabad egyik erőtlenséget a' másikkal, 's egyik vétkes indulatot, más hasonló vétkes indulattal győzni-meg. Így p. o. nem hárúlhat reánk semmi ditsőség a' halálnak meg-útálásából, ha azt az életnek meg-únásából, magunk forunkkal való meg nem elégedésből, 's kétségbe-esésből tselekezzük: de igen nagy ditsőség hárúl belőle reánk, ha Királyunkhoz, Hazánkhoz, 's Vallásunkhoz való buzgó szzeretetből szállunk szembe a' halállal. Igen kevés nemes indulat van abban, ha meg - fojtjuk a' szzeretetet kevélység által, vagy a' kevélységet szzeretet által: abban áll tehát egyedül a' virtus, még pedig a' magasztalos virtus, ha a' mi vétkes indulatunkat a' mi kötelességünkhöz való szíves ragaszkodás által hódoljuk-meg.

MÁS JEGYZÉSEK A' MAGASSÁ- G OSROL.

*L' Art de sentir & de juger, en matiere
de Gout. Paris 1762.*

Mit kelljen értenünk azon, a' mit magasnak, magasságosnak, vagy sublimének nevezünk? nem egyebet, hanem azt a' füzembe-tünő *Szépet*, melly a' mi lelkünknek minden tehetségeit minteggy magokon kívül ragadja, 's ki-terjeszti; azt a' *Szépet*, a' melyet mindenkor néminémű el-ragadtatással nézünk, a' melly a' mikor alkalmas időben és helyen terjesztetik előnkbe, minteggy égi tűz mindent fel-forgat, 's az értz szíveket is meg-olvasztja: de ez a' *Szép* sokaknak, a' kik arról szólottak, botránkozásnak és hajó-törésnek kö-szıklájává lett. Ezen fellyebb említett Könyvnek Írója azt mondja, hogy soha sem emelkedhetik-fel valamely Író erre a' magasságosra, hanem ha magát egészen el-felejt, 's minteggy által-változtatja 's eggybe-zavarja magát azzal a' tzeállal, mellyet illendőképpen akar le-rajzolni. A' tűz' okádó hegy tsak tsapatonként, 's mint valamely forgó-szélben okádja-ki a' tüzes szikrákat: a' magasságos ott fenn tündöklöklik a' villámások között, különös meg-

esmértető béllyege van néki, és fokkal nagyobb vélekedést önt a' lélekbe maga felől. Egy bizonyos kevélység szivárog együtt azzal az örömmel, mely őt által-járja, 's azt hiteti-el vele, hogy meg-tselekedhetné mind azt, valamin tsudálkozik. Az indulatnak helyet kell találni a' magafságosban: annak égető és világosító tűz-helyében gyűjtja ez meg a' maga fáklyáját. Meg-esik e' gyakorta tsupán egy gondolat, érzés, 's tselekedet által; de a' melyet olly nagy erővel, hathatós rövidséggel 's világossággal adunk-elő, hogy annak hallására mindjárt meg-győzettetik minden elme a' felől, hogy annak a' ki-fejezésnek helyes és szép vóltához már semmit is tóldani nem lehetne.

Minekutánna közönségesen némelly jegyzéseket tettünk a' magafságos ideákról, vizsgáljuk-meg már azokat különöfebben is. A' magafságos ideának szépsége áll azokból a' különböző környül-állásokból, melyekbe helyheztethet bennünket a' virtus, a' bűn, és az indulatok; mert a' természet ollyan különböző indulatokat 's érzéseket plántált belénk, melyek a' különböző környül-állások 's ki-menetelek által változtattatnak. A' mi eggyfzer a' virtusokban magafságosnak nevezetethetik, ellene állhatatlan jusva vagyon annak a' mi szívünkön. A' győződelmeskedő Nagy Sándor a' fogfágra esett

Pó-

Pórustól azt kérdezi: *Mint akarod hogy bánjak veled?* — *Úgy, mint Királyjal,* azt feleli Pórus: ez magafságos idea a' lélek' nagyságának ki-fejezésére. A' minthogy hallván ezt az érezni tudó Nagy Sándor, nemcsak elébbi Országát vissza-adta e' nemes fogolynak, hanem még újabb tartományokat is töldött hozzá. — A' vitéz Ajáx arra kéri az Isteneket Homérusban, *hogy tsak az éjtszakát üzzék-el, 's ha eggyjzer világos lesz', nem bánja, ha magok is ellene fognak hartzolni.* Ez eggy magafságos ideája a' leg-nagyobb bátorfágnak.

Még az emberi tárfaságot rongáló bűnökben is találtathatik ez a' magafságos idea. Mikor a' kegyetlen uralkodás vagy Despotismus eggy ritka tálentomú 's magának nagy hírt szerző embernek kezében vagyon, bámulásra méltó dolgokat tselekeszik az. A' vérengező Sylla, minekutánna Rómának Urává lett, a' maga bosszú-állásának fok jó Hazafijakat áldozott-fel. Hogy azért az ő vérengező üldözését a' Római lakosok elkerülhessék, nagy számmal rejteztek-el a' Hippodromusban. Ezt meg-hallván Sylla, öszve-gyűjteni a' Tanátsot a' Bellona' templomába, melly éppen szomszédtságában e-fett, 's kérkedékenységgel beszéli a' maga fok vitézségeit 's győzödelmeit. Azonban hirtelen nagy sírás, rivás, ordítás hallattatik, melly-

mellyre az egész Tanács meg-borzadott: ezt látván a' vérengező Sylla, minden megindulás nélkül azt mondja: *Ne féljetek, egynéhány gaz emberek büntettetnek meg itt a' szomszéd épületben, az én parantsolatomra, 's azok ordítanak.* Ezt mondván, tovább is folytatta kérkedékenységgel telyes Beszédét, míg egészen el nem végezte azt. Ezt a' tsendefséget lehet nevezni Syllában, a' kegyetlenfégnék magaságának. — Minekutánna Cronnvell I-fő Károly Királyt meg-ítéltette 's meg-ölette volna, pénzt veretett illy' fellyül-írással: *Tanúlatok e' példából ti földnek Királyjai, 's esmérjétek meg magatokat.* Ezt lehet nevezni, a' szemtelenfégnék magaságának.

Ímé tehát, mind a' virtusoknak, mind a' bűnöknek nemeikben lehet magaságost találni: ennek tulajdonfága áll abban az egyarányútságban, melly vagyon a' kép, és a' le-rajzoltatott dolog között. — Vagyon a' léleknek olly különös állapotja, a' mellyben ezt az el-ragadtatásnak hevelségéből származott szépséget inkább érezheti, 's úgy látszik, hogy abból a' szép bolondoskodásból kell arról íteletet tenni, a' melly azt tsinálja: de minden emberek éppen nem egyformán alkalmatosok erre a' szép bolondoskodásra. Akármint legyen a' dolog, az Író, a' Jádzó-személy, és a' Néző, tartoznak

mindnyájan egygyformán munkálódni a' magafságosnak érzésében. Mint valamelly tüzes kementzéből jönnek itt ki a' fűgárok, a' mellyek meg-illetnek, meg-melegítenek, 's fel-gyújtanak: ha az az érző eszköz, mellyre van bízattatva, nem bír elegendő erővel annak fel-gyújtására, úgy minden munka haszontalan lesz'. Ha valaki az írásnak ezen nemére, tudni-illik a' magafságosra adja magát, fűküféig hogy a' bé-nyomás erős, de kevés ideig tartó légyen; mert éppen olyan ez a' magafságos a' lélekre nézve, mint azok a' nagy szagú erős italok, a' mellyekből hogyha igen sokat iszik az ember, el-erőtelenül, vagy meg-bolondúl utánok. Ez a' mértékletlenkedés, fzerentsére nem igen közönséges a' magafságos ideákra nézve, 's kevesen vagynak, a' kiknek azt lehetné fzemekre hányni, hogy ez által vesztegették volna meg magokat.

UGYAN ARRÓL MÁS JEGYZÉSEK.

Sur la Nature du Sublime, par le P. Castel.

Közönségesen szólván, minden igazfág-nak jussa van arra, hogy az embereknek telsen: de minden igazfág, a' melly új, mély és magafságos, néminémüképpen meg-va-
kít-

kítja az elmét, 's fel-háborítja a' szívét is. Hogy azért azt meg-ízeliíthetsük, annak ragyogó fényességét mérfékelnünk kell. Mérfékeljük pedig ezt a' tündöklést akkor, a' mikor azt némelly ábrázolásokkal bé-takarjuk, tsak félig mutatván azt, mint valamelly nyílat, a' mellynek erejét tsak akkor kezdi érezni az ember, a' mikor már meg-fértetett: és éppen ez az, a' miben áll a' Poésisnek mind kötelelsége, mind haszna. Termézet szerént bé-borítja ez, bé is kell néki borítani az igazságokat; a' melly a' Poétának kettős haszna és gyönyörűsége. Ezen bé-fedező ábrázolások alatt, gyakorta a' meguntt és közönséges igazságok is újaknak tetszenek, az újak és magafságosok úgy ragyognak, hogy a' nézőket meg nem vakítják. Ez a' takaró szépség, mindenkor ingerli a' mi gondoskodásunkat, annál inkább, mennél kevesebbé elégítheti azt meg.

A' Philosophusnak minden ditsősége abban áll, hogy az igazságot fel-fedezze. De ez a' fel-fedezett igazság mikor új, meg-férti a' fzemeket, 's írigységet gerjeszt. Az olyan találós elmének, mint a' Cártésiusé vólt, mindenkor a' Poésisnek költeményei közt kellene elő-adni a' maga új Systemáját, Ez által nem-tsak az, hogy semmit nem vesztené, hanem inkább fokot nyerne. Örömet futunk rend-szerént az olyan igazság után,

a' melly bújkál előttünk, 's majd eggy jó fejtegető neki kerülván, tsak hamar Philosophiai igazságokat tsinálna azokból, melyeket addig tsak úgy néztünk, mint Poétisi vagy költeményes gondolatokat. A' költemény, vagy találás téfzi a' Poétát, 's mikor valaki Poétának születetik, arra nézve a' Versek nem egyebek, hanem szabad akarat szerént való ki-fejezések.

Azonban a' Philosophusnak ditsőfége bár lafsabban jöjjön is, de tsak ugyan fellyül-haladja a' Poéta' ditsőfégét. Ez az utólsó, bár akármelly mély igazságokat szórjon is el az ő Verseiben; de soha sem gondoltatik úgy, mint a' ki az igazságnak felfedezésére el-jutott volna, a' mellyben áll az emberi elmének fő ditsőfége: mindenkor úgy nézi ő az igazságot, a' mint azt másoknak elejekbe-terjeszti, tudni-illik néminémű fellebben, homályban, vagy borítékokban. Gyakorta néminémű el-ragadtatások között éppen azt mondja a' Poéta, a' mit a' Philosophus, úgy mindazáltal, hogy nints vele eggy értelemben. Virgilius azt mondja, *hogy az éjtszaka el-viszi magával a' színeket*; ez igen szép gondolat, de meglehet azért, hogy nem értette Virgilius a' színekről való Tudományt olly tökéletesen, mint a' mai Philosophusok. — De mivel a' Poéták mindenkor az igazat, mindenkor ma-
gát

gát a' Természetet igyekeznek le-rajzolni; azért is a' Philosophus soha sem olvashatja 's kérődzheti eléggé azokat a' magafságos ideákat, a' mellyek a' Poétáknak munkáikban sokkal inkább el vagynak hintettetve, mint más egyéb Írókban. A' Philosophusnak fő hivatála az, hogy tökéletesen megértse azt, a' mit mások csak érzettek, hogy az instinctust gondolattá, a' gondolatot kérődzéssé, a' kérődzést okoskodásá változtassa. Azokat, a' mellyek a' Poétáknál, Órátoroknál hasonlításoknak, allegóriáknak, ábrázolásoknak 's képeknek neveztetnek, a' Philosophus hívja analógiának, egyy-arányúnak, 's egymástól való függésnek. Minden mi találmányaink, minden tudományos igazságaink nem egyebek, hanem egymástól függő igazságok: ez által gyakorta a' példázoló értelem tulajdon értelemmé, és a' ki-ábrázolás valófággá válik.

Mindezekből könnyű ki-hoznunk, hogy az a' mit magafságosnak nevezünk, áll olyan igazságban, a' melly magában egészen új, vagy pedig olyan köntösben adattatik-elő, a' melly azt, bár régi vólt is, igen tündöklő fénnel adja-elő. Ez a' szó, mellyet Longínus olyan szépnek talált: *Légyen világosság! és lőn, világosság*, csak azért olyan, mert ez egyy új, és bámúlást tsináló igazság. Mikor az embereknek mun-

kájikról van a' szó, fok szókkal 's le-írásokkal kell élni, minthogy ők is fok-féle eszközökkel dolgoznak: de a' mi az Istennek munkájit illeti, mivel néki csak a' parantolásra vagy akaratra vagyon szükségé, hasonlóképpen elégséges egy szó azoknak le-rajzolásokra. Az ilyen szóllásnak formája mindenkor magasságos, mert rend-kívül való, eggyetlen-eggy, és merő Isteni ki-fejezés ez.

A' BESZÉDNEK DÍSZES HANGJÁRÓL, VAGY JELES EL-MONDÁSRÓL.

Az úgy neveztetett Órátori Beszéd, vagy Declamatio Oratoria, áll a' helyes magunk-vifelésében, és a' szónak illendő hangjában, a' melly gyakorta még hathatóbb a' hallgatóknak meg-győzésekre, mint maga az Ékefen-szóllás. Mindenek tudják, mit tartott légyen erről a' híres Demosthenes, a' ki ennek győzödelmeskedő erejét maga személyjében tapasztalta: azt mondotta tudni-illik, hogy az Órátorban meg-kívántató legelső virtus az Actió, vagy az Órátornak jeles maga-vifelése. Innen vagyon, hogy a' Régiek különös munkával tanúlták ezt a' testnek illendő mozgását, és a' hangnak mérféklését: olyan mesterfégnek tartattatott

ez

ez ő tőlők, a' mellynek különös principiumai 's regulái voltak. Ma nagy részént az emberek, minthogy mindenhez könnyű munkával akarnak jutni, azt mondják, hogy ebben semmi regulákat nem lehet szabni, hanem mindennek a' maga természeti hajlandóságát kell követni; a' mellyet is hogyha regulák által akarna valaki meg-szorítani, úgy magát a' természetet rontaná-le. — Noha ez csak-nem közönséges, és leg-alább a' nagyjából helyes vélekedés legyen is: de még is nem áll ez ellent abban, hogy mindenkor bizonyos regula ne tartattathassék a' fel-szóval való Beszédben, a' melly is ez, hogy a' ki közönséges helyen beszéli, először maga legyen azok felől meg-győztetve, a' mellyeket mond, és hogy az el-mondásban fel-tartsa azt a' tüzet, azt a' melegséget és buzgótságot, mellyet a' munkának készítésében érzett vólt magában. Ha a' melly lélek lehellebbe belénk a' gondolatokat, ugyan az diktálja is azoknak helyes ki-mondásfokat, úgy a' mi szemeink mint-egy meg-lelkefíttetvén, ábrázatunknak minden vonásai beszélnék, testünknek eleven mozgása el-hiteti a' hallgatókat, 's a' mi szavunknak hathatós hangja sokképpen változik, a' mint azt a' környül-állások 's indulatok kívánják. Ha valaki ezen regulát követi, nem fog úgy hasonlónak lenni azok-

hoz az eggy hangú 's únalmas Órátorokhoz, a' kik ugyan azon sebefséggel el - hadarják Beszédjeknek kezdetét, el-öfztását, bizonyfágait, 's bé-rekefztését. Az ilyenek hasonlók az igen magasán fel-tekertt tsigákhoz, mellyek ha eggyfzer meg-ereshztetnek, meg nem állnak mind addig, míglen egészen le-folynak a' rájuk tekertt kötelek. Minthogy az ilyeneknek fő tzéljok az, hogy az ő képzelődéseket eggy únalmas teréhtől mennél elébb meg-szabadíthassák, minden meg-szűnés nélkül öntik ki-felé szájokon azokat a' habokat, mellyek alá-felé jönnek az ő emlékezetekből, 's ingyen nem is gondolkoznak a' felől, hogy magoknak kellene nekik példát adni azokban az indulatokban 's érzésekben, mellyeket másokban fel akarnak gerjeszteni. — Meg-lehet még utóljára e' dologról jegyezni, hogy a' helyes Beszéd nem áll tsak egyedül a' szóban, és a' magunk alkalmaztatásában: annak talp-köve és fundamentomos része az érzés, a' melly is fel-tétfzi az elméséget, az okofságot, és a' melly el-rendeli azt a' tüzet, melly az Actióban vagy magunk-vifelésében meg-kívántatik. Úgyde ha mindezek valakiben illendő mértékben meg-vagynak, lehetetlen hogy annak testének mozgása, és szavának hangja is a' matériához alkalmaztatott ne légyen.

A' FRANTZIA POÉSISRŐL.

*Bibliothèque Poétique, ou choix des plus
belles Pièces de Vers. 1745.*

Ha a' Világ' kezdetétől fogva minden Országokat 's Tartományokat gondolatunkkal el-járunk, 's ha az azokban gyarapodó tudományt és jó ízlést gráditsonként a' tökéletességig kísérgetjük; úgy tapasztaljuk, hogy mindenütt öt vagy hat Poéták tsinálták a' leg-felső udvart, vagy Apollónak Titkos-Tanátsát. A' Görögök között álltt ez Homérusból, Theocritusból, Anacreonból, Pindarusból, Sophoclesből, 's Euripidesből. A' Római Birodalomban álltt ez a' Titkos-Tanáts Virgiliusból, Horatiusból, Ovidiusból, Terentiusból, Tibullusból, és Lucrétiusból. A' Frantziáknál Apollónak meghitt baráti voltak: Corneille, Racine, Boileau, la Fontaine, Moliere, és Rousseau. Ezek azok a' nagy Mesterek, a' kiket esmér az egész Világ, és a' kiknek munkájokat színt' olyan nagy gyönyörűséggel mint haszonnal olvassa.

A' Poésisnek Országglása hasonlít a' nagy Birodalmakhoz, mellyeknek eredetek homályos, nevekedések lassú, változásai néha veszedelmek, néha pedig hasznosak.

A' Cæſár' idejében élt Gallusok gyönyörködtek a' Versekben, vitézek és jó kedvűek voltak: meg tudták verni ellenségeiket, 's azután győzödelmi Verseket énekeltek a' hartznak mezején; még ma is meg-vagyon a' Frantzia Nemzetnek ezen gényusa vagy természete. De miben állott az ő Poésisek? Ez olly kérdés, mellyet nem könnyű meghatározni. Váltak nékik némelly Druidáik, a' kik eggyfzer'smind Poéták, Philosophusok, Papok, és Törvény-tévők voltak. Minekutánna a' Germánusok vagy Németek Galliát mint valamelly özön-vízzel el-borították, az egész Nemzet minden erköltsé-vel, nyelvél, 's Poésisével eggyütt felet-te durvává és paraszttá lett. A' Nagy Károly alatt a' vólt módiban, hogy Deák Verseket írjanak: mind maga ez a' Fejedelem, mind pedig az ő Tisztjei, igen örültek az ollyan nevezetnek, mellyel a' Tudományok eránt való hajlandóságok fejeztetett-ki. Alcuinus, a' ki ez időben leg-híresebb vólt, nevezte magát Horatiusnak, Angilbertus Homérusnak, más Virgiliusnak, vagy Ovidiusnak; a' Tsászár pedig nevezte magát Dávidnak, hihetőkép- pen azért, hogy ez Király is vólt, 's azon-kívül pedig a' Sz. Poésisnek is szeretője. De sokkal könnyebb az embernek titulust választani, mint annak méltóságát fenn-tartani. Millyen vólt még a'

a' Poésis a' IX-dik Században! Némelly Versei még ma is meg-vagynak Alcuinusnak; de azok merő szegényfélék, nints benne semmi tűz, semmi ki-fejezés, vagy elmélség.

Tsak hamar azután született a' *Jark*, vagy *cadentia*, mellyen kezdettek némelyek Deák Stróphákat írni: azután meg-ket-
tőzött hangú Leoninus Verseket; 's más ezekhez hasonlókat, mellyek e' tudatlan Századnak gyümöltsei voltak. Ezek után kezdettek némelyek Frantzia nyelven is farkas Verseket, v. Stróphákat írni, 's ez által a' XIII-dik Században kezdtek némelly Poéták el-híresedni. Ezekhez adták magokat némelly kegyes Komédiások, a' kik a' Krisztusnak szenvédését, Szűz Máriát, és egyéb ilyeneket szoktak vala jádzani.

A' XIII-dik Században leg-inkább megjegyzésre méltó volt a' Navarrai Királynak Thibauldnak igen tréfás Poésise. A' Ró'sa nevezetű Román is ebben kezdődött volt írattni, de a' XIV-dikben végeztetett - el eggy Meun János nevű Frantziától, a' ki akkor a' Poétáknak fejeknek tartattatott. — V-dik Károly alatt kezdtek híresedni la Baláde, Virelai, Triolet, és egyebek; de ezeknek munkájikban is igen kevés Poétai tűz találtatott. A' XV-dik Századnak vége felé, Printz Károly Orleáni Dux, 's a' XII-dik Lajosnak Atyja, nagy kellemetefséget 's ne-
mes-

melséget hintett a' maga Verseibe; Willon igen tsinofan 's kényesen tudott enyelegni. — Sok vizzontagságok 's törekedések után, meg-jelent Clemens Marót az ő szép Epi-grammaíval, 's I-ő Ferentzhez intézett Le-veleibe tett víg tréfáival; Malherbe az ő je-les Ódáival. Ezeket követték Regnier, Theophile, Malleville, Voiture, Sarrazin, Tristan l' Hermite, Saint Amand, Brebeuf, Gombaud, Boisrobért, 's a' t.

A' XVII-dik Századnak közepe táján fzem-látomást bódogúltak a' Mú'fák; az ő Országok szélesen ki-terjedett, meg-erősödött, 's bővölködött. Ekkor mutatták magokat, Racan, Benferade, Pelisson, Quinaut, Ma-dame de la Suze, Madame Deshoulieres, Despreaux, Racine. 's a' t. Ebben a' szá-mos seregben úgy emelkedik-fel Corneille, a' millyennek látta Múfeust Aeneás az Eli-feumi mezőben.

*Medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem su-
scipit altis.*

Mikor Titon fel-emelte vólt Frantzia Országban ama híres monumentumot, mel-lyet Frantzia Parnasusnak nevezett; a' leg-ki-tetfőbb helyet adta Corneillének; a' hol egyenesen áll Római köntésben, a' Tragi-cushoz illő nagy tsizmában, 's eggy tündök-lő láng emelkedik-fel az ő feje felett. Tsak
nem

nem úgy mutogatja itt magát, a' mint Cátó rajzoltatott-le holtta után; t. i. letzkét ad a' Héróknak, és azoknak tiszteleteket el-vézi.

KÖZÖNSÉGESEN A' POÉSISRŐL.

Ennek a' mesterfégnek minden Mesterei, abban helyhez tették a' Poésisnek egy belső minéműségét, hogy az mértékre vett, és öfzve-kötözött szókból álljon: nem hitték azt, hogy valaki folyó-beszédben Poémát írhason, és ha meg-vallották is azt, hogy némelly munkák Poétai ízléssel tellyesek, minthogy azokban fok költemények és mérész hasonlatosságok találatnak; de még is tsak ugyan a' folyó-beszéddel írtt Könyvek közzé számlálták azokat, minthogy a' hangnak mértéke, vagy a' szóknak öfzve-kötözések benne nem találatott. — A' Poésisnek vége nem-tsak ez hogy tessen, hanem ez is, hogy oktasson. Igaz az, hogy a' Poétának mesterfége főképpen arra törekedik, hogy a' lélekben bizonyos képek 's ábrázolások formáltafsanak: de azoknak a' képeknek különös minéműségekkel kell bírniok. Azon kívül, hogy a' gyönyörködtetés által kedvelltesség magokat az emberekkel, szükség hogy hasznosok is légyenek, és hogy bírjanak azzal az erköltsi szépséggel, a' melly

nem

nem egyéb, hanem a' virtusnak képe. Ez által a' Poétának mesterfége, valamint minden egyéb mesterfégek, alája vagyon vetetettve az igaz és okos Politicának, mellynek közönséges vége az emberi Tárfafágnak hafzna. A' nagy Poéták és Criticufok mindenkor úgy ítélték, hogy a' Poéfisnek inkább kell tzelozni az oktatásra, mint a' gyönyörködtetésre, 's a' maga hatarából ki-tsapó képzelődésnek tartották azt, ha az igazfágot és jó erköltsöket meg-fértette. Erről dítséri Horatius Homérus' Íliását, azt mondván, hogy ez a' Trója' ostromlásának éneklője több virtufokra tanította az embereket mint minden idejebéli Philosopufok:

*Quid quid sit pulchrum, quid turpe,
quid non,
Plenius ac melius Chryfippo ac Crantore
dicit.*

Azok az Ódák vagy Énekek, mellyek dítsérik az Isteneket, Királyokat, Vitézeket, Olympiai koronákat, egy szóval azok, mellyek a' Pindarus' stylusával íratattak, rend-szerént nagy pompával kezdettenek: de a' több matériákban, a' millyeket írtak Anacreon, Horátzius, és az ő követőik, éppen nem szükfeges, hogy az Enthúsiasmus vagy el-ragadtatás mindjárt az első Verseken tündököljön; elég az, ha könnyebb és elevenebb hangon kezdettenek,

mint

mint a' Vitézi-költemények, vagy Epicum Poémák. Akárminémű Ódákat tégyünk-fel; de hogy azokat különböző módon kell kezdenünk mint a' Vitézi-verset, azt a' dolognak természeté kívánja. Az Óda nem egyéb, hanem a' szabadságnak 's el-ragadtatásnak leánya: ki ki úgy ragadja ott meg a' tzelokat a' mint akarja, és fenkinek sem tartozik számot-adni gondolkozásinak folyamatról. A' vitézi-költemény ellenben hasonló egy fok részekből öszve-szerkeztetett machinához, egy mesterféges alkotványhoz, a' hol mindenek regulák szerént ösz-tattatnak-el.

A' Vitézi-költeménynek tzelja lehet nem-tsak valamelly magános tselekedet, hanem egy Hérónak egész élete: nem tsak a' Királyoknak történeteik, hanem a' magános embereknek is magok-vifeléfeik; nem-tsak az a' mi nagy, magafságos, és szívre-ható, hanem az is, a' mi tsupán tsak gyönyörködtető. Ebből származhatnak a' Vitézi-költeménynek különböző nemei. Azonban bizonyos, hogy ezen különböző nemek között vagyon egy, a' melly leg-tökéletesebb, 's a' mellyet már a' böls Árisztóteles a' maga idejében így határozott-meg; hogy azon Vitézi-költeménynek tzelja tsak egy, de nagy tselekedet, a' melly Királyok között mégyen-véghez, bizonyos ha-
tá-

tárok közzé szorítottatik, az Isteneknek segítő-
fégek által fejtettetik-ki, és annak tzielja az
Erköltsi-tudománynak meg-erősítése.

A' HANG-EGGYEZÉSRŐL, V. HÁRMÓ- NIARÓL, MELYBEN HOMÉRUS ÉS VIR- GILIUS ELSŐ MESTEREK.

A⁹ Hang-eggyezés, v. Hármónia, némi-
némüképpen lelke a' Poésisnek. Áll ez az
olly élő, hathatós és festő ki-fejezéseknek
választásokban, mellyek olly tökéletesen le-
írják előttünk a' dolgokat, mintha azok va-
lósággal a' mi érzéseink előtt meg-jelenné-
nek. Ez az, a' mit igazán a' Poésisnek
meg-ígéző mágiájának nevezhetünk, a' melly-
nek ellene-állhatatlan szédítése azokat a'
mély bé-nyomásokat hagyja a' lélekben,
mellyek azt egészen el-foglalják. Leg-fel-
sőbb mértékben találtatik ez a' ritka virtus
Homérus' munkájiban. Alig van olly levél
az egész Íliásban 's Ulysses' történeteiben,
a' mellyen ne találtatnának olly meg-lelke-
sítettett és szóló képek, mellyek mintegy
hallató hanggal elő-beszélik nekünk azokat,
mellyeket Homérus írásban hagyott. Meg
kell esmérnünk, hogy nagy részént köszön-
hette Homérus e' részben való felsőfőgét a'
maga nyelvének szépségének, a' melly is
leg-

leg-hangzóbb, leg-ékefebb, leg-bővebb és leg-hathatófabb vólt mind azok között, valamellyeken valaha az emberek beszéllettek. A' Római nyelv fok tekintetben alább-való lévén a' Görögnél, nem adhatott Virgiliusnak hasonló segedelmeket. Még is ez a' nagy elméjű Poéta, a' ki a' vólt a' Poésisben, a' mi Rapháel és Lulli a' festésben, tellyes mindenütt hathatós ábrázolásokkal. Az ő színei, mellyek a' leg-nagyobb okossággal vagynak egyelítve, és mindenütt a' matériához alkalmaztattak, nem tsak hasonlókká, hanem éppen meg-eggyezőkké tsinálják az ő festett tábláit. Az ő Verseinek mértékei, mellyek néha gyorsak és sebesekek, néha lassúk és tsendesekek, néha nyájasekek és mézzel folyók, néha darabosek és göröngyösekek, néha elevenek és vídámok, néha mordok és borzasztók, a' mint t. i. a' dolognak természeté és környül-állása hozta magával, egy tökéletes mu'sikát tsinálnak, a' mellyben a' léleknek minéműfégei és a' Poéta által le-íratott indulatok között, igen szép öszve-hangzás vagyon. Azoknak tehát, a' kik a' Parnassus' hegyére törekednek, a' Homérus' és Virgilius' munkáit kell szüntelen olvasni, 's az azokban találtató hármóniát vagy egy-hangzatot a' követésre például tenni. A' Frantzia és más nyelvek alkalmatlanok arra, hogy olyan mérték-

kü verseket lehetne rajtok tsinálni, a' milyeket készítették a' Görögök és Rómaiak. Minden Frantzia Poéták között leg-nagyobb tökéletességre vitte ezt a' hang mérféklést, Racin, a' kinél talán nem is vólt nagyobb Poéta Virgiliustól fogva. A' mi az Olaszokat és Ánglusokat illeti, Tafsó és Pópe megmutatták, hogy az ő nyelvek is nem egészen alkalmatlan erre a' hangnak mérféklésére. A' Németeknél, a' közönséges bé-vett vélekedés ellen, új utat tört ebben Klopstok, a' kinek Mefsiálsa és Ódái által fognak menni a' halhatatlanfágra. Ha a' Magyar nyelv csak tíz esztendeig olly szorgalmatosan palléroztatik, mint eggynéhány esztendőktől fogva, annak Poésise a' Görög és Deák Poésissel vetélkedni fog.

AZ ENTHUSIÁSMUSRÓL.

A⁹ Poésisnek belső érdeme áll az Enthusiásmusban; a' melly is nem egyéb, hanem annak az indulatnak, mellyet magunkban tapasztalunk, igen hathatós és magasságos elő-adása. Bátor fel-találtafsanak valakiben minden egyéb minéműségek; de ha ez meg nints benne, úgy soha sem lesz' Poéta: ellenben pedig, bár fok híjánofságok légyenek is valakiben, de ha az ő mejje lángol be-

belől e' nemes tüzzel, ne féljen, mert a' Poésisnek nagy Hérói között, ha mind kétfőre is, helyet talál ő. Ennek az Enthusiásmusnak vagy fel-emelkedésnek pedig, a' fzerént kell fel-találtatni valakiben, a' mint a' Poésisnek különböző nemeiben foglalatoskodik. A' Pásztori Versekben nem kívántatik-meg az a' melegség vagy fel-emelkedés, a' mi az Ódákban, vagy Énekekben; az Alagyákat is más hangon kell írni, mint a' Vitézi-költeményt. Ovídius a' maga tzirkalmában és a' maga nemében bírt ezzel a' fel-emelkedéssel vagy Enthusiásmussal; azért is fel-repülhetett a' Parnassus' tetejére. A' Görögöknél Valerius Flaccus, a' ki az Argonautákat Versekben le-írta, 's a' Rómaiaknál Silius Italicus, tsak az alsó gráditson ülnek; mert bár akármelly nagy gonddal 's munkával íratattak legyen is az ő Verseik, de nintsen benne fel-emelkedés. Sok százak vagynak ilyenek minden Nemzeteknél, a' kik jelesen rajzolnak, 's nagy munkával készített Versekkel írnak, de nints az ő munkájokban elevenfég: az ilyeneket lehet nevezni elmés embereknek, de nem Poétáknak. Az ilyenek Corneillét és Racint akarták követni; de mikor ezek a' fellegekgig fel-emelkedtek, ők az ő húsos elméjeknek terhétől a' földre le-nyomattattak.

Azt mondják némellyek, hogy valamint az Ékefen-szóllásra nézve lehet az Órátorok között bizonyos grádus; úgy lehet leg-alább a' Poéták között is, úgy hogy ha nem lehet is minden nagy Poéta, lehet leg-alább jó Poéta. De erre ez a' felelet, hogy az Ékefen-szóllás fokkal több minéműfégeket teszzen-fel bennünk, mint a' Poésis; úgy hogy ha valaki az első rangú Órátorok közé be nem botsáttatik is, leg-alább bé-mehet a' második vagy harmadik rendbéliekhez, a' hol még az egész Világ előtt méltán betsületet nyerhet. Ha valaki arra nem mehet, hogy Demosthenessel és Ciceróval egy rangba helyheztetse magát, leg-alább dítséretes dolog ha oda hághat a' hová Bofsvét, Massillon, Flechier, és más illyenek. De a' Poésisről nem lehet így gondolkozni. Az az Enthúsiásmus vagy fel-emelkedés, mellyről fellyebb szóllánk, maga tsinálja a' Poésisnek belfő érdemét; ha e' meg nints valakiben, úgy nints meg benne a' dolognak valósága, hanem tsak néminémű árnyéka. Az illyenekben a' telik-bé, a' mit mond Horatius:

*Si paulum a' summo discessit, vergit ad
imūm.*

A' PÁSZTORI VERSEKNEK EREDE- TEKRŐL.

Sokan azt beszélik, talán minden fundamentom nélkül, hogy a' Pásztori Verseknek találójik, az az, az elsőb emberek, durvábbak voltak mint mi, 's nem is bírtak nálunk' több virtusokkal. A' durvaság vagy vadtság egygy olyan rossz szokás, mellyet nyér az ember, a' mikor a' baromi kívánságokat 's erőszakos indulatokat követi; vagy pedig olyan darabosság, a' természetben, erköltsökben, 's magunk - viselésében való fenefég ez, melly származik a' jó nevelésnek híjánosságából. Úgyde a' földnek elsőb lakofai, a' kiknek minden foglalatosságok a' vólt, hogy a' termékeny mezőket műveljék, vagy nyájjaikat legeltessék, lehettek-é úgy el-foglaltatva mint mi, azoktól az ártalmas principiumoktól mellyek ma a' mi erköltseinket olly kegyetlenekké téstszik. A' magános haszonnak keresése több akadályokat talált-é akkor? többek vóltak-é az embereknek szűkségeik 's bal-vélekedéseik? Kétféleg nélkül fokkal nagyobb békefésben, egyyességben 's fzeretben élhettek az első emberek mint mi. Igaz az, hogy nem vóltak olyan ki-gyalúltak, olly magok' alkalmaztatók 's nyájafak mint mi ma;

de nem is vóltak olly ravaaszok, tettetők, álnokok, kevélyek, és egyebeken uralkodni kívánók. A' nagyra-vágyás fősvénység, alattomban való áskálódás, nem szédítette vólt még meg az ő elméjiket, nem vesztegette-meg erköltseiket, és nem fegyverkeztette-fel kezeiket. E' szerént eggyügyűbbeknek, nemesebbb indulatúaknak, szelídebeknek, 's emberfégefebbeknek kellett nélkül lenni, mint mi vagyunk. Hogy pedig a' Világnak első Századjai valósággal illyek lettek légyen, fundáltatik ez a' vélekedés eggy hiteles és közönségesen el-terjedett tradition, vagy által-adott híren, a' melly is a' hajdan virágzott arany időnek híre. No-ha tsak némelly vonásait találjuk mi ennek az arany időnek a' Poétáknál, a' kik azt minden módon szépítették: de még is a' mi a' fundamentomot illeti, valóságos História az. Ez az Arany-idő vólt az *Eclogának* vagy Pásztori Versnek böltsője, a' melly is annak képét rész-szerént fel-tartotta, rész-szerént kefergette. Ez az Ecloga v. Pásztori Vers vólt az embernek leg-első éneke, mellyben a' Teremtő eránt való háládatosságát, 's a' magához hasonló emberek eránt való szeretetét az ő módja szerént ki-fejezte. Mi is gerjeszthetné, 's mi nevelhetné inkább a' mi Vallásbéli érzékenységünket 's tiszteletünket, mint a' mezőnek szépsége

és

és gazdagfága, mellyben a' Teremtő minden napon mutogatja a' maga mindenható jófágát, és az ártatlan bölcsőfágnak kútfejeit minteggy a' maga kezeivel megnyitja az ő teremtféseinek számokra. — Az emberek nem akartak azzal megelégedni; többel kívántak bírni, mint-sem a' mit a' Természet adott; olyan ízléseket és szükölködéseket gondoltak-ki, mellyeket a' Természet nem esmér: de mit nyertek minden fáradtságos munkájokkal? ezt, hogy a' valófágos gyönyörűséget éppen nem öregbítették, égészfégeket 's virtufsokat pedig nagyrészént elvesztették. Az ő tévelygések néminémű elég-tétel gyanánt szolgálhat a' Természetnek, ezen háládatlanfágokért: mikor annak eggyügyűségét pallérozták, fokkal inkább szaporították a' magok erőtelenségeiket, mint-sem bölcsőfágokat. A' minden napon nevededő pompa és bújafág annyíra megvakít bennünket, hogy még durváknak 's parasztoknak állítjuk azokat a' szerezentsés Századokat, mellyek azt nem esmérték.

Minekutánna az emberek el-fajúltak, meg-vesztegettetett a' Pásztori élet is. Az ő régi szépfégének gyenge árnyéka, melly a' Poétákban meg-maradott, gyakorta az ő vakmerő kezeik által meg-undokíttatott: az embereknek feslettségek az ő Pásztori Énekeket is bé-motskolta. Ha a' valófágos ré-

gulákhoz tartanak itt magokat a' Poéták, mindenkor az első Századokban élt embereknek ártatlanfágokat kellene le-rajzolni a' Pásztori Versekben. Az igaz ízlés meg nem engedheti azt, hogy a' jó erkölcsök meg-férteszenek. A' mezei Pásztorok azzal kedveltethetik magokat, ha olly tiszta az ő szívek, a' millyen tiszta az az ég, melyet éjjel nappal szemlélnék. Az ő együtt való énekléseiknek 's danláfoknak nem kellene veszedelmesebbeknek lenniük, mint a' madaraknak zengedezéseiknek, és a' tsergedező patakoknak futtogatásaiknak. Az ő Verseiknek is színt' olyan ártatlanoknak kellene lenni, a' millyenek azok a' ki-nyílt virágok, mellyekkel minden nap' ékeskednek az ő kezeik. Hanemha ezen bölts régulák közzé szoríttatik az Ecloga, soha sem juthat az el a' maga tökéletességére, a' melly Póp szerént áll az eggyügyűségben, rövidségben, 's nyájasságban. Azt mondja továbbá a' híres Pópe, hogy nem úgy kellene a' mezei Pásztorokat le-rajzolni, a' millyenek ma azok, hanem a' millyenek voltak akkor, mikor a' leg-jobb emberek őrzötték a' nyájakat: a' mi bennünket az e'féle Versekben gyönyörködtet, nem annyira a' mezei élet, mint az az ártatlan tsendesség, melyet az emberek ottan bé-lehellnek. Ha tehát azt akarjuk, hogy a' mezei élet tessen, né-

néminémű kedvelltető színekkel meg kell azt hinteni, 's minteggy az Olvasókat megtsalni. Miben áll pedig ez? nem egyébben, hanem hogy annak mindenkor tsak a' szép oldalát mutafsuk, nyomorúfágos részeit pedig néminémű szönyeggel bé-vonjuk. Mindenik Eclogának kell valamelly bizonyos tzéljának lenni, és olyan néző-pontjának, melly a' kellemetes tarkaság által meg-szépíttesék. Az Eclogának valófágos bellő béllyege az eggyügyűség, szemérem, és alázatofság: az ő képei nyájafok, indulatai gyengék, mozgáfaik tsendesek, noha néhánykor lehetnek annak fel-emelkedettebb mozdulásai is, tsak hogy az által kevély és erőszakos ne légyen. Az ő beszéllgetései rövidek, le-írásai kurták, gondolatai a' természetből folyók, erköltsei ártatlanok, írásának módja tiszta, Versei könnyen folyók, módijai egyenlők, és minden beszéllgetései a' természettel eggyezők.

A' VITÉZI-KÖLTEMÉNYRŐL, VAGY EPICUM-POÉMARÓL.

Dissertation sur le Poëme Epique, a' l' occasion du Paradis Perdu de Milton.

A⁹ Vitézi-költemény fel-ékesítettik a' mesterfégtől mind azzal, valami azt kedvesse teheti, úgymint a' mellynek tzélja a' Királyoknak ditsőségek, 's a' jobbágyoknak bódogfágok. Másoknak hagyja ez a' közönséges embereknek oktatásfokat: a' maga tanítványivá tészi pedig a' Királyokat, Köztársaságokat, Országokat, Hadi Vezéreket, 's Fő Ministereket, hogy mind azokból Hérokat tsinálhafson. Tudja hogy a' példának nagyobb erejek vagyon, mint-sem a' parantsolatoknak; tudja, hogy a' História, melly az igazságnak alája vagyon vettettelve, nem adhat néki mindenkor olyan példákat, a' millyenek nélkül szükölködnék; látja hogy szükfége vagyon néki a' találásra 's költeményre, hogy az ő rajzolásait annál elevenebbekké, de azonban még is hitefelekké tehesse. — A' Vitézi-költemény vagy Epicum Poéma egy olyan nevezetes történet, mellytől függött valamelly Birodalomnak békelessége vagy romlása; de a' melly nem úgy adattatik-elő, a' mint valósággal meg-esett, hanem úgy, a' mint meg-

es-

eshetett volna. Tudni-illik, fel-ékesíttetik némelly környül-állásokkal, a' mellyek az egész munkát gyönyörűsegefebbé 's oktatóbbá téstik.

A' Vitézi-költeménynek ezen rövid le-rajzolásából származnak némelly régulák; mellynek alája vagyon vettettetve. Úgy-mint, a' matériának kell vétettetni a' Históriaból; mert a' valósággal éltt Hérók és a' meg-esett történetek fokkal inkább megilletnek bennünket, mint azok, a' mellyek csak gondoltatnak. Meg-kívántatik továbbá, hogy a' matéria egy nevezetes és fő tselekedet körül járjon, mellyre az egész költeménynek sűgárai, mint valamelly közép-pontra, úgy arányozzanak. Ez által az Olvasónak figyelmetefése mintegy le-szegez-tetik, és az oktatás fokkal mélyebben benyomattatik az ő elméjébe. Szükség, hogy az a' fő tselekedet szélesen ki-terjedő légyen, hogy az elő-forduló környül-állások annál több és külömb külömbfélébb oktatásokra szolgáltafsanak alkalmatofságot. — De nem elég csak oktatni, hanem tetfzövé és kedvessé is kell tenni az oktatást: el kell azt mintegy rejteni fok gyönyörködtető ábrázolások alatt, meg kell ékesíteni fok külömböző ékefségekkel, meg kell nyerni az Olvasót, és észre-vehetetlenül oda kell őt vinni, a' hová a' munkának Írója kívánja; azt kell

kell tselekedni, hogy meg-jobbítsa magát, a' mikor csak egyedül az a' tzelja, hogy üres óráit vígan töltse: ez az a' mit véghezvifzen a' Vitézi-költeménynek kezdete, a' melly fokot ígér minden kérkedékenység nélkül, annak helyes és külömb külömb-féle környül-állásokkal kedveskedő beszéde, a' melly is minden levélen nőtön nő, úgy, hogy az Olvasó a' Könyvet le nem teheti. Szükség még ezen-kívül meg-illetni az Olvasót a' ragyogó le-írások által, mellyek a' rövid, érzékeny, és helyes hasonlítások által lelkefíttetsenek. Továbbá, a' szívre-ható panaszok, nemes és öfzve-szoríttatott feleletek, el-hitető beszédek, ritka és elfelejthetetlen jegyzések által fel kell buzdítani. Szükség hogy mind azok a' személyek, mellyek a' Vitézi-költeményben elő-kerülnek, ki-tetfző termézfeti bélyeggel bírjanak, mindenik nagy légyen a' maga nemében, és mind végig magához hasonló. Az erköltsök mellyek le-festetnek, az időhöz és személyekhez légyenek alkalmaztatva: szükség ezen-kívül, hogy minden történetek minteggy öfzve-lántzoltafsanak, a' mellyek fellyül-emelkedjenek ugyan a' Históriai valófágon, de azért mesékké ne váljanak. Szükség végezetre, hogy a' Poéta maga magát elfelejtse itt, és minteggy azoknak ábrázatjokra által-változzon, a' kiket munkájában le-rajzol,

zol, úgymint a' Királyokéra, Tyrannusokéra, Vitézekére, és Böltsekére. Homérus' és Virgilius' munkáikban tündökölnek mindeneknek felette a' Vitézi-költeménynek ritka szépségei. Az ő okosságoknak 's böltsefégeknek felfőfége, minden eddig élt Poéták felett őket fel-magasztalta. Az első, úgymint Homérus, látván hogy Görög Ország az ő idejében sok apró Társaságokra oszlott, a' mellyeknek egyyeféségekben áll Görög Orzágnak meg-maradása, úgy gondolkozott, hogy soha jobban a' maga Hazafijait arra fel nem indíthatja, mintha egyy igen eleven táblában meg-mutatja nékik, melly nagy veszedelmekre szolgált régenten a' Görögöknek az, hogy Ákhilles és Agememnon egyyét nem értettek. Ímé e' vólt fő tzélja vagy előzménye az Íliásnak. Az Odyfsea, vagy Ulyfses' útazása, a' mint már Longinus meg-jegyzette vólt felőle, meg-érzi az ő Szerzőjének vénfégét, 's mi lett légyen tzélja, nem is lehet tudnunk tökéletesen. — Az Aeneis' tzélja még nagyobb ennél. Azt tette t. i. fel magában Virgilius, hogy meg-erősítse az igazgatásnak azt a' nemét, melly az ő idejében állított-fel Rómában. Miképpen erősíti pedig azt meg? úgy, hogy az Aeneás' Famíliája, mellyből származott Augustus, az Isteneiktől választatott arra, hogy a' Rómaiaknak parantsoljon, 's velek egy-

eggyütt az egész Világon uralkodjon. E' mellett régulákat is szabott, mellyek szerént igazgattasék, ez a' Birodalom, a' mikor Aeneásban minden következő Tsáfzároknak egy olyan jeles mustrát ír-le, a' kit kell követnie nem csak a' vitézségben 's okosságban, hanem a' jószágban, Vallásban, az Istenek eránt való alázatosságban, és az ő jobbágyaik eránt való szeretetben.

Nevezetes tzél minden Keresztyénekre, kiváltképpen pedig a' Frantziákra 's Olaszokra nézve a' *Meg-szabadított Jérusálem*. A' Fő Vezér itt Godfrid, a' ki nagyobb Agamemnonnál, okosabb Ulyssesnél, 's jámborabb Aeneásnál, és a' ki meg-tanít minden Hérókat arra, miképpen folytasanak 's vigyenek jó véghez valamelly nagy Hadi szándékot. Renaud nem olyan vad természetű mint Ákhilles, 's meg-tanítja példájával az ifjú Vitézeket, miképpen viseljék magokat, hogy a' ditsőségnek pályájában a' botránkozásnak kö-szikláit el-kerülhesék. Nagy dítséretet érdemelne ezért Tafsó, ha az ilyen botránkozásoknak 's kisérteteknek mezítelen és eleven le-íráfokat úgy tudta volna mérfékelni, hogy azok az Olvasóknak ártatlanfágoknak botránkozásnak kö-sziklájául ne szolgálhattak volna.

Az el-vezett Paraditsomnak tzélja legnagyobb, leg-hasznosabb, 's leg-felsőgefebb min.

minden e'féle költemények között. Le akar-
 ta t. i. rajzolni Milton a' nyomorúságnak o-
 kát és orvosságát. Az Ördögöknek Fejede-
 lemjek meg-esküszik az embereknek vesze-
 delmekre. Meg-fosztja őket azoktól a' jók-
 tól, mellyekkel bírtak, és az ő végfő rom-
 lálok el-kerülhetetlen lett volna, hanemha
 az Istennek Fija magát Szabadítóul ajánlotta
 volna, Az Isten, és az ő imádandó Fija,
 az Ördögöknek Fejek, az Első-ember, és
 annak Párja, ezek a' Költeményben a' Jádzó-
 személyek. Az Isten mindenütt úgy jelenik-
 meg mint Isten; az az, mint véghetetlenül
 nagy, véghetetlenül bölts, véghetetlenül igaz,
 és véghetetlenül jó. Az ő Nagysága olly ki-
 tetűző, hogy minden egyéb nagyság és pom-
 pa mint a' semmi el-tűnik az előtt, az ő
 böltségsége meg-mutatja magát abban, hogy
 az ő ellenfégeinek minden igyekezeteiket a'
 maga tzéljára tudja fordítani: az ő igazsága
 abban, hogy semmit sem mulat-el a' bűn-
 nek meg-előzéfere, mikor pedig a' bűn meg-
 lett, még a' maga leg-kedvesebb munkáiban
 is meg-bünteti azt: az ő jósága végezetre ab-
 ban, hogy még azok a' bűnösök is, a' kik
 leg-inkább meg-büntettettek általa, fenkit
 egyebet nem vádolhatnak, hanem csak ma-
 gokat. A' Sátánnak le-rajzolásában melly
 eleven sűgárok taláztatnak! Itt látszik mi-
 képpen tapodtatik-meg a' kevélység, és mi-
 kép-

képpen emeli-fel újra a' maga fejét a' porban. Itt íratatik-le a' büntetést el nem kerülhető kétségbe-esés, a' melly minden vígasztalását abban az álnok mesterfégben helyhez-teti, hogy másokat is bóldogtalanokká tehessen. Ádám és Éva igen kellemetes színekbe öltöztetnek fel: az ő szerelmetes ábrázatjok százszorta kiefebb, mikor az ördögöknek komor ábrázatjokkal öfzve-hafonlítatik. Lehetetlen őket nem szeretni, és az ő gyászos esetek után rajtok nem szomor-kodni. De végezetre mindeneknek szeméiket magára húzza az Istennek Fija; minden szív ragaszkodik ehez az alkalmas időben meg-jelentt Szabadítóhoz, a' ki a' mi nyomorúságinkon, nem tsak szánakozik, hanem azokat meg is tudja orvosolni. És imé ez ennek a' szép Költeménynek gyümöltse.

Minden Költeménynek, valamelly egyszere helyes régulák közzé vagon szedett-tve, kell magában foglalni valamelly erkölcsi igazságot. A' bölts Milton ezen ő Elveszett Paraditsomában egy olyan igazságot állít-meg, a' melly igen szükséges és közönséges hasznú; olyan igazságot, mellyet úgy nézhetünk mint a' Vallásnak fundamentát, és a' virtusnak petsétét. Az a' tsalhatatlan igazság pedig ez, hogy az ember bizonyosan bóldog léfz', ha az Istennek engedelmeskedik; el-múlhatatlanúl bóldogtalan

pedig, ha annak kedvében nem igyekszik járni. — A' kezdete ezen Költeménynek mindjárt meg-illeti a' képzelődést: az ördögök le-hányattatván mennyből a' mélységnek fenekére, 's eggy darabig minteggy el-tettette lévén az emészto lángoknak forgófzeleikben, majd magokhoz jönnek. A' Sátán a' leg-első, a' ki leg-először jó elméjére az ő bódulásából, melly az ő esetének 's meg-rémülésének borzafztó ki-menetele vólt: meg-bíztatja az Ég' Úrának mennyköveitől tsak nem agyon-verettetett Hadi-seregét, és fok külömböző tanátskozáfok után azt tézfel magában, hogy az embert el-szédítse. Az Isten győzhetetlen; az ellen nem szállhat-ki hartzra: az ő leg-kedvesebb munkáját kell tehát femmivé tenni; 's nem lehet ennél jobb eszköf az ő maga meg-boffzúlá-fára. De nem szükfég az egész munkának rövid ki-húzáfával fárasztanom az Olvasókat, minthogy az tsak-nem mindeneknek kezeik közt forog.

Azonban nem kell úgy gondolkoznunk, mintha az El-veszett Paraditsom minden hibától üres és tökéletes Költemény vólna. Nem lehet mentenünk az Ördögöknek játékaikat az I-fő Könyvben, sem az Éva' álmát az V-dikben. De az e'féle ki-tsapáfokat meg lehet Miltonnak engedni; hanem az éppen nem érdemel engedelmet, hogy olly

fok helyeken tzelez a' régi Pogány mesére. Nem tulajdonítjuk bűnül néki azt a' költeményt, melly az ő egész munkájában uralkodik. A' Poésis olyan mint a' Festés, hogy azért a' lelki dolgokat le lehessen festeni, szükfég azokat testbe öltöztetni. A' hasonlatosságok által való szóllások fenkit sem ejthetnek tévelygésbe, úgymint a' melyeknek igaz értelmeket könnyű fel-találni. A' Poésisnek szépségére's valófágára el-múlhatatlanul meg-kívántatnak a' költemények, hasonlatosságok, képek, és ábrázolások. Maga az Istennek Leke nem útalta-meg ezt a' nyelvet: minthogy olyan emberekkel beszéll, a' kiken a' képzelődésnek nagy ereje vagyon, és a' kikben a' fő rúgó az érzés. Azért is fok szép rajzolások által meg-ékefitette a' maga szavait, mellyekkel a' Keresztyén Poéták nagy haszonnal élhetnek. Azonban nem lehet tagadnunk, hogy Milton felettébb is vissza élt ezzel a' szabadsággal, úgyhogy a' maga hasonlításait, a' régi mesékre való tzelezéseiket néhánykor nevetfégefekké tette.

De térjünk-vissza a' Vitézi-költeményre, és mutassuk-meg, melly kevés Poéták lettek légyen abban szzerentsések. Homérus' és Virgilius' munkáikat még ma is tsudáljuk e' részben, 's hihető, hogy ha a' Régiségnek Századjaiban több Poéták is adták
vól-

vólna magokat az e'féle munkákra, úgy ma
 eggy-néhány derék Vitézi-költeményekkel
 ditsekedhetnénk. Honnan van tehát, hogy
 a' Tudományoknak úja-fzületésektől fogva,
 sem a' Frantziák, sem más Nemzetek kö-
 zött nem találtatott eddig senki, a' ki eggy
 minden részben helyben-hagyást érdemlő Vi-
 tézi-költeményt botsátott vólna ki, holott
 más egyéb-féle Tudományokban 's Mester-
 ségekben a' Régieket nem-tsak el-értük, ha-
 nem fellyül is haladtuk? Talán igazságta-
 lanfág lenne ennek okát abban keresni,
 hogy a' maiak nem bírnák olyan nagy el-
 mével, mint a' Régiek bírtak vólt. Ariostó,
 Tafsó, Milton, hogy egyebeket most el-
 hallgassunk, meg-mutatták azt, hogy az el-
 métség nem lett vólna itt akadály, ha más
 okok miatt a' dolog lehetséges lett vólna. —
 Némellyek ennek okát keresik abban, hogy
 a' kik Vitézi-költeményeket írtak, igen új
 matériákat választottak-ki. De ez az ok ép-
 pen meg nem állhat, mert sok Írók eggy-
 néhány száz esztendőkkel már elébb meg-
 esett dolgokat választottak matériául a' ma-
 gok Vitézi-költeményjeknek. Illyen a' Meg-
 szabadított Jérusálem, Clodoveus, Fara-
 mondus, Constantinus, főképpen pedig az
 El-veszett Paraditsom. Igaz az, hogy ha
 felettébb új, és mindenek előtt esméretes
 a' történet, az a' Poétának szabadságát na-

gyon meg-gátolja, melly szerént a' Históriától el nem távozhat, és a' maga Héróját másképpen nem rajzolhatja mint a' millyen vólt. De e' mellett találhat még fok egyéb szépségeket, mellyekkel munkáját meg-éke-fítheti. Soha sem vólt eggy Vitézi-költemény is újabb matériáról íratatva mint az Íliás, még is alíg jött az ki Homérus' kezei közzül, hogy egész Görög Országának tsudálását meg-érdemlette. Nem ebben kell tehát az okát keresnünk, hogy a' maiak a' Vitézi-költeményben szerentsétlenek.

Igazabb oka ennek az, hogy a' Régiek a' Költeménnyel annak egész szélelségében élhettek a' magok munkájoknak ékecsítésére; a' maiaknak pedig koránt-sem adattatik e' részben illyen nagy szabadság. De miért van tehát, azt kérdi valaki, ez a' különbség a' Régiek és Újak között? Azért, mert a' Régiek olyan időben éltek, a' mellyben még a' rend-kívül valóbb Költemények is az uralkodó Vallással meg-eggyeztek; az Újak pedig olly meg-világosított időben, 's ollyan Vallásnak uralkodása alatt élnek, a' mikor minden költemény útalattal meg-vettetik, valamelly eggyfzer a' hitelességgel meg nem eggyez. Meg kell jegyezni azonban, hogy ha az Új Írók a' Régi mesés Világból vették volna az ő Vitézi-költeményeknek matériáját, úgy hasonló szabadsággal bír-

bírtak volna mint a' Régiek, és talán azokat meg is haladhatták volna. A' Telemachnak Írója Fenelon, egy halhatatlan munkát bortsátott-ki, a' melly ha Versekbe lett volna foglalva, talán a' tökéletességnek mértékét meg-ütötte volna: de mint-hogy a' többek, a' kik e' pályában futottak, a' Keresztyén Vallásnak ideje alatt éltt Hé-rókat 's dolgokat választották-ki matériául, a' mikor a' Kőltemény szoros határokba szorítatik, a' magok munkájokban nem boldogúlhattak.

Két nemű Kőltemények járúlnak valamelly *Epicum Poémába*: az első áll tsupán tsak emberi történetekben, de a' mellyek nagyok, tsudálatosak, rend-kívül valók, de a' mellett hitelesek. Illyenek a' hadakozások, veszedelmek, szél-veszek, vakmerő szándékok; eggy-szóval mind azok, mellyeket Vitézi-történeteknek nevezhetünk. Ezek mikor nagy ékesen-szóllással vagynak elő-adattatva, szánakozást, örömet, félelmet és gondoskodást gerjeszthetnek az Olvasókban: de még így nem léz' a' munka egyéb, hanem Versekbe foglaltatott História, vagy Rómán. Hogy valaki eggy Vitézi-kőlteményt készíthessen a' szerént az idea szerént, mellyet eleitől-fogva tsináltak arról magoknak az emberek, eggy másod rend-beli költéssel kell élni, melly az elsőnél fok-

kal magafságosabb, és a' melly az Isteneknek újjaikat mutogatja. Ez az tulajdonképpen, a' mi meg-lelkefíti 's meg-béllyegezi a' Vitézi-költeményt: ez az a' mi ad annak néminémű nemefséget, fel-emelkedést, magafságot, és tsudálkozásra méltót. Hogy a' Görögök ostromolják Trója' Városát, hogy Diomedes, Ajax, és Akhilles ki-mutafsák ott a' magok vitézsfégeket, még ez nem egyéb, hanem csak egy szép História. Mi tsinálja tehát a' Homérus' munkáját Vitézi-költeménnyé, vagy Epicum Poémává? az, mikor az Istenek magok vetik magokat közébe; mikor Júnó a' Görögökhöz hajol, Apolló a' Trójaiakat óltalmazza, Márs ellenkezik Palláfsal, Vénus meg-tartja a' Páris' életét; egyy-fzóval, a' mesében bé-foglalt minden Istenek, a' kik akkor úgy nézettettek mint valóságosok, a' hadakozók közzé egyelítik magokat, a' közönséges perben részt vesznek, és az ő Isteni hatalmoknak tsudái által vizfik-véghez a' magok szándékjokat. Ezek a' felséges személyek a' közönséges dolgoknál sokkal fellyebb emelnek engemet, tiszteletet nyomnak belém, és akaratom ellen is ki-tsikarják belőlem a' tsudálkozást. Még azok a' vitézek is, a' kiket így öfzve-elegyítve látok az Istenekkel, különös nemű és rendű embereknek tetszenek nékem, 's e' fzerént az egész munka

nem

nem egyéb léz', hanem az egymást követő tsudáknak öszve-fzövezetek.

Igaz az, hogy már ma tudjuk mi azt, hogy mind ezek az Istenek nem egyebek voltak, hanem a' képzelődésnek szüleményjei; de meg kell jegyezni, hogy mikor mi valamelly Históriát olvasunk, akkor a' mi erköltseinkről, vallásunkról, 's életünknek idejéről el-felejtkezvén, azokra a' helyekre 's időkre repülünk-vissza, mellyeket a' Historia terjeszt-elönkbe: úgy hogy az előttünk el-mondatott dolgokról nem a' mi Századunknak ideáji szerént tészünk ítéletet, hanem azok szerént, mellyek a' régi időkben közönségesek voltak. Úgyde Homérus' és Virgilius' idejében azok a' költések, mellyek ma minékünk gyermeki-játékoknak tetszenek, nem csak közönségesen hitelt nyertek, hanem az uralkodó Vallás által mintegy meg is szenteltettek. Mikor mi azokat olvassuk, csak nem a' történik rajtunk, a' mi a' Görögökön 's Rómaiakon, a' kik az Íliást és Aeneist leg-először olvasták, 's valamint azok, úgy mi is tsudálkozással 's gyönyörűséggel olvassuk azokat.

Ha már most ezt a' principiumot a' mi időnkbeli Vitézi-költeményekre alkalmaztatjuk, könnyű azt hozni-ki belőle, hogy lehetetlen volt nekik itt a' tökéletességet elérni; bár akármelly ékes versekbe foglal-

ták legyen is munkájikat, bátor meg-eleve-
nítették azokat a' tsak-nem meg-lelkefítte-
tett le-írásokkal, bár meg-gazdagították az
Erköltsi-tudománynak hathatós vonásaival,
's bár végezetre gyönyörködtetővé tették lé-
gyen is a' szorosan öszve-fzött és magokat
lafsanként ki-fejtegető történetek által. Le-
hetetlen tagadni, hogy az Újaknak munká-
jokban fok magánosan vett darabok vagy sza-
kaszok, nem-tsak fel-érik, hanem meg is
haladják azokat, mellyeket a' Régiek abban
a' nemben tselekefsznek; de még ezzel az
eggy fegedelemmel eggy hosszú Vitézi-köl-
temény hideg és únalmas lehet, hanemha
az Istenfég gyakorta mutogatja abban a'
maga mindenható erejét, hogy a' figyelme-
tetséget az Olvasóban fel-ébressze. Mint-
hogy a' mi újabb Poétáink a' Vitézi-költe-
ménynek tárgyaúl olyan matériákat válasz-
tottak, a' mellyek fel-tészik az igaz Vallást,
a' melly a' Pogányi költeményeket meg
nem engedheti: szükségesképpen az ő Vité-
zi-költeményjek, vagy valamelly Románhoz
hafonló lett, a' minémű Tafsónak Meg-sza-
badíttatott Jérusálemje, vagy pedig az igaz
Vallással ellenkező költeményekkel meg-
rakván azt, eggy fok tekintetben botrán-
koztató munkát adtak a' Közönségnek kezé-
be, a' minémű p. o. Ariostónak Rolándja,
és Miltonnak El-veszett Paraditsoma. Ezen
jegy-

jegyzésekből a' következik, hogy a' Keresztyéni Vallásnak uralkodása alatt nem lehet olly tökéletes Vitézi-költeményt v. Epicum Poémát készíteni, a' millyen az Íliás és az Aeneis

De talán a' fellyebb mondottakból a' következhetne, hogy tehát Homérust és Virgiliust ki kellene a' gyermekeknek kezeikből venni, és más példákat kellene elejekben adni, a' mellyet kövessenek. De ez a' következés helytelen; mert 1-ször. Az Íliás és Aeneis nem áll tsupa költeményekből, hanem vagynak benne elmésen le-rajzolt béliyegek, le-íráfok, az Erköltsi-tudományból és a' Históriából vétetett jeles vonások, a' mellyekből az Ifjak hasznos oktatásokat meríthetnek. 2-szor. A' mi a' Költeményeket illeti, azoknak tzieljok vagy tárgyok is nem mindenkor a' költött Istenek, és a' mellyek nem ilyenek, azokat minden időben és minden helyeken lehet a' Poétáknak követni. 3-szor. Mellyik Tanító az, a' ki azazal hízelkedhetne magának, hogy az ő Tanítványinak elegendő esméretet ízlést, és oktatást adott a' Poésis felől, hanemha megsmérteti velek az Íliást és az Aeneist, 's a' több Poétákat, nevezetesen pedig a' Görögöket, a' kikben egyébütt haszontalan ke-restetett szépségek találatnak. A' leg-nagyobb külömbfég a' Római és Görög Poéták

közt ez, hogy az előbbekben kevesebb a híjónokság, de az utófolokban több a' valóságos szépség. A' Görög Poésis vólt Horátius' idejében az a' kút-fő, a' mellyből merítettett a' szép Poésisnek ízlése, és ugyan e' vólt az a' talp-kő v. fundamentom, mellyen többnyire minden híres Európai Poéták építették képzelődéseiket. 4-fzer. Igaz az, hogy ha ma valamelly Poéta Károlyról v. Filepről eggy Íliás formájú Vitézi-költeményt botsátana-ki, gyakorta bé-hozván abba Jupitert, Júnót, Mercúriust, és a' Régifégnek minden Isteneit, az illyen Poéta kevés kedveséget találna. De ha az illyen Költemények meg nem szenvedtetnének az Epicum Poémában, meg-szenvedtetnének a' Poésisnek más darabjában, p. o. valamelly Ódában, kivált ha minteggy mellelég való ékességül vétettetnének-elő valamelly le-írásnak tökéletesítésére. Ekkor lehetősé lenne az, a' mi tsak nem lehetetlen a' Vitézi-költeményben, hogy t. i. az illyen Mefék el-választatnának a' Vallástól, 's úgy nézettenének az Istenek, mint valamelly mennyei lelkek vagy Géníusok, vagy pedig mint meg - személyesített virtusok és bűnök. Melly fok felséges darabokat nem adtak nekünk e' tekintetben az újabb Poéták, kivált a' Deák Poésisben! a' mellyeknél jobb Mus-trákat nem adhatunk az Ifjaknak kezeikbe.

HO

HOMÉRUSRÓL ÉS VIRGÍLIUSRÓL.

Soha senki jobban meg nem dítserő Homérust, mint Pópe. Azt mondja róla ez a' bölts Ánglus, hogy az a' Poésisi szépségeknek ki-meríthetetlen kút-feje, eggy olyan hatalmas Mester, a' ki minden elmét meg-hódol, eggy olyan követhetetlen Festő, a' ki az egész Természetet szemünk' elébe - terjeszti. Tsudálkozásra méltó ő az érzékenységeknek hathatósága, a' le-írásnak külömbfége, a' természeti béllyegeknél bőv-fégek, a' mesteriségeknek tudások, a' képeknek nagyságok, és a' ki-fejezéseknek nemes vóltok által. Sok száz Tudósok igyekeztek már meg-határozni azt a' hasonlatosságot 's külömbféget, melly vagyon Homérus és Virgilius között. Póp is belé erezkedik e' kérdésbe, 's minden előtté Írók felett ékeskedik az ő jegyzéseiben az ideáknak magasságokkal, az esméreteknek fokfágokkal, és a' kérődzéseknek mélyfágokkal.

„ Nints úgymond Homérushoz hasonló az
 „ elméségben, Virgiliushoz pedig az íté-
 „ let-tételben, Nem azt értem ezen úgy-
 „ mond, mintha Homérusnak nem lett vól-
 „ na ítélet-tétele, mivelhogy Virgiliusnak
 „ több vólt, vagy mintha ennek nem lett
 „ vólna elmésége, minthogy Homérustól

„ e' részben meg-győzöttetett. De ha öfz-
 „ ve kell őket hasonlítani, azt mondom,
 „ hogy Homérusban nagyobb vólt az ész,
 „ Virgiliusban nagyobb a' mesterfég: az
 „ egyikben bámúlom az embert, a' másik-
 „ ban tsudálom a' mívest. Homérus erőt-
 „ vész' rajtam, és minteggy erőszakosan ma-
 „ gamon kívül ragad. Virgilius édesdeden
 „ húz, gyönyörködve vezet. Homérus a'
 „ maga kintseit nemes tékozlással szorja:
 „ Virgilius a' magájéit igen gondos adako-
 „ zással ofztogatja. Homérus, mint a' Ní-
 „ lus' vize hirtelen való áradásával, véghe-
 „ tetlengazdagfágot terjeszt-ki: Virgilius ha-
 „ sonló a' soha ki nem apadó folyó-vízhez,
 „ a' melly bizonyos határok és partok köz-
 „ zé vagyon szoríttatva. Mindenik Poéta
 „ hasonló ahoz a' Vitézhez, a' kit le-rajzol
 „ minékünk. Homérus ellene állhatatlan
 „ mint Ákhilles, minden fut előtte, min-
 „ den enged néki, mennél inkább neveke-
 „ dik a' zűrzavar, annál inkább tündöklík,
 „ és semmi őt meg nem akadályoztatja.
 „ Virgilius tsendes bátorfággal ékeskedvén
 „ mint Aeneás, mindenütt bír magával;
 „ még az ütközetnek közepette is mindent
 „ maga rendel-el, meg-háborodás nélkül
 „ hartzol, és győződelmeskedík. A' mi az
 „ eszközöket illeti, Homérus, valamint Ju-
 „ piter mikor a' Világot meg akarja rémíte-
 „ ni,

„ ni, meg-erfzketteti a' ki-terjesztetett erös-
 „ féget, fel-gyújtja az egeket, tékozolja a'
 „ villámáfokat, 's harfogtatja a' mennydör-
 „ géseket: Virgilius hasonló lévén egy jó-
 „ tévő Istenféghez, magokkal az Istenekkel
 „ tanátskozik, a' Birodalmoknak Plánumot
 „ tsinál, le-téfszi azoknak fundamentomaikat,
 „ és mindeneket nagy böltsefséggel igazgat.

„ A' mi az ütközeteknek elő-beszéllé-
 „ feket illeti, melly nagy külömbség va-
 „ gyon Homérusban! Ez a' külömbség e-
 „ gészzen meg-ígéz, 's magunkon kívül ra-
 „ gad bennünket. Mitsoda eszközök által
 „ mehetett erre Homérus? úgy hogy a' leg-
 „ kifsebb környül-állást is nevezetelsé tudta
 „ tenni mi előttünk. Az ütközetben meg-
 „ hóltt Vitézeknek halálokat meg-külöm-
 „ bözteti azoknak természeti béllyegek, ide-
 „ jek, állapotjuk, nemzetek és famíliájok.
 „ Semmit el nem hagyott ő, a' mi egyszer
 „ szívre-ható; elő-vélzi az Isteneknek meg-
 „ jelenéseket, a' Kapitányoknak beszédei-
 „ ket, azoknak fegyvereiknek 's szekere-
 „ iknek külömböző ékekségeiket. 's a' t. —
 „ Mitsoda nemesség taláztatik az ő hasonla-
 „ tofságaiban! P. o. Ha Minerva le-száll az
 „ Égből, ez olyan minteggy alkalmas
 „ időben meg-jelentt hajnal-tsillag, a' melly
 „ a' hajós-sereget a' maga mozdúlásaival
 „ igazgatja. Ha a' Görögök az ő fegyve-
 reik-

„ reiknek tsattogásaik között maffiroznak, e-
 „ zek hasonlók a' tengerhez, a' melly a'
 „ széltől hányattatván fel-emeli habjait mind
 „ addig, míglen a' parthoz tsapkodja azo-
 „ kat. Ha a' Görög és Trójai Hadi-sereg
 „ öfzve-tsap, ezek olyanok mint két folyó-
 „ vizek, mellyek két egymásnak ellenébe
 „ helyheztetett magas hegyekről omolnak
 „ le-felé, 's a' mellyek minekutánna öfzve-
 „ tsapják tajtékzó habjaikat, ugyan azon
 „ mély örvénytől nyelettetnek-el. Ha Ajáx
 „ fel-öltöztvén fegyvereiben a' Görögök-felé
 „ fiet, ez olyan mint Márs, a' ki jelt ad a'
 „ hartzra, mikor Jupiter az egyenetlenség-
 „ nek magvát el-hintette a' népek között.

„ Az ő ékefen-szóllásának gyorsaságá-
 „ ból méltán úgy gondolkozhatunk, hogy
 „ ő eleven és sebes ember vólt; azokból a'
 „ kellemetességekből pedig, mellyek az ő
 „ stylusát követik, azt hozhatjuk-ki, hogy
 „ az ő képzelődésének tüze mindenkor mér-
 „ fékeltetve vólt az ő természetének szelíd-
 „ sége és jámborsága által. A' Vallás és az
 „ Isteni-félelem meg-éreztetí magát az ő
 „ munkájának majd minden levelén. Min-
 „ denütt el van a' felől hitettetve, hogy az
 „ Isteneknek tiszteletek az embernek leg-
 „ első és leg-nemesebb kötelessége. Az ő
 „ nemes szívűsége ki-tettség abban az ele-
 „ ven szívetetben, a' mellyet mutat Hazája
 eránt.

„eránt. A' ízállás-adás eránt való érzései
 „nem egyebek, hanem egygy emberféges
 „és szánakozó szívnek gyümöltsei. Vége-
 „zetre meg kell vallanunk, hogy Homérus
 „néminémű részbe szülő Atyja a' Tудо-
 „mánynak, hogy az ő elméje az egész Vi-
 „lágot meg-ölelte, hogy minekutánna a'
 „fetétségnek Századjában maga tündöklött,
 „nem lett hozzá hasonló senki még a' meg-
 „világosított időkben is; hogy egygy igen
 „betses kintsel a' Világot meg-gazdagította,
 „a' mikor az ő munkájában a' maga ideje-
 „béli Históriát által-adta, a' melly ő mun-
 „kájára mind addig tsudálkozással fognak
 „nézni minden következő népek, vala-
 „míg a' Tudománynak szíretete és a' jó
 „ízlés végképpen e' világból ki nem töröl-
 „tetik. “

MÁS JEGYZÉSEK HOMÉRUS' ALKAL- MATOSSÁGAVAL.

Sokan vádolják, 's helyesen is, a' Túdós
 la Mottét azzal, hogy a' régi Íróknak nem
 adta-meg az illendő betsületet. Ez a' híres
 ember a' maga szép elméje által egygy külö-
 nös okofságot teremtett, ha szabad úgy szól-
 nom, magának, a' melly szírént képzelte ő
 az illendőlégeket, főt a' Virtusokat is, 's in-
 nen

nen indul-el leg-gyakrabban, mikor a' Hómérus' idejében éltt embereknek erköltseiket és szokásaikat ostromolja. Minthogy pedig az Erköltsi-tudomány nem minden tartományokban 's nem minden helyekben ugyan az a' mi nálunk: látni való, hogy gyakorta maga tsinált magának la Motte Úr némelly Szörnyeményeket, a' mellyeken tépelődjön. De a' régieknek érdemeiről való kérdés sokkal helyesebben el-intéztetett má, hogy sem mint erről hosszan kellene szólni: elég legyen azért tsupán csak egy jegyzéssel a' többeknek jegyzéseiket bővitenünk.

Az illendőség éppen az az Erköltsökre nézve, a' mi a' tsínosítás az ábrázatra nézve. A' mi Festőinknek 's Metfzőinknek szabad volna-e ma azért molskolni Phidiást, Praxitelest, vagy más régi Metfzőt, hogy Herculest nem német ruhában, kalapban, 's púderes hajjal metfzette, a' mint ma járnak a' mi Vitézeink, hanem a' régi szokás szerént mezítelen nyakkal, vállán vívén az általa meg-ölettetett Oroszlánnak bőrét, kezében tartván egy rettenetes buzogányt, a' melly öltözetnek neve inkább illene ma egy Mészárosához, hogy sem mint egy Héróhoz? Bár akármelly vadnak 's parasztnak láttatassék is ma, magában gondoltatván, ez az ábrázat és öltözetnek neve; de még is nem hogy tsúfolásoknak, hanem inkább

kább követéseknek tárgyává tették azt a' mi híres Festőink és Metzfőink. Ezen principumok szerént kell ítéletet-tennünk Homérusról és Virgiliusról is. Valamint a' Festők között, úgy a' Poéták között is az a' leg-jobb, a' ki leg-elevenebben le tudja nékünk festeni a' Nagy embereket, a' főbenjáró történeteket, 's az olyan héroismust, a' melly alkalmatos vólt ahoz az időhöz, a' mellyben a' maga munkájának tárgyát választotta. Akár festő-pemets, akár író-toll légyen az ilyen nagy Mestereknek kezeikben, akár a' szemeknek, akár pedig az elmének fessenek, a' tőlök le - rajzoltatott személyekben lévő vadtság és durvaság semmit sem vész'-el az ő munkájoknak betséből, csak-hogy abban mindenek nagyok, illendők, igazak, természetiek, 's néminéműképpen meg-lelkesítették légyenek. A' követésnek szépsége olly elevenen meg-ragadja illyenkor a' gondolkozó elmét, hogy elfelejtkezik a' híjánofságokról, 's nem elmélkedik egyébről, hanem csak az elő-adásnak bámúlásra méltó szépségeiről. Igaz az, hogy egygy későbbi kérődzés fellyebb betsülteti vele a' mi ki-pallérozott Századunknak módoságát, ennél a' régi egygyűfűségénél, a' melly olly közel jár a' vad parasztságához: de bátor a' régifégtől meg-undorodik is, lehetetlen néki nem betsülni a' Festőnek elmétségét,

a' ki azt olly nagy mesterféggel, nemeféggel, és kellemeteféggel mutogatja. Kitso-da az, a' ki mindezekben szerentséfebb lett volna Homérusnál? és ha valaki az újak köz-zül közelített hozzá; nem azzal nyerte-é azt, hogy az ő ízlését és methodusát tette magá-nak mustrául a' követésre?

AZ ÁBEL' HALÁLA, GESNER ÁLTAL.

1760-ban.

Eleitől-fogva meg-volt az a' jussa a' Poé-fisnek, hogy a' maga matériájit az igazlág-nak kút-fejeiből meríthette. Ha meg-enged-tetik néki néha az, hogy maga költsön vá-lámit, vagy pedig a' régi melékből költsö-nözzön; de szabadságában áll az is, hogy a' Histórianak kezeiből válasszon magának matériát. Hogy most a' külfő Históriakról ne szóljunk; magok a' Sz. Könyvek igen gazdag és termékeny bányák lehetnek e' te-kíntetben. Melly fok jeles történetek vagy-nak tsak a' Mó'ses' I-fő Könyvében, a' mel-lyeken a' mi Homérufaink 's Virgíliufaink dolgoztathatnák képzelődéseiket! Melly fok történetek vagynak olyanok, mellyeknek nemes és pompás elő-beízlélések fokkal in-kabb segítene az elméségnek erőlködéseit,

mint

mint az imitt amott tsapongó képzelődésnek költségei, vagy a' mesés által-adásnak már egészen el-rongyollott álmodozásai. Ha valamelly Vitézi-költeménynek tárgya a' Sz. Írásban taláztatnék, annál hasznosabb 's magát kedveltetőbb lenne az, és a' Poésis a' maga régi eredetére 's tzeljára e'képpen visszavezettetnék. Ez az érzésnek leánya a' Poésis, régenten tsak a' Felféges Istennek nagysága körül foglalatoskodott, és soha sem is lehet e' felfégesebb, mint akkor, mikor a' maga eredeti méltóságára vissza-helyeztetetvén, azokat a' matériákat fogja énekélni, mellyeket a' Vallás fog elébe-terjeszteni. Ezeket a' jegyzéseket közzönhetjük az Ábel' haláláról írt Vitézi-költeménynek, mellyet Német nyelven botsátott világosságra Gesner Úr, és már némelly más nyelvekre is által-tétetett. Sok Olvasók előtt kedvet talált a' bölts Író ezen választásáért. — A' Világon élt leg-első Família egy olyan dolgot terjeszt elönkbe, mellynek nézése hasznos és gyönyörűséges. Szeretjük azoknak a' tiszteletes szeményeknek emlékezeteket előttünk forgatni, a' kikben a' virtus a' maga leg-nagyobb tökéletességében mutogatja magát. Mennél közelébb vagynak még ők az eredeti kút-főhöz, annál tisztábbak esméreteik, annál eggyügyűbbek erköltsaik, annál egyenesebbek lépéseik, annál

igazabbak érzéseik, annál szívesebbek 's erőltetés nélkül valóbbak az ő barátságai. Ádám még az ő meg-aláztatásában is megtartja előbbi nemességének bé-nyomott képét, 's az ő természeti béllyege, mellyben az erőtlenség nélkül való jófágnak, 's a' kevélység nélkül való méltóságnak fűgárai egygyesülnek, mindenütt meg-mutatja az emberi Nemzettségnek böl dogtalan, de az ő esetében is tiszteletre méltó tör'fökét. Ábel, úgymint ennek a' Költeménynek Hérója, nem egyéb, hanem maga az ártatlanfág, a' virtus és a' nyájafság. Az Istentelen és kegyetlen Kain azokban az ő szempillantásaiban, mellyekben a' gyanakodás és írgyfég szabad lélekzést engedtek néki, maga is kárhoztatja a' maga dühöségét, 's arra kényszerít bennünket, hogy szánakozzunk rajta. — Igaz az, hogy nem találtnak ebben a' kis munkában sem azok a' ragyogó szépítések, mellyeket az elmésfég szer-felett hinteget, sem azok az éles jegyzések, mellyek minden érzéseket 's indulatokat fel-darabolnak, sem azok a' tüzet-okádó hegyekhez hasonlító tüzek, mellyekkel gyakorta nem bírhat a' képzelődés: de azonban a' le-rajzolt képek olly mosolygók, a' le-írások olly természetiek, az érzések olly melegek, a' szólló személyek olly illendő színekbe öltöztettek, hogy éppen nints arra szükfégünk, hogy ezen rövid

vid de szép munkátskának Írójától más forma szépségeket kívánjunk.

A' GÖRÖGÖKNEK THEÁTRUMJOK-
RÓL, V. NÉZŐ-SZÍNJEKRŐL.

*Discours sur l' Théâtre des Grecs, par
le P. Brumoy.*

Sajnáltni lehet, hogy a' régi Theátrum ke-
véssé vólt esmeretes akkor, mikor a' Fran-
tzia Theátrum a' maga leg-nagyobb töké-
letességében ragyogott. Mi lehet ennek oka?
nem egyéb, hanem a' bal-vélekedés, és a'
mások' szavok után való vak hallgatás. Min-
denik fél ugyan azon fegyverrel óltalmazza
a' maga vélekedését, t. i. az ízléssel és az
okofsággal. Hát ez az okofság és ízlés vál-
tozik-e a' helyekre, időkre, 's személyekre
nézve? Sőt inkább a' valóság és a' széplég
eleitől fogva minden helyeken 's minden sze-
mélyekben ugyan azon bé-nyomásokat tsi-
nálták. A' valóságnak 's szépségnek neve
alatt az elmének munkáiban, minéműek p.
o. a' Szomorú-játékok; értem én a' Termé-
fzetnek azt a' szerentsés követését, a' melly
meg-ragadja a' lelket, 's a' ki-pallérozott
Nemzetek között bé-vett ideák szerént ezt
kiáltoztatja: *E' helyes, és szép!* Mert a'

mennyire a' Természet magához hasonló abban, a' mi tartozik az emberekre mint emberekre, p. o. az indulatoknak 's hajlandóságoknak játékokban; színt' annyira változtatja a' nevelés azokat a' titkos rúgókat, mellyek mozgatják az indulatokat; 's nem különben a' gondolkozásnak és munkálódásnak módjait. Úgyde a' mesterfégnék úgy kell le-festeni a' Természetet, a' mint találja, akarom mondani, az emberfégnék és nevelésnek regulái szerént.

Ezen principiumok szerént, menjünk a' Szomorú-játékoknak eredeteknek meg-vi'sgálásokra. A' történet v. a' vak szerentse kezdette először ezt a' Játékot Görög Országban: először tsak falusi paraszt mulatság volt ez; azután vált Vallásbéli tzeremóniává; idő-jártatva öfzve-elegyítetett benne a' dísztelenség a' szentséggel, de egészen Thespis' idejéig álltt az Éneklő-karból, mellynek énekléseit tántzolások követték. Thespis kezdett a' theátrumba vinni Jádzó-személyeket, a' kik az Éneklő-karnak meg-szünése után halatkozóval beszéllettek. De még ekkor is nem egyéb volt ez, hanem tsak árnyéka a' Szomorú-játéknak. Eschylus lett annak teremője 's formálója Görög Országban, a' ki azt a' Homérus' Íliásának nyomai szerént vitte tökéletességre; a' mint ezt meg-mutatja az a' nagy hasonlatosság, melly vagyon a'

Vi-

Vitézi-költemény és a' Szomorú-játék között. A' melly okoskodások által ment Homérus az Íliásnak készítésére; ugyan azok vezérelték Eschylust a' Szomorú-játéknak fel-találására. Mind a' kettőnek ugyan az a' tzelja, matériája, öfzve-fzövezete, 's ki-fejtődése. Mind a' két részről az emberi indulatok jádzattatnak, különböző hafzon keretések ütköznek-öfzve, és egygyforma mesterfég által mérettetnek. Mindenikben hafonló híres személyek, úgymint nagy Hérók, Istennek, 's egész Népek mutogatják magokat, a' kik között az egygy-arányúfág tsak azért láttatik hol egygy hol más részre hajolni, hogy az Olvasóknak 's szemlélőknek figyelmetesfégek mind addig függőben tartatassék, valamíg az utólfó tsapás által néminémű gyönyörűféggel ki nem elégíttetik az. Mind ezek a' hafonlatofságok igen érezhetők, 's nem különbben a' különbfég is, a' melly vagyon a' két munka között. A' Vitézi-költemény arra való, hogy olvastassék; a' Szomorú-játék pedig arra, hogy nézettefsék. Mind a' kettő egygy tselekedetet terjeszt előnkbe; de a' melly más móddal adattatik elébe az Olvasónak, máfsal ismét a' szemlélőnek. Ebből a' hafonlatofságból 's különbfégből húzta-ki Eschylus a' három egygyfégeket, mellyek olly természet-fzerént folynak a' *spectaculum*nak vagy nézésnek ideájából.

abból húzta-ki nem csak menésének módját, hanem minden meg-kívántató szépségeit is a' theátrumban való játéknak.

Nagy gyönyörűséget okoznak a' Néző-színben a' jelesen le-rajzolt emberi indulatok. Minden indulatok, főképpen pedig a' szánakozás és a' félelem, melyek egymástól el-válthatatlanok, rendről rendre közlik magokat a' nézőkkel. Mindenik érez magában gyönyörűséget is, keferűséget is: a' keferűség fellyül-haladja az édefséget, a' mikor a' mi szánakozásunknak tzelja olyan dolog, a' mellytől magunk is méltán félhetünk; az édefség meg-haladja a' keferűséget, a' mikor a' gonosz felette távol jár mi tőlünk: végezetre pedig, minden keferűség nélkül való gyönyörűséget érzünk akkor, a' mikor a' gonosz, melly előnkbe terjesztetik, tsak költött, nem pedig valóságos, a' millyenek p. o. az Oedipusnak nyomorúágai. — Ebből származik az a' méltóságos bánkódás, melly követi a' Szomorú-játékot. E'képpen kísérgették nyomról nyomra Eschylus és a' több Görög Poéták az emberi szívnek hajlandóságait, hogy azok szerént a' Szomorú-játéknak reguláit ki-tsinálhassák. Kétség nélkül ebből a' kút-főből vették ők minden jegyzéseiket, Áristóteles pedig az ő munkáikból fzedegette azokat a' regulákat, melyeket szabott a' Poétáknak. Ezek szerént
kell

kell meg-vi'sgálni minden Szomorú-játékot: úgymint az indulatokat, mellyek abban feltaláltatnak, az elő-adást, annak minéműlégeit, tartófágát, a' helynek ki-terjedését, a' különböző történeteknek öfzve-köttetésekét és ki-fejtéseket, a' személyeket, a' mu'sikát, az erköltsöket, 's a' dolgoknak előbeszéléseket; valamint ezek a' Vitézi-költeményben véghez mennek, a' mellynek a' Szomorú-játék nem egyéb, hanem néminémű rövid fummája.

Már most azt is meg kellene vi'sgálni, mennyire lehessen a' régi Görög Néző-színeket a' mijeinkkel, nevezetesen pedig a' Frantziákéval, a' melly Európában elsőféget érdemel, öfzve-hasonlítani. Hogy ezt a' kényes öfzve-hasonlítást tehessük, esmérnünk kell a' régi néző személyeket, valamint esmérjük a' maiakat. Szükség e' végre, hogy előnkbe terjesszük Görög Országot, úgy a' mint vólt az ő leg-nagyobb virágjában, t. i. az Eschylus', Sophocles', és Euripides' Századjában; előnkbe kell terjesztenünk ama bölts és pompás Áthénást az ő igazgatásának formájában; esmérnünk kell annak Királyjait 's híres Vitézeit, kik a' Poétáknak munkáikban minteggy élve szemléltettek. A' Görögöknek theátrumjok igen sokat különbözött a' Rómaiakétól, 's a' miéinktől is. Az igazgatásnak módja, a' Nemzetnek

haszna, 's a' Vallásnak titka vóltak annak belfő rúgóji és fundamentomi. És ezek azok, a' mi a' Görög spectáculumokat különöfké és minden egyéb néző-színektől különbözökké tészik. A' Rómaiak, 's a' mai Európai Nemzetek is, tsak azért készítenek Szomorú-játékokat, hogy a' Nézőket gyönyörködtessék: de az Áthénásbéliek a' magok titkos tzéljokat szóllaltatták-meg azokban, a' mint ezt a' Köz-társaságnak környülállásai kívánták. De hogy valaki erről tökéletes ítéletet-tégyen, szükfég hogy a' Görögöknek szokásaikkal, erköltsökkel, ízlésekkel, változásaikkal, 's természeti béléyekkel úgy meg-esmérkedjen, mint e' kezünk alatt lévő Könyvnek Írója, a' ki ezt azt esméretet merítette a' Görög Íróknak szorgalmatos olvasásokból.

Mitsoda hasonlatosság vagyon tehát a' régi és új Szomorú-játékok között? Mind a' ketten meg-eggyeznek abban, hogy az embereknek hasznosan való mulattatásokra 's gyönyörködtetésekre készítették. Mind a' régiek mind az újak hasonló tzélra dolgoztak, 's ugyan azon eszközzel éltek, hogy t. i. az emberekben eggy magát kedvelltető szomorúságot gerjesszenek. Vezette őket erre az emberi szívnek tanulása; úgy hogy ha valaha ez a' mesterfég el-vefzne, újra fel lehetne azt találni, mert az emberek mint embe-

berek, fok Századoknak le-folyások alatt is nem változnak-el, és az emberi szív mindenkor meg-tartja azon emberi természetét, hogy a' hathatós bé-nyomások által szomorúlagra indíttatik. — A' mi a' Szomorú-játékoknak matériájokat illeti, foha azok költemények nem lehetnek. Ennek oka vétetetik az emberi elmének természetéből; mert egyedül tsak a' hitelesség vagy meg-lehetőség az, a' melly által az meg-illettethetik. A' melly dolgok úgy adattatnak-elő a' Szomorú-játékokban, mint a' mellyek a' Királyoknak palotájokban, 's az Országoknak közepében estek; azokat nem nézheti úgy az emberi elme, mint költeményeket. Ha pedig a' Poéta mindeneket tsak a' maga képzelődése után költene, maga gondolna holmi történeteket és neveket, úgy a' nézők, mint hihetetlen dolgokban, meg-botránkoznának azokban, és a' szomorú-játék el nem érné a' maga tzelját. De minthogy a' Comœdia nem illet mást, hanem tsak a' közönséges életet, és annak nevetéseit, a' nézők tsak-nem meg-ígéztetvén, könnyen fel-tehetik, hogy az a' dolog, melly elejekbe terjesztetik, valóságosan meg-esett, bár nem esmérik is azt. Ezekben meg-egyegeznek minden-féle nézők; akár mitsoda Nemzetből 's Országból valók légyenek. De hasonlítsunk már öszve két különböző

Szá-

Századbéli 's Nemzetbéli embereket. P. o. vefsük-öszve az Áthénásbélieket a' Pári'fiakkal.

A' régi Görögök azt kívánták, hogy minden Szomorú-játékoknak matériájik az ő régi Históriáijkból vétettefsenek; a' melly is fokat különböz a' maiaknak ízlésektől, a' kiknél másfunnan költsönöztetnek a' Szomorú-játékoknak matériájik. A' Görögök-nél fokkal szorofabb régulák közzé vóltak szoríttatva a' Játék-néző-színbe vitettetett Szomorú-játékok, mint-sem a' maiak. A' régi Görög Szomorú-játékok inkább közelítettek a' szép természethez: de a' maiakban több méltóság 's nemesség taláztatik a' jó erköltsökre nézve. A' régiek eggyügyübbek és természetibbek vóltak; a' maiak gazdagabbak, és több képzelődésekkel terheltettek-meg.

A' mi a' Poétáknak elméjeket 's belfő bélyegeket illeti, mindjárt Eschylus, a' ki a' Szomorú-játéknak atyja vólt, fokkal pompásabb hangon kezdett szólni, mint a' Homérus' Íliáísa. Ez az a' *Magnum loqui*, a' mellyről szól Horatius. Sőt hihető, hogy ez az Eschylus messzebbre is vitte itt a' dolgot, mint-sem kellett vólna. Az ő elméjének fel-emelkedése nem engedte-meg néki, hogy úgy beszélljen mint egyéb emberek. Az ő fel-fútt és kevélyen fel-dagadt szólláfá-

fának formája fokkal hasonlóbb a' dobhoz, vagy a' Vitézeknek újjongatásokhoz, hogysem mint a' Homérus' trombitájához. Sophocles fokkal inkább értette a' Néző-színben meg-kívántatott beszédnek valóságos nemességét: a' honnan közelebbről is követte Homérust, a' maga stylusára hintegetvén egygy-felől édes mézeket, mellyekre nézve méhnek neveztetett, más-felől pedig olyan méltóságot, melly az ő Szomorú-játékját hasonlóvá tette egygy tisztességes asszonyfához, a' ki a' Horátius' ki-fejezése szíjéért, minden díszességgel 's illendőféggel kíván meg-jelenni a' Közönség előtt. Euripides fokkal inkább közelített a' maga stylusában a' közönléges beszédhez, 's inkább kívánt arra, magát kedveltető szépséget és nyájaiságot, hogysem mint erőt és nagyságot hintegetni.





VI. DARAB FOGLALATJA.

	Lap.
Az Égről és Tsillagokról	3
A' Földről	18
A' Vízről	24
A' Hajókázásról	28
Az Embernek Nevekedéséről	35
A' Chínai Tsászárnak múlató Palotája.	44
A' Schack Játékról	50
A' Phyficára tartozó némelly Gondoskodások	64
A' Hangnak és Szélnek Gyorsaságáról.	68
A' Fa-leveleken lakó molyról	71
A' Drága Kövekről némelly jegyzések	75
A' Gyöngyökről	84
A' Töröl, Legyezöről, Haj-porról, Kalap-ról, 's Toll-bokrétákról	88
A' Tekenös-Békáról	99
A' Bikáról, Ökorről, Tehénről, 's Borjúról	110
A' Lóról	135
Az Embereknek Barátjok	153
A' Katonai tudományról	159
A' Duellumról, vagy a' két Személyek között való viaskodásról	162
Ugyan Arról	167
A' Követekről, 's a' Követtségnek jó folytatásáról	169
A' Frantzia elevenlégről 's jó kedvűlégről	178
Miképpen kell egyebeknek tétizeni	181
Hogy kell a' jó ízlést az Ifjoknak elméjébe jókor be-tsepegtetni	187
§. I. A' gazdagságról 's szegénységről	189
§. II. Az Épületekről	201
§. III. Házi-bútorok, öltözetek, ló-szerfázatok, 's egyebek	209

§. IV. Gazdag asztal; ételben 's italban való bújázkodás	221
§. V. Méltóságok 's Betsületek	236
§. VI. Győzödelem, Nemesség, Elmebéli tehetségek, Hír 's név	241
A' Luxusról, vagy Pompáról	279
Rövid Beszéd; melyet a' Frantzia Nemzeti Gyűlésnek egyik érdemes tagja Rabaut Ür élő szóval a' Gyűlésben el-mondott 1790-ben, két millió Protestáns Lakosoknak képekben	282
A' Protestáns vallásnak Magyar Országban való julsairól	307
T. Denis Ür, a' Királyi Könyv-tár' Örzője, szép Versekkel tisztelte-meg halála után Hell Maximiliánt	329
Az Ékesen - szállásról	330
Mitsoda Hasonlatosság legyen az ékesen szólás és a' Festés között	337
Még is az Ékesen - szállásról	343
A' Magaságosról, vagy Subliméről	346
Más Jegyzések a' Magaságosról	350
Ugyan arról más Jegyzések	354
A' Beszédnek díszes Hangjáról, vagy Jeles el-mondásról	358
A' Frantzia Poésisről	361
Közönségesen a' Poésisről	365
A' Hang-eggyezésről, V. Hármóniáról, melyben Homérus és Virgilius első Mesterek.	368
Az Enthúziásmusról	370
A' Pálsztori verseknek eredetokről	373
A' Vitézi-költeményről, vagy Epicum-poemáról	378
Homérusról és Virgiliusról	395
Más Jegyzések Homérus' alkalmatosságával	399
Az Abél' halála Gesner által	402
A' Görögöknek Theátrumjokról, vagy néző-színjeokről	405